

Slobodanka Konstantinović-Vilić

Nevena Petrušić

**ŽENE, ZAKONI I
DRUŠTVENA STVARNOST**

ŽENE, ZAKONI I DRUŠTVENA STVARNOST

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

- MONOGRAFIJA -

Izdavač:
SVEN?

Za izdavača:
Slobodan Stojković?

Recenzent:
?

Urednik:
?

Grafička obrada:
Nenad Milošević

Štampa:
? SVEN, Stojana Novakovića 10, 18000 Niš

Tiraž:
?

ISBN

PREDGOVOR

Monografija „*Žene, pravo i društvena realnost*“ posvećena je ključnim područjima društvenih odnosa u kojima žene doživljavaju najveći stepen opresije, diskriminacije i marginalizacije. Ona pruža uvid u međunarodne standarde ženskih ljudskih prava i aktuelno normativno i faktičko stanje rodni odnosa u Srbiji. Monografija prati razvoj zakonskih i institucionalnih instrumenata za zaštitu prava žena u Srbiji na kraju 20. i početkom 21. veka i u tom smislu predstavlja hroniku i svedočanstvo o jednom vremenu u kome je Srbija činila prve korake ka istinskoj, rodno svesnoj i rodno osetljivoj demokratiji.

Tekstovi su sistematizovani u četiri dela, koja su, zbog obima, grupisana u dve knjige. U prvoj knjizi, koja nosi naziv „Rodno zasnovano nasilje – od prepoznavanja do sprečavanja“, objavljeni su rezultati istraživanja nasilja nad ženama, njegovih uzroka i posledica, kao i kritička analiza delotvornosti aktuelnih mehanizama pravne zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja. Druga knjiga sastoji se iz tri dela. Prvi deo čine izlaganja posvećena etičkom, pravnom i socijalnom statusu reproduktivnih prava žena. Drugi deo sadrži analizu *de jure* i *de facto* stanja ličnih i umovinskih odnosa unutar porodice, iz perspektive položaja žene. U trećem delu, koji je posvećen kriminalitetu žena, sagledani su etiologija, fenomenologija i društvena reakcija na ovaj po mnogo čemu specifičan oblik kriminaliteta.

Objavljivanjem monografije autorke zaokružuju svoj dvadesetogodišnji zajednički istraživački i aktivistički rad na razotkrivanju različitih pojava oblika kršenja i ugrožavanja ženskih ljudskih prava i sagledavanju društvenog i pravnog položaja žene. Želja autorki je da ovim monografskim delom daju svoj skromni doprinos obeležavanju petnaestogodišnjice Pekinške deklaracije i Platforme za akciju, dokumenata koji su na globalnom nivou osnažili pokret za ženska prava i dali novi impuls aktivizmu ženskih organizacija, mreža i koalicija.

Autorke se nadaju da će monografija doprineti sagledavanju dramatičnih razmera kršenja ljudskih prava žena i njihovog destruktivnog uticaja na razvoj društva. U tom smislu, ona je poziv na širi društveni dijalog o načinima prevladavanja predrasuda i stereotipa o ženama i merama za unapređenje socijalnog i normativnog okvira ženskih ljudskih prava.

Monografija je namenjena je studentkinjama/studentima koji žele da prošire svoja znanja o teorijskim i praktičnim aspektima ženskih ljudskih prava i mehanizima njihove zaštite, kao i aktivistkinjama/aktivistima organizacija civilnog društva i osobama zaposlenima u institucijama sistema koji svojim svakodnevnom radom doprinose izgradnji demokratske, otvorene i humane Srbije, zasnovane na pravednom odnosu polova.

Autorke

SADRŽAJ
Knjiga prva
RODNO ZASNOVANO NASILJE –
OD PREPOZNAVANJA DO SPREČAVANJA

SHVATANJA, STAVOVI I OBLICI NASILJA

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

1. STAVOVI O NASILJU U PORODICI	3
--	----------

Nevena Petrušić

2. STAVOVI PROFESIONALACA U POLICIJI, TUŽILAŠTVU I SUDU O NASILJU U PORODICI I NJEGOVOM SANKCIONISANJU	15
---	-----------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

3. FEMINISTIČKI PRISTUP RAZMATRANJU PRIMENE RESTORATIVNE PRAVDE U SLUČAJEVIMA NASILJA U PORODICI	55
---	-----------

Nevena Petrušić

4. MODEL PREVENTIVNE PORODIČNOPRAVNE ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI	67
---	-----------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

5. ZLOUPOTREBA FIZIČKOG I PSIHIČKOG INTEGRITETA ŽENA U RATU	77
--	-----------

**ZAŠTITA OD RODNO ZASNOVANOG NASILJA –
PRAVNI STANDARDI I ZAKONSKA REGULATIVA**

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

1. MEĐUNARODNI I EVROPSKI STANDARDI O ELIMINACIJI PORODIČNOG NASILJA NAD ŽENAMA	91
--	-----------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

2. NASILJE U PORODICI KAO RODNO ZASNOVANO NASILJE – EVROPSKI STANDARDI I ZAKONODAVSTVO SRBIJE	107
--	------------

Nevena Petrušić

3. INSTRUMENTI PRAVNE ZAŠTITE ŽENA	129
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

4. PRAVO ŽENA NA ZAŠTITU OD NASILJA U PORODICI	141
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

5. PREVENCIJA EKONOMSKOG NASILJA MUŠKARACA NAD ŽENAMA I DECOM.....	165
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

6. PSIHIČKO NASILJE I STRAH U RATU – POSLEDICE PO PSIHU ŽENE	173
---	------------

Nevena Petrušić

7. PORODIČNOPRAVNA ZAŠTITA OD NASILJA U PORODICI U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE	213
--	------------

PRAKSA I ISKUSTVO

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

1. REAGOVANJE POLICIJE NA NASILJE U PORODICI – teorijski okvir i strana iskustva	241
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

2. KRIVIČNO DELO NASILJA U PORODICI – PRAVNA PRAKSA NA TERITORIJI NIŠA	257
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

3. ISTRAŽIVANJE AKTUELNE PRAVOSUDNE PRAKSE U PROCESUIRANJU KRIVIČNOG DELA NASILJA U PORODICI U BEOGRADU I NIŠU	277
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić, Nevena Petrušić

4. PRIMER DRUŠTVENE REAKCIJE NA PORODIČNO NASILJE – PUT DO PRAVDE KROZ LAVIRINTE PRAVOSUDNOG SISTEMA	287
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

5. Rad na pojedinačnim slučajevima - »Majka u zatvoru, dete u domu« (slučaj Fahrete Šljivić) i »Majka je htela da zaštiti ćerku«	309
---	------------

Slobodanka Konstantinović-Vilić

6. ŽENE KRAJINE – PRIHVAT IZBEGLICA U SRBIJI	317
---	------------

Knjiga prva

RODNO ZASNOVANO NASILJE – OD PREPOZNAVANJA DO SPREČAVANJA

SHVATANJA, STAVOVI I OBLICI NASILJA

- 1. STAVOVI O NASILJU U PORODICI**
- 2. STAVOVI PROFESIONALACA U POLICIJI, TUŽILAŠTVU I SUDU
O NASILJU U PORODICI I NJEGOVOM SANKCIONISANJU**
- 3. FEMINISTIČKI PRISTUP RAZMATRANJU PRIMENE
RESTORATIVNE PRAVDE U SLUČAJEVIMA NASILJA U PORODICI**
- 4. MODEL PREVENTIVNE PORODIČNOPRAVNE
ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI**
- 5. ZLOUPOTREBA FIZIČKOG I PSIHIČKOG
INTEGRITETA ŽENA U RATU**

STAVOVI O NASILJU U PORODICI

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ*

1

REZIME

U okviru istraživanja „Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u Južnoj i Istočnoj Srbiji«, realizovano je ispitivanje stavova o nasilju u porodici na uzorku punoletnih lica od 2.137 ispitanika 2002. godine, odnosno 2.355 ispitanika 2004. godine u devet regionalnih centara: Niš, Pirot, Zaječar (Knjaževac), Jagodina, Prokuplje, Novi Pazar, Leskovac i Vranje. Većina stavova o nasilju u porodici koje smo merili po pojedinim regionima, u obe posmatrane godine 2002. i 2004. odražava konzervativno shvatanje ispitanika kada se izjašnjavaju o načelnim pitanjima vezanim za nasilje u porodici. Međutim, prilikom odgovora na pitanja vezana za traženje izlaza iz specifične situacije nasilja u porodici, dolaze do izražaja nešto liberalniji stavovi.

U niškom, jablaničkom i topličkom regionu najviše ispitanika se nije složilo sa stavom «nema opravdanja za nasilje u porodici». Najzanimljiviji nalaz je u niškom regionu gde se polovina ispitanika slaže sa tvrdnjom da je «uobičajeno da žena koja često menja partnere doživi seksualno nasilje». Imajući u vidu ovaj nalaz, zaključujemo da se navedeni regioni u startu pojavljuju kao konzervativni. Relativno liberalniji su pirotski i timočki region u kojima je najviše ispitanika prihvatilo stav da nema opravdanja za nasilje u porodici.

Do najvećih promena u stavovima ispitanika od 2002–2004. godine došlo je u timočkom i niškom regionu. U prvom se tolerancija na nasilje povećava u vezi sa gotovo svakim ponuđenim stavom, dok se u drugom tolerancija na nasilje smanjuje u vezi sa svakim ponuđenim stavom.

KLJUČNE REČI

nasilje u porodici, fizičko nasilje, psihičko nasilje, seksualno nasilje, nasilje u braku, žrtve nasilja

* Objavljeno u: Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u južnoj i istočnoj Srbiji, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 2005, ISBN 86-83561-13-5

Rezultati istraživanja i diskusija rezultata

Istraživanje stavova o nasilju u porodici ima za cilj da se ispita i utvrdi kakav je odnos ispitanika prema nasilju u porodici, u kojoj meri su spremni da ga osude, odnosno opravdaju, da li su upoznati sa objektivnim činjenicama o nasilju i njegovim uzrocima i imaju li predrasude u pogledu uzroka i povoda za nasilje, posebno kada se radi o seksualnom nasilju.

Stavove o nasilju u porodici i prema ženama procenjavani su na osnovu izjašnjenja ispitanika o određenim tvrdnjama. Ispitanicima smo ponudili sledeće tvrdnje:

“Nema opravdanja za nasilje u porodici”

1. **“Razumljivo je da muž (momak) udari ženu (devojku) ako ona nešto pogreši ili ga ne sluša”**
2. **“Veliki broj žena voli da muškarac bude grub”**
3. **“Silovanje u braku ne postoji”**
4. **“Samo neodgovorne žene doživljavaju nasilje u braku”**
5. **„Razumljivo je da žena koja se atraktivno oblači doživi seksualno nasilje”**
6. **“Uobičajeno je da žena koja često menja partnera doživi seksualno nasilje”**

Prva tvrdnja pokazuje načelni odnos prema nasilju u porodici, dok ostale znače “dopuštanje” nasilja pod određenim pretpostavkama. Ostale tvrdnje smo formulisali imajući u vidu rezultate dosadašnjih istraživanja, koja su pokazala da u opštoj populaciji postoji veliki broj onih koji odobravaju primenu, pre svega, fizičkog nasilja u porodici. Izbor tvrdnji izvršili smo polazeći od najčešćih i tipičnih odgovora koje navode oni koji negiraju, odnosno opravdavaju nasilje u porodici. Među tvrdnjama ima i onih koji se odnose na ispitivanje stavova ispitanika o seksualnom nasilju (4, 6, 7), koje je, pored fizičkog i psihičkog nasilja veoma rasprostranjeno, ali nedovoljno društveno vidljivo i retko krivično gonjeno.

Ispitanici su ocenjivali stepen svog slaganja/neslaganja sa tvrdnjama (1-7) brojevima od 1 do 5: 1 - potpuno se slažem; 2 - uglavnom se slažem; 3 - neodlučan sam; 4 - uglavnom se ne slažem i 5 - uopšte se ne slažem.

Zbog jednostavnosti predstavljanja distribucije odgovora, odgovori sa vrednostima 1 i 2, i odgovori sa vrednostima 4 i 5 predstavljeni su zajedno.

**Distribucija odgovora na tvrdnje o opravdanosti/
neopravdanosti primene nasilja u porodici**

		Slazem se	Neodlučan sam	Ne slažem se	Total
"Nema opravdanja za nasilje u porodici"	2002	90,0	3,2	6,8	100,0
	2004	88,0	3,3	8,5	100,0
"Razumljivo je da muž (momak) udari ženu (devojku) ako ona nešto pogreši ili ga ne sluša"	2002	15,3	7,7	76,9	100,0
	2004	12,8	5,5	80,9	100,0
"Veliki broj žena voli da muškarac bude grub"	2002	17,6	25,0	56,1	100,0
	2004	18,7	22,9	56,7	100,0
"Silovanje u braku ne postoji"	2002	25,4	15,5	58,2	100,0
	2004	19,6	14,7	64,6	100,0
"Samo neodgovorne žene doživljavaju nasilje u braku"	2002	27,0	10,1	62,6	100,0
	2004	23,6	7,7	68,2	100,0
"Razumljivo je da žena koja se atraktivno oblači doživi seksualno nasilje"	2002	29,3	13,0	57,2	100,0
	2004	29,2	10,8	59,1	100,0
"Uobičajeno je da žena koja često menja partnera doživi seksualno nasilje"	2002	37,1	17,9	44,0	100,0
	2004	34,6	14,3	50,2	100,0

- Prilikom izjašnjavanja o načelnom odnosu prema nasilju u porodici, najveći procenat ispitanika 2002. i 2004. godine opredelio se za neodobravanje nasilja u porodici. Da nema opravdanja za nasilje u porodici odgovorilo je 90% ispitanika 2002. godine i 88% ispitanika 2004. godine, dok je 3,2% (2002.) i 3,3% (2004.) bilo neodlučno. Zanimljivo je da se 6,8% (2002.), odnosno 8,5% (2004.) ispitanika nije složilo sa tvrdnjom da za nasilje u porodici nema opravdanja, što pokazuje da se 2004. godine povećao procenat onih ispitanika koji su opravdavali postojanje nasilja u porodici. Navedeni procenat povećanja odobravanja postojanja nasilja u porodici nije zamearljiv i može se oceniti kao negativna i neočekivana pojava, s obzirom da period od 2002-2004. karakterišu relativno dobro medijski praćene i veoma intenzivne zakonodavne aktivnosti na izgradnji sistema pravne zaštite od porodičnog nasilja, kao i nacionalne i lokalne kampanje koje su organi-

zovale ženske nevladine organizacije radi povećanja društvene vidljivosti nasilja i senzibilizacije javnosti za probleme žrtava nasilja.

- Iako je znatno manji procenat ispitanika i 2002. i 2004. godine odgovorio da se ne slaže da za nasilje u porodici nema opravdanja, prilikom izjašnjavanja o tvrdnji «razumljivo je da muž (momak) udari ženu (devojku) ako ona nešto pogreši ili ga ne sluša», znatno veći procenat ispitanika od prethodnog, 15,3% (2002.) i 12,8% (2004.), složio se sa ovom tvrdnjom. Međutim, ovaj procenat ispitanika, iako znatno manji od procenta ispitanika koji se sa ovom tvrdnjom ne slažu (76,9% - 2002. i 80,9% - 2004.), pokazuje da još uvek postoji relativno veliki broj ispitanika čija su shvatanja o mestu i ulozi žene u braku i porodici tradicionalna, konzervativna i patrijarhalna i da primenu fizičkog nasilja prema ženi prihvataju kao legitimno sredstvo za njihovo disciplinovanje. Značajno je napomenuti da nije zanemarljiv procenat ispitanika koji su bili neodlučni prilikom izjašnjavanja o razumevanju primene fizičkog nasilja od strane muškarca u onim slučajevima kada je žena neposlušna. Procenat od 7,7% (2002.) i 5,5% (2004.) neodlučnih ispitanika, pokazuje da kod jednog broja ispitanika nije izgrađen stav o tome da ne postoji nijedan razlog, pogotovo neposlušnost žene, kojim bi se opravdala primena nasilja.
- Razumevanje primene fizičkog nasilja prema ženi koja «pogreši» ili «ne sluša muža», povezano je sa rasprostranjenom predrasudom da je žena koja doživi fizičko nasilje od strane muža, ustvari «žrtva – provokator». To znači da još uvek postoji stereotipno shvatanje da žena svojim ponašanjem (ne obavlja kućne poslove, stalno prigovara i stavlja primedbe i sl.), provocira ili «izaziva» muža (muškarca) da se prema njoj nasilno ponaša primenjujući fizičko nasilje.
- Distribucija izraženih stavova povodom tvrdnje da veliki broj žena voli da muškarac bude grub, 2002. – 17,6%, 2004. -18,7% onih koji se slažu i čak 25%, odnosno 22,9% onih koji su neodlučni, pokazuje da je ova predrasuda relativno široko rasprostranjena. Ona je, nesumnjivo, nastala na osnovu realno postojeće okolnosti da većina zlostavljanih žena dosta dugo trpi nasilje ne prekidajući zajednički život sa nasilnikom, iako razlozi zbog kojih žena ostaje u vezi sa nasilnikom nisu vezani za postojanje mazohizma kod žene ili osećaja prijatnosti i uživanja u nasilju, već su uzrokovani drugim objektivnim i subjektivnim okolnostima.

- U pogledu stava o seksualnom nasilju, pažnju privlači distribucija opredeljenja ispitanika povodom stava da silovanje u braku ne postoji. Sa tvrdnjom da silovanje u braku ne postoji složilo se 25,4% ispitanika 2002. godine, znači $\frac{1}{4}$, i nešto manje, 19,6% ispitanika, 2004. godine. Mnogo veći procenat ispitanika - 58,2% 2002. godine i 64,6% - 2004. godine, znači 13,6% više, - nije se složilo sa ovom tvrdnjom, dok je 15,5% ispitanika 2002. godine i 14,7% ispitanika 2004. godine bilo neodlučno i nije moglo da se opredeli kakav stav da zauzme u odnosu na pomenutu tvrdnju. Smanjenje procenta ovih ispitanika za preko 5%, odnosno povećanje broja ispitanika koji se sa ovim stavom ne slažu za čitavih 13,6%, može se, pored ostalog, objasniti činjenicom da je silovanje u braku inkriminisano kao poseban oblik krivičnog dela silovanja tokom 2002. godine. To je verovatno uticalo na promenu stava o silovanju u braku.
- Tvrdnju da «samo neodgovorne žene doživljavaju nasilje u braku» podržava 27,0% ispitanika 2002. godine i 23,6% ispitanika 2004. godine, dok je čak 10,1%, odnosno 7,7% neodlučno. Ovakva distribucija stavova pokazuje da je i dalje prilično zastupljeno shvatanje o tradicionalnoj ulozi muškarca u porodici – on je «glava» porodice, ima moć i kontrolu nad ostalim članovima, posebno ženom, i ima mogućnost da, uz pomoć nasilja, neodgovornu i neposlušnu ženu «dozove pameti». Prihvatanje ovakvog stava očigledno pokazuje da su rasprostranjena dva stereotipna shvatanja. Jedno shvatanje je vezano za krivicu žrtve za nasilje, koja je nesumnjiva i ne treba je čak ni dokazivati, a drugo, da žena, zbog toga što je prouzrokovala nasilje svojim postupcima i ponašanjem, zaslužuje da bude kažnjena. Oba shvatanja znače, u stvari, pronalaženje opravdanja za primenu nasilja, svođenje žene na objekat i svojinu muža i potpuno negiranje njenog subjektiviteta.
- Ispitanici su razlog za primenu seksualnog nasilja prema ženi nalazili u njenom atraktivnom oblačenju u procentu od 29,3% 2002. godine i 29,2% 2004. godine. Sa tvrdnjom da atraktivno oblačenje žene može da bude faktor seksualne viktimizacije nije se složilo 57,2% ispitanika 2002. godine i približno isti procenat 2004. godine – 59,1%, dok je 13,0% ispitanika 2002. i 10,8% ispitanika 2004. godine bilo neodlučno. Relativno visok procenat slaganja ispitanika sa tvrdnjom «razumljivo je da žena koja se atraktivno oblači doživi seksualno nasilje» može se objasniti tretiranjem žene kao seksualnog objekta, čije atraktivno oblačenje muškarac interpretira

kao jasno iskazanu ponudu na seksualni odnos. Ukoliko žena uskrati ono što «javno nudi», sasvim je opravdano da se i protiv njene volje «ponuđeno» ipak uzme. Na taj način ženi se osporava mogućnost da bira partnera i pravo da odbije seksualni odnos ukoliko ga ne želi, pa se njeno «ne» ne doživljava kao izbor, već kao verbalno odustajanje od onoga što je ponudila svojim oblačenjem.

- Razlog za primenu seksualnog nasilja ispitanici su videli i u ponašanju žene koje se karakteriše čestom promenom partnera. Sa tvrdnjom «uobičajeno je da žena koja često menja partnera doživi seksualno nasilje» složilo se 37,1% ispitanika 2002. godine i 34,6% ispitanika 2004. godine, što je za 9,8% 2002. i 5,4% 2004. više od procenta ispitanika koji se slažu sa tvrdnjom da atraktivno oblačenje žene može da dovede do seksualnog nasilja. Slaganje sa tvrdnjom da promena partnera može da dovede do veće izloženosti žene seksualnom nasilju, pokazuje da u ispitivanoj, kao i u opštoj populaciji, nije zanemarljiv broj onih koji imaju dvostruke moralne standarde, koji zavise od pripadnosti muškom ili ženskom polu. Prema opšte prihvaćenom shvatanju, muškarcima je dozvoljeno da menjaju partnerke i to ne utiče na njihov moralni lik niti predstavlja viktimgenu predispoziciju za seksualno nasilje, već, naprotiv, doprinosi njihovoj većoj «popularnosti» i isticanju posebnih «mačo» kvaliteta i muškosti. Sa ženama je sasvim drugačije jer česta promena partnera uništava njihov moralni lik i dovodi do mnogo veće izloženosti seksualnom nasilju. Česta promena partnera predstavlja, kao i atraktivno oblačenje, poziv na seksualni odnos upućen generalno celoj muškoj populaciji i zbog toga se ženino verbalno odbijanje ne shvata ozbiljno.
- Generalno posmatrano, kod četiri od šest stavova koji specifikuju moguća opravdanja za nasilje u porodici, uočavamo opadanje procenata ispitanika koji se sa njima slažu ili su neodlučni i porast procenta ispitanika koji se sa time ne slažu. Ovo upućuje na porast broja ispitanika u proučavanoj populaciji koji ne odobravaju nasilje u porodici.

Distribucija odgovora na tvrdnje o postupanju žene u situaciji nasilja u braku

Polazeći od nesumnjivo utvrđene činjenice da žena – žrtva nasilja u porodici najčešće ne prijavljuje nasilje državnim organima i institucijama, da je to jedan od značajnih faktora nemogućnosti sagledavanja stvarnog obima nasilja u porodici i visoke «tamne brojke» u ovoj oblasti, kao i od stereotipnog shvatanja, rasprostranjenog u opštoj populaciji, da je nasilje u porodici lični problem pojedinca i privatna stvar porodice, ispitanike smo pitali šta žena treba da uradi ako trpi nasilje u braku. Cilj postavljanja ovog pitanja bio je da saznamo kakva su očekivanja ispitanika u pogledu ponašanja žrtve, kakav je njihov stav o tome šta žena žrtva nasilja u porodici treba da preduzme, da li intervenciju državnih institucija smatraju potrebnom i adekvatnom, da li smatraju da stručne službe i pojedinci mogu pružiti neophodnu pomoć i da li su informisani o postojanju nevladinih organizacija koje pružaju podršku i pomoć žrtvama nasilja.

Prilikom odgovora na pitanje «ako žena trpi nasilje u braku, šta treba da uradi?» ispitanici su se opredeljivali između sledećih ponuđenih odgovora:

- a) Ništa, da ćuti i da trpi
- b) Da se razvede ili privremeno napusti muža
- c) Da se obrati centru za socijalni rad, SOS službi, ili psihologu
- d) Da traži pomoć policije
- e) Nešto drugo

AKO ŽENA TRPI NASILJE U BRAKU, ŠTA TREBA DA URADI?	2002	2004
Ništa, da ćuti i da trpi	2,4	3,7
Da se razvede ili privremeno napusti muža	47,7	47,4
Da se obrati centru za socijalni rad, SOS službi, ili psihologu	31,8	32,0
Da traži pomoć policije	8,9	6,2
Nešto drugo	9,2	9,5
TOTAL	100,0	100,0

- Najveći procenat ispitanika smatra da u slučaju nasilja u porodici žena treba da se razvede ili privremeno napusti muža. Za ovu opciju se opredelilo 47,7% ispitanika 2002. i neznatno manje 2004. – 47,4% ispitanika. Opredeljivanje za opciju razvoda ili privremenog napuštanja muža, pokazuje

da ispitanici sagledavaju razvod ili faktički prekid bračne zajednice kao najprihvatljiviji izlaz iz situacije nasilja.

- Obraćanje Centru za socijalni rad, SOS službi ili psihologu druga je opcija po učestalosti izbora – za nju se 2002. godine izjasnilo 31,8% ispitanika, a 2004. godine 32,0%. To znači da jedna trećina ispitanika smatra da je, i pored postojanja nasilja, ipak potrebno sačuvati brak i nastali konflikt rešiti uz pomoć specijalizovanih institucija ili nevladinih organizacija.
- Određen procenat ispitanika – 9,2% 2002. godine i 9,5% 2004. godine, nije mogao da se odluči između ponuđenih rešenja i opredelio se da žena koja trpi nasilje u braku treba da uradi «nešto drugo», što bi podrazumevalo traženje nekih drugih izlaza iz situacije nasilja, eventualno rešavanje konflikta uz pomoć posredovanja roditelja, prijatelja, suseda i sl.
- Veoma mali procenat ispitanika – 8,9% 2002. godine i 6,2% 2004. godine odgovorio je da žena treba da traži pomoć policije ako trpi nasilje u braku. Prihvatanje ove opcije u sasvim malom procentu može da predstavlja indikator nepoverenja građana u spremnost i efikasnost policijske intervencije u situacijama bračnog i porodičnog nasilja, shvatanja da je potrebno sačuvati privatnost porodice od intervencija državnih organa i da se nasilje u porodici razlikuje od nasilja prema trećim licima, tako da nasilnik ne zaslužuje da bude podvrgnut policijskom, odnosno krivičnom gonjenju i procesuiranju. S druge strane, nizak procenat opredeljenosti za opciju da žena treba da traži pomoć policije može se delimično objasniti i činjenicom da su ispitanici nedovoljno obavešteni o tome da je nasilje u porodici krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti i da su za izvršenje ovog dela predviđene krivične sankcije.
- Veoma mali procenat ispitanika opredelio se za opciju da žena žrtva nasilja u braku ne treba ništa da uradi i da treba da „ćuti i da trpi“ - 2,4% - 2002 godine, odnosno 3,7% - 2004. godine, što je veoma povoljan rezultat s obzirom na činjenicu da znatno veći procenat ispitanika od ovog smatra da za nasilje u porodici postoji opravdanje, da muškarac može da udari ženu ako ga ne sluša ili da veliki broj žena voli da muškarac bude grub.

Distribucija odgovora - po regionima

Slaže se sa stavom po regionima %

(*Kod prvog stava % izražava neslaganje sa stavom)

		NIŠ	NIŠKI	JAGODINA	SANDŽAK	PIROT	TOPLICA	JABLANICA	TIMOK	PCINJA	TOTAL
"Nema opravdanja za nasilje u porodici"*	2002	3,7	7,8	8,2	4,6	5,3	4,3	7,6	5,4	10,7	6,8
	2004	2,0	3,5	4,7	13,0	16,0	4,7	10,2	10,4	12,4	8,5
"...ako žena nešto pogreši ili ga ne sluša"	2002	10,1	26,0	13,9	7,3	10,5	12,2	23,0	10,3	18,6	15,3
	2004	10,2	15,8	15,8	19,9	6,9	6,8	15,9	10,6	12,4	12,8
"...žene vole da muškarac bude grub"	2002	14,9	17,9	20,9	23,4	15,3	23,7	16,8	14,3	18,2	17,6
	2004	22,0	12,9	9,1	24,6	9,1	10,1	21,9	22,1	22,2	18,7
"Silovanje u barku ne postoji"	2002	23,6	20,3	23,5	13,9	29,1	32,4	31,7	24,0	26,6	25,4
	2004	16,1	8,9	22,5	19,7	9,0	22,4	23,5	22,3	22,9	19,6
"Samo neodgovorne žene ..."	2002	26,3	34,0	24,6	30,9	20,5	33,1	33,2	18,7	27,7	27,0
	2004	15,0	19,4	22,9	29,2	13,9	22,3	27,9	27,7	27,3	23,6
"...žena koja se atraktivno oblaci ..."	2002	30,6	43,9	32,5	23,1	18,4	30,9	28,6	24,6	29,4	29,3
	2004	24,3	31,6	28,5	25,2	25,9	26,0	27,6	38,1	29,9	29,2
"...žena koja često menja partnera ..."	2002	44,5	50,0	32,1	40,0	27,6	35,5	41,2	30,6	34,5	37,1
	2004	27,8	43,5	33,3	31,4	25,4	31,3	33,3	40,3	39,7	34,6

- Regioni u kojima je najveći procenat ispitanika ne prihvata stav da «nema opravdanja za nasilje u porodici» bili su Niški, Jablanički i Toplički, dok su regioni u kojima najviše ispitanika prihvata ovaj stav bili Piroto i Timočki region.
- Do najvećih promena u stavovima ispitanika od 2002. do 2004. došlo je u Timoćkom i Niškom regionu. U prvom se tolerancija na nasilje povećava u vezi sa gotovo svakim ponuđenim stavom, u drugom se tolerancija na nasilje smanjuje u vezi sa svakim ponuđenim stavom.
- Osim u Timoćkom i Sandžačkom regionu, neodobravanje nasilja, u vidu neslaganja sa ponuđenim tvrdnjama, raste u svim drugim regionima.
- Istovremeno raste prepoznavanje nasilja: to vidimo kroz smanjenje diskrepancije između odgovora na načelno pitanje o nasilju i odgovora na stavove o specifičnim situacijama nasilja, u 2004. u odnosu na 2002.

- Najzanimljiviji nalaz je da se u Niškom regionu: čitava polovina ispitanika (i samo 5% ispitanika manje u samom Gradu Nišu) slaže sa tvrdnjom da je "...uobičajeno da žena koja često menja partnera doživi seksualno nasilje".

Distribucija odgovora na pitanje o tome šta žena treba da uradi, ako trpi nasilje u porodici - po regionima

		Niš	Niški	JAGODINA	SANDŽAK	PIROT	TOPLICA	JABLANICA	TIMOK	PČINJA	TOTAL
Ništa, da čuti i da trpi	2002	1,1	4,9	1,6	3,5	0,0	0,0	4,2	1,6	3,6	2,4
	2004	3,0	5,1	2,5	4,5	2,2	0,7	3,0	2,8	7,2	3,7
Da se razvede ili napusti muža	2002	47,4	38,0	50,6	50,0	58,6	54,3	51,0	45,9	40,8	47,7
	2004	44,7	54,5	53,6	37,8	48,1	47,8	44,6	48,2	46,0	47,4
Da se obrati Centru za socijalni rad, SOS	2002	37,1	34,4	32,1	28,5	32,1	22,5	27,1	37,3	28,7	31,8
	2004	43,9	33,1	24,1	42,3	34,1	26,8	34,5	34,9	27,8	33,2
Da traži pomoć policije	2002	7,8	11,7	11,6	7,5	5,0	15,9	7,1	8,8	7,9	8,9
	2004	5,7	2,8	11,0	7,2	6,7	0,7	5,4	6,2	7,5	6,2
Nešto drugo	2002	6,6	11,0	4,0	10,5	4,3	7,2	10,6	6,5	19,0**	9,2
	2004	2,7	4,5	8,9	8,1	8,9	23,9*	12,5	7,9	11,6	9,5
Total	2002	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	2004	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*ne znam

**da se vrati roditeljima

- U svim regionima se kao dva glavna izlaza iz situacije nasilja pojavljuju razvod i obraćanje za pomoć institucijama koje ne kriminalizuju nasilnika (Centar za socijalni rad, SOS službe, psiholog...). Pčinjskom regionu u 2002. nalazimo i 20% ispitanika koji ženama koje trpe nasilje preporučuju da se vrate roditeljima.
- Promene koje opažamo između 2002. i 2004. se uglavnom tiču preraspodele ispitanika između ove dve opcije. U Gradu Nišu, Sandžaku, Pirotu, Toplici i Jablanici smanjuje se broj ispitanika koji preporučuju razvod, a povećava broj ispitanika koji žrtve nasilja usmeravaju na pomoć Centra za socijalni rad. U Toplici gotovo iščezava broj ispitanika koji bi potražili

pomoć policije, i pojavljuje se oko 20% ispitanika koji ne znaju šta bi trebalo preduzeti. U Niškom regionu, Jagodini, Timočkom i Pčinjskom regionu, povećava se broj ispitanika koji predlažu razvod, uglavnom na račun obraćanja Centru za socijalni rad. U Niškom regionu je to na račun traženja pomoći od policije, a u Pčinjskom regionu na račun smanjenja broja ispitanika koji preporučuju povratak roditeljima. U Pčinjskom regionu, pored porasta broja zagovornika razvoda, raste, na žalost, i broj onih koji preporučuju da žena čuti i trpi (oko 7% ispitanika u 2004).

STAVOVI PROFESIONALACA U POLICIJI, TUŽILAŠTVU I SUDU O NASILJU U PORODICI I NJEGOVOM SANKCIONISANJU

NEVENA PETRUŠIĆ*

2

REZIME

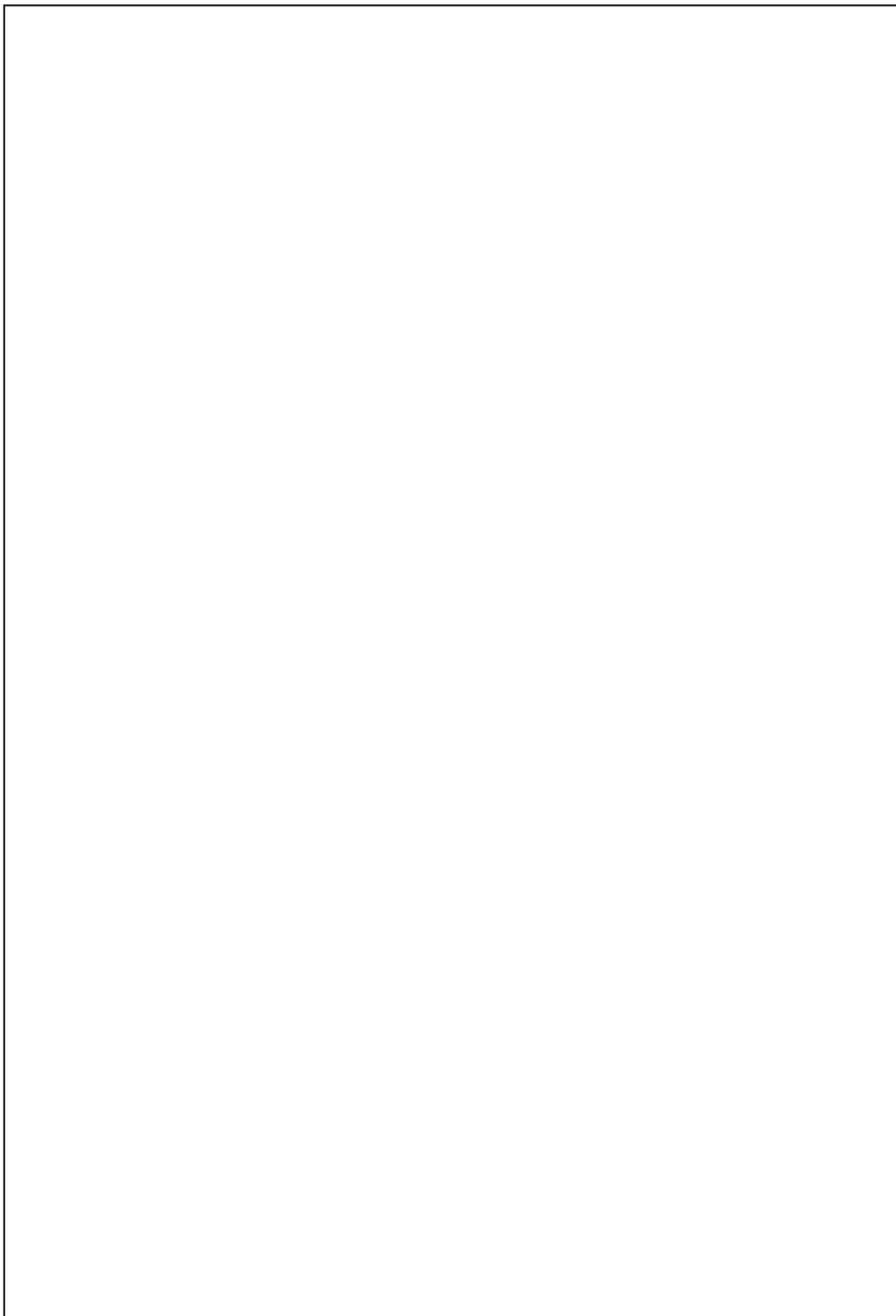
Dosadašnja istraživanja u svetu i kod nas pokazuju da se nasilje u porodici relativno retko prijavljuje i da najveći broj slučajeva nasilja u porodici ostaje nepoznat. U državama u kojima je nasilje u porodici već dugi niz godina inkriminisano, samo manji broj nasilnika biva otkriven i osuđen. S druge strane, istraživanja pokazuju da u institucijama pravnog sistema porodično nasilje nema onaj tretman koji imaju drugi oblici nasilja. Žrtve nasilja ne uživaju zadovoljavajuću pomoć i podršku i veoma često tokom sudskog postupka bivaju sekundarno viktimizirane jer izostaje očekivana reakcija organa gonjenja i socijalnih službi koje su zadužene za pružanje psihološke i socijalne pomoći.

U radu su prezentirani stavovi profesionalaca o nasilju u porodici, učioniocima i žrtvama. Ispitanici su se izjašnjavali o pojmu nasilja u porodici, uzrocima, najčešćim izvršiocima i žrtvama po polu, posledicama porodičnog nasilja, odnosu nasilnika i žrtve prema nasilju u porodici, odnosu ostalih članova porodice prema nasilju u porodici, obraćanju žrtve za pomoć. Takođe su ispitani stavovi profesionalaca o radu institucija pravnog sistema i njihovoj efikasnosti. Posebna pažnja je posvećena predlozima novih zakonskih rešenja.

KLJUČNE REČI

nasilje u porodici, stavovi, uzroci nasilja u porodici, «sindrom zlostavljane žene», krivično gonjenje, sankcije, krivičnopravne mere zaštite

* Izvod iz knjige: Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004., ISBN 867746025-X

1. PREDMET, OSNOVE, UZORAK I METOD ISPITIVANJA STAVOVA PROFESIONALACA

Odnos profesionalaca prema žrtvi, nasilniku i samom delu nasilja, kao i njihovo postupanje tokom procesuiranja slučajeva porodičnog nasilja, opredeljeni su, u velikoj meri, njihovim ličnim stavovima o uzrocima nasilja u porodici i njegovoj društvenoj opasnosti,¹ formiranim u procesu primarne socijalizacije.² U patrijarhalnom društvu kakvo je naše, većina profesionalaca smatra da je nasilje u porodici manje opasan oblik kriminaliteta,³ da je privatna stvar pojedinaca,⁴ te da ga prevashodno treba tretirati unutar ustanova socijalne zaštite kako bi se pružanjem psihološke i savetodavne pomoći porodica održala na okupu. Zbog takvih stavova i predrasuda, reakcija pravosudnog sistema u slučajevima porodičnog nasilja nije adekvatna.

Nova domaća pravna praksa u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici, nastala posle inkriminisanja nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela, još uvek je skromna. Razlog tome je činjenica da je od stupanja na snagu Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona RS od 2002. godine, kojim je nasilje u porodici inkriminirano, prošao relativno kratak period. S obzirom na neažurnost našeg pravosuđa, još uvek ne postoji dovoljan kvantum ustaljene sudske prakse, tako da ne postoje ujednačeni stavovi u pogledu brojnih pitanja vezanih za sudski postupak. Međutim, budući da je došlo do inkriminisanja nasilja u porodici, treba ispitati kakav je odnos prema nasilju u porodici, prema učiniocima i žrtvama i da li su, u tom smislu, nova zakonska rešenja dovela do promena u njihovim stavovima, u odnosu na stavove koje su ranije imali.⁵ Potrebno je, takođe, sa-

1 Videti: Lukić, M., Jovanović S.: *Drugo je porodica*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001, str. 73.

2 U literaturi se ukazuje na psihološke procese kod profesionalaca, koji nisu usklađeni sa njihovim procesnopravnim pozicijama i koji dovode do toga da profesionalci ne pokazuju dovoljan stepen saosećanja za nevolje žrtve, niti njene izjave i zahteve smatraju ozbiljnim. (O tome detaljno: Nikolić, Ristanović, V.: *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd, 1984, str. 102.

3 Tako se u literaturi navodi da je lični stav policajaca često utemeljen na patrijarhalnom modelu bračnih i porodičnih odnosa, koje se ispoljava u rasponu od minimiziranja društvene opasnosti porodičnog nasilja do njegovog potpunog opravdanja. (Đurđić, V.: *Uloga policije u borbi protiv nasilja u porodici*, Pravna zaštita od nasilja u porodici, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 1999, str. 122.

4 Videti: Konstantinović Vilić S.: *Pravna zaštita od nasilja*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 1999, str. 14.

5 Ispitivanje stavova predstavnika policije, tužilaštva, suda i advokature o nasilju u porodici vršeno je u periodu 1998-2000., na uzorku od 40 ispitanika. Rezultati istraživanja objavljeni su

gledati ocene profesionalaca o pojedinim pitanjima vezanim za krivičnopravno gonjenje i kažnjavanje učinilaca krivičnih dela nasilja u porodici, njihove stavove o postojećem sistemu pravne zaštite, njegovim nedostacima i načinima njegovog poboljšanja, kao i njihova mišljenja o pojedinim problemima i pojavama ispoljenim u pravnoj praksi jer, kao što je već naglašeno, stavovi profesionalaca u velikoj meri utiču na način primene zakonskih propisa.

Planom istraživanja bilo je predviđeno da uzorak obuhvati ukupno 81 ispitanika, i to: na području Beograda – 10 policajaca, 10 tužilaca i 10 sudija, na području Novog Sada, Subotice i Niša – po 5 policajaca, po 5 tužilaca i po 5 sudija i na području Leskovca – 2 policajca, 2 tužioca i 2 sudije. Polna struktura ispitanika nije bila unapred striktno definisana. Zbog teškoća sa kojima su istraživačice bile suočene u ostvarivanju kontakta sa predstavnicima institucija, razgovor je vođen sa manjim brojem ispitanika: ukupno 22 policajca, 23 tužilaca i 19 sudija opštinskih i okružnih sudova, tako da je ukupan broj ispitanika 64.

Svi ispitanici imaju profesionalno iskustvo u radu na procesuiranju slučajeva nasilja u porodici i slučajno su odabrani od strane samih istraživačica ili od strane njihovih pretpostavljenih, tj. rukovodilaca institucija.

Postavljena pitanja bila su otvorenog tipa, tako da su pružala ispitanicima mogućnost da bez ikakvog ograničenja iznesu svoje stavove, komentare, zapažanja i objašnjenja.

U daljem tekstu, prezentovana je analiza datih odgovora, koji su tematski grupisani u određene celine i sagledani kroz prizmu profesionalne pozicije ispitanika, pri čemu su citirana, ilustracije radi, neka od karakterističnih i upečatljivih mišljenja i stavova.

2. STAVOVI O NASILJU, UČINIOCIMA I ŽRTVAMA

2.1. Poimanje nasilja u porodici

Pod pojmom nasilja u porodici ispitanici uglavnom podrazumevaju fizičko i psihičko nasilje prema članu porodice. Samo četiri ispitanika smatra da je nasilje u porodici isključivo fizičko nasilje, pri čemu se ovakav stav sreće među sudi-

u: Lukić, M., Jovanović S.: op. cit., str. 73.

jama i tužiocima, a ne i među policajcima. Samo jedanaest ispitanika navodi seksualno nasilje kao jedan od oblika porodičnog nasilja.

Među sudijama, javnim tužiocima i policajcima, skoro je podjednak broj onih koji na pitanje "Šta podrazumevate pod nasiljem u porodici?" odgovaraju tako što navode zakonsku, krivičnopravnu definiciju nasilja porodici, doslovno je citirajući ili parafrizirajući.

Samo osam ispitanika, koji su u podjednakoj meri zastupljeni u svim profesijama, izjasnilo se da je porodično nasilje svaki oblik nasilja prema članu porodice, uključujući i ekonomsko nasilje, uskraćivanje slobode, kontrolu nad članom porodice. Evo nekih karakterističnih odgovora koje su ovi ispitanici dali na pitanje: "Šta podrazumevate pod nasiljem u porodici":

"Kad te neko kontinuirano psihički i fizički maltretira, remeti svakodnevni život, stvara jednu nezdravu atmosferu u kući koja se odražava naročito na decu, njihovo odrastanje, vaspitanje". – Javni tužilac.

"Svaki vid upotrebe sile, ozbiljne pretnje, korišćenje oružja, opasnog oruđa, sredstva podobnog da telo povredi ili ugrozi telesni i duševni integritet člana porodice, ekonomsko, seksualno i drugo nasilje". – Sudinica.

"... i kad bilo koji član porodice uskraćuje slobodu drugom članu porodice bilo u ponašanju bilo u zanimanju i slično". – Policajac.

"... i svako drugo drsko i bezobzirno ponašanje koje u znatnoj meri odstupa od usvojenih normi pristojnog ponašanja". – Sudija.

"... nasilje, ozbiljne pretnje na duševni i fizički integritet člana porodice, agresivno i destruktivno ponašanje." – Policajac.

"I psihičko nasilje spada u nasilje u porodici" – Sudija.

Oko 40% ispitanika smatra da je bitni elemenat pojma nasilja u porodici njegovu duže trajanje, što su eksplicitno izrazili korišćenjem izraza "nasilje koje traje neko vreme", "kontinuirano nasilje", "delo trajnog karaktera" i sl. Neki od njih dugo trajanje nasilja ističu u prvi plan, smatrajući ga, očigledno, konstitutivnim elementom pojma nasilja u porodici:

"Pod nasiljem u porodici podrazumevam svako verbalno ili telesno šikaniranje i zlostavu koji traju neko vreme, povremene tuče i nanošenje povrede članovima porodice." – javni tužilac.

"Nasilje u porodici je delo trajnog karaktera..." – Sudinica.

Profesionalci na različite načine percipiraju porodicu kao sredinu u kojoj se porodično nasilje ispoljava. Više od 2/3 njih smatra da se o nasilju u porodici može govoriti onda kad se ono ispoljava prema članovima uže porodice: supružnicima i deci. Veliki broj ispitanika iz svih profesionalnih struktura u svojim odgovorima pominje samo bračnog partnera i decu, kao žrtve porodičnog nasilja.

"Po meni, nasilje u porodici je nasilje prema bračnom drugu ili prema deci." – Sudinica.

Veoma mali broj ispitanika, (11%) u svojim odgovorima izričito pominje vanbračnog partnera kako moguću žrtvu nasilja u porodici, a nijedan ispitanik ne navodi da žrtve porodičnog nasilja mogu biti raniji članovi porodice, tj. bivši bračni i vanbračni partneri, kao i lica koja se nalaze ili su se nalazila u emotivnoj zajednici.

Skoro šestina ispitanika smatra da porodicu čine članovi porodičnog domaćinstva nasilnika, nezavisno od njegovog srodničkog i ličnog odnosa sa žrtvom, dok jedan broj ispitanika u definisanju nasilja u porodici koristi izraz "član porodice", ne nalazeći da je potrebno dodatno objašnjenje ovog pojma.

2.2. Uzroci nasilja u porodici

U nabrojanju najčešćih uzroka/uslova nasilja u porodici, ispitanici se retko opredeljuju za samo jedan uzrok, već, po pravilu, navode veliki broj uzroka (3 i više). Kao najčešći uzrok, koji većina ispitanika stavlja na prvo mesto, jeste loša ekonomska situacija u porodici (*"ekonomska kriza"*, *"finansijski problemi"*, *"loša materijalna situacija"*, *"nemaština"*, *"loši uslovi života"*, *"nerešeno stambeno pitanje"*, *"nezaposlenost"*).

"Svi problemi kreću od ekonomske situacije..." – navodi jedan od ispitanika.⁶

⁶ Činjenica je da loši ekonomski uslovi utiču na povećanje nasilja u porodici, posebno prema ženama, ali da se nasilje javlja i u porodicama koje nemaju finansijskih problema. S druge strane, u društvima zahvaćenim teškom ekonomskom krizom, kakvo je naše, nepovoljni socio-ekonomski položaj muškaraca i žena, «posredovan promenama njihovih rodničkih identiteta, ima značajan uticaj na izloženost žena nasilju u porodici». Pri tome, «hegemonička muškost, odnosno

Više od 70% ispitanika iz svih profesionalnih struktura smatra da je upotreba alkohola osnovni uzrok nasilja u porodici, pri čemu 1/3 ispitanika smatra, pozivajući se na svoje profesionalno iskustvo, da je upravo alkoholizam, u sklopu ostalih faktora, odlučujući uzrok nasilja. Nekoliko ispitanika ne navodi nijedan drugi uzrok nasilja u porodici, osim alkoholizma, dok 1/4 ispitanika ukazuju da se u poslednje vreme, pored alkoholizma, i droga pojavljuje kao uzrok nasilja u porodici.⁷

Izuzetno mali broj ispitanika uzroke nasilja u porodici vidi u patrijarhalnom modelu porodičnih odnosa. Naime, samo tri ispitanice ženskog pola suštinske uzroke nasilja prepoznale su u patrijarhalnoj svesti ljudi. Evo nekih od odgovora:

"Glavni uzrok nasilja je jedan primitivni nivo ljudske svesti i običaji koji se nisu menjali, a po kojima se smatra da je ocu i muškarcu porodice dozvoljeno sve, pa time i maltretiranje porodice...." – Javna tužilja.

"Najčešće je uzrok nasilja svest sredine prema kojoj je muškarcu dozvoljeno skoro sve pa i da maltretira svoju ženu u porodicu...." – Javna tužilja.

"Jedan od uzroka nasilja je patrijarhalno shvatanje uloge muškarca u društvu" – Javna tužilja.

Među ispitanicima je veoma mali broj onih koji uzroke nasilja vezuju za aktuelnu ekonomsku krizu u zemlji i promenama u sistemu vrednosti. Samo dva ispitanika smatraju da je ekonomska i politička kriza doprinela povećanju nasilja. Pojedini ispitanici navode da su *"dezorjentisanost mladih ljudi"* i *"nezadovoljstvo životom"* u postojećim društvenim uslovima uzroci koji dovode do nasilja u porodici.

ponašanje muškarca koje je usklađeno sa patrijarhalnim očekivanjima (npr. sa ulogom hranioca porodice, odnosno sa rodnom podelom rada koja je usaglašena patrijarhalnim stereotipima) ima manji uticaj na javljanje nasilja u porodici u poređenju sa marginalizovanom muškošću koja proističe iz lošeg društvenog položaja muškarca», (Nikolić Ristanović V.: Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup, Pravom protiv nasilja u porodici, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2002, str. 9-15).

⁷ Istraživanja pokazuju da je upotreba alkohola retko neposredan uzrok javljanja nasilja, već je, po pravilu, samo podsticajna okolnost za ispoljavanje nasilja (Videti: Roesch, 1984, p.75, citirano prema Szikla Christine, (1994), *Blaming the Victims of Domestic Violence*, Patriarchal Contributions to the Construction of Male Violence, Copyright Christine Szela; Konstantinović Vilić, S.: *Predrasude i stereotipi o nasilju u porodici*, Pravom protiv nasilja u porodici, Zbornik radova, Ženski istraživački centar, Niš, 2002, str. 25-35).

Više od trećine ispitanika smatra da su uzroci nasilja karakteristike ličnosti nasilnika, njegov mentalitet i osobine, pri čemu je psihički poremećaj nasilnika jedan od osnovnih uzroka. U svojim odgovorima, ovi ispitanici navode da su uzroci nasilja u porodici "*psihopatska struktura ličnosti nasilnika*", "*problemi psihičke prirode*", "*patologija nasilnika*", ukazujući posebno na patološku ljubomoru i posesivnost nasilnika, kao uzroke nasilja u porodici. Samo dva ispitanika smatraju da se individualne osobine žrtve takođe javljaju kao uzrok nasilja koje se prema njoj vrši. Stav da je nasilnik psihički bolestan veoma je raširen među stručnjacima, kao i u javnosti uopšte, i izraz je nastojanja da se nasilje i nasilnik opravdaju. Reč je, međutim, o jednoj od predrasuda prema nasilju u porodici, s obzirom da je, prema podacima iz istraživanja, veoma mali broj nasilnika duševno poremećen ili bolestan.⁸

Za manji broj ispitanika (4), vanbračna veza nasilnika, kao i vanbračna veza žrtve, predstavljaju jedan od uzroka nasilja.

2.3. Učinioci i žrtve nasilja u porodici

Kad je reč o polu nasilnika u porodici, većina ispitanika je kategorična u odgovoru da su u praksi nasilnici najčešće muškarci, iznoseći ovu tvrdnju bez ikakvih rezervi. Ipak, jedan broj ispitanika smatra da, pored muškaraca, ima i žena "*koje se ponašaju nasilno*". Samo dva ispitanika muškog pola smatraju da žene u podjednako meri kao i muškarci vrše nasilje prema članovima porodice, s tim što kao žrtve "ženskog" porodičnog nasilja navode samo decu.

Na pitanje "Koji su članovi porodice najčešće nasilnici?", najveći broj ispitanika naveo je da su to muževi. Samo pet ispitanika navelo je da su bračni i vanbračni partneri muškog pola najčešći nasilnici. Skoro trećina ispitanika označila je samo muževe kao najčešće nasilnike, dok su ostali naveli i očeve i sinove. Samo kod tri ispitanika deca se pojavljuju na trećem mestu, bez navođenja pola, a samo šest ispitanika navodi, takođe na trećem mestu, roditelje kao nasilnike prema deci, ne izjašnjavajući se o polu. To istovremeno pokazuje da su najčešće žrtve nasilja u porodici, po mišljenju ispitanika, supruge, deca i roditelji.

⁸ Videti: Konstantinović Vilić, S.: *Predrasude i stereotipi o nasilju u porodici*, Pravom protiv nasilja u porodici, Zbornik radova, Ženski istraživački centar, Niš, 2002, str. 25-35). Naše istraživanje pravne prakse u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici takođe je potvrdilo da većina nasilnika pripada kategoriji duševno zdravih osoba.

2.4. Posledice porodičnog nasilja na žrtvu

Ispitanicima je postavljeno pitanje: "Da li znate šta je 'sindrom zlostavljane žene'?" Samo jedan manji broj ispitanika (7) naveo je da na zna šta ovaj pojam znači, dok je većina dala iznela svoje shvatanje ovog pojma. Analiza datih odgovora pokazuje da ispitanici uglavnom znaju da objasne sadržinu ovog pojma, opisujući psihičko stanje zlostavljane žene kao "loše", "traumatično", "promenjeno", "apatično". Za jedan broj ispitanika, "sindrom zlostavljane žene" označava "stanje nesposobnosti žene da funkcioniše u socijalnoj sredini" zbog stresa, straha, nesigurnosti, povlačenja u sebe, zatvorenosti i dr. Takođe, sreću se stavovi da "sindrom zlostavljane žene", predstavlja manifestaciju "potpune kontrole nad ženom uz upotrebu sile".

Jedna ispitanica "sindrom zlostavljane žene" objašnjava sledećim rečima:

"Odmah stvaram sliku u glavi o ženi koja izgleda zapušteno, uplašeno, koja je puna nepoverenja, sa modricama i drugim povredama". – Policajka.

Pod pojmom "sindrom zlostavljane žene", druga ispitanica podrazumeva "... žensku osobu koja dugo trpi fizičko i psihičko nasilje i ne vidi izlaz iz toga, niti ima podršku porodice i okoline, pa to stanje traje u nedogled, dok se ne završi nekad i tragično". – Javna tužilja.

Zanimljivo je da jedan broj ispitanika ovaj pojam vezuje za ženu koja se "prećutno saglašava sa nasiljem", "koja se prilagodila poremećenoj situaciji i prihvata nasilje kao normalno", koja "pristaje na trpljenje nasilja zbog ocene da nema izlaza iz tog stanja", "koja odlazi i ponovo se vraća nasilniku" i sl.

2.5. Odnos nasilnika prema nasilju u porodici

Ispitanici uglavnom smatraju da nasilnici opravdavaju svoje ponašanje, ali da mnogi od nasilnika negiraju da je nasilje uopšte izvršeno. Blizu polovine ispitanika u daljem objašnjenju navodi da nasilnici smatraju svoje ponašanje "normalnim", "da imaju pravo da se nasilno ponašaju", "da misle da to čine za dobrobiti svoje porodice", "da je nasilje uobičajeni način ponašanja" ili "da je nasilje izazvala sama žrtva".

Pozivajući se na svoje profesionalno iskustvo, jedna sudinica objašnjava da nasilnici uglavnom navode "da to ne čine ili opisiju blaže forme i oblike i za iste smatraju da ne predstavljaju nasilje, to smatraju normalnim ponašanjem, da su

to članovi porodice svojim ponašanjem izazvali a potoom i zaslužili, dok su retki primeri kad (nasilnik) prihvata odgovornost, želi da se menja u cilju poboljšanja odnosa i očuvanja porodice”.

“Nasilnik smatra da je ispravno to što radi i da samo tako može rešiti problem u kući, i da pritom ne treba da snosi nikakve sankcije za svoje ponašanje”. – Policajac.

Pojedini ispitanici ukazuju da je odnos lečenih alkoholičara i narkomana prema izvršenom nasilju specifičan jer oni uglavnom priznaju izvršeno nasilje i brane se da su to učinili pod dejstvom alkohola, odnosno droge.

Treba primetiti da u odgovorima na pitanje “Kakav je odnos nasilnika prema nasilju?”, nema razlika između ispitanika različitog pola, niti se odgovori razlikuju s obzirom na to kojoj profesionalnoj strukturi pripadaju ispitanici.

2.6. Odnos žrtve prema nasilju u porodici

U pogledu odnosa žrtve prema nasilju koje u porodici trpi, ispitanici su ponudili veoma veliki broj odgovora. Uprkos razlikama u datim iskazima, većina ispitanika je mišljenja da žrtve na opravdavaju nasilje i da ga osuđuju.

Manji broj ispitanika (oko 1/5) tvrdi da žrtve opravdavaju nasilje, smatrajući da *“su uzročnik nesporazuma”, “da su skrivile i da zato preuzimaju deo krivice što se nasilnik tako ponaša”,* da su *“dobile ono što su zaslužile”* i sl.

Među ispitanicima ima i onih koji smatraju da žene nemaju odnos prema nasilju u porodici jer ga jednostavno ne percipiraju ili smatraju ponašanje nasilnika “normalnim”.

“Mislim da žrtva prema nasilju i nema neki svoj stav, ona ga nema ni prema mnogim drugim stvarima, pa ni prema nasilju. Neki stav joj se javlja tek kad pokuša da na neki način pronađe izlaz iz nasilja, pa onda i stiče neki svoj stav prema nasilju koji nije do kraja definisan, pa čak ne može ni da ga opredeli kada sa decom napušta kuću. U stvari, ona taj svoj stav menja tek kad napusti mesto u kome je trpela nasilje” – javna tužilja.

Takođe, pojedini ispitanici smatraju da je odnos žrtava “neadekvatan”, pri čemu pod tim podrazumevaju opredeljenje žrtve da trpi nasilje, tj. da ga ne prijavljuje. Ovakav odnos je posledica patrijarhalnog vaspitanja žrtava, strah od osвете, *“strah da ne čuju rođaci, komšije, da se ne bi loše govorilo o toj porodici”.*

Jedan broj pripadnika javnog tužilaštva odnos žrtve prema nasilju posmatra iz ugla svoje profesije, smatrajući da je neodlučnost i kolebljivost osnovna karakteristika odnosa koji žrtve nasilja imaju pretrpljenim nasilju. Evo kako neki od njih to objašnjavaju:

"Žrtva dođe, podnese prijavu, ali ako se okrivljeni primiri, a to je najčešće ako je intervenisala policija, ona se predomisli i izjavi da ne želi da svedoči ili promeni iskaz dat pred istražnim sudijom, i to se dešava u oko 50% slučajeva". – Javni tužilac.

"Posle podnošenja prijave, pred sudom poriče i ne pridružuje se gonjenju". – Javna tužilja.

Po mišljenju manjeg broja ispitanika, prikrivanje nasilja jedna je od osnovnih karakteristika odnosa koji žrtva ima prema nasilju.

"Prikrivanje negativnog odnosa prema nasilju koje trpi, a kada ga akumulira do granica izdržljivosti, onda se često događa da se žrtva pojavljuje kao izvršilac krivičnog dela nasilja prema nasilniku". – Javna tužilja.

2.7. Odnos ostalih članova porodice prema nasilju u porodici

Da bismo saznali kako ispitanici percipiraju odnos ostalih članova porodice prema nasilju u porodici, postavili smo dva pitanja: "Kakav je odnos ostalih članova porodice prema žrtvi nasilja?" i "Kakav je odnos ostalih članova porodice prema nasilniku?".

Najveći broj ispitanika smatra da ostali članovi porodice sažaljevaju žrtvu, da i sami pate zbog nasilja u porodici, ali da žrtvi ne pružaju odgovarajuću pomoć i podršku. Uzroke izostanka pomoći i podrške ostalih članova porodice ispitanici mahom vide u tome što se ostali članovi porodice plaše nasilnika i što su nemoćni da se suprotstave nasilju.

Prema rečima jedne ispitanice, *"Ostali članovi porodice, kao i sama žrtva, vrlo često su bespomoćni, tako da nisu u stanju da pomognu žrtvi. Često su svi članovi porodice žrtve nasilja. Ako je žrtva nasilja žena, pored nje su deca posredno žrtve, a svi su u odnosu na nasilnika bespomoćni".* – Javna tužilja.

Više od 1/5 ispitanika smatra da se ostali članovi porodice stavljaju na stranu žrtve ili nasilnika, u zavisnosti od bliskosti odnosa koji sa njima imaju, pri čemu se deca uglavnom "na strani majke", posebno ćerke, a ako su deca odrasla, onda ona "objektivno procenjuju i staju na stranu onoga ko nije kriv".

Kad su u pitanju roditelji žrtve i nasilnika, većina ispitanika smatra da se oni obično stavljaju na stranu svog deteta, bez obzira da li je žrtva ili nasilnik.

Po shvatanju jednog broja ispitanika, otvoreno suprotstavljanje nasilniku ostalih članova porodice dovode do *"komplikovanja odnosa"* i *"krug nasilja se širi"*. Kad ostali članovi porodice primene silu da bi zaštitili žrtvu, tada dolazi do izvršenja najtežih krivičnih dela, mišljenje je nekolicine ispitanika.

Pojedini pripadnici javnotužilačke profesije posmatraju odnos ostalih članova porodice prema žrtvu imajući u vidu njihovo ponašanje tokom sudskog postupka. Prema rečima pojedinih tužilja/tužilaca, članovi porodice veoma retko prijavljuju nasilje koje trpi drugi član porodice, ali da su u toku sudskog postupka uglavnom spremni da podrže žrtvu.

"Ako oštećeni ostane pri iskazu koji je na početku postupka dao i istrajava u postupku, onda ostali članovi porodice to podržavaju".

Pregled datih odgovora pokazuje da su stavovi pripadnika različitih profesija ujednačeni i da ne zavise od procesne uloge koju ispitanici imaju, niti su primetne razlike s obzirom na pol ispitanika.

Manji broj ispitanika dao je decidan odgovor na pitanja kakav je odnos ostalih članova porodice prema nasilniku u odnosu na broj onih koji su se izjasnili o odnosu ostalih članova porodice prema žrtvi. U svojim odgovorima, više od 1/5 ispitanika tvrdi da ne znaju odgovor na pitanje ili daju uslovne odgovore u vidu pretpostavki.

Od onih koji su dali odgovor na pitanje vezano za odnos ostalih članova porodice prema nasilniku, većina smatra da ostali članovi porodice osuđuju nasilnika, ali mu se otvoreno ne suprotstavljaju jer se plaše nasilnika, nemoćni su da mu se suprotstave i zavise od njega. To je odnos *"tihe mržnje i oponiranja"*, reči su jednog sudije.

Prema rečima jednog policajca, ostali članovi porodice *"... izbegavaju nasilnika, sa strahom ga očekuju da dođe kući, uopšte sa strahom žive u kući"*.

Manji broj ispitanika smatra da ostali članovi porodice ostaju indiferentni, da se *"trude da ne vide nasilje"*, da *"tolerišu nasilje jer je nasilnik onaj ko izdržava porodicu"*, *"da veruju da će se nasilnik promeniti"*, a troje ispitanika smatra da ostali članovi porodice odobravaju i prihvataju model ponašanja nasilnika.

Među tužiocima ima onih koji, pozivajući se na svoje profesionalno iskustvo, navode da deca posle pokretanja sudskog postupka prema nasilniku žale nasilnika, posebno ako je određen pritvor.

Evo kako odnos dece i nasilnika tokom sudskog postupka vide pojedine javne tužilje i tužioci:

"Deca nakon što se pokrene postupak nju (žrtvu, prim. autorki) tretiraju kao uzrok teškog položaja u kome se sada nalazi nasilnik (pritvor), drugačije gledaju žrtvu, očekuju od žrtve da nastavi da trpi nasilje kao normalno". – Javni tužilac.

"Deca su često neutralna i neće da svedoče, naročito ako se nasilje dešava nakon razvoda braka roditelja". – Javna tužilja.

Kad je u pitanju odnos članova šire porodice, jedan broj ispitanika smatra da roditelji nasilnika podržavaju njegovo nasilje" ili da su indiferentni.

2.8. Ostajanje sa nasilnikom, napuštanje nasilnika i sigurnost žrtve

Ispitanike smo najpre pitali koji su razlozi zbog kojih žrtva ostaje sa nasilnikom kad se radi o partnerskom nasilju, a zatim, kako napuštanje nasilnika utiče na sigurnost žrtve.

Većina ispitanika navodi više razloga zbog kojih žrtva ostaje sa nasilnim parnerom, pri čemu se ekonomska zavisnost žrtve od nasilnika, tj. nedostatak sredstava koji bi joj omogućili da vodi samostalan život, nalazi na prvom mestu po broju ispitanika koji je navode.

"Žrtva ostaje sa nasilnikom najčešće zbog svoje ekonomske zavisnosti i nemogućnosti da sa decom napusti porodičnu zajednicu i nastavi samostalno da se izdržava. Ona je ekonomski zavisna od nasilnika i to je razlog zbog koga nastavlja zajednički život bez obzira na nasilje koje trpi". – Sudinica.

"Razlog je ekonomska zavisnost žrtve. To su uglavnom žene koje su ekonomski zavisne od nasilnika. u slučaju napuštanja porodice one uglavnom nemaju gde da odu jer ih roditelji nerado primaju u svoju porodicu, obično su to žene sa decom bez novca za iznajmljivanje stana, pa nastavljaju da trpe nasilje". – Javna tužilja.

Među razlozima zbog kojih žrtva ostaje sa nasilnikom koje ispitanici navodei, na drugom mestu nalaze se deca, tj. nastojanje žrtve da očuva porodicu. Ispitanici, međutim, daju različita objašnjenja ovog nastojanja žrtve, kao što su: "osećanje

odgovornost majke jer se razvodom deca obavezno prepuste ulici", "patrijarhalno vaspitanje", "pogrešno vaspitanje", "strah od osude šire porodice", "očekivanja šire porodice da sačuva brak, koji oni smatraju svetinjom", "zbog okoline koja nema razumavanja za žrtvu" i dr.

Treće mesto ravnopravno dele dva razloga: strah žrtve od nasilnika i emotivna vezanost žrtve za nasilnika.

Pozivajući se na slučajeve iz prakse, jedan policajac navodi: *"Nasilnik proganja žrtvu, hoće da je vrati jer njegov ego ne dozvoljava da bude ostavljen".*

Zanimljivo je da se strah od daljeg nasilja najčešće pojavljuje kao razlog ostajanja žrtve sa nasilnikom u odgovorima policajaca, dok je u manjem broju zastupljen u odgovorima pripadnika ostalih profesija.

Među ostalim razlozima koji su sadržani u odgovorima ispitanika nalaze se još i: *"navika", "nesposobnost žrtve da nađe perspektivu", "stav žrtve da je nasilje normalna stvar", "zlostavljanje preživljeno u detinjstvu", "shvatanje žrtve da od nasilnika ne može pobeći", i dr.* Jedna ispitanica je, međutim, mišljenja da su razlozi psihološke prirode. Ona kaže: *"Kod partnerskog nasilja zaista mi nije jasno zašto žrtva ostaje sa nasilnikom, to je pitanje za psihologe".* Takođe, jedan ispitanik smatra da žrtve ostaju sa nasilnicima jer nemaju gde da odu, a *"Ustanove kojima bi mogle da se obrate za pomoć ne mogu im pružiti brzu i efikasnu pomoć i smeštaj".*

Na pitanje kako napuštanje nasilnika utiče na ličnu sigurnost žrtve, većina ispitanika smatra da se napuštanjem nasilnika ne rešava problem, da su žrtve i dalje izložene nasilju, da se osećaju nesigurnim i ugroženim. Ovakav stav izražava skoro 90% policajaca, dok je broj tužilaca i sudija nešto manji.

Policajci se u svojim odgovorima uglavnom direktno pozivaju na svoje profesionalno iskustvo, i navode: *"nastavljaju se svađe, žrtva se oseća ugroženom", "nasilnik obično ponovi nasilje", "...nasilnik i dalje preti, ličnim kontaktom, uznemiravanjem telefonom, nikako da joj da mira".*

U svom odgovoru, jedan policajac objašnjava da *"Napuštanje nasilnika može da utiče negativno, u slučaju posesivnog ponašanja. Često nasilnik žrtvu smatra svojom imovinom, pa napuštanje nasilnika dovodi u pitanje ličnu sigurnost žrtve",* dok drugi kaže da *"...Nasilje u porodici nije rešeno, dok je on (nasilnik, prim. autorki) na slobodi. Postoje problemi, dolaze nam stranke, saznamo za događaj kad nastavi pretnje".*

I među tužiocima i sudijama preovladavaju slična razmišljanja:

"Napuštanjem nasilnika, žrtva nema nikakvu sigurnost, jer je on i dalje prati, maltretira i omalovažava". – Javna tužilja.

"Mislim da je žrtva i dalje izložena maltretiranju, i psihičkom, a nekad i fizičkom". – sudija.

"Često se dešava da napuštanje nasilnika ne dovodi do lične sigurnosti žrtve, pogotovo ako se rdi o nasilniku psihički obolelom i posesivnom, koji napuštanje smatra ponižavajućim po sebe i svakako da u ovakvom slučaju žrtva nema sigurnosti iako je napustila nasilnika". – Sudinica.

"Mislim da veliki broj nasilnika polaže pravo na nasilničko ponašanje i onda kad ga žrtva napusti". – Sudinica.

Oko 1/5 ispitanika, među kojima je najviše sudija, smatra da napuštanje nasilnika pozitivno deluje na sigurnost žrtve jer se one "oslobađaju nasilnika". Jedna tužiteljica je mišljenja da se žrtve sigurnije osećaju kad nakon napuštanja nasilnika odu u policiju jer "policija zapreti nasilniku i onda obično nasilje prestane i žrtva se oseća sigurnije".

Manji broj ispitanika (14) u svojim odgovorima navodi da ne zna kakav je utican napuštanja nasilnika na sigurnost žrtve.

Analiza odgovora pokazala je minimalne razlike u odgovorima koje su davali ispitanici različitog pola. Naime, nešto je veći broj ispitanica koje su stale na stanovište da napuštanje nasilnika ima pozitivan uticaj na sigurnost žrtve, u odnosu na broj ispitanika koji zastupaju ovakav stav.

2.9. Obraćanje za pomoć

U nastojanju da saznamo kada se žrtve obraćaju za pomoć, profesionalce smo zamolili da trenutak obraćanja za pomoć sagledaju s obzirom na ukupnu dužinu trajanja nasilja.

Prema odgovorima koje smo dobili, 80% profesionalaca smatra da se žrtva obraća za pomoć, po pravilu, posle više godina zlostavljanja. Jedan ispitanik to slikovito objašnjava rečima: "Kad je dogorelo do noktiju, jako kasno, obično posle dužeg perioda nasilja". Nekoliko ispitanika je navelo da se žrtva obraća za pomoć kad "nasilje dobije opasan oblik", odnosno "kad shvati da joj je ugrožen život".

Obraćanje za pomoć pojedini ispitanici vezali su za učestalost nasilja, navodeći da se žrtve obraćaju za pomoć "kad nasilje postane svakodnevno". Neki od ispitanika smatraju da je obraćanje za pomoć znak da je nasilje postalo "neizdrživo", da je žrtva iscrpla "sve mogućnosti da bi nasilje sprečila ili prikrila", kao i da je "iscrpla sve nade da će se nasilnik promeniti".

Dva policajca i jedna sudinica navode da žrtve prijavljuju nasilje tek "kad deca odu od kuće", odnosno "tek kad deca zasnuju svoje porodice".

Jedan ispitanik smatra da se žrtva obraća za pomoć odmah nakog pretrpljenog nasilja samo ako se radi o "drastičnom događaju", a jedna tužilja tvrdi da se ponekad žrtva posle prvog napada obrati za pomoć, ali da se u takvom slučaju taj napad, "ne smatra krivičnim delom jer je za ovo delo (krivično delo nasilja u porodici, prim. autorki) potreban kontinuitet". S obzirom da ovakav stav nema podlogu u zakonu, on je verovatno posledica individualnog tumačanja zakonskih odredbi o nasilju u porodici, koje, nesumnjivom utiče na (pogrešnu) kvalifikaciju dela nasilja u porodici.

Od pet ispitanika nismo dobili odgovor na postavljeno pitanje, a šest ispitanika smatra da od okolnosti svakog pojedinačnog slučaja zavisi koliko će žrtva trepeti nasilje i kada će se obratiti za pomoć, tako da u tom pogledu nema pravila.

3. STAVOVI O RADU INSTITUCIJA PRAVNOG SISTEMA NA OTKRIVANJU I KAŽNJAVANJU NASILNIKA

3.1. Obraćanje policiji i očekivanja u odnosu na policiju

Ispitanike smo pitali kada se žrtva obraća policiji i šta traži od policije. Odgovarajući na prvi deo pitanja, pripadnici svih profesionalnih struktura uglavnom su ponovili odgovore koje su dali na pitanje "Kada se žrtva obraća za pomoć?", navodeći da se žrtva obraća policiji posle dugogodišnjeg trpljenja nasilja, kad više ne može da podnese nasilje, kao i u slučaju teških oblika fizičkog nasilja. Evo nekih od odgovora:

"Kada je izložena jednom strahovitom fizičkom maltretiranju, kada zadobije teške telesne povrede". – Sudinica.

"Radi spasavanja života". – Javna tužilja.

"Kad dođe do povreda kod žrtve". – Sudija.

"Kad priprema teren da prekine nasilje i zatraži razvod braka". – Policajac.

Treba primetiti da nijedan od ispitanih policajaca nije u svom odgovoru pome-
nuo bilo koji oblik psihičkog nasilja kao povod za obraćanje žrtve policiji, mada
se u praksi, kako iskustva S.O.S. službi pokazuju, žrtve veoma često obraćaju
policiji zbog pretnji koje im nasilnici upućuju.

Zanimljivo je da 1/4 sudija i tužilaca nije želela da odgovori na ovo pitanje, sma-
trajući da je to pitanje za policiju, što se može tumačiti kao njihovo odbijanje
da se izjašnjavaju o radu službe kojoj ne pripadaju, tj. izraz nastojanja da zadrže
neutralni stav u odnosu na svoje kolegice i kolege iz drugih pravnih institucija.

Na pitanje šta žrtva traži od policije, odgovori profesionalaca su u velikoj meri
ujednačeni, a ispoljene manje razlike u odgovorima nisu, čini se, izraz pozicije
u kojoj se ispitanici nalaze s obzirom na pridrodu svog poziva, već njihovog
individualnog stava.

U odgovorima dominira mišljenje da žrtva od policije, pre svega, traži da je
trenutno zaštititi, tj. da spreči nasilje.

"Traži od policije da je zaštititi i učini da nasilje prestane". – Javna tužilja.

"Traži fizičku zaštitu od policije". – Sudija.

"Traži trenutnu zaštitu". – Sudinica.

"Traži fizičku zaštitu samu u odnosu na taj konkretan slučaj". – Policajac.

Traži da *"policija razgovara sa nasilnikom, da mu zapreti"*. – Policajac.

Sudeći prema odgovorima policajaca, većina žrtava ne želi da policija pokrene
postupak protiv nasilnika radi kažnjavanja, već da samo upozori nasilnika, da
ga «privede» i da mu «pripreti» da više ne vrši nasilje.

"Traže pomoć, ali da on ne ode u zatvor". – Policajac.

*"Traži da je zaštitimo, a obično ne traži preduzimanje nekih značajnijih mera". –
Policajac.*

"Nikada ne traže zatvor za nasilnika, obično traže zaštitu za sebe" – Policajac.

"Najčešće traži da se nasilnik upozori da je više ne maltretira". – policajac.

Samo mali broj žrtava, smatraju pripadnici policije, traži da policija napiše krivičnu prijavu. Oni ukazuju na okolnost da žrtve obično *"Ne znaju koje je rešenje za njih najbolje i traže da drugi nađu rešenje za njih"*, te da *"obično ne znaju ništa o svojim pravima"*.

Pojedini policajci izražavaju sumnju u mogućnost da policija pruži potpunu zaštitu žrtvi zbog toga što, kako navode, ne mogu *"nasilnika (da) odvoje od žrtve"*.

Jedan broj pripadnika pravosudnih organa, odgovarajući na pitanje šta žrtve traže od policije, iznelo je kritičke primede na račun policije: Navodimo nekoliko karakterističnih razmišljanja:

"Žrtva traži trajnu zaštitu, a dobija samo trenutno rešenje". – Sudinica.

"Velika je dogovornost policije za porast nasilja u porodici. Policija ne reaguje, a kad reaguje to je neadekvatno, ne pruža ni minimalnu zaštitu žrtvi. Vrlo često preuzima ulogu sudije, procenjuje da li će reagovati ili ne". – Javna tužilja.

"Policija najčešće žrtve samo prosleđuje tužilaštvu iako imaju sve potrebne dokaze da napišu prijavu". – Javna tužilja.

"Iskustvo pokazuje da se policija retko meša u slučajeve nasilja u porodici i upućuje ih da svoje slučajeve reše pred sudom. Mislim da su zvanične institucije na ovaj način tolerisale to nasilje u porodici". – Sudinica.

"Žrtve se obraćaju policiji, a oni odgovaraju da ne mogu da se mešaju". – Sudija.

3.2. Intervencija policije na licu mesta

Ispitanicima smo postavili pitanje da li policija treba da izađe na lice mesta i obavi razgovor sa nasilnikom i žrtvom u svakom slučaju prijavljivanja nasilja, uz molbu da navedu razloge za svoj stav.

Više od 85% ispitanika iz svih profesionalnih struktura kategorično tvrdi da policija treba da izađe na lice mesta uvek kad je nasilje u porodici prijavljeno.

"Policija treba da izađe na lice mesta bez izuzetka i selekcije jer reakcija policije privremeno zaustavlja nasilje". – Javna tužilja.

"Treba da izađe u bilo kom slučaju, i kad je došlo do verbalnog obračuna". – Sudinica.

Ostali ispitanici smataju da policija ne bi trebalo uvek da izađe na lice mesta, već samo ako je u pitanju fizičko nasilje koje je ostavilo tragove jer, kako navode, ima dosta slučajeva lažnog prijavljivanja, a slučajevi su retko "ozbiljni".

Jedan ispitanik, pripadnik javnotužilačke službe, smatra da policija *"ne treba da izađe na lice mesta svaki put jer bi to bilo favorizovanje krivičnog dela 118/a u odnosu na ostala dela"*.

Ispitanici, međutim, imaju različita mišljenja o tome zašto policija treba da izađe na lice mesta, tj. koji je njen zadatak, i kakve su posledice neizlaska policije.

Oko 80% ispitanika smatra da policija treba da izađe na lice mesta kako bi zaštitila žrtvu i preventivno delovala, pri čemu se to preventivno delovanje, po mišljenju ispitanika, ostvaruje time što policija izlaskom na lice mesta "zaplaši nasilnika", pokaže nasilniku "da žrtva ima zaštitu" i kaže mu "da može biti izložen krivičnom gonjenju". Radi ilustracije, navodimo neke od datih odgovora:

Izlaskom na lice mesta, policija treba da *"pokaže da postoji sigurnost; kad bi znao da će biti kažnjen nasilnik bi se smirio"* – Javna tužilja.

"Treba da izađe da bi bila prisutna kao autoritet". – Policajac.

"Policija u svakom slučaju treba da izađe na lice mesta i obavi razlogor sa žrtvom i nasilnikom da nasilniku ukaže da može biti izložen krivičnom gonjenju, a sve u cilju da se nasilje više ne ponovi". – Sudinica.

Izlazak na lice mesta je potreban *"da bi se žrtva osećala sigurnijom, a nasilnik shvatio ozbiljnost situacije"*. – Policajac.

"Policija treba da izađe na lice mesta da zastraši nasilnika, da zaštiti žrtvu, da bi ti postao društveni problem". – Sudija.

Veoma mali broj ispitanika izlazak policije na lice mesta vezuje za buduće krivično gonjenje nasilnika. Naime, samo 4 ispitanika smatraju da policija treba da izađe na lice mesta kako bi "obezbedila dokaze", ispitala "da li ima elemenata krivičnog dela" i mogla da "sastavi krivičnu prijavu".

Dva ispitanika, jedan javni tužilac i jedna sudinica, ukazali su na negativne posledice neizlaska policije na lice mesta u slučajevima prijavljivanja nasilja u porodici. Po njihovom mišljenju, neizlaskom policije, nasilnik se "ohrabruje da nastavi nasilje" i "sukob se nastavlja".

Nekoliko ispitanika (5), među kojima je najviše policajaca (3), ukazuju na okolnost da policija nije u stanju da reši međusobne porodične probleme žrtve i nasilnika i da je to zadatak centra za socijalni rad i drugih socijalnih službi.

Iz odgovora pojedinih policajaca može se zaključiti da, po njihovom mišljenju, policija ne treba da podnese krivičnu prijavu u svakom slučaju fizičkog nasilja. Tako jedan policajac kaže *"...policija izlazi na lice mesta i sačinjava službenu belešku, ako je u pitanju krivično delo podnosi se krivična prijava, a inače se žrtva upućuje na lekarski pregled i na privatnu tužbu"*. Drugi policajac smatra da policija ocenjuje da li će "kasnije podneti krivičnu ili prekršajnu prijavu", ali ne navodi kriterijume na osnovu kojih se ocenjuje koju će od ove dve prijave podneti.

3.3. Reakcije suseda na intervenciju policije

Preko 90% ispitanika smatra da susedi prijavlju dela nasilja u porodici mnogo češće nego kad je reč o drugim delima, ali da su kasnije pasivni i uzdržani, mada većina njih prećutno odobrava intervenciju policije.

Prema preovlađujućem mišljenju, razlog zbog koga susedi ne žele da se "mešaju" je, pre svega, strah da će se zameriti nasilniku. Zato nastoje da ostanu anonimni kad prijavljuju nasilje, a kad policija dođe, uvek se udaljavaju. Ima, međutim, i onih koji tvrde da je pasivno držanje suseda izražava zapravo stav društva prema nasilju u porodici. Po rečima jedne javne tužilje:

"Naše društvo još uvek nije spremno da reaguje na nasilje u porodici jer je još uvek patrijarhalno u dobroj meri pa se često fizičko i psihičko maltretiranje smatra vaspitnim merama prema članovima porodice, pa u tom smislu ni susedi ni okolina ne reaguju na nasilje ni na intervencije policije, uglavnom odbijajući da sarađuju".

Pripadnici policije i javnog tužilaštva reakciju suseda posmatraju s aspekta uloge koju imaju u procesuiranju nasilja u porodici i ukazuju na problem dokazivanja krivičnog dela nasilja u porodici koji je uzrokovan odbijanjem suseda da svedoče.

"Susedi se nerado mešaju u sukobe u tuđoj porodici. Kada se pojave kao svedoci, izjavljuju da se obično ne sećaju ili da ništa nisu videli, sve u svemu, ako ne ostanu anonimni, ne žele da svedoče, verovano iz razloga svoje sigurnosti", reči su jedne javne tužilje.

3.4. Ocena stepena edukovanosti policije

Najveći broj ispitanika (oko 90%) smatra da policija nije dovoljno edukovana za intervenisanje i obavljanje razgovora sa nasilnikom i žrtvom u slučaju porodičnog nasilja. Samo 10% ispitanika tvrdi da je policija dovoljno edukovana, s tim što polovina njih smatra da bi edukaciju trebalo stalno vršiti. Među onima koji tvrde da je policija dovoljno edukovana, najviše je muškaraca, s tim što je među njima najviše sudija. Rad policije naročito negativno ocenjuju javne tužilje.

Evo nekoliko objašnjenja koja su ispitanici dali, tvrdeći da je je edukacija policije nedovoljna:

"Nisam sigurna da policija ima dovoljno edukovane ljude koji bi intervenisali. Koliko znam, u slučajevima prijavljivanja porodičnog nasilja izlazi najbliža patrola, a ne za to edukovani ljudi, koji bi znali kako da ispravno reaguju u takvim situacijama". – Javna tužilja.

"Mislim da nisu dovoljno edukovani za intervencije u takvim situacijama. Ova problematika zahteva jedan poseban pristup; sam razgovor sa žrtvom i nasilnikom zahteva drugačiji pristup u odnosu na redovne slučajeve. To je zaista jedan poseban odnos između vrlo bliskih lica koji se mora tretirati drukčije". – Javna tužilja.

"Ne bi želela da uvredim policiju ali mi se čini da nisu dovoljno edukovani za intervenciju i obavljanje razgovora u slučaju porodičnog nasilja. Razgovori sa žrtvom i nasilnikom zahtevaju drukčije metode u odnosu na uobičajene situacije jer je sukob u porodici specifičan i osetljiv naročito kada je u pitanju nasilje". – Javna tužilja.

"Mislim da policija nije edukovana u dovoljnoj meri za ovakvu vrstu razgovora ili ne na način koji bi bio efikasan i koji bi preventivno delovao i onemogućio dalji tok nasilja". – Sudinica.

"Nisu dovoljno senzibilisani za ovakvu problematiku zbog obima posla i načina rada; često umeju da budu grubi; žene su bolje kad je u pitanju ova problematika" – Policajac.

"Nisu edukovani. U ophođenju su grubi prema žrtvi zbog uobičajenog rada u policiji". – Javna tužilja.

"Nisu dovoljno edukovani jer slučajeve nasilja u porodici tretiraju kao manje opasne i sami procenjuju opravdanost intervencije". – Sudinica.

Zanimljivo je da su policajci bili veoma samokritični u oceni stepena svoje edukovanosti: samo pet ispitanika odgovorilo je da je policija dovoljno edukovana, s tim što su njih trojica naglasila da je dodatna edukacija dobrodošla i da bi policija trebalo stalno da se usavršava. Za jedan broj policajaca, dodatna edukacija je naročito potrebna radi njihovog osposobljavanja "za rad sa žrtvom".

U svojim odgovorima, policajci navode negativne primere postupanja i ponašanja svojih kolega, kojima potvrđuju nedovoljnu edukovanost policije i ocenjuju način dosadašnje edukacije:

"Nije dovoljno edukovana jer smo u ophođenju prema žrtvi grubi zbog uobičajenog rada u policiji". – Policajac.

"Nužno je stručno usavršavanje. Do sada smo imali ad hoc obučavanja tako da je u mnogim stvarima više zastupljena snalažljivost nego stručnost". – Policajac.

"Greši se jer pišemo prijave za prekršaj, a ne za krivično delo kako bi se izbeglo dokazivanje". – Policajac, 14 meseci staža.

"Potrebni su školovani ljudi jer to ne može bilo koji policajac da radi". – Policajac.

Evo kako izgleda edukacija policije, viđena očima jednog policajca srednje generacije:

"Edukacija policije se ostvaruje obučavanjem mlađih kolega od strane strarijih. Edukacija je teška kroz literaturu jer su sve to individualne životne situacije. Zakonom nije predviđeno kako da se policija ponaša, pa se sami snalazimo u svakoj konkretnoj situaciji". – Policajac.

3.5. Ocena stepena efikasnosti policije

Ispitanike smo zamolili da ocene efikasnost rada policije na sprečavanju nasilja i da, ukoliko smatraju da policija nije efikasna, navedu šta treba preduzeti da bi se efikasnost povećala.

Analiza odgovora pokazuje da se preko 30% ispitanika nije decidirano izjasnilo o tome da li je policija efiksna, ali su ponudili predloge za povećanje efikasnosti, iz čega se može zaključiti da policiju ipak ne smatraju dovoljno efikasnom. Samo 5 sudija nije želelo da odgovori na pitanje, uz komentar da im to nije poznato i da se pitanje ne odnosi na delokrug njihovog rada.

Prilikom ocenjivanja efikasnosti rada policije, više od 50% ispitanika izričito tvrdi da policija nije dovoljno efikasna. Kad se ovom broju dodaju i oni koji se su ponudili predloge za poboljšanje efikasnosti, iako efikasnost nisu izričito ocenili negativnom, ukupan broj onih koji smatraju da efikasnost treba poboljšati premašuje 80% svih ispitanika.

Pored ostalog, sreću se i ovakva mišljenja:

"Nije efikasna jer nekada ne žele da izađu na lice mesta i reaguju, pod izgovorom da se radi o porodičnim odnosima i da se tu policija ne meša". – Javna tužilja.

"Smatram da za sada nije efikasna jer po prijavi ne izlazi uvek na lice mesta, te da je potrebno u svakom slučaju kad se prijavi nasilje u porodici da izađe na lice mesta i obavi razgovor, a po potrebi da se podnese krivična prijava". – Sudija.

"Nije efikasna. Žrtve dožive veliki poraz u kontaktu sa policijom. Policija najčešće ne veruje žrtvi ako nisu u pitanju vidljive povrede". – Javna tužilja.

Među onima koji efikasnost ocenjuju zadovoljavajućom, najviše je policajaca (oko 3/4 ukupnog broja intervjuisanih policajaca).

Oni koji efikasnost policije smatraju nedovoljnom, navode različite razloge neefikasnosti. Najveći je broj onih koji smatraju da je razlog neefikasnosti ponašanje same žrtve, pri čemu u ukupnom broju ovih ispitanika preovlađuju policajci.

"Efikasnost zavisi u većini od same žrtve, jer često nisu spremne da se suoče sa problemom i da se otrgnu iz situacije u kojoj je nalaze, te u kasnijem postupanju policije menjaju iskaze i povlače se, misleći da će samo početno postupanje policije prilikom obavljanja razgovora i prikupljanja relevantnih činjenica dovesti do željenog rezultata bez podnošenja krivične prijave". – Policajac.

"Problem sa kojim se sreće policija je da žrtva posle sat-dva počinje da brani svog nasilnika". – Javna tužilja.

"Policija nije efikasna jer žrtva često nakon samo par dana promeni mišljenje i staje na stranu nasilnika". – Sudija.

"Policija je efikasna u svim slučajevima kad žrtva želi da podnese krivičnu prijavu". – policajac.

Iz ovakvih i sličnih izjava može se zaključiti da, po shvatanju policije, podnošenje krivične prijave zbog nasilja u porodici zavisi od pristanka žrtve, što je rezultat

pogrešne interpretacije zakona kojim je predviđeno da se krivično delo nasilja u porodici goni po službenoj dužnosti.

Među predlozima za poboljšanje efikasnosti, sreću se različita razmišljanja, od kojih su dva osnovna: edukacija policije, ali i pripadnika pravosudnih institucija, i specijalizacija policije. Ispitanici, takođe, navode da je potrebno preduzeti mere na širem planu i doneti jasnije propise

"Jedino edukacija i osnivanje službe za samo ovakve slučajeve sa timom stručnjaka različitih zanimanja koji bi se bavili isključivo ovom problematikom". – Sudinica.

"Stvaranje specijalističke službe, edukacija stanovništva, mediji da imaju veći udeo u kampanji protiv nasilja u porodici". – Javna tužilja.

"Bolja saradnja sa ostalim organima pobošala bi efikasnost. Dobra represija bi smanjila nasilje, kao i prevencija u vidu ,prevaspitnja nacije". – Policajka.

"Veće kazne i da kaznjavanje bude pravdano i strogo, bez mogućnosti da se naislnik izvuču". – Sudinica.

"Potrebna su jasna pravila kad postoji delo." – Policajac.

"Efikasnost je bolja nego ranije kad nije bilo člana 118a. Posvetiti više pažnje lečenju od alkoholizma". – Javna tužilja.

"Potrebna je bolja edukacija policije o problemima i specifičnostima ove vrste nasilja, formiranje posebnih odeljenja i stručnih timova koji bi isključivo reagovali u ovakvim situacijama". – Javna tužilja.

"Potrebno je pravno regulisati ovu problematiku jer se do sada policija ponašala proizvoljno, prema svom iskustvu i konkretnom slučaju". – Policajac.

"Ne znam da li su i oni načisto sa tim šta je to porodično nasilje, pa u odnosu na takvo svoje shvatanje i reaguju u situacijama. Mislim da oni moraju proći jedan period edukacije i to ne samo oni već i svi ostali koji se bave ovim problemom". – Javna tužilja.

"Ne znam, ali sam pobornik stvaranja tima u policiji koji bi bio edukovan da interveniše u situacijama porodičnog nasilja, kao i da se u policiji vodi neka evidencija takvih slučajeva kako bi specijalno obučen tim mogao na pravi način da reaguje u situacijama nasilja u porodici". – Sudija.

"Nije dovoljno efikasna a bila bi efikasnija kad bi u policiji postojali timovi koji bi se specijalizovali da intervenišu u situacijama porodičnog nasilja". – Sudinica.

3.6. Uticaj pokretanja krivičnog postupka na ponašanje nasilnika

Većina ispitanika smatra da se ne može pružiti opšteprihvaćen odgovor i da ponašanje nasilnika nakon pokretanja krivičnog postupka zavisi od ličnosti nasilnika, kao i od toga da li su u pitanju alkoholičari. Ipak, ispitanici uglavnom smatraju da se nasilnici u većini slučajeva za izvesno vreme "smire", ali da kasnije nastavljaju po "starom", pri čemu se dok traje postupak mahom suzdržavaju od nasilja.

Manji broj ispitanika ukazuje da vođenje krivičnog postupka može da pogorša ponašanje nasilnika.

"Zaustavlja u manjem broju slučajeva. Nasilnik deluje prema žrtvi osvetoljubivo zbog toga što ga je prijavila". – Javna tužilja.

Pojedini ispitanici smatraju da nasilnika može da ovrati od nasilja određivanje pritvora i razdvajanje od žrtve. Takođe, neki ispitanici ukazuju da je potrebno savetovanje i rehabilitacija za nasilnike.

3.7. Određivanje pritvora nasilnicima

Veliki broj ispitanika smatra da je određivanje pritvora adekvatna mera u većini slučajeva porodičnog nasilja, ali nije zanemarljiv ni broj onih koji tvrde da, prema važećim propisima, nema uslova za određivanje pritvora.

"Mislim da bi trebalo, ali nema zakonskih uslova za određivanje pritvora u delu nasilja u porodici; uslovi koji su pobrojani u ZKP ne mogu se podvesti za pritvor za nasilje u porodici". – Sudinica.

Ispitanici koji smatraju da je određivanje pritvora korisna mera, uglavnom citiraju i tumače zakonske odredbe, nalazeći da one pružaju osnov za određivanje pritvora. Dva najčešće navođena razloga su: opasnost da će se nasilje ponoviti i uticaj nasilnika na svedoke. Pojedini ispitanici preporučuju da se ovi osnovi što šire tumače.

Citiramo nekoliko odgovora:

"Ako je krivično delo teži oblik nasilja, ali i u drugim slučajevima, mislim da ima uslova za određivanje pritvora, naročito u slučajevima povrata". – Sudinica.

"Pritvor treba odrediti ako je učinilac sklon nasilju". – Sudinica.

"Određivanje pritvora je regulisano ZKP i kada za to postoje uslovi pritvor se izriče bez obzira na činjenicu o kakvom se delu radi. Kod porodičnog nasilja pritvor se može izreći ako postoji opasnost da boravkom na slobodi može da ponovi izvršenje dela i taj osnov bi za ova dela mogao dosta široko da se tumači". – sudija.

"Potrebno je odrediti pritvor u slučajevima nasilja u porodici, a osnov za određivanje pritvora je opasnost da će nasilnik ponoviti nasilje". – Sudija.

"Treba odrediti pritvor zbog uznemiravanja javnosti i ponavljanja dela". – Sudinica.

"Mislim da u najvećem broju slučajeva nasilniku treba odrediti pritvor jer je to kod nas sada jedini način da se nasilnik udalji iz porodice i prestane sa nasiljem i da se tako porodica zaštiti". – Sudinica.

"Određivanjem pritvora sprečava se da neko strada" – Policajac.

"Pritvor bi trebalo odrediti u svakom slučaju nasilja u porodici". – Policajac.

"To je faktičko pitanje. Zavisí od vida nasilja koje je primenjeno, od posledica i situacije u porodici. Zakonodavac je predvideo da je jedan od osnova za određivanje pritvora da postoji bojazan da će okrivljeni nastaviti i ponoviti krivično delo, ometanje istrage, uticaj na svedoke. Nasilnik najčešće vrši uticaj, odbijanje svedočenja je vid uticaja, a pošto je to nasilje koje se često javlja, preporučljivo je da se odredi pritvor". – Javna tužilja.

"Treba uvek, dok se ne ispita situacija. Ne mora uvek u zatvorskim prostorijama, može i odvajanje od porodice (uvesti zabranu prilaska) dok se ne razjasni situacija". – Policajka.

3.8. Postupanje tužilaštva kad se žrtva porodičnog nasilja ne pridružuje gonjenju

Odgovori na pitanje "Kako tužilaštvo treba da postupi kad žrtva izjavi da se ne pridružuje krivičnom gonjenju protiv nasilnika?" veoma su ujednačeni: skoro 95% ispitanika izjavilo je da ova izjava žrtve nije od značaja, s obzirom da je reč o delu koje se goni po službenoj dužnosti. Ipak, pojedini ispitanici upozoravaju da u praksi javni tužioci veoma često odbacuju krivičnu prijavu kad žrtva izjavi da se ne pridružuje gonjenju.

U svojim odgovorima, jedan broj ispitanika ukazuje da bi žrtvu trebalo upozoriti na mogućnost sankcionisanja zbog lažnog prijavljivanja dela.

"Postupak mora da se nastavi, ako žrtva insistira na odustajanju, onda postoji mogućnost gonjenja žrtve zbog davanja lažnog iskaza". – Policajka.

3.9. Odbacivanje krivične prijave

Ispitanike smo zamolili da odgovore na pitanje koliko često se u praksi, prema njihovom saznanju, odbacuju krivične prijave zbog nasilja u porodici. Međutim, veliki broj ispitanika među sudijama i policajcima nije želeo da se izjasni, navodeći da im ta činjenica nije poznata. Oni koji su se izjasnili, davali su različite odgovore; skoro je podjednak broj onih koji tvrde da se prijave retko odbacuju i onih koji su mišljenja da se to često događa.

Skoro svi pripadnici javnotužilačke službe dali su odgovor, pri čemu je oko 50% njih konstatovalo da nema uvid u statističke podatke i da se može izjasniti samo s obzirom na svoju sopstvenu praksu u procesuiranju dela nasilja u porodici.

Većina tužilaca smatra da se odluke o odbacivanju krivične prijave donose relativno retko, ali nekolicina tvrdi da je to u preko polovine slučajeva.

Veći broj tužilaca tvrdi da krivičnu prijavu odbacuju samo nakon sprovedene istrage, i to ukoliko žrtva ne želi da svedoči, a nema drugih dokaza.

"Mi u tužilaštvu golu prijavu ne odbacujemo, uvek tražimo da se neke istražne radnje sprovedu i posle toga, ako nema dokaza, a oštećeni ne želi da se pridruži krivičnom konjenju, te se krivične prijave odbacuju. To se dešava u oko 50% slučajeva jer porodica koja je oštećena najčešće ne želi da se okrivljeni goni nego da mu se pripreti i da nasilje prestane. Mi onda nemamo dokaza i bez toga ne možemo ništa". – Javna tužilja.

"Do sada nisam nikada odbacila prijavu bez prethodne provere. Svaku krivičnu prijavu proveravam zbog lične savesti i nalažem istragu. Dva puta mi se desilo da su žrtve tokom istrage menjale iskaz. Kada nemam dokaz za delo, moram odustati od gonjenja, ali do sada nikad nisam odbacila krivičnu prijavu, a da ne proverim šta se zaista dogodilo". – Javna tužilja.

Jedan broj tužilaca smatra da je krivično delo nasilja u porodici postoji samo ako je nasilje više puta ispoljeno, tako da, po njihovom mišljenju, krivičnu prijavu treba odbaciti ako nema dokaza da se delo ponavlja:

"Krivičnu prijavu odbacujemo samo kad ne možemo da dokažemo da je delo učinjeno i da se ponavlja, kad nema svedoka i materijalnih dokaza". – Javna tužilja.

Iako je u praksi policija podnosilac najvećeg broja krivičnih prijava zbog krivičnog dela nasilja u porodici, pripadnici policije, po pravilu, nemaju saznanja o tome da li se krivične prijave odbacuju.

3.10. Sankcije u slučajevima porodičnog nasilja

U pogledu sankcija u slučajevima porodičnog nasilja, ispitanicima smo postavili dva pitanja: "Kojom bi krivičnom sankcijom trebalo kazniti nasilnika?" i "Koja se sudska odluka najčešće donosi u postupku protiv lica okrivljenog za krivično delo nasilja u porodici?".

Skoro polovina ispitanika smatra adekvatnom zatvorsku kaznu, uz upozorenje da njeno određivanje zavisi od svakog pojedinačnog slučaja i od okolnosti u kojima se nasilje desilo.

Jedan manji broj ispitanika smatra da samo zatvorska kazna može pozitivno da utiče na nasilnika i da ostvari funkciju generalne prevencije kad je u pitanju porodično nasilje.

"Nasilnik može samo nasiljem biti sprečen". – Policajka.

"Samo izricanjem kazne zatvora u dužem vremenskom periodu može se delovati na nasilnika da ubuduće ne čini nasilje". – Sudija.

"Mislim da je bezuslovna kazna možda rešenje jer bi se na taj način postigla generalna prevencija. Na javnost ostavlja utisak kada nasilnik zbog ponašanja završi u zatvoru i na javnost to ostavlja dublji utisak od uslovne osude". – Javna tužilja.

Skoro 40% ispitanika smatra da se u sudu vodi isuviše blaga kaznena politika prema izvršiocima dela nasilja u porodici. Neki od njih navode primere iz svog profesionalnog iskustva:

"U praksi sam imao slučaj u kome je bio stav 3, sa teškom telesnom povredom i upotrebom oružja (kvalifikovano delo nasilja u porodici, prim. autorki) i okrivljeni je kažnjen sa dve i po godine zatvora". – Javni tužilac.

Pojedini ispitanici ukazuju da kazna zatvora nije dovoljna, te da bi, pored kažnjavanja, bilo potrebno omogućiti lečenje nasilnika i izricanje mere zabrana približavanja žrtvi. Takođe, od koristi bi bile kazne u vidu naloga za obavljanje društveno korisnog rada i dr.

Oko 40% ispitanika smatra da zatvorska kazna ne rešava problem. Oni se zalažu da kazna zatvora bude izrečena samo ako se radi o težim oblicima dela nasilja u porodici i ako je najsilje izvršeno prema deci, a da u ostalim slučajevima treba pribegavati novčanom kažnjavanju i izricanju uslovnih osuda.

"Verovatno prvi put za ovo delo izricati uslovne osude, a zatvorske kazne za drugi put ili za neke teže oblike dela". – Sudinica.

"Mislim da je za sada novčana kazna najadekvatnija u ovoj situaciji i da deluje možda više nego uslovna osuda, a izricanje bezuslovne kazne zatvora zavisi od težine krivičnog dela". – Sudija.

Treba primetiti da sudije imaju veoma različita viđenja u pogledu adekvatnosti kazne zatvora u slučajevima porodičnog nasilja i da se mišljenja sudija razlikuju čak i kad pripadaju istom sudu. To pokazuje da kažnjavanje nasilnika često zavisi od individualnog stava sudija, tj. od njihovog poimanja društvene opasnosti dela nasilja u porodici.

Na pitanje koja se sudska odluka najčešće donosi, ispitanici su, međutim, dali mnogo ujednačenije odgovore. Naime, većina ispitanika (oko 75%), smatra da se u praksi najčešće izriču uslovne osude i novčane kazne, a da se kazne zatvora izriču samo u «težim slučajevima», mada ističu da o tome nemaju tačna saznanja.

Međutim, ispitanici daju različita objašnjenja razloga izricanja uslovne osude i novčane kazne. Evo nekoliko karakterističnih odgovora.

"Pošto je to delo nedavno ušlo u Krivični zakon, učinioci nisu mogli ranije biti osuđeni, pa se za porodično nasilje najčešće izriče uslovna osuda". – Sudinica.

"Pošto je delo iz domena porodičnog prava, sud se vodi zaštitom porodice kao celine pa je to razlog što ne izriče kazne zatvora jer bi se time često porodica dovela u tešku situaciju. Ako je nasilnik otac, njegovim osuđivanjem na zatvor, porodica bi ostala bez hranitelja i onog ko je izdržava, tako se time dovodi u još teži položaj, naročito ekonomski". – Javna tužilja.

3.11. Efikasnost rada suda

Ocenjujući efikasnost rada suda, ispitanici su, pre svega, imali u vidu trajanje sudskog postupka. Jedan broj ispitanika posmatrao je efikasnost u kontekstu sprečavanja daljeg nasilja u konkretnoj porodici, kao i s aspekta ostvarivanja ciljeva generalne prevencije nasilja u porodici, imajući u vidu krivičnopravne sankcije koje sud izriče izvršiocima krivičnog dela nasilja u porodici.

Analiza datih odgovora pokazuje da su najviše pozitivnih ocena u pogledu efikasnosti rada suda dale upravo sudije. Samo nekolicina sudija smatra da je sud nedovoljno efikasan. Evo par takvih odgovora:

"Smatram da nije (efikasan, prim. autorki) jer ne izriče adekvatne krivične sankcije, a ponekad i postupak dugo traje". – Sudija.

"Postupci dugo traju, a za to vreme žrtva i nasilnik žive zajedno pa se nasilje može ponoviti". – Sudinica.

Većina pripadnika policije nije odgovorila na postavljeno pitanje, navodeći da ne zna, mada ima i onih koji tvrde da je sud efikasan kad policija podnese krivičnu prijavu, ali da je broj krivičnih prijava relativno mali jer se «*većinom ide na prekršaj*». Pojedini pripadnici policije smatraju da sud ne doprinosi sprečavanju nasilja jer su sankcije «*veoma blage*».

Najviše kritičkih primedbi na efikasnost rada suda imali su pripadnici javnotužilačke službe, iako je broj onih koji rad suda smatraju neefikasnim relativno mali (oko 30%). Međutim, u odgovorima se navode objektivni razlozi koji otežavaju rad suda, kao što su veliki priliv predmeta, loše procesno zakonodavstvo i dr.

"Sud bi trebalo u svemu da bude efikasniji, ali je veliki broj predmeta i nisu u mogućnosti da urade veliki broj predmeta, pa bi trebalo ili menjati procesno zakonodavstvo, da bi se ubrzao postupak, ili povećati broj sudija ili specijalizovati sudije da rade samo takve predmete, što bi ubrzalo postupak i povećalo efikasnost". – Javni tužilac.

3.12. Adekvatnost zakonskog rešenja kojim je inkriminisano nasilje u porodici

Odgovarajući na pitanje da li je nasilje u porodici kriminalitet, ispitanici su bez izuzetka odgovorili da nasilje u porodici jeste kriminalitet. Samo dvojica pripadnika policije dodali su da nasilje u porodici predstavlja lakši oblik kriminaliteta.

Takođe, odgovori su ujednačeni i u pogledu ocene zakonskog rešenja kojim je nasilje u porodici inkriminisano kao posebno krivično delo - skoro 95% ispitanika smatra da je ovakvo zakonsko rešenje dobro.

"Nasilje je kriminalitet i dobro je zakonsko rešenje da je to posebno krivično delo, zbog specifičnosti zaštitnog objekta". – Sudinica.

"Dobro je što su ga ,izmislili". – Policajac.

"Nasilje u porodici predstavlja kriminalitet i sada su u zakonu predviđena dobra rešenja koja u znatnoj meri mogu da spreče nasilje u porodici". – Sudija.

Međutim, relativno veliki broj ispitanika smatra da su zakonski propisi kojima je predviđeno krivično delo nasilja u porodici neprecizni, što izazova poteškoće u primeni propisa, te da je, zato, neophodno odgovarajućim izmenama preciznije definisati ovo krivično delo.

"Način na koji je ovo delo određeno krivičnim zakonom treba da pretrpi izmene, u smislu preciznijeg određivanja obelažja tog krivičnog dela". – Sudinica.

"Zakonsko rešenje koje kod nas postoji je dobro, samo što zakonska definicija nije jasna, a nema ni sudske prakse, pa lutamo. Pitanje je šta je član porodice. Da li su to otac, majka i deca ili i baba i deda. Da li oni moraju da žive zajedno da bi to bilo nasilje u porodici. Takođe mi nije jasno koja je telesna povreda potrebna za koji stav. Za treći stav je jasno jer se traži teška telesna povreda, ali za drugi i prvi nije najjasnije. Zakon kaže ,ugržavanje telesnog integriteta', ali ne kaže da li mora da dođe do lake telesne povrede ili ne, a za povredu psihičkog integriteta, potrebno je veštačanje". – Tužilac.

Ocenjujući da je inkriminacija nasilja u porodici dobar zakonodavni potez, nekolicina ispitanika izrazila je sumnju da krivično kažnjavanje u praksi može da ostvari neki veći efekat na planu sprečavanja nasilja u porodici.

"Ne znam koliko će ovo delo zaštititi porodicu od nasilja". – Sudija.

3.13. (Ne)dovoljnost krivičnopravnih mera zaštite

Ispitanicima smo postavili pitanje "Da li je za suzbijanje nasilja u porodici dovoljno samo krivičnopravno sankcionisanje?", nastojeći da utvrdimo kako sagledavaju delotvornost postojećih krivičnopravnih mera zaštite na planu suzbijanja kriminaliteta.

Preko 60% ispitanika smatra da je krivičnopravno sankcionisanje nasilja u porodici nedovoljno i da je neophodno preduzeti mere na širem društvenom planu, kao i pojedine konkretne mere u okviru postojećih socijalnih službi. Među ispitanicima koji stoje na ovom stanovištu, najviše je javnih tužilja, od kojih je najveći broj imao neki oblik saradnje sa ženskim NGO. U tom smislu, može se pretpostaviti da su njihovi stavovi u određenoj meri oblikovani pod uticajem ideja ženske mreže u Srbiji, koja je poslednjih godina vodila kampanju za usvajanje integralnog modela pravne zaštite od nasilja u porodici.

Evo nekoliko ilustrativnih odgovora:

"Nije dovoljno (krivičnopravno sankcionisanje, prim. autorki), možda bi trebalo da se društvo generalno, a i lokalna zajednica, uključe u rešavanje ovog problema. Ne bi bilo loše da se organizuju neke grupne terapije za porodice koje trpe nasilje i da se više brine o tome jer je to društveni problem". – Javna tužilja.

"Celokupno društvo treba da se uključi u rešavanje tog problema." – Javna tužilja.

"Potrebna je promena svesti društvene sredine, da sredina u kojoj živimo ne prihvata ponašanje nasilnika kao normalno, da odnos među članovima porodice bude manje agresivan, a da se problemi rešavaju razgovorom a ne nasiljem, bilo fizičkim bilo psihičkim". – Javna tužilja.

Pojedini ispitanici ukazuju na potrebu rehabilitacije nasilnika, navodeći da izricanje krivičnih sankcija, samo po sebi, ne utiče na sprečavanje daljeg nasilnog ponašanja. Jedan broj ispitanika (oko 30%) smatra da su potrebne i druge mere zaštite koje bi obezbedile sigurnost žrtve.

"Potrebna je dogradnja sadašnjih zakonskih odredbi, npr. zabrana prilaza žrtvi, kao što je u zapadnim zemljama". – Sudija.

4. PREDLOZI NOVIH ZAKONSKIH REŠENJA

4.1. Potreba za specijalizacijom u policiji i pravosudnim institucijama

Po mišljenju velike većine ispitanika (preko 95%), specijalizacija je neophodna mera koja bi obezbedila bolji pristup i procesuiranje slučajeva nasilja u porodici. Međutim, oko 70% ispitanika smatra da je specijalizacija neophodno u policiji, tj. da je neophodno formirati posebna odeljenja koja bi činili stručnjaci posebno edukovani za intervenisanje u situacijama porodičnog nasilja, dok u tužilaštvu i sudu specijalizacija nije neophodna.

Treba primetiti da nijedan od ispitanih policajaca nije negirao potrebu da specijalizacijom. Naprotiv, svi oni ukazuju da je zbog "specifičnosti krivičnog dela nasilja u porodici" potrebna specijalizacija policajaca. Pored toga, po mišljenju većine policajaca, neophodno je formiranje posebnih timova u sekretarijatima unutrašnjih poslova, koji bi bili sastavljeni od "stručnjaka adekvatnih profesija za ovu problematiku". Samo jedan od intervjuisanih policajaca smata da je specijalizacija u policiji neophodna samo kad su u pitanju dela nasilja prema deci.

U daljem tekstu navodimo nekoliko odgovora profesionalaca:

"Mislim da posebni timovi koji bi se bavili porodičnim nasiljem treba da postoje u policiji i da oni treba da budu obučeni za takav rad, a ne znam koliko je takvo rešenje moguće u pravosuđu. S obzirom da svi slučajevi koji se prijave policiji ne dolaze u sud, mislim da su ovi timovi mnogo potrebni u policiji". – Sudinica.

"Mislim da u samo u policiji treba da postoje timovi koji bi bili specijalizovani da intervenišu u situacijama porodičnog nasilja". – Sudija.

"Trebalo bi da postoje. Možda ni mi sami nismo svesni od kolikog je značaja ovo delo". – Policajac.

"S obzirom da je ovo specifično krivično delo, treba da postoje posebni timovi sačinjeni od različitih stručnjaka adekvatnih profesija za ovu problematiku". – Policajac.

"Za sada nema potrebe (za specijalizacijom, prim. autorki) u tužilaštvu jer je mali broj prijava, a svaki tužilac je obučen da bi obradio predmet". – Javna tužilja.

"Mislim da bi u ovom trenutku specijalizacija bila najpotrebnija u policiji jer oni prvo dolaze u sudar sa nasiljem". – Javna tužilja.

"... ne znam koliko bi to bilo izvodljivo u pravosuđu i da li je potrebno, jer ako policija svoj posao dobro odradi, tužilaštvo ima dobru osnovu za pokretanje krivičnog postupka, sud u takvom slučaju već ima pola obavljenog posla". – Javna tužilja.

4.2. Potreba za preventivnim merama zaštite

Većina ispitanika (preko 95%) smatra da su preventivne mere zaštite neophodne. Samo nekolicina ispitanika nije imala nikakvu ideju o tome koje bi preventivne mere mogle biti preduzete, dok su ostali davali različite predloge. Neki od ovih predloga bili su uopšteni, ali je bilo i nekoliko konkretnih i jasno formulisanih predloga.

Među preventivnim merama koje su ispitanici predložili, na prvom mestu je edukacija, imajući u vidu broj ispitanika koji se za nju zalažu. Jedan broj ispitanika smatra da je najznačajnija edukacija dece po školama, koja bi trebalo da saznaju o pojavi nasilja u porodici, o njegovim posledicama i sistemu pravne zaštite od nasilja. Takođe, 14 ispitanika ukazuje na značaj medija u preveniranju nasilja i promeni društvene svesti, kao i na potrebu poboljšanja materijalnog položaja ljudi.

"Edukacija na svim nivoima, u školama, na radnim mestima, dispanzerima, kroz sredstva javnog informisanja o načinima na koji se mogu odbraniti od nasilja, šta je nasilje, kome se obratiti za pomoć, koje su mogućnosti onoga ko se obrati za pomoć". – Javni tužilac.

"Država treba da preduzme veće učešće u vaspitanju dece, pre nego što sami zasnaju porodicu, uvođenjem odgovarajućih predmeta, raznih kurseva. Dobro bi bilo izmeniti Zakon o braku i uvesti tzv. verenički kurs, a na televiziji bi trebalo da bude više emisija protiv nasilja". – Javna tužilja.

"Najpotrebnija je edukacija žrtava i nasilnika putem medija jer nasilnici ne znaju da čine krivično delo" – Policajac.

Skoro 2/3 ispitanika smatra da bi trebalo predvideti mere kojima se sprečava kontakt žrtve i nasilnika. Manji broj ovih ispitanika smatra da bi žrtvu trebalo izdvojiti iz porodice, dok se veći broj ispitanika zalaže za mere koje bi omogućile da nasilnik napusti porodicu.

Među konkretnim merama za prevenciju nasilja u porodici koje ispitanici u svojim odgovorima navode, nalaze se i sledeće mere:

"...Zabrana uznemiravanja i kontaktiranja sa žrtvom". – Javna tužilja.

"...zabrana približavanja žrtvi". – Sudija.

"... privremeno izmeštanje žrtve iz porodice gde trpi nasilje". – Javna tužilja.

"... lečenje alkoholičara i narkomana". – Javna tužilja.

"... izgradnja sigurne ženske kuće". – Javna tužilja.

"Udaljavanje nasilnika iz porodice i njegovo prevaspitanje" - policajac.

Iz odgovora pojedinih sudija i tužilaca vidljivo je da oni preventivni rad na sprečavanju nasilja smatraju prevashodnim zadatkom policije. Dve sudinice i jedna javna tužilja smatraju da bi trebalo izvršiti organizacione ismene u policiji i uvesti pozornike, tj. tzv. kvartovne policajce.

4.3. Potreba za novim zakonskim rešenjima u drugim granama prava

U setu pitanja koja se tiču izmene u sistemu zaštite od nasilja u porodici jedno od njih odnosilo se na izmene u drugim granama prava. Posebno nas je interesovalo da saznamo da li naši ispitanici smatraju da je neophodno nešto menjati u domenu porodičnog prava.

Izuzimajući one malobrojne koji su odgovorili sa "ne znam", ispitanici su uglavnom mišljenja da su potrebne izmene u porodičnom zakonodavstvu, ali je broj ispitanika koji su imali predloge izmena relativno mali. Evo nekoliko slučajno odabranih odgovora ispitanika koji izmene u porodičnom zakonodavstvu smatraju nužnim:

"Sem toga što je nasilje u porodici ušlo u krivični zakon kao krivično delo, možda bi bilo efikasno da u porodično zakonodavstvo uđe neka obavezna mera saradnje između policije i centra za socijalni rad i da se nekom merom nasilniku zabrani komuniciranje sa žrtvom". – Sudinica.

"... Bilo bi potrebno da postoje i druge mere za njegovo suzbijanje (nasilja u porodici, prim. autorki). Mislim da bi bilo dobro kada bi postojao tim u kome bi se nalazili predstavnici zvaničnih institucija od medicinskih radnika, centra za socijalni rad, policije, tužilaštva i sudstva koji bi mogli odmah kroz systemska rešenja da reaguju na nasilje u porodici. Kod nas je žrtva ta koja beži od nasilnika, umesto da je obrnuto, da se nasilnik izdvoji iz porodice i da mu se zaštitnim merama onemogući da prilazi žrtvi. Samo u drastičnim situacijama u krivičnom postupku nasilnik se kroz pritvaranje udaljuje iz porodice, a bez pokrenutog postupka žrtva je ta koji beži iz porodice i od nasilnika". – Sudinica.

"Možda bi trebalo dodati mere bezbednosti, npr. zabrana prilaska žrtvi i opštenja sa žrtvom". – Javna tužilja.

"Potrebne su izmene u porodičnom zakonodavstvu koje pružaju kompleksniju zaštitu žrtavama nasilja". – Sudinica.

4.4. Saznanja o rešenjima u stranim pravnim sistemima

Odgovarajući na pitanje "Da li znate koja su rešenja predviđena u drugim zemljama radi sprečavanja nasilja u porodici?", naši ispitanici su bili veoma iskreni. Preko 70% ispitanika odgovorilo je da im nisu poznata rešenja u uporednom pravu, oko 30% ispitanika ocenjuje da poznaje neka rešenja, i to prevashodno kad je u pitanju zaštita dece od nasilja u porodici, a samo nekolicina ispitanika navela je konkretne primere iz stranih pravnih sistema, uglavnom ne navodeći u kojoj se stranoj državi oni primenjuju.

Ispitanici u svojim odgovorima navode sledeća strana zakonska rešenja: udaljšavanje nasilnika iz porodice, zabrana nasilniku da se približava žrtvi, hapšenje nasilnika i uključivanje socijalnog radnika u rad sa nasilnikom, skoloništa za žene i decu žrtve nasilja, obavezno lečenje nasilnika od alkohola i droge u ustanovama zatvorenog tipa i dr.

4.5. "Idealna" pravna zaštita od nasilja u porodici

Da bi saznali ideje profesionalaca u pogledu unapređenja sistema pravne zaštite od nasilja u porodici, zamolili smo ih da opišu kako bi, po njihovom mišljenju, trebalo da izgleda "idealna" pravna zaštita od nasilja.

Skoro polovina ispitanika nije imala jasnu viziju o tome koje bi mere mogle predstavljati delotvornu pravnu zaštitu, a među njima je najviše policajaca. Oni koji su izneli svoje viđenje "idealne" pravne zaštite od nasilje u porodici, identifikovali su raznovrsne mere koje bi u svojoj ukupnosti mogle predstavljati dobar sistem zaštite, uz ukazivanje da je, pored pravnih mera, neophodno istovremeno preduzimanje i vanpravnih mera, kao što su edukativni program za sve slojeve stanovništva, bolji rad savetodavnih službi i službi za pružanje psihološke pomoći žrtvi, nasilnicima i parovima i dr.

Ispitanici se zalažu za bolju primenu postojećih mera zaštite, ali ima i dosta predloga de lege ferenda. Iz predloženih rešenja vidljivi su, zapravo, problemi koje su ispitanici uočili radeći na slučajevima nasilja u porodici, kao što su nedovoljna dostupnost službi za pomoć, nedovoljna podrška i zaštite žrtve nakon prijavljivanja nasilja u porodici, nepostojanje prihvatilišta za žene žrtve nasilja, nedovoljna ekonomska podrška žrtvama nasilja i dr.

Citiramo nekoliko odgovora u integralnom obliku:

"Dobra preventiva, mogućnost da se žrtva u porodici može u svakom momentu obratiti nadležnoj instituciji za pomoć, mogućnost smještaja i zaštite žrtve do okončanja postupka i pomoć žrtvi da se uključi u normalne tokove života" – javna tužilja.

"Smještaj žrtve i omogućavanje da se sama stara o sebi i detetu". – Sudinica.

"Idealna pravna zaštita sastojala bi se u otklanjanju uzroka nasilja i njihovim svođenjem na najmanju moguću meru, a drugo da se krivična dela rade po nekom postupku hitnosti, da postupak bude efikasan, da nasilnik bude adekvatno kažnjen za učinjeno delo i da se žrtva zaštiti tako što bi joj se pružilo drukčije životno okruženje, odnosno učinilo sve da se otklone posledice nasilničkog ponašanja". – Javna tužilja.

"Potrebno je: upotpuniti procesno zakonodavstvo uvođenjem zaštitnih mera koje bi sud u kratkom roku izrekao učiniocu krivičnog dela, kao što je zabrana kontaktiranja nasilnika sa žrtvom uz kaznu; obavezan psihološko-terapeutski tretman nasilnika, kao meru bezbednosti; brz i efikasan krivični postupak; čvršća koordinacija centra za socijalni rad, policije, suda i tužilaštva; jača saradnja nevladinog sektora i državnih institucija; stalna edukacija svih lica koja se bave ovim pitanjima o načinima, prirodi, dinamici itd. nasilja u porodici, kao i o sistemima zaštite". – Javna tužilja.

"Poboljšanje ekonomskih prilika, poboljšanje položaja žene, promena tradicionalnog položaja žene, osnivanje centra za posredovanje i mirenje između žrtve i nasilnika, postojanje centra za prihvatanje žrtve, efikasniji rad policije, tužilaštva i suda i kaznene politike". – Sudinica.

"... Najveći je problem što žena posle prijavljivanja nasilja ostaje sama i u principu niko joj ne pomaže posle prijavljivanja kada nasilje često eskalira". – Policajac.

"...Strožije kažnjavanje, kao porota u takvim slučajevima od pomoći bi bili stručnjaci iz oblasti psihologije, sociologije. Uvođenje mera bezbednosti – lečenje tih lica, kao i osnivanje savetovališta za polac žrtvama nasilja, u vidu obezbeđenih razgovora sa žrtvama, da bi one stale na zdrave noge. (...) Psihološko nasilje nije sankcionisano". – Sudinica.

5. MIŠLJENJE O RADU CENTRA ZA SOCIJALNI RAD, POLICIJE, TUŽILAŠTVA, SUDA I NEVLADINIH ORGANIZACIJA

5.1. Rad centara za socijalni rad na sprečavanju nasilja u porodici

Skoro 60% ispitanika kategorično je u odgovorima da je rad centara neefikasan i da ne doprinosi sprečavanju nasilja.

“Trebalo bi da budu više obavešteni o zakonskim mogućnostima žrtve i da postoji bolji protok informacija između centra i policije”. – policija.

“Bilo je slučajeva da mi žrtve upućujemo na centar za socijalni rad a oni ih ponovo upućuju na policiju”. – policajac.

«Trebalo bi ih edukovati u mnogo čemu» - sudinica.

«Spori su i neefikasni» - sudinica.

«Nisu efikasni jer rade u lošim uslovima» - policajac.

«Ne rade dobro jer imaju samo tendenciju da pomire bračne drugove» - Javna tužilja.

«Nisu dovoljno kompetentni. Centri za socijalni rad bi trebalo da rade uz asistenciju policije. Takođe treba da postoje posebni timovi u centrima za socijalni rad koji bi se bavili samo nasiljem u porodici» - Javna tužilja.

Manji broj ispitanika smatra da centri za socijalni rad nemaju ovlašćenja koja bi mogli da koriste radi sprečavanja nasilja, dok nekolicina smatra da su nedostatak materijalnih sredstava, slaba motivisanost i preopterećenost poslom, faktori koji doprinose njihovim slabim rezultatima.

«Postoji dobra volja i stručni tim u Centru za socijalni rad, ali smatram da je materijalni momenat taj koji onemogućava još uspešniji rad Centra»- Javna tužilja.

«... mislim da se ljudi iz centra za socijalni rad maksimalno trude oko rešavanja tih problema» - Javna tužilja.

5.2. Saradnja sa centrom za socijalni rad

Veliki broj ispitanika (oko 40%) nije se izjasnio o uspešnosti saradnje sa centrom za socijalni rad, navodeći da nije imao nijedan konkretni oblik saradnje. Među ovim ispitanicima najviše je bilo pripadnika javnotužilačke službe. Odgovori

ispitanika koji su se izjasnili, uglavnom su negativni; većina njih smatra da je saradnja sa centrom loša i da je potrebno uspostaviti mnogo intenzivniju saradnju. Međutim, mnogi od ovih ispitanika naveli su u svojim odgovorima da nisu sarađivali sa centrima za socijalni rad na rešavanju predmeta vezanih za nasilje u porodici, tako da su svoje ocene davali s obzirom na saradnju u drugim predmetima.

Navodimo nekoliko odgovora:

“Teško ide saradnja sa njima jer su loše organizovani i nemaju stručne timove”. – Javna tužilja.

“Malo sarađujemo i ta saradnja je površna”. – Policajac.

“Sarađivala sam na drugim predmetima i ta saradnja je bila dobra”. – Sudija.

Jedan broj ispitanika smatra da je saradnja sa centrima za socijalni rad na rešavanju pojedinačnih predmeta dobra, posebno kad je u pitanju zaštita dece.

«Sarađujem sa centrima za socijalni rad, naročito ako se radi o izvršiocima koji su maloletni, obavezno je saslušanje u prisustvu socijalnog radnika centra za socijalni rad, koji urade svu elaboraciju dela, tako da je njihov rad veoma važan za ocenjivanje okolnosti dela, ličnosti učinioca i drugih činjenica koje utiču na kaznu». – Istražni sudija.

5.3. Rad ženskih NGO u pružanju pomoći i podrške žrtvama porodičnog nasilja

Ispitanici uglavnom pozitivno i veoma paušalno ocenjuju rad ženskih NGO, navodeći da je «dobro što one postoje» i da je svaka organizacija koja radi na problemu nasilja «dobrodošla».

Samo 1/3 ispitanika je imala neki kontakt sa ženskim NGO, preko seminara i predavanja kojima je prisustvovala, ali je zanemarljiv broj onih koji su ostvarili konkretni oblik saradnje u radu na sprečavanju nasilja u porodici. Ostali ispitanici su o radu ženskih NGO upoznati putem medija ili posredstvom drugih kolega.

«Čula sam za osnivanje i rad ženskih organizacija, ali konkretno nisam sa njima sarađivala. Upoznata sam sa organizacijom koja štiti žrtve trgovine ljudima, slučala sam seminar i predavanje o tome, pa sam tako upoznala i način na koji one rade. Mislim da je to dobra ideja da i ove organizacije štite žrtvu.» – javna tužilja.

Oko 30% ispitanika izražava sumnju u stručnost i osposobljenost žena iz nevladinih organizacija i ima kritički odnos prema postojećim NGO:

«Nisam imala prilike da sarađujem sa ženskim organizacijama, znam da postoje, mislim da je to dobro i pozitivno, treba videti kako je njihov rad organizovan i koliko su žene osposobljene za takav rad jer nije dovoljna samo dobra volja. Takav posao treba da radi tim stručnjaka različitih zanimanja, možda čak i u okviru naše službe». – Policajka.

«Ocenjujem pozitivno rad ženskih NGO, mada me to asocira na neke NGO koje ne volim i na feminističke grupe. Treba da ima više takvih organizacija, ali ne da te organizacije vode neke žene koje ne znaju šta je porodica». – Sudinica.

Nekolicina ispitanika koji su prisustvovali edukativnim seminarima u organizaciji NGO izrazila je nezadovoljstvo zbog sadržine programa i stručnog nivoa predavačica. *«Bio sam na jednoj edukaciji NGO i nisam posebno zadovoljan»*, – kategorično tvrdi jedan policajac. Međutim, ima i onih koji su pozitivno ocenili edukativne programe ženskih nevladinih organizacija u koje su bili uključeni.

FEMINISTIČKI PRISTUP RAZMATRANJU PRIMENE RESTORATIVNE PRAVDE U SLUČAJEVIMA NASILJA U PORODICI

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

3

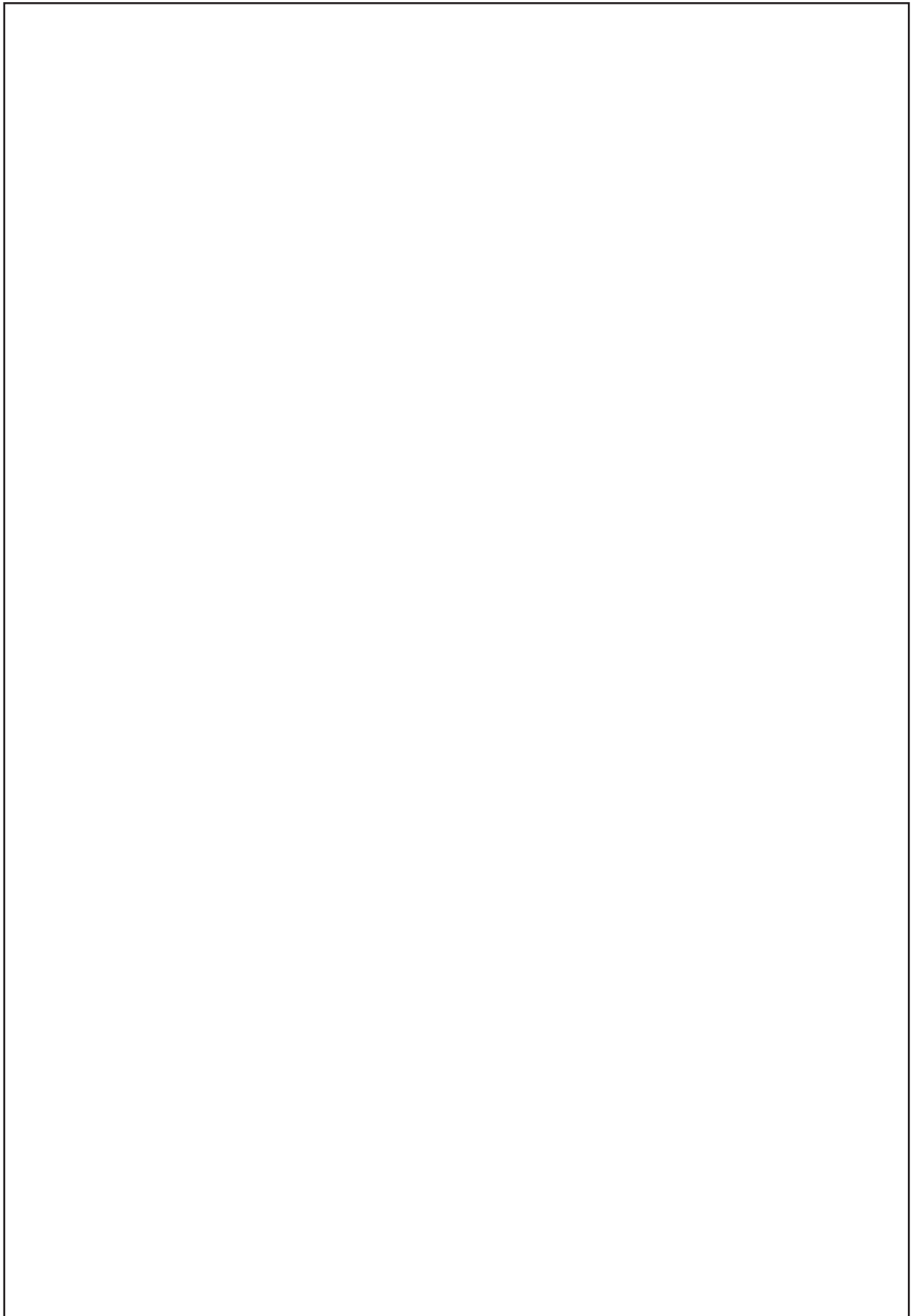
REZIME

U literaturi koja je posvećena restorativnoj pravdi i nasilju u porodici, uporedo sa osporavanjem mogućnosti bilo kakvog diverzionog reagovanja prilikom ispoljavanja porodičnog nasilja, poslednjih godina sve je brojnija literatura u kojoj se raspravlja o mogućnostima primene pojedinih alternativnih metoda u slučajevima nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja. Ipak upotreba restorativne pravde u slučajevima nasilja u porodici još uvek je kontraverzna bez razrađenih principa i uslova za primenu ovog oblika reagovanja na kriminalno ponašanje kakvo je nasilje u porodici. To znači da nema izričitog opredeljenja za primenu alternativnih metoda i da se pojedini oblici restorativne pravde praktično primenjuju u malom broju zemalja. Prilikom odlučivanja da li primeniti alternativni model restorativne pravde u slučajevima nasilja u porodici pažljivo treba razmotriti sledeća pitanja: da li je moguće osigurati bezbednost žrtve bilo kog oblika partnerskog nasilja u okviru procesa restorativne pravde (posredovanjem, porodičnim okupljanjem, razgovorom u krugovima itd.); šta je neophodno da bi se osigurala takva bezbednost; ukoliko se osigura bezbednost šta je sve potrebno prethodno preduzeti da se žrtve i nasilnici suoče «licem u lice» i izgrade međusobni dogovor; kako promeniti krivičnopravni sistem i normativno uključiti određene restorativne procese za žrtve porodičnog nasilja i kako obezbediti materijalna sredstva za realizaciju alternativnih modela u dužem vremenskom periodu.

KLJUČNE REČI

restorativna pravda, nasilje u porodici, alternativne metode, posredovanje, medijacija, žrtve

* Izvod iz šireg naučnog rada, „Različita shvatanja o odnosu restorativne pravde i nasilja u porodici“, Socijalna misao, Časopis za teoriju i kritiku socijalnih ideja i prakse, Beograd, br. 4, oktobar/decembar 2006, ISSN-0354-401X.

OSNOVNE TEORIJSKE POSTAVKE

Postoji veoma mali broj feminističkih istraživanja čiji je predmet razmatranja dilema da li je moguće primenom metoda restorativne pravde sprečiti nasilje u porodici. Nedostaju pre svega istraživanja o tome šta žene, koje su bile žrtve porodičnog nasilja, misle o učešću u procesu restorativne pravde. Zbog toga je značajno pomenuti nekoliko istraživanja o ovom problemu.

Coward¹ je sprovedla istraživanje sa profesionalcima i praktičarima u okviru ženskog pokreta u Kanadi. Ona je utvrdila se osnovna pitanja koja se postavljaju odnose na sledeće okolnosti: nedostatak konsultacija sa ženskim grupama i grupama žrtva nasilja u porodici; mogućnost adekvatne osude nasilja u porodici, posebno seksualnog nasilja, u procesu restorativne pravde; neinformisanost žrtve o restorativnom procesu; postojanje moći i kontrole učinioca u nasilnom odnosu; nedostatak obuke i evaluacionih standarda. Posebno se postavilo pitanje da li insistiranje na primeni restorativnih metoda može da, eventualno, dovede do umanjenja ozbiljnosti tretiranja nasilja u porodici kao zločina u krivičnom pravnom sistemu.

U jednoj australijskoj studiji (Curtis-Frawley and Daly)² utvrđeno je da su zastupnici žrtava izrazili rezervisanost za upotrebu restorativne pravde u slučajevima koji uključuju rodne povrede, ali su takođe uočili mogućnost nekih pozitivnih ishoda za žrtve nasilja³. Uočene pogodnosti po žrtvu bile su: mogućnost da žrtve govore na način koji nije moguće ostvariti na sudu, popravljjanje neravnoteže moći osnaživanjem žrtve, izbegavanje procesuiranja u krivičnom postupku.

McGillivray i Comaskey istraživali su stavove Aboridžanki u Manitobi o alternativnim procesima primenjenim u slučajevima nasilja u porodici. Utvrdili su da su ispitanice ocenile da spor čije se rešavanje zasniva na učešću društvene zajednice može biti neregularno sproveden i rešen zavisno od političkih manipulacija. Drugi izraženi negativni stavovi prema primeni restorativnog proce-

1 Coward, S., op.cit. s.11-12.

2 Curtis-Fawley, S. & Daly, K. "Gendered violence and restorative justice: The views of victim advocates" Violence Against Women: An International and Interdisciplinary Journal.

3 Istraživači su intervjuisali 15 predstavnika iz grupe za podršku žrtvama seksualnog napada, seksualnog zlostavljanja i porodičnog nasilja i utvrdili da se pet ispitanika izjasnilo „za“ primenu restorativne pravde, sedam ispitanika je izrazilo rezervisanost, navodeći i moguće pogodnosti po žrtvu, a troje je bilo „protiv“. Navedeno prema Julie Stubbs, 2004, „Restorative Justice, Domestic Violence and Family Violence, Australian Domestic & Family Violence, Clearinghouse, Issues Paper 9., s. 8.

sa odnosili su se na podržavanje izbegavanja odgovornosti učinilaca za svoje postupke; prebacivanje krivice na žrtvu i nemogućnost stvaranja sigurnosti i bezbednosti za žrtvu. Iako su izražavale nezadovoljstvo prema konvencionalnom pravosudnom sistemu, ipak, ispitanice ga nisu odbacile i prihvatile umesto nje-ga restorativni alternativni proces.⁴

U istraživanju sprovedenom u Queensland-u Heather Nancarrow (2003) upo-redila je stavove deset domorotkinja i deset žena koje nisu domorotkinje, o po-stupcima u okviru postojećeg pravosudnog sistema u slučajevima porodičnog nasilja i o mogućnostima koje restorativna pravda nudi u tim slučajevima. Sve žene su bile žrtve porodičnog nasilja, a mnoge su bile deo legalnog procesa u kome je učestvovala policija, postupajući u tim slučajevima.

Istraživačica je utvrdila da su obe grupe imale kritički stav o krivičnom pravo-sudnom sistemu. Domorotkinje su sagledale krivičnopravni sistem kao deo politike koja marginalizuje domorodačko stanovništvo i nije u mogućnosti da razreši problem porodičnog nasilja. Ipak, smatrale su da je intervencija krivično-pravnog sistema neophodna u slučaju izvršenja ubistava, seksualnih delikata i teškog nasilja. Stav većine žena koje nisu domorotkinje bio je da krivičnopravni sistem ima važnu ulogu da pokaže neodobravanje društvene zajednice pre-ma porodičnom nasilju. O značaju restorativne pravde za zaustavljanje nasilja, obe grupe su se izjasnile da nisu imale iskustva ili da su imale malo iskustva sa alternativnim procesom. Domorotkinje su taj proces videle kao način da se popravi odnos društvene zajednice prema njima kao marginalizovanoj grupi. Žene koje nisu domorotkinje sagledavale su restorativnu pravdu kao alternativu pravosudnom sistemu, dopunu krivičnopravnom sistemu, strukturalni pristup, koji obuhvata učinioca, žrtvu i širu zajednicu, sa ciljem rešavanja sporova.

Društveno političko i feminističko shvatanje nasilja u porodici najjasnije je izraženo kroz Interventni program za nasilje nad ženama u porodici (DAIP) ili Duluth model. Ovaj model je nastao u Dulutu (Minesota) ranih osamdesetih godina XX veka i on predstavlja sveobuhvatni program za intervenciju prilikom nasilja u porodici koji se primenjuje u okviru lokalne zajednice. U okviru Duluth modela nasilno ponašanje se sagledava kao posledica verovanja i podržavanja patrijarhalnih vrednosti i tradicije. Nasilje se smatra namernom strategijom da se zadobije *moć i kontrola* u vezi, tako da nasilni postupci predstavljaju voljni izbor nasilnika i nisu rezultat njegovog nekontrolisanog impulsivnog ponaša-

⁴ Julie Stubbs, op. cit.

nja. Jedna od posledica ovakvog verovanja je da je nasilnik sam odgovoran za izlive svojih nasilnih ponašanja. Još jedna posledica je da nasilje nije izraz razbuktalog konflikta; motivi kojima se on rukovodi u konfliktu se razlikuju od onih motiva koji ga dovode do toga da izabere nasilje. Nasilni postupci mogu i zasta se i javljaju u konfliktim situacijama, ali se takođe javljaju u odsustvu konflikta.

U okviru Duluth modela predstavljen je Točak nasilja kao točak moći i kontrole, nastao na osnovu iskustava preko 200 zlostavljanih žena, koje su, putem intervjua, saopštavale koje su taktike koristili njihovi zlostavljači da bi uspostavili kontrolu nad njima. U središtu Točka nalazi se namera svih zlostavljačevih taktika, a to je utvrđivanje moći i kontrole. Na Točku nasilja uočavamo da se nasilje i zlostavljanje mogu pojaviti kao zastrašivanje, pretnje i prinuda, psihološko i emotivno zlostavljanje, ekonomsko zlostavljanje, korišćenje muških privilegija, korišćenje dece, izolacija, poricanje i okrivljavanje.

Shvatanje suštine nasilja kroz moć i kontrolu, koje proizilazi iz Duluth modela, osporili su Edvards, A i Haslett, J. (2002.). U svom radu i radu Društva za naretnu terapiju, oni su primetili da ovaj pristup ne može da u potpunosti objasni prirodu nasilnikovih postupaka niti da u potpunosti shvati iskustva žene kao žrtve. Utvrdili su da se nasilje u porodici najčešće javlja u kontinuitetu, da se ispoljava kroz lakše napade i različite oblike teškog i veoma teškog zlostavljanja, pri čemu moć i kontrola nisu faktori motivacije za nasilje u svakom slučaju.⁵

Primena restorativne pravde u slučajevima nasilja u porodici povezuje se sa dugom borbom u okviru feminističkog pokreta, da se nasilje u porodici ozbiljno shvati kao društveni, javni i krivičnopravni problem, a ne kao „privatna stvar“. Postojala je bojazan da će primena alternativnih postupaka, posebno medijacije, uticati na ponovno „privatizovanje problema“ jer se nasilje iz javnog domena (sudovi) razmatra na grupnim sesijama, kroz dijalog i učešće privatnih agencija za posredovanje. Ovaj stav je bio potkrepljen istraživanjima o iskustvima zlostavljanih žena koje su zaštitu tražile u sudskoj medijaciji i ponovo bile viktimizirane kroz restorativni proces (Cobb, 1997; Hudson, 2002; Perry, 1994).

⁵ Edvards, A/Haslett, J., 2002, *Dialogue on Restorative Justice and Women Who are Victims of Violence*, A discussion Paper in preparation for the Restorative Justice and Violence against Women, Workshop, s. 2.

U studijama⁶ čiji je predmet proučavanja fokusiran na prednosti primene restorativne pravde u slučajevima nasilja u porodici, ističu da se, ipak, javljaju izvesna sporna pitanja:

- » o primeni restorativne pravde nedostaju mišljenja i stavovi ženskih grupa i grupa žrtava;
- » žene žrtve su nedovoljno informisane o svojim pravima i ne mogu slobodno da odluče da li da učestvuju u restorativnom procesu;
- » dinamičnost moći koja se koristi pri nasilju i zlostavljanju, utiče na nepouzdanost, neizbalansiranost i nepouzdanost čitavog procesa, tako da se žene žrtve nalaze pod velikim rizikom;
- » realizacija restorativnih programa je u nadležnosti je zajednice, što može, zavisno od strukture i shvatanja zajednice, smanjiti ozbiljnost izvršenog nasilja;
- » nedostatak obuke za one ljude koji bi čitav proces trebalo da olakšaju, standarda i evaluacije.
- » postoje slučajevi kada muškarci koji zlostavljaju svoje partnerke to poriču ili minimiziraju zločin ili pak smatraju da je žrtva kriva za nasilje;
- » muškarci koji zlostavljaju žene mogu da budu spremni na različite manipulacije, a ljudi koji ih saslušavaju i koji bi trebalo da olakšaju čitav proces, nisu dovoljno obučeni da tako nešto i prepoznaju;
- » programi restorativne pravde ne sadrže pitanja o bezbednosti i riziku;
- » učestvovanje u procesima restorativne pravde, koji se odnose na pitanja iz partnerske veze, mogu da dovedu do pojave neodgovarajućih osećanja i osećanja odgovornosti kod same žrtve;
- » ljudi koji su adekvatno edukovani i koji bi trebalo da pružaju podršku nisu možda u nekim slučajevima spremni za saradnju sa ženama;

6 Edvards, A./Haslett, J. 2003, Domestic Violence and Restorative Justice, Advancing the Dialogue, paper presented to 6th International Conference on Restorative Justice, <http://www.sfu.ca/cfrj/fulltext/haslett.pdf>, October 2003., Heather Strang & John Braithwhite „Restorative Justice and Family Violence“, op. cit.

- » primarni akcenat prilikom primene alternativnih metoda je uvek na izvršiocu, a ne na žrtvi;
- » programi i standardi nisu uvek regulisani, praćeni ili vrednovani.

Posebno se postavlja pitanje da li u toku restorativnog procesa može da dođe do ponovne viktimizacije žene žrtve nasilja u porodici. U izveštaju Pauktuutit Inuit Women's Association navodi se sledeće zapažanje izneto na seansi koja se obavljala u krugu, na osnovu priče žene žrtve nasilja:

„Ona ne govori dok je sudija ne pozove da odgovori na pitanje, što pokazuje da je to jedna od mera kontrole koju je u nju usadio njen suprug, koji takođe sedi u krugu. Od velikog broja učesnika u krugu, samo tri osobe pružaju podršku žrtvi. Presudom koja je doneta zahteva se da žrtva i optuženi zajedno posećuju psihijatra i savetovalište... sudija predlaže žrtvi i insistira na tome da bi ovo trebalo da bude pozitivni korak, i podrazumeva da, ukoliko se zlostavljanje nastavi žrtva bi o tome trebalo da govori. Ona čuje ovaj predlog i shvata ga kao naređenje i oseća potrebu da ga prihvati, iako je veoma malo verovatno da će ona ponovo da govori o eventualnim kasnijim zlostavljanjima. Ona je ućutkana ne samo strahom od muža već samim procesom koji joj je pružio mogućnost da govori“⁷

Dobre strane primene restorativne pravde u slučajevima nasilja u porodici proizašle su iz kritika konvencionalnog krivičnogpravnog sistema i legalnog postupka koji se sprovodi prema učiniocima nasilja. U izveštaju Asocijacije protiv nasilja u porodici iz Nju Faundlenda i Labradora ističe da su žrtve nasilja zabrinute što nisu deo legalnog procesa i ponekad osećaju da se njima sudi a ne osobi koja je izvršila zločin. Sistem je često veoma zbunjujući i previše zahtevan.⁸ Ističe se da su žene žrtve muškog nasilja ponovo viktimizirane krivičnom procedurom⁹.

Istraživanje iskustava žrtava potvrdilo je hipotezu da je „odnos između žrtve i administracije krivičnog suda je prvenstveno bio glavni razlog reviktimizacije, frustracije, razočaranja i uznemirenosti, a nikako nije doprineo rešavanju pro-

7 Pauktuutit Inuit Women's Association, Inuit Women and the Administration of Justice: Progress Report No.2, Ottawa, Ontario, October 4, 1993, s.41-43, cit. u Edvards, A/Haslett, J., 2002, *Dialogue on Restorative Justice and Women Who are Victims of Violence*, A discussion Paper in preparation for the Restorative Justice and Violence against Women, Workshop, s.3.

8 Provincial Association Against Family Violence, Newfoundland and Labrador, Keeping an Open Mind: A Look at Gender Inclusive Analysis, 1999. Restorative Justice and Alternative Dispute Resolution, St John's Newfoundland, June, s. 24.

9 Braithwaite, J. Daly, C.: „Muškosti, nasilje i kontrola zajednice“ 2001, Temida, br.2, jun, s.31.

blema žrtava“.¹⁰ Mnogi advokati žrtava smatraju da potrebe žrtve nisu zadovoljene u krivičnom procesu čiji ciljevi imaju veoma malo zajedničkog sa stvarnim bolom koji je nanet žrtvi, kao i da ovaj proces nikako ne ohrabruje izvršioca da za svoje postupke preuzme odgovornost.

Neki autori su došli do zaključka da većina ispitanih advokata žrtava „nije u potpunosti protiv inicijativa restorativne pravde“. Oni su pre svega protiv načina na koji se restorativna pravda trenutno primenjuje. Većina žena, koje su konsultovane u toku ovog istraživanja, izjavila je da su ozbiljno zabrinute za način primene restorativne pravde, ali da bi želele dalju primenu posle dobro sprovedenog istraživanja i konsultacija.

Oni koji podržavaju sprovođenje restorativne pravde u slučajevima nasilja nad ženama u porodici, smatraju da postoji nekoliko potencijalnih i dobrih strana za primenu¹¹ :

- » postojanje mogućnosti da žrtva govori i bude saslušana bez ikakvog verbalnog osuđivanja,
- » inicijative u okviru restorativne pravde tako su osmišljene da omogućavaju da se procesi poboljšanja situacije zaista uoče.
- » mogućnost da se uključi i porodica žrtve, kao i čitava zajednica, u pružanje pomoći i podrške žrtvi, kao i sprečavanje daljeg nasilja,
- » žene imigranti, koje strahuju za svoj status od policije, mogu se osećati lagodnije u procesu koji isključuje učeće policije,
- » žene koje ne govore jezik imaju mogućnost da u proces uključe članove iz svoje sopstvene kulture, kao ljude koji će im pružiti podršku i olakšati celokupnu situaciju.

10 The Church Council on Justice and Corrections, *Satisfying Justice*, 1996.,: Safe Community Options that attempt to repair harm from crime and reduce the use or length of imprisonment, Ottawa, Ontario, cit prema Edwards, A/Haslett, J., 2002, *Dialogue on Restorative Justice and Women Who are Victims of Violence*, A discussion Paper in preparation for the Restorative Justice and Violence against Women, Workshop, s.2.

11 Presser, L.&Gaarder, E., 2000, „Can Restorative Justice Reduce Battering? Some Preliminary Considerations“*Social Justice*, 27 (1), s. 176.

- izvršilac zločina se smatra odgovornim za svoje postupke, kao i za naneti bol, i pruža mu se mogućnost da čuje kako su njegovi postupci uticali na samu žrtvu.

Na kraju, treba napomenuti da su iskustva žena sa nasiljem veoma različita i da žene na različite načine prepoznaju nasilje i na njega reaguju. Zbog toga se žene žrtve nasilja razlikuju po tome šta očekuju od pravnog sistema. Pravni sistem svima nudi ista rešenja, pa postoji problem kako stvoriti propise i programe koji odgovaraju različitostima. Žrtve nasilja u porodici ušle su na različite načine u krivičnopravni sistem ne svojom voljom. Zavisno od situacije nasilja, ženama su potrebne različite pravne i društvene intervencije. Žrtvama koje su u akutnoj situaciji nasilja svakako je najpre potrebna hitna policijska i lekarska pomoć. U toj situaciji one ništa ne znaju o posledicama krivičnopravnog gonjenja. Zbog toga je neophodno da najpre budu informisane o svim mogućnostima da bi mogle da izaberu šta im najviše odgovara u konkretnom slučaju.

NEKI MODELI RESTORATIVNE PRAVDE KOJI SE KORISTE KOD RODNOG ZLOSTAVLJANJA

Debata i suprotstavljena mišljenja o mogućnostima primene restorativne pravde u slučajevima nasilja u porodici, zasniva se na empirijskim iskustvima i dokazima o primeni pojedinih modela restorativne pravde. Takvih modela ima nekoliko:

a) Program posredovanja između žrtve i izvršioca (The Victim Offender Mediation – VOM) sproveden u okviru Centra za medijaciju i restorativnu pravdu u Edmontonu, Kanada (The Mediation and Restorative Justice Centre - MRJC) još 1998. godine počeo je da primenjuje seanse na kojima se vodi restorativni dijalog između žrtava nasilja u porodici i učinilaca. „Mi verujemo da ukoliko podelimo svoja iskustva sa drugima pomažemo ostalim zainteresovanim ljudima za ovu oblast, onima koji se bave restorativnom pravdom i socijalnim radnicima koji se bave nasiljem u porodici”.¹² U većini slučajeva iz ovog programa radilo se o ženama žrtvama i muškarcima učiniocima porodičnog ili partnerskog nasilja.

¹² Edwards, A/Haslett, J., 2002, *Dialogue on Restorative Justice and Women Who are Victims of Violence*, A discussion Paper in preparation for the Restorative Justice and Violence against Women, Workshop, s. 2.

Za primenu ovog Programa potrebno je da budu ispunjeni određeni uslovi. To su:

- » da je učešće žrtve dobrovoljno i da je žrtva o dobro obaveštena o načinu sprovođenja restorativnog procesa i njegovim ciljevima,
- » da žrtva ima želju, snagu i osećanje sigurnosti da svoje sopstvene potrebe iskaže i da iskreno govori o svom iskustvu prilikom nasilnog ponašanja učinioca, da se takođe oseća sigurnom ukoliko seanse budu okončane i slučaj ponovo vraćen na sud,
- » da se žrtve oseća sigurnom fizički i emotivno, kada nije na seansama,
- » da učinilac preuzme odgovornost za svoje postupke, da oseća grižu savesti i da izjavi da će u svakoj sličnoj situaciji u budućnosti izabrati drugačiji put za rešavanje spornog odnosa,
- » da je otvoren i spreman da čuje o iskustvu žrtve i njenim razmišljanjima o njegovim postupcima, kao i o uticaju njegovih postupaka na nju.

Centar je objavio podatke do kojih se došlo u toku seansi i restorativnih dijaloga od 1998. do 2003. godine (Edwards i Haslett, 2003). Navedeno je da model, koji je primenjivan, zahteva dugo posmatranje slučaja i pripremni rad kroz dugi niz seansi pre nego što dođe do uspostavljanja dijaloga. Dijalog traje dosta dugo i proteže se kroz veliki broj seansi, tako da raspravljanje o slučajevima nasilja u porodici može da traje duže i može da zahteva sprovođenje raznih restorativnih tehnika. Takođe je neophodno dalje praćenje slučaja jer je vrlo teško predvideti koji od posmatranih slučajeva uključuju rizik od daljeg nasilja.

b) Odlučivanje u okviru porodice – Nju Faundlend i Labrador u Kanadi

Pennell i Buford (2002.)¹³ saopštili su podatke svog projekta koji je rađen na tri različite lokacije: urbana, ruralna i udaljenija Inuitska zajednica, kao i na kontrolnoj grupi. Ovaj model se smatra najzahtevnijim od svih modela restorativne pravde na kojima je do tada rađeno. Model se bazira na feminističkoj praksi i pripreman je i planiran je zajedno sa velikim brojem vladinih i nevladinih organizacija, ženskih grupa i predstavnika domorodaca.

¹³ Pennell, J.&Buford, G. 2002., „*Feminist praxis: Making family group conferencing work*“ u H. Strang & J. Braithwait, op. cit, s.108.

Detaljno precizno planiranje i priprema učesnika je prethodila okupljanjima (trajalo do 4 nedelje), okupljanja su ponekad bila veoma duga, uglavnom su trajala od 4-8 sati, ali je takođe zabeleženo da je jedno trajalo i do tri dana. Porodicama je dato određeno slobodno vreme da se pripreme za učešće u procesu. Državne vlasti su imale važnu ulogu u ovom procesu jer su odobravale planove dogovorene na ovakvim okupljanjima, garantovale bezbedonosne mere, davale su sredstva da bi se podržali konačni planovi kada je to bilo potrebno i ostvarivali zajedničku saradnju sa zajednicom i porodicama kako bi se nasilje prevazišlo.

Evaluacija programa, koja se zasnivala na dokumentaciji i izjavama učesnika godinu dana kasnije, pokazala je da su porodična okupljanja dovela do smanjenja maltretiranja dece i nasilja u porodici, da su povoljno uticala na razvoj dece i proširenje društvene podrške. Ipak, iako je pokazao dobre rezultate, projekat je obustavljen zbog nedostatka novca.

c) Projekat porodične grupe u severnoj Karolini (SAD)

Ovaj projekat je, koji nije tipičan za restorativnu pravdu, trajao od 1998. do 2002. godine i obuhvatio je, pored nasilja u porodici, zaštitu dece. Projekat je promovisao značaj okupljanja porodičnih grupa kako bi se stvorili i razvili bolji odnosi između članova porodice, suseda, članova zajednice i javnih organizacija koje štite, pružaju negu i sigurnost deci i ostalih članova porodice.

d) Medijacija u slučajevima porodičnog nasilja u Austriji

Christa Pelikan (2000.)¹⁴ je opisala pilot studiju sprovedenu u Austriji kao diverzionu medijaciju ili Model medijacije između žrtve i nasilnika.

Ovaj vid medijacije sastojao se u tome što je, u slučaju porodičnog nasilja, socijalni radnik muškog pola intervjuisao muškog partnera a žena socijalni radnik je intervjuisala ženu. Cilj ovih razgovora bio je prikupljanje podataka o samom događaju, vrsti odnosa, ranijim incidentima, očekivanjima od medijacije, kao i o uslovima za razdvajanje ili za dalji zajednički život. Posle faze prikupljanja podataka, svi su se sastajali i iznosili svoja zapažanja: socijalni radnici su ponavljali ono šta su saznali na individualnim sastancima, a stranke su imale mogućnost

¹⁴ Victim-Offender-Mediation, In domestic Violence Cases – A Research Report, Unated Nations Crime Congres Ancillary Meeting, Viena, Austria, http://www.restorativejustice.org/rj3/UNBasicPrinciples/AncillaryMeetings/Papers/RJ-UN_CPelikan.htm

da svako zapažanje pojasne ili komentarišu. Na taj način jedan partner je saznavao za priču onog drugog partnera i pružala se podrška slabijem partneru.

Pelikan je istakla da Model medijacije između žrtve i izvršioca može da pruži žrtvama nasilja u porodici podršku u onim slučajevima gde je već i pre same medijacija započeo proces promena i osnaživanja. Primenom ovog programa, žrtva postaje centralna figura u sukobu, sluša se njena priča, saznaje se o njenoj patnji, strahovima, shvatanjima, besu i reakciji na dela učinioca.

Ona je naglasila potrebu da partner koji je iskusio nasilje mora sazna kako da izađe iz situacije nasilja i kako da živi bez nasilja. Žrtvama je neophodna pomoć odmah posle incidenta. Ukoliko nema mogućnosti da se odmah interveniše, neophodno je žrtvu osnažiti i ukazati joj neophodnu pomoć.

MODEL PREVENTIVNE PORODIČNOPRAVNE ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI

NEVENA PETRUŠIĆ*

4

REZIME

U ovom radu prikazani su predlozi Radne grupe Viktimološkog društva Srbije u domenu porodičnogprave zaštite od nasilja u porodici. Kao članica ove Radne grupe, autorka je izložila i obrazložila suštinu predloženih rešenja, čije bi usvajanje značilo stvaranje celovitog i koherentnog sistema zaštite od nasilja u porodici zasnovanog na prožimanju preventivnih i represivnih mera. U radu su izložene pojedine vrste mera porodičnogprave zaštite od nasilja u porodici, razmotreni su titulari prava na ovaj oblik pravne zaštite, kao i postupak za određivanje mera zaštite.

KLJUČNE REČI

nasilje u porodici, preventivna zaštita, mere zaštite, pravila postupka

* Objavljeno u: Nacrt Krivičnog zakonika SR Jugoslavije i zaštita od kriminaliteta nasilja: saopštenja i diskusija sa naučnostručnog skupa, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, 1999.

1. Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici (porodično nasilje, kućno nasilje, koje je na našim prostorima još uvek dobro čuvana porodična tajna, spada u red onih socijalnih pojava koje još uvek nisu privukle veću pažnju naučne i stručne javnosti. Bez obzira na to što su negativne posledice koje ono izaziva odavno uočene i evidentirane, izostalo je sistematsko i sveobuhvatno proučavanje porodičnog nasilja na našim prostorima. Dosadašnja istraživanja, iako retka i sporadična, ipak pružaju dovoljno osnova za zaključak da se porodično nasilje vrši ne samo u porodicama u kojima je izražen neki oblik disfunkcionalnosti već i u onim koje su društveno neupadljive i koje dobro funkcionišu u široj socijalnoj sredini. Isto tako, istraživanja su pokazala da je porodično nasilje pojava univerzalnog karaktera jer se ispoljava nezavisno od toga kakav je socijalni, ekonomski i obrazovni nivo članova porodice.

Fenomen porodičnog nasilja još uvek je na marginama interesovanja i državnih organa nadležnih za preduzimanje mera u cilju sprečavanja nasilja, uključujući i zakonodavne organe. Patrijarhalna shvatanja o odnosu polova i roditeljstvu, koja su još uvek dominantna na našim prostorima, predstavljaju jedan od osnovnih razloga zbog koga se porodično nasilje u našoj sredini ne smatra ozbiljnim oblikom kriminaliteta, već uobičajenim ponašanjem za koje se uvek nalazi opravdanje. Time se može objasniti (ali ne i opravdati) indolentni odnos zakonodavca prema ovoj izuzetno štetnoj društvenoj pojavi. Upravo to je i razlog zbog koga u našoj zemlji još uvek nisu predviđeni i regulisani adekvatni mehanizmi zaštite od nasilja u porodici i porodičnoj zajednici ni na krivično-pravnom ni na građansko-pravnom terenu, koji bi omogućili prevenciju porodičnog nasilja i uticali na smanjenje njegovog obima.

2. Uključujući se u diskusiju o zaštiti od kriminaliteta nasilja, koje je predmet današnjeg razgovora, kao članica Radne grupe Viktimološkog društva Srbije¹, koje se zalaže za projektovanje i izgradnju novog sistema pravne zaštite od nasilja u porodici, želela bih da ukratko izložim naše predloge u pogledu građansko-pravnih tj. porodično-pravnih mera zaštite od nasilja u porodici. Ovi predlozi će, čini mi se, doprineti da se razume suština naših predloga na terenu krivičnog prava, kao i celina predloženog sistema zaštite.

¹ Radnu grupu Viktimološkog društva Srbije, koja je izradila predlog Modela pravne zaštite od nasilja u porodici, činile su: dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Nevena Petrušić, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, mr Ivana Stevanović, Brankica Grupković. Tekst Modela objavljen je u knjizi "Porodično nasilje u Srbiji" (ur. Vesna Nikolić-Ristanović), Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2002.

Nesumnjivo je da postoji (akutna) potreba za preduzimanjem hitnih, sveobuhvatnih zakonskih mera i u domenu krivičnog i u domenu porodičnog i porodičnog procesnog prava. Zaštita od porodičnog nasilja bila bi neefikasna ukoliko bi se bazirala samo na represivnim merama, tj. na krivično-pravnim sankcijama. S druge strane, preventivne mere porodično-pravne zaštite bile bi svakako nedovoljne, i one, same po sebi, ne bi mogle da ostvare projektovane ciljeve ako bi se zakonodavni zahvati preduzeli samo na građansko-pravnom terenu. Neophodno je, drugim rečima, projektovanje jednog celovitog i koherentnog sistema zaštite koji bi bio zasnovan na prožimanju preventivnih i kurativnih mera.

Radna grupa Viktimološkog društva Srbije predlaže inkriminaciju nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, zalažući se, pored ostalog, i za uvođenje posebnog krivičnog dela čija se radnja sastoji u kršenju mere zaštite od nasilja u porodici. Tu meru bi, prema našem predlogu, trebalo da izriče sud u građanskom sudskom postupku. Suština ovog krivičnog dela može se razumeti samo ako se zna prema kome i pod kojim uslovima sud u građanskom sudskom postupku može izreći meru zaštite od nasilja u porodici i u čemu se ta mera sastoji.

3. Suština našeg predloga, koji je izrađen po ugledu na savremena i već verifikovana zakonska rešenja u pojedinim stranim nacionalnim pravnim sistemima, sastoji se u propisivanju zakonske mogućnosti da sud u posebnom vanparničnom postupku izrekne meru zaštite od porodičnog nasilja članu porodice, odn. porodične zajednice koji se nasilnički ponaša prema drugom članu porodice, odn. porodične zajednice. Materijalnopравни uslovi za izricanje mera zaštite, kao i krug subjekata prema kojima se one mogu izreći, bili bi predviđeni odredbama Zakona o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije, dok bi sam postupak bio regulisan Zakonom o vanparničnom postupku.

Prema našem predlogu, Zakonom o braku i porodičnim odnosima trebalo bi predvideti mogućnost izricanja preventivnih porodično-pravnih mera prema članu porodice i porodične zajednice ne samo u slučaju primene fizičke sile prema drugom članu već i u svim drugim situacijama u kojima član porodične zajednice ozbiljnom pretnjom da će napasti život ili telo, primenom nasilja, grubim vređanjem, zlostavljanjem, drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje, polnu slobodu ili spokojstvo drugog člana porodične zajednice.

Prilikom propisivanja uslova za izricanje mera zaštite od porodičnog nasilja neophodna je upotreba pravnih standarda, tzv. generalnih klauzula, kao što su "grubo vređanje", "drsko i bezobzirno ponašanje", "ugrožavanje spokojsva" itd., jer samo takvim zakonodavnim metodom može biti obezbeđena neophodna elastičnost pravne norme. Konkretizacija ovih pravnih standarda, tj. popunjavanje njihove sadržine, vršio bi sud u svakom pojedinačnom slučaju, na osnovu svog suda vrednosti, čime bi se omogućilo prilagođavanje norme okolnostima konkretne pravne stvari. Istovremeno, korišćenjem uobičajenih mera za ujednačavanje sudske prakse, obezbedila bi se jednakost u primeni ovog propisa.

4. Imajući u vidu podatke o tome u kojim se situacijama i prema kojim licima porodično nasilje ispoljava, pravnu zaštitu od nasilja u porodici ne treba pružiti samo članovima bračne i vanbračne porodice i članovima porodične zajednice, tj. licima koja žive u zajedničkom porodičnom domaćinstvu, već širem krugu subjekata, svim onim licima koja, zbog prirode i specifičnosti ličnog odnosa u kome se nalaze sa određenim licem, nasilnikom, često dolaze u kontakt sa njim. Saglasno tome, Radna grupa je mišljenja da bi pravnu zaštitu trebalo da uživaju bračni i vanbračni partneri i njihova zajednička deca, ali i svi ostali članovi porodičnog domaćinstva, lica među kojima postoji zajednica života. Isto tako, mogućnost izdavanja mere zaštite od nasilja trebalo bi predvideti i kad je žrtva nasilja lice koje sa nasilnikom ima zajedničko dete, bez obzira da li sa njim živi ili je živelo zajedno, kao i lice koje je sa nasilnikom bilo ili se u vreme vršenja nasilja nalazi u emotivnoj i seksualnoj vezi, bez obzira da li sa njim živi ili je živelo zajedno. Osim toga, zbog specifičnosti situacije, pravnu zaštitu treba pružiti i trudnoj ženi ako se kao nasilnik pojavljuje muškarac za koga ona tvrdi da je otac deteta, bez obzira da li on priznaje ili osporava svoje očinstvo.

5. Sama sadržina zaštitne mere sastojala bi se u ograničenju ili privremenoj zabrani održavanje ličnih odnosa sa tim članom porodične zajednice. Prema oceni Radne grupe, sud bi trebalo ovlastiti na izricanje sledećih mera:

- » zabrana daljeg uznemiravanja člana porodične zajednice,
- » udaljenje iz porodične zajednice izdavanjem naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, s tim što bi nalog za iseljenje iz stana odnosno kuće mogao biti izdat i kad su ove nepokretnosti u isključivoj svojini člana porodične zajednice prema kome se mera izriče.

- » zabrana približavanja članu porodične zajednice na određenoj udaljenosti;
- » zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodične zajednice;
- » obavezno lečanje od alkoholizma i drugih bolesti zavisnosti;
- » obavezno psihološko savetovanje ili tretman;

Predložene mere ne bi trebalo da budu navedene taksativno, po sistemu enumeracije, već bi sudu trebalo omogućiti da izda i druge adekvatne mere za koje oceni da mogu preduprediti i sprečiti porodično nasilje. Isto tako, sud ne bi trebalo ograničavati ni u pogledu broja mera koje će u konkretnoj pravnoj stvari izdati; one mogu biti kombinovane i prilagođene okolnostima konkretnog slučaja.

Izvršeno porodično nasilje, bez obzira na intenzitet i oblik ispoljavanja, dovoljan je razlog za izricanje porodičnopравnih mera zaštite od nasilja jer je privremena zabrana kontakta jedini način da se predupredi novo nasilje. Pritom treba imati u vidu da porodično nasilje, po pravilu, ima uzlaznu liniju u pogledu oblika ispoljavanja i posledica koje izaziva: uvrede, ponižavanja i šamaranja vrlo brzo zamenjuju mnogo teži oblici nasilja, koji se, ne retko, završavaju ubistvom žrtve ili nasilnika. Zbog toga je neophodno izricanje mera zaštite i kad nasilje još uvek nije poprimilo teže oblike jer uvek postoji opasnost da će se nasilje ponoviti. Isto tako, izricanju mera zaštite od porodičnog nasilja ima mesta i u periodu "primirja", naročito ako se ima u vidu da je za ovu specifičnu vrstu nasilja karakterističan ciklus u ispoljavanju: nakon faze "primirja", u kojoj se nasilnik "iskreno" kaje i obećava da će promeniti, nastupa faza "gomilanja besa", koja posle određenog vremena kulminira i prerasta u pravu erupciju nasilničkog ponašanja, da bi posle toga opet nastupila faza "primirja".

Prilikom regulisanja uslova pod kojima se može izdati nalog za iseljenje iz stana, odn. kuće, treba omogućiti određivanje ove mere bez obzira na to da li bračna zajednica postoji ili je prestala, tj. uvek kad nasilnik i žrtva žive u istom stanu odn. kući. Opredeljujući se za ovakvo rešenje, Radna grupa je imala u vidu činjenicu da su, usled opšteg osiromašjenja društva i pada životnog standarda, mnogi razvedeni supružnici prinuđeni da žive zajedno u istom stanu. S obzirom da je stanarsko pravo ukinuto i da više ne postoji zakonska mogućnost da sud svojom odlukom odredi koji će od supružnika nakon razvoda nastaviti da

koristiti stan, veliki broj razvedenih parova ostaju da zajedno žive u zajedničkom stanu sve do njegove konačne deobe. U takovoj situaciji mnogi nasilnici i nakon razvoda braka nastavljaju sa nasilničkim ponašanjem, tako da za žrtvu porodičnog nasilja razvod braka ne donosi olakšanje. Ako se pritom ima u vidu da parnični postupak za deobu bračne tekovine, kao i izvršni postupak deobe, izuzetno dugo traju, ne retko i po pet i više godina, očigledna je potreba da se zakonom predvidi mogućnost izricanja naloga za iseljenje nasilnika iz zajedničkog stana, odn. kuće u situacijama kad je to jedini način da se spreči dalje vršenje nasilja.

U situaciji kad postoji realna opasnost da će se nasilje ponoviti, opravdano je da se nasilniku za izvesno vreme uskrati pravo korišćenja stana, odn. kuće. Pritom treba imati u vidu da u pojedinim situacijama izdavanje naloga za iseljenje iz zajedničkog stana, odn. kuće, predstavlja meru kojom se štiti i interes samog nasilnika, a ne samo žrtve, jer se time sprečava da u afektu bude izvršeno ubistvo ili neko drugo teško krivično delo. Sam nalog da se nasilnik iseli iz zajedničkog stana, odn. kuće (bez obzira na to kakav je oblik svojine na nepokretnosti) ne dira u njegovo pravo svojine na stanu, odn. kući, niti ga sprečava da zatraži deobu zajedničke nepokretnosti. Nasilnik i dalje zadržava sva svojinska ovlašćenja na stanu, odn. kući, izuzev prava korišćenja, čije je vršenje za izvesno vreme uskraćeno. Drugim rečima, nalogom za iseljenje nasilniku se samo onemogućava da i dalje stanuje u stanu, odn. kući jer je svojim nasilničkim ponašanjem ugrožio život, zdravlje ili spokojstvo žrtve.

6. Prema našem predlogu, trebalo bi predvideti da određivanje mera zaštite od nasilja u porodičnoj zajednici može tražiti član porodične zajednice prema kome je nasilje izvršeno, a ako se radi o maloletnom licu ili licu nad kojim je produženo roditeljsko pravo, da određivanje mera može tražiti roditelj deteta odnosno njegov staralac i organ starateljstva, koji, kao osnovni nosilac društvene i pravne zaštite porodice i pojedinih njenih članova, ima posebnu dužnost staranja o ovoj kategoriji subjekata. U postupku za izricanje mera zaštite deteta od porodičnog nasilja, organ starateljstva bio bi stranka po dužnosti, supsidijarni predlagač koji pokreće postupak za slučaj da to nisu učinili drugi legitimisani subjekti.

Organ starateljstva mogao bi tražiti izricanje mera zaštite od nasilja u porodici i kad je nasilje izvršeno prema punoletnom i poslovno sposobnom licu koje zbog starosti, nemoći, bolesti ili iz nekog drugog razloga, nije u stanju da se samo

stara o svojim pravima i interesima. Imajući u vidu da se u ovom postupku u suštini štite lična prava, bilo bi neophodno da za pokretanje postupka organ starateljstva pribavi prethodnu dozvolu starog i nemoćnog lica, odn. njegovog staraoca, ako je to lice poslovno nesposobno. U ovom postupku koji bi organ starateljstva sam pokrenuo, on ne bi bio zastupnik starog i nemoćnog lica već stranka po dužnosti, supsidijarni predlagač.

7. Mere zaštite od nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, po prirodi stvari, moraju imati privremeni karakter, te je, zato, neophodno da već prilikom izricanja one budu vremenski ograničene. Po oceni Radne grupe, sud bi trebalo ovlastiti da sam, po svojoj oceni, odredi dužinu trajanja svake izrečene mere, pri čemu bi maksimalni zakonski rok za svaku meru bio godinu dana.

U slučajevima kad postoji potreba za produženjem trajanja izrečenih mera, ovlašćenim licima bi trebalo omogućiti da pokretanjem novog postupka traže njihovo produženje, pri čemu bi to mogli učiniti samo pre isteka vremena za koje je mera izrečena.

Za slučaj da razlozi zbog kojih je mera izrečena prestanu pre isteka vremena na koje je mera određena, trebalo bi omogućiti pokretanje postupka radi njenog ukidanja, s tim što bi ovo ovlašćenje imalo samo lice radi čije je zaštite mera izrečena jer jedino ono može valjano oceniti da li je nasilnik zaista promenio svoj stav i ponašanje. Ukoliko bi i lice protiv koga je mera izrečena bilo ovlašćeno na pokretanje postupka, tom licu (nasilniku) pružila bi se mogućnost da neosnovanim pokretanjem postupka šikanira žrtvu i primorava je da učestvuje u postupku, čime je izlaže materijalnim troškovima i nepotrebnom gubljenju vremena.

8. Da bi sistem zaštite od nasilja u porodici bio efikasan, neophodno je, po našoj oceni, inkriminisati kršenje izrečene mere zaštite od porodičnog nasilja, i to tako što bi za svako ponašanje suprotno sudskom nalogu bila predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do jedna godine. Iako bi postojala mogućnost prinudnog izvršenja odluke kojom je izrečena mera zaštite po pravilima (građanskog) izvršnog sudskog postupka, ne treba imati iluzije da bi ona uvek odvratila nasilnika od ponašanja suprotnog izrečnoj meri. Ako se ima u vidu da prinudno izvršenje odluke kojom je stranci naloženo da se uzdrži od preduzimanja radnje, tj. kojom je utvrđena obaveza na nečinjenje u praksi nije naročito delotvorno, neophodno je sankcionisati kršenje zaštitne mere izrečene u civilnom sudskom

postupku propisivanjem posebnog krivičnog dela, na sličan način na koji je to učinjeno kad je reč o neizvršavanju sudske odluke o izdržavanju ili odluke kojom je naloženo vraćanje radnika na rad.

9. U pogledu vrste postupka u kome bi se mere zaštite od porodičnog nasilja izricale, Radna grupa je mišljenja da je, s obzirom na prirodu i cilj koji se izricanjem ovih mera ostvaruje, najprimerenija vanparnična procedura. Primena vanparničnog postupka, čija su pravila elastičnija i jednostavnija, omogućio bi da se na brz i efikasan način pruži pravna zaštita i predupredi dalje nasilje, a sam postupak u potpunosti prilagodi sadržini pravne stvari i cilju pravne zaštite koja se ostvaruje. Isto tako, opredeljujući se za vanparnični postupak, imali smo u vidu da se izricanje mera zaštite od porodičnog nasilja štite ne samo privatni interesi već i javni interes. Kao što je poznato, vanparnični postupak, kao metod pružanja pravne zaštite, primenjuje se upravo u onim pravnim stvarima koje se vode u javnom interesu.

Prilikom projektovanja zakonskih rešenja vezanih za postupak, neophodno je predvideti mogućnost da postupak za izricanje mera zaštite od porodičnog nasilja sprovede i parnični sud pred kojim se vodi neki od postupaka u bračnim parnicama ili parnicama iz roditeljsko-dečijeg odnosa, kao što je parnica za poveravanje dece na čuvanje i vaspitanje, parnica za utvrđivanje ili osporavanje očinstva ili materinstva itd., jer je u nasilje izraženije u toku trajanja parničnog postupka u kome žrtva nastoji da ostvari pojedina svoja lična prava. Mogućnost pridruženog vođenja postupka za izdavanje mera zaštite od porodičnog nasilja opravdavaju, pre svega, razlozi celishodnosti, ekonomičnosti i brzine u postupanju. Radna grupa je, projektujući model zaštite od porodičnog nasilja, izradila detaljne i obrazložene predloge i u pogledu samog postupka. Ovom prilikom njih nije moguće izložiti jer bi se time izašlo iz okvira postavljene teme skupa.

10. Imajući u vidu stepen rasprostranjenosti nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, kao i njegovu izrazito veliku društvenu opasnost, neophodna je promena stava zakonodavca prema ovoj negativnoj društvenoj pojavi. Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici, ignorisano i javno tolerisano kao deo našeg "patrijarhalnog folklor", mora dobiti "tretman" kakav imaju i svi drugi oblici ispoljavanja nasilja. Napori koje je Radna grupa Viktimološkog društva Srbije uložila prilikom izrade predloga modela zaštite od nasilja u porodici, izraz su želje da se to što pre dogodi.

ZLOUPOTREBA FIZIČKOG I PSIHIČKOG INTEGRITETA ŽENA U RATU

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

5

REZIME

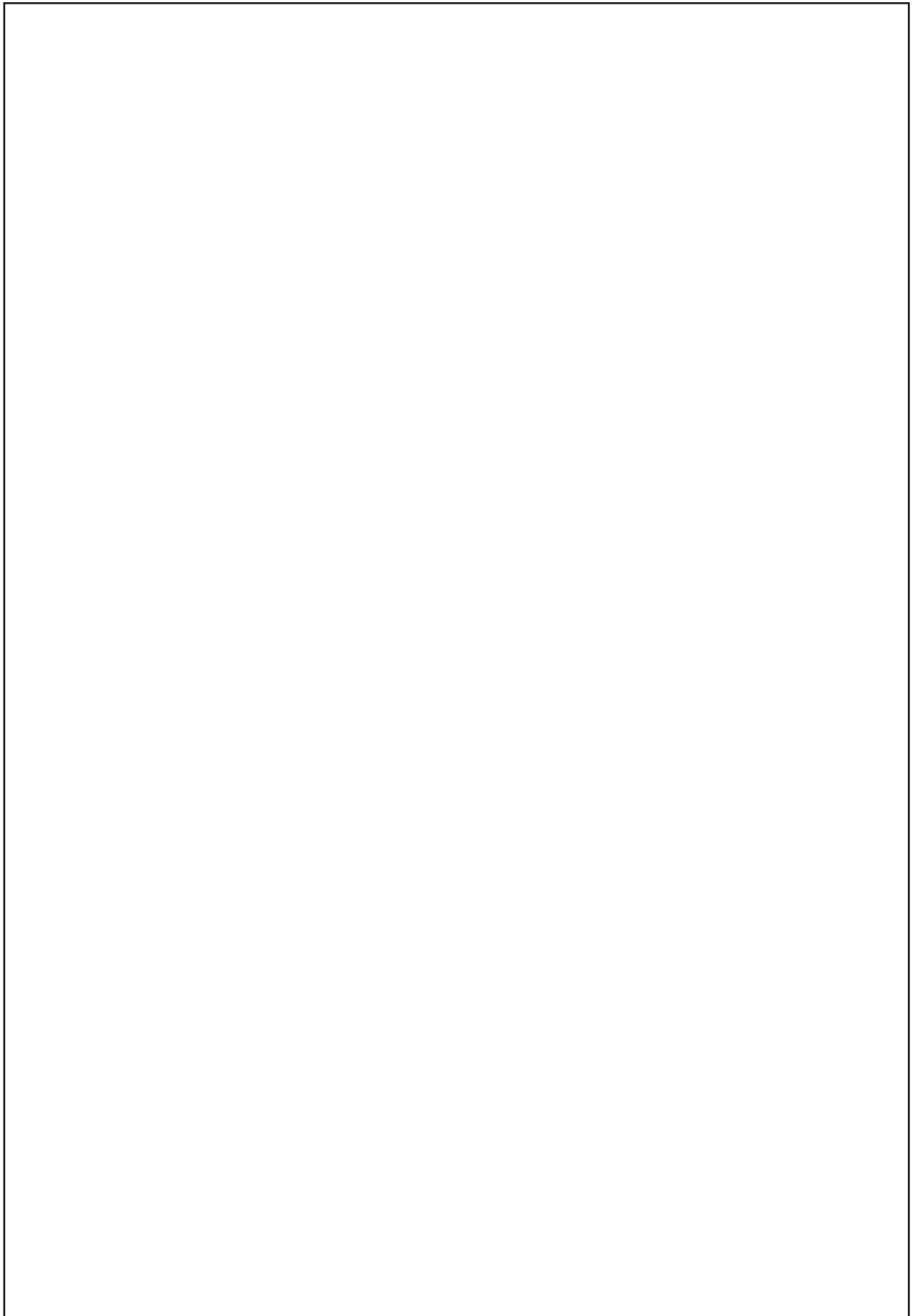
Među masovne katastrofe koje izaziva čovek i koje utiču na veliki broj ljudi, spada i rat sa svim pratećim pojavama, kao što su ubijanje, ranjavanje, glad, izbeglice itd. Svaki rat u istoriji bio je praćen velikim patnjama i stradanjem ljudi, kao i brutalnim psihičkim, fizičkim, seksualnim zlostavljanjem žena. U periodu rata na teritoriji bivše Jugoslavije (1991–1995) došlo je do brutalnih kršenja prava žena na život, čast, ugled, a sve se to izrazilo kroz ubijanja, ratna silovanja, psihičko i fizičko mučenje i zlostavljanje, ponižavanje, ucene, vređanje, zatvaranje u logore, odvajanje od dece i drugih članova porodice, korišćenje žena za postizanje ratnih ciljeva. Žene su bile žrtve psihičkog i fizičkog zlostavljanja neprijatelja, ali i svojih muževa ako su bile druge nacionalnosti, suočavale su se sa uništavanjem sopstvenih domova, strahom da poginu ili budu mučene i borile se za sopstveni opstanak i opstanak svoje dece u ratnim uslovima ili uslovima izbeglištva.

U istoriji, književnosti i vojnoj literaturi pisalo se o različitim temama vezanim za pobednike, poražene, promene granica, političke i vojne ciljeve, ali je stručna i naučna javnost vrlo malo obavješavana o široko rasprostranjenom zlostavljanju integriteta žene u ratno vreme kao i o dalekosežnim i nesagledivim posledicama ovog zlostavljanja. Dugo se ćutalo o ovoj temi ili se njome manipuliralo u cilju postizanja nekih političkih i vojnih ciljeva, tako da je zlostavljanje žena u ratu stavljano na margine i predstavljano kao neizbežno za vreme rata. Zbog toga je neophodno da se proučavanje nasilja prema ženama za vreme rata učini vidljivim i da se time ublaže patnje zbog mnogobrojnih posledica.

KLJUČNE REČI

Ključne reči: rat, fizičko stradanje, seksualna zloupotreba žena, silovanje u ratu, prinudna prostitucija, psihičko nasilje, pretnje i zastrašivanja, strah

* Objavljeno u: Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Institut za pravna i društvena istraživanja Pravnog fakulteta u Nišu, 1996.

1. Istorija pokazuje da ratovi neprekidno traju, da su večni, da samo menjaju prostore na kojima se javljaju i da efekti ratova ne poznaju granice. Ratovi donose žrtve, razaranja, uništenja, beznađe, ostavljajući pustoš ne samo na teritorijama, već i u ljudskim dušama. U ratu se razaju porodice, moralno etičke vrednosti pojedinaca i grupa, stimulišu abnormalna ponašanja, dolazi do potpune dehumanizacije. Rat kao sveopšte stanje društvene dezorganizacije i paralisanog delovanja organa društvene kontrole (Gasen, Kriminologija, 1990), dovodi do nefunkcionisanja pravnog sistema i nepoštovanja pravnih normi, zloupotrebe ljudskih prava i sloboda. I dok se muškarci bore za ostvarenje političkih i vojnih ciljeva, manifestujući na taj način svoju moć i dominaciju, žene i deca stradaju i gube sve bitke. Žene i deca čine u ratu većinu civilnog stanovništva, potpuno nedužnog za nastanak i trajanje ratnog sukoba. Žene su nevoljne žrtve rata, bez obzira da li je rat građanski ili međunarodni, da li se vodi iz religioznih, etičkih ili nacionalističkih pobuda. One su fizički mučene, silovane, psihički uništavane pretnjama, zastrašivanjima, ucenama, uvredama, čitava ratna situacija za njih je jedno veliko nasilje i strah prvenstveno za opstanak dece i bliskih članova porodice, a zatim i za sopstveno preživljavanje. Opasnost od povređivanja ili ubijanja u ratu, gubitak najbližih članova porodice, razdvajanje porodice, mobilizacija, odlazak sa teritorije na kojoj su živjele, izbeglištvo, sve to zahteva od žena aktivnu ulogu, snalaženje, donošenje važnih odluka vezanih za porodicu...

2. Kao u svim ratovima do sada i u ovom koji se vodi na prostorima nekadašnje SFRJ, žene, zajedno sa decom, predstavljaju najčešće žrtve fizičkog zlostavljanja, mučenja, povređivanja, ubijanja. Često je fizičko nasilje prema ženama praćeno seksualnim nasiljem. Pripadnost ženskom poslu, uloga žene u ratnim okolnostima, neposjedovanje oružja, nemogućnost napuštanja teritorije, osnovni su uzroci povećane viktimiziranosti žena u ratu. Najviše žena stradalo je prilikom oružanih akcija kojima su napadani civilni objekti i civilno stanovništvo, prilikom masovnih pokolja i tzv. »čišćenja terena«. Vezanost žena za kuću, i njihova manja sposobnost da se sklone i pobegnu, ostajanje bez ikakve zaštite, predstavljaju okolnosti koje su omogućile masovno stradanje žena samo zbog toga što pripadaju određenoj nacionalnosti. Trudne žene i starice takođe su bile žrtve fizičkog stradanja zbog smanjene pokretljivosti i nemogućnosti bekstva pred neprijateljem, koji, osvajajući teritorije, pali kuće i ubija civilno stanovništvo koje se u njima zatekne. Sem toga, žene su izložene brojnim rizicima da budu fizički zlostavljane, pogođene snajperom, zalutalim metkom, granatiranjem, kada u ratnim uslovima moraju da izlaze iz kuće. Dok muškarci ratuju, žene se

brinu za biološko preživljavanje porodice i prinuđene su da izlaskom iz kuće obezbede hranu, vodu, grejanje.

Na osnovu podataka dobijenih od sedamdeset intervjuisanih žena, žrtava ovog rata (Nikolić-Ristanović, V. Petrović-Mrvić, N. Konstatinović-Vilić, S. Stevanović, I. 1995.), može se konstatovati da su oblici fizičkog stradanja žena bili različiti: najsurovije ubijanje (streljanje čitavih porodica, klanje, spaljivanje, skalpiranje, sečenje stomaka), telesno povređivanje (lomljenje ruku, nogu, prstiju), uskraćivanje hrane i vode. Zapaženo je da su u ovom ratu žene često korišćene kao taoci, uhvaćene prilikom sistematskih upada u stanove i kuće na okupiranim teritorijama, zatvarane u logore u kojima su bile izložene najdrastičnijem fizičkom i seksualnom nasilju, iscrpljivane glađu, mučene i ubijene. Posebno riziku da postanu žrtve fizičkog nasilja bile su izložene žene koje su udate za pripadnike druge nacionalnosti. Njih su fizički maltretirali ne samo pripadnici suprotne nacionalnosti, već i muževi, kao i pripadnici nacionalnosti kojoj ni jedan ni drugi ne pripadaju. U onim slučajevima kada su fizičko nasilje vršili pripadnici muževljeve nacionalnosti, trebalo je ispraviti muževljevu grešku i ukloniti ono što on nije učinio, ali i kazniti ženu zbog pripadnosti neprijateljskoj naciji, bez obzira na njenu lojalnost i odanost.

Specifičnost zloupotrebe fizičkog integriteta žena u ratu koji se vodio na prostoru bivše Jugoslavije, sastoji se i u posebnoj izloženosti fizičkom nasilju žena čiji su muževi bili vojna lica u JNA, bez obzira na njihovu nacionalnost i stvarnu angažovanost u ratu. Odmazda nije obuhvatala samo pripadnike JNA, već i njihove žene, ćerke, rođake zbog ogorčenosti prema JNA kao komunističkoj nadnacionalnoj vojsci i njenom učestvovanju u ratu.

Motivi napada na fizički integritet žena u ratu su različiti: odmazda i osveta zbog ratnog angažovanja muža, sina ili brata, zastrašivanje radi postizanja ratnih ciljeva, izazivanje ili raspirivanje međuetničkog konflikta, proterivanje pripadnika pojedinih nacija, kažnjavanje zbog sopstvenih političkih stavova, postupaka, zanimanja koja obavljaju ili imovine koju poseduju.

3. Seksualna zloupotreba žena pratila je sve ratove, svetske, verske i građanske, kao čin osvajanja, kolektivna obaveza. Kao najteži oblik ispoljavanja seksualne zloupotrebe i seksualnog nasilja, »silovanje se«, pisala je Suzan Branunmiller, »oduvek smatralo nesrećnim ali neizbežnim nusproduktom igre zvane rat. U skladu sa takvim razmišljanjem, žene su prosto nesrećne žrtve - slučajne i ne-

izbežne . . . Silovanje u ratu je uobičajeno ponašanje sa uobičajenim opravdanjem» (Braunmiller, S.). Surovost silovanja u ratu proizilazi iz okolnosti da, u očima silovatelja, žrtva simboliše neprijatelja. U skladu sa patrijarhalnim principima, žene se doživljavaju kao svojina neprijatelja–muškarca, a neprijatelj treba da bude poražen, između ostalog i uništavanjem imovine. Silovanja u ratu mogu biti posmatrana kao krajnji, simbolički izraz ponižavanja muškog protivnika (Nikolić-Ristanović, V.1995).

Seksualna zlostreba žena postoji, nažalost, u ratu koji se vodi na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Međutim, kako vojni izvori retko daju podatke o seksualnom nasilju u ratu a žene žrtve ovog oblika nasilja ne žele ili ne smeju da o tome pričaju; nikada neće biti utvrđen tačan broj seksualno zlostrebljenih žena. Nepouzdanost statistike samo je dokaz marginalizovanja seksualnih zlostreba žena u ratu, prikrivanja i nepriznavanja ovog zločina, koji se najteže dokazuje i tradicionalno najlakše opovrgava. Objavljivanje neproverenih i nepouzdatih brojčanih podataka ima isključivo propagandni efekat. Na javnost se utiče preuveličavanjem broja silovanih žena samo jedne nacionalnosti, dok se mnoge istinite priče žena druge nacionalnosti primaju sa nevericom. Ipak, kvalitativnom analizom ženskih priča dolazi se do saznanja da je zlostreba ženske seksualnosti i reproduktivnih prava od strane muškaraca u ratu neograničena i u funkciji njihovih neposrednih političkih i vojnih potreba.

Seksualne zlostrebe žena u ratu obuhvataju sem silovanja, i pretnje silovanjem, razne vrste seksualnog uznemiravanja i seksualnih ucena, seksualno ropstvo u kontekstu prinudnog konkubinata i prinudnu prostituciju (prostitucija u javnim kućama za vojnike i prostitucija kao strategija seksualnog preživljavanja). Žene su seksualno zlostrebljavane u oblastima zahvaćenim ratom, u oblastima koje su direktno ugrožene ratom, ali u kojima različite etničke grupe još žive zajedno. One su žrtve seksualnih zlostreba prilikom vršenja pretresa, hapšenja, ispitivanja u zatvorima, kao i u izbegištvu (Nikolić–Ristanović, V., 1995).

Prema konačnom izveštaju grupe eksperata sadržanom u pismu upućenom predsedavajućem Savetu bezbednosti od strane Generalnog sekretara UN, sve prijavljene slučajeve silovanja u ovom ratu bez obzira da li su izvršena u zarobljeništvu ili ne, karakteriše:

- povezanost sa namerom da se određena etnička grupa protera sa izvesnog područja,
- ponižavanje i obeščašćivanje silovanjem žrtava pred ukućanima, pred drugim zatvorenicima ili na javnim mestima ili primoravanjem članova porodice da siluju jedni druge,
- mlade žene i device su često žrtve silovanja, zajedno sa ženama koje su obrazovane, bile na određenom društvenom položaju i uživale određen društveni ugled,
- izvršioci nasilja govore ženskim žrtvama da će one nositi decu njihove nacionalnosti, da moraju da ostanu u drugom stanju, a zatim ih drže zatvorene sve dok je kasno za abortus, preti im se da će ih, ako ikada ikome kažu šta se događalo ili ako neko otkrije šta se događalo, tražiti, pronaći ili ubiti,
- velike grupe nasilnika podvrgavaju žene grupnim silovanjima i mnogobrojnim seksualnim zlostavljanjima u logorima, izvršioci nasilja idu sa baterijsklimi lampama kroz prostorije u kojima su zatvorenice, »biraju« žene, odvođe ih i kasnije vraćaju.
- seksualno zlostavljanje žena vrši se različitim objektima kao što su polomljene flaše, pištolji i pendreci.

Na osnovu saznanja do kojih se došlo intervjuisanjem žena koje su preživele seksualno zlostavljanje u ratu ili su za to posredno saznale, moguće je utvrditi još neke karakteristike silovanja žena u oblastima neposredno zahvaćenim ratom, okupiranim teritorijama i oblastima koje nisu neposredno zahvaćene ratom, ali su sa mešovitim etničkim sastavom stanovništva. Žene su ispričale da su pripadnici vojnih ili paravojnih formacija na području zahvaćenom ratom upadali u stanove i kuće, pretresali, pljačkali imovinu i brutalno silovali žene ili ih odvodili u logore gde su bile javno silovane. Sem toga, žene su bile odvođene u hotele pritvorene u javne kuće, gde su »služile« za »zabavu« vojnika. U oblastima sa mešovitim etničkim sastavom, koje nisu još bile zahvaćene ratom, pojedinci su vršili otmice, pretili silovanjem ili silovali pripadnice druge nacije. . .

Seksualna zlostavljanja žena ispoljavala se i kroz seksualne ucene i poniženja. Intervjuisane žene su izjavljivale da su pojedinci od kojih je zavisilo donošenje važnih odluka (napuštanje grada, pridruživanje porodici u izbegištvu i sl.), zloup-

potrebljavali to svoje pravo putem seksualnih ucena i poniženja. Teška situacija u kojoj su se našle žene i njihova emocionalna vezanost za članove porodice korišćeni su za prisiljavanje žena da prihvate sva poniženja.

Posledice seksualne zloupotrebe žena u ratu su mnogobrojne i višestruke. Najteže su posledice silovanja, jer se silovanje u ratu vrši sa mnogo više surovosti, ponižavanja i zlostavljanja žrtve. Neposredne posledice silovanja mogu da budu fizičke (povrede, trudnoća, venerične bolesti) i psihičke (psihičke traume). Dosadašnja psihijatrijska izučavanja žena silovanih u ratu pokazala su da kod svih žena silovanih u ratu postoji upadljiva psihopatologija u vidu reaktivnih psihičkih poremećaja. Sve silovane žene pokazivale su jasnu psihijatrijsku simptomatologiju koja ima tendenciju da ostavi trajne promene u ličnosti. Kod tih žena, sem akutne reakcije na stres, sve više se razvija posttraumatski stresni poremećaj koji se posebno manifestuje u ponovljenom preživljavanju trauma, kao i nametljivim sećanjima, snovima i noćnim morama vezanim za silovanje. Anksioznost i depresija su glavni simptomi, a kod nekih žena mogu da se jave i suicidalne ideje (Jakulić, S. 1994). Posredne posledice silovanja takođe su brojne, raznovrsne i javljaju se u dužem vremenskom periodu. Žena, koja je doživela silovanje, često je žigosana i odbačena od strane najbliže okoline (muža, roditelja, prijatelja, suseda), zbog stresnog stanja može da oboli fizički i psihički. Prekor okoline može da bude presudan da žena napusti porodicu, mesto stanovanja ili da napusti posao.

Fizičke i psihičke posledice silovanja naročito se ispoljavaju kod žena koje su prilikom silovanja zatrudnele. Položaj i sudbina ovih žena zavisila je od njihovih mogućnosti da prekinu trudnoću. One žene koje nisu mogle da prekinu trudnoću, jer su se kasno javile ili im prekid trudnoće nije bio dozvoljen, doživljavale su ponovnu viktimizaciju rađanjem deteta svog silovatelja druge nacionalnosti. Patnja ovih žena duboka je i neizmerna, one ne mogu emocionalno da prihvate dete a za okolinu, koja ne prihvata ni njih ni dete, osramoćene su i ponižene. Sve to im nameće osećanje krivice i dodatnu psihičku traumu, oduzimajući im samopouzdanje i sigurnost.

4. Rat i događaji u vezi sa ratom ugrožavaju one samo fizički integritet čoveka, već različiti oblici psihičkog nasilja nad ljudima u ratu dovode do potresa u njihovoj ličnosti, do promena slike o sebi i svetu koji ih okružuje. Koriste se različite metode kojima se podstiče nacionalna i verska netrpeljivost, razbija sigurnost, stvara neizvesnost i neodlučnost, kontradiktornost osećanja, bespomoćnost,

uznemirenost. Pretnja, prinuda, zastrašivanja, ucene, uvrede, podmićivanja, razvijanje mržnje i razdora, omalovažavanje, kao oblici psihičkog zlostavljanja, moćno su oružje u rukama protivnika. Smatra se da je psihičko nasilje najbolji način za stvaranje otpora protivnika (Arnautović, D. i dr., 1988). Rat deluje kao faktor stresa zbog velikog broja životnih situacija i događaja (ubijanje, ranjavanje, surovi prizori mučenja, odlazak na front, odvajanje od članova porodice, napuštanje prebivališta), a psihičko nasilje pojačava emocionalno i stresno reagovanje.

Žene su u ratu izložene različitim oblicima viktimizacije, pa i psihičkom nasilju. One, kako kaže jedna od intervjuisanih žena, prođu celu skalu nasilja, od predratnog do ratnog. Celokupna ratna atmosfera za žene predstavlja veliku patnju. Emocionalno doživljavanje rata i događaja u vezi sa ratom kod žena je znatno jače i intenzivnije nego kod muškaraca, jer u velikoj meri remeti njihovu sigurnost i stabilnost. Dosadašnja istraživanja su pokazala da je emocionalna povredljivost žena povećana ne samo zbog bioloških faktora vezanih za osobine ženskog pola, već i zbog konstrukcije polnih uloga u društvu (i niza socioekonomskih činilaca, koji slabe otpornost žena da se sukobe sa jakim stresom i svojim mnogobrojnim odgovornostima. Moguće je da žene budu izložene neposrednom iskustvu vezanom za ratnu traumu ili da neposredno učestvuju u borbenim dejstvima. Ali, mnogo je više žena nad kojima je uz fizičko ili seksualno nasilje bilo izvršeno psihičko nasilje. Takođe, mnoge žene bile su izložene različitim oblicima psihičkog nasilja, kao i dodatnim brigama i stresnim situacijama vezanim za porodicu. U širem smislu posmatrano, žene su u ovom, kao i u drugim ratovima, izložene psihičkoj patnji zbog odlaska muževa i sinova na front, zbog ubijanja, hapšenja, mučenja najbližih članova porodice, saznavanja ili posmatranja ubijanja, mučenja, silovanja poznatih i nepoznatih ljudi. Žene su »majke, udovice, izbeglice. One rađaju sinove i ćerke, koje posle sve brige i ljubavi koju su uložile, moraju da izgube u ratu. One moraju da sahranjuju one koje vole i da ostavljaju za sobom grobove. Moraju da skrivaju (i brane decu, da ih nose kada su suviše slaba od gladi da bi hodala i da vode brigu o trajno osakaćenim osobama. Moraju da trpe silovanje tela i duha i da nastave dalje« (Hejton–Kiva, 1987).

Intervjuisane žene su doživele kao najteže psihičko nasilje gubitak najbližih članova porodice (»kud ćeš veće nasilje nego kad ti dete ubiju, silovanje nije ništa prema tome«), neizvesnost i strah za sudbinu članova porodice koji su

ostali na ratom zahvaćenom području ili su u izbeglištvu (»nisam mogla da izdržim više bez njih, poslednjih mesec dana samo sam vegetirala, tuga za mojom decom me razdire«), prisustvovanje stradanju drugih i suočavanje sa prizorima zločina, masakrima, sadističkim izživljavanjem (»viđala sam osakaćene mladiće sa ranama od napalm bombe koje ne mogu da zacele«; »granate padaju, bili su ljudi bez ruku, nogu, ljudi ječe i ja nikada ne mogu da zaboravim te krike«). Sem toga, zloupotreba psihičkog integriteta žena vršena je putem pretnje i zastrašivanja, uvreda i ponižavanja, maltretiranja na poslu ili ulici zbog nacionalne ili verske pripadnosti, ograničavanje slobode kretanja, ostavljanje bez najosnovnijih uslova za život, izbacivanje iz stanova, proterivanje sa teritorija.

Prema pričama žena, pretnje i zastrašivanja najčešće su bili povezani sa međunarodnim sukobima i netrpeljivošću. Promena odnosa među ljudima – dojučerašnji susedi, prijatelji, kolege sa posla, postali su »preko noći« opasni neprijatelji, vodila je pomešanim osećanjima prezira, ljutnje, mržnje, besa, ali i bespomoćnosti, razočarenja, nesigurnosti, dezorijentisanosti. Nije se moglo predvideti od koga će pretnja doći, koliko je ona ozbiljna i od koga se treba čuvati. Najčešće žrtve pretnji i zastrašivanja bile su žene koje nisu imale zaštitu članova porodice i živele su same. Pretili su i zastrašivali vojnici iz paramilitarnih formacija, pripadnici milicije, ali i susedi, poznanici, raniji prijatelji. Ciljevi pretnji i zastrašivanja bili su različiti: stvaranje straha i napetosti, proterivanje iz prebivališta, oduzimanje stana ili kuće, pljačka, osveta. Neke žene su bile zastrašene pretnjama i neistinama o deci kada su im deca otišla u izbeglištvo, a one sa muževima ostale na ratnom području. Teško je bilo podnositi pretnje i poniženja u skloništu, gde su se za vreme trajanja opasnosti od napada, nalazili stanari različitih nacionalnosti. Posebni oblici zastrašivanja bili su: izvođenje na streljanje nekoliko puta (jednu ženu su tri puta vodili na streljanje), psihičko nasilje nad taocima u logorima i zatvorima (pretnja šta će joj sve raditi ako ne kaže ono što se od nje traži, najčešće gde joj se nalazi muž); kao i stvaranje nesigurnosti i neizvesnosti propagandom upućenom preko radija i televizije (»više nisam mogla da izdržim da slušam sve te priče, da gledam preko TV sve snimke o zločinima, nisam znala šta je sve tačno od toga što se priča i prikazuje«).

U ratu su žene žrtve verbalnog nasilja, koje se ispoljava kroz uvrede i poniženja. U ovom ratu nacionalna pripadnost je bila razlog za verbalno nasilje prema ženama, jer je trebalo da budu još više izložene poruzi, šikaniranju, psihičkom uništenju. One su nazivane »četnikušama« i »balinkurama« i upućivane su im

najružnije psovke. Uvrede i poniženja trpele su žene na poslu zbog svoje nacionalne pripadnosti, pogotovo ako su bile na rukovodećim mestima ili obavljale odgovorne poslove. Novonastale okolnosti u vezi sa ratom bile su povoljna prilika da se ponize i psihički maltretiraju one žene koje su u miru imale određenu društvenu moć vezanu za položaj u radnoj organizaciji, obrazovanje i ekonomski status (»kolege su okretale glavu od mene« »prestali su da me pozdravljaju bez razloga«, »bila sam na neki način obeležena«, »govorili su da igram dvostruku igru«, »tražili su da se javno odrekнем svoje nacionalnosti«).

Prinudno iseljavanje iz stanova i gubitak imovine koja je godinama stvarana, žene doživljavaju kao traumatičan i stresan događaj. Ratne okolnosti su uticale da moraju da napuste sve ono za šta su emotivno bile vezane, da psihički podnesu ulazak drugih ljudi u njihove stanove, da negde na drugom mestu, daleko od onoga što im je bilo najdraže, saznaju da je kuća spaljena ili srušena i da nikada tamo neće moći da se vrate (»zgrada je uništena, stan je potpuno opljačkan . . . samo dva albuma sa slikama su mi ostala . . . i nemam gde da se vratim«).

Jedan broj žena koje su ostale na ratnom području, bio je prinuđen da živi pod stalnom kontrolom i prismotrom, uz ograničenje slobode kretanja i namogućnošću napuštanja teritorije. Ovaj oblik psihičkog nasilja, povezan sa međunarodnim sukobima, društvenim položajem i zanimanjem žena, kao i vojnim angažovanjem njihovih muževa, nezavisno od volje ili ponašanja žena. Žene, koje su bile izložene ovom psihičkom nasilju, osećale su se bespomoćne i zavisne od odluke muškaraca koji je pripadao vojnim ili policijskim formacijama ili je preuzeo ulogu »zaštitnika« i time ispoljavao svoju moć (»faktički mi je bila oduzeta sloboda, jer sam bila pod stalnom prismotrom uz ograničenje slobode kretanja ... bila sam politički i ratni zarobljenik«).

Kao posledica psihičkog zlostavljanja žena u ratu javlja se strah jakog intenziteta. Iznenadno i neočekivano nastupanje neposredne ratne opasnosti izaziva kod žena različite vrste straha. Mnoge žene su nepripremljene za novonastale okolnosti, jer su živele godinama u miru, a jedan broj žena je doživeo prethodno rat, pa su njihova strahovanja i strepnje od ponovne ratne opasnosti prožete međunarodnom mržnjom, bili izuzetno intenzivni i opravdani. Na početku rata najviše žena je doživelo strah od granatiranja, snajpera, barikada, upada u stan pripadnika vojske ili policije, pretresa stana, hapšenja. Kasnije su žene strahovale za svoj opstanak u ratnim uslovima, a, kada su odlučile da napuste

ratno područje, s obzirom da je to napuštanje bilo naglo i bez ikakve pripreme, strahovale su kako će se ta njihova odluka ostvariti. Strah kod žena povezan je sa opštom neizvesnošću i opasnostima proisteklim iz celokupne ratne situacije, ali i sa nekim specifičnim okolnostima i rizicima kojima su bile izložene. Žene se boje jer su svesne rizika kojima su izložene zbog svog pola ili zbog nacionalnosti kojoj pripadaju, zbog vojnog angažovanja svojih muževa ili sinova, i zbog svog socijalnog statusa, zanimanja, ranijeg načina života. Posebno intenzivno osećanje straha doživele su žene zabrinute za sudbinu svoje dece, muževa, roditelja, bliskih rođaka.

Ratna situacija dovodi do promene uloge polova i posebno psihičko opterećenje za žene koje moraju da prihvate novonastalu okolnost da su samo one i jedino one odgovorne za opstanak porodice. U ratu žene postaju »stub kuće« ili »glava porodice«, jer su muževi na ratištu. Njihova odgovornost je ogromna, bilo da su ostale na ratom zahvaćenom području ili su sa decom pobile u izbeglištvo. Odgovorne su za opstanak porodice i to kako ekonomski – obezbeđenje uslova za zadovoljenje najosnovnijih potreba svojih i dece, tako i emotivni – emotivno povezivanje najbližih članova porodice koji su fizički daleko jedni od drugih.

Socijalizacija učenjem tradicionalne uloge ženskog pola, koja utiče na ženu da ima vrlo malo uticaja i kontrole nad svojim životom i životom članova porodice u vanratnim okolnostima, doprinosi da u ratnim uslovima osećanje bespomoćnosti bude još snažnije. Zbog nemogućnosti da promene postojeće okolnosti, neke žene postaju pasivne, »psihološki paralisane«. Psihološko stanje bespomoćnosti kod nekih žena dovodi do depresije, opadanja motivacije. U stanju bespomoćnosti, usamljenosti, zabrinutosti kod nekih intervjuisanih žena javilo se razmišljanje o samoubistvu (»čini mi se da bih popila šaku tableta«, »bila sam na ivici nervnog sloma«). Ipak, kod jednog broja žena bespomoćnost i nemogućnost prevazilaženja konfliktne situacije u ratnim uslovima, ustupa mesto snažnoj želji li naporu za preživljavanjem (»shvatila sam da moram da nađem snage i živim dalje«).

LITERATURA

1. Arnautović, D. i dr.: Vojna psihologija, Beograd, 1988.
2. Brownmiller, S.: Against Our Will, New York, Simon and Schuster, 1975.
3. Gassin, R.: Criminologie, Precis Dallos, Paris Cedex; 1990.
4. Jakulić, S. i dr.: Silovanje kao psihotrauma u ratnim uslovima, stresovi rata, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 1994.
5. Nikolić-Ristanović, V.: Silovanje u ratu – kriminološki, viktimološki i pravni aspekti, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 1992–1993.
6. Nikolić-Ristanović, V., Petrović-Mrvić, N., Konstantinović-Vilić, S, Stevanović, I.: Žene, nasilje i irat, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1995.
- 7) Hayton-Keeva, S. (1987): Valiant Women in War and Exile – Thirty – eight true stories. San Francisco: City Lights Books.

ZAŠTITA OD RODNO ZASNOVANOG NASILJA – PRAVNI STANDARDI I ZAKONSKA REGULATIVA

- 1. MEĐUNARODNI I EVROPSKI STANDARDI O
ELIMINACIJI NASILJA NAD ŽENAMA**
- 2. NASILJE U PORODICI KAO RODNO ZASNOVANO NASILJE
– EVROPSKI STANDARDI I ZAKONODAVSTVO SRBIJE**
- 3. INSTRUMENTI PRAVNE ZAŠTITE ŽENA**
- 4. PRAVO ŽENA NA ZAŠTITU OD NASILJA U PORODICI**
- 5. PREVENCIJA EKONOMSKOG NASILJA
MUŠKARACA NAD ŽENAMA I DECOM**
- 6. PSIHIČKO NASILJE I STRAH U RATU I
POSLEDICE PO PSIHU ŽENE**
- 7. PORODIČNOPRAVNA ZAŠTITA OD NASILJA U
PORODICI U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE**

MEĐUNARODNI I EVROPSKI STANDARDI O ELIMINACIJI PORODIČNOG NASILJA NAD ŽENAMA

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ

1

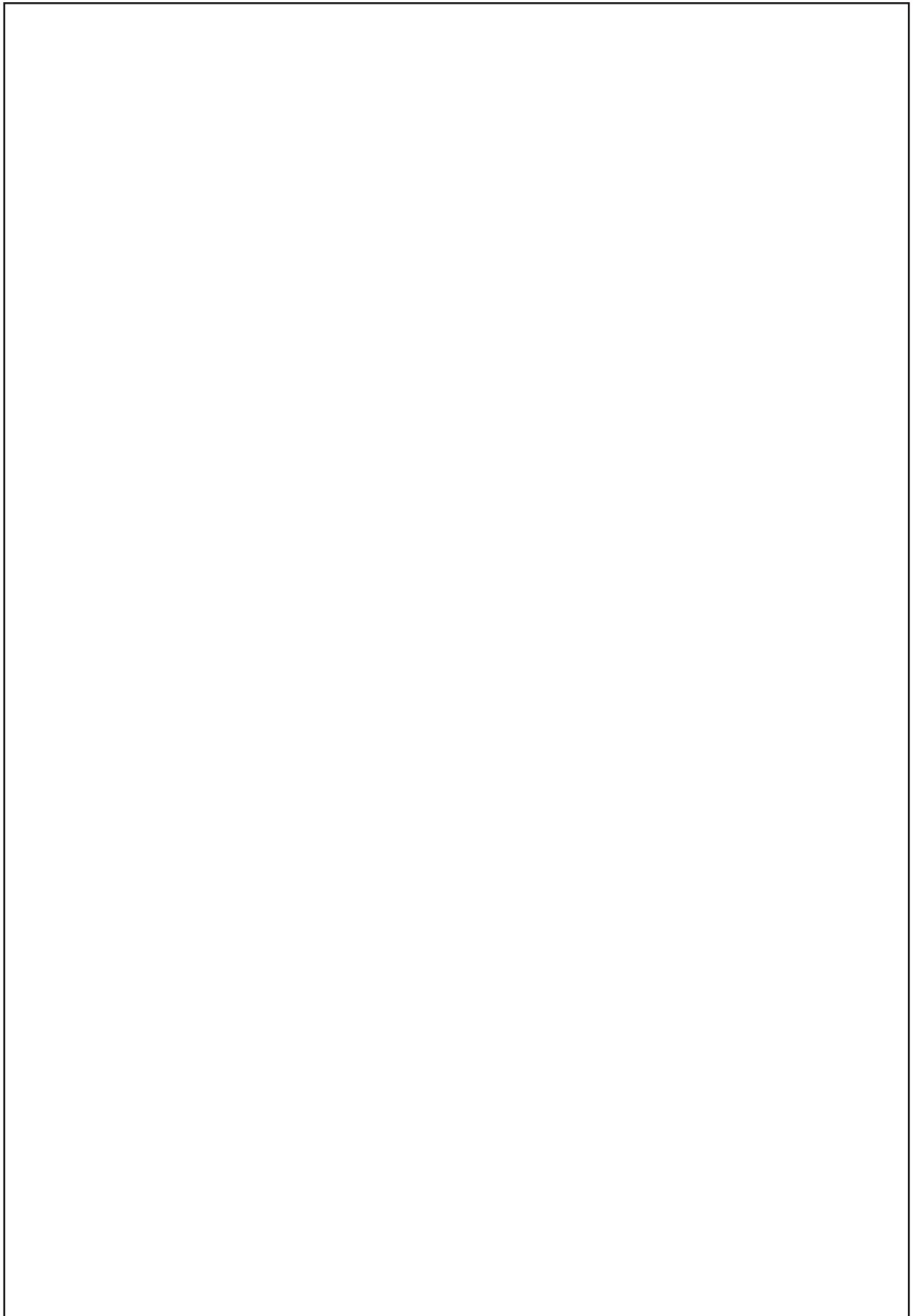
REZIME

U radu je analizirana Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi, usvojena na Evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti muškaraca i žena, održanoj u Rimu 21-22. oktobra 1993. godine. Ovaj pravno-politički dokument ima poseban značaj ne samo zato što sadrži evropske standarde o eliminaciji nasilja nad ženama već i zato što nudi konkretni Plan akcije za borbu protiv nasilja nad ženama, čija realizacija u nacionalnim okvirima treba da dovede do suzbijanja i iskorenjivanja ove negativne društvene pojave kao najtežeg oblika degradacije žena.

Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama spada u red pravno neobavezujućih akata komunitarnog prava, kojima se podstiče se i kanališe razvoj nacionalnih pravnih sistema i ubrzava ostvarivanje projektovanih ciljeva Evropske Unije u onim oblastima koje (još uvek) nisu u normativnoj kompetenciji njenih institucija. Značaj ovih sekundarnih pravnih akata ogleda se, pre svega, u tome što su u njima sadržani standardi zaštite za pojedine sektore društvenih odnosa. Kao izraz i proizvod zajedničke pravne politike koja se na nivou Evropske Unije vodi, ti standardi zaštite pružaju državama članicama nepogrešiv putokaz i smernice za dalji razvoj i unapređenje nacionalnih zakonodavstava. Za države koje su zaključenjem sporazuma o pridruživanju ušle u "predvorje", Evropske Unije, kao i za sve one čiji je cilj prijem u punopravno članstvo, od značaja su i sekundarni izvori prava Evropske Unije jer će u mnogima od njih moći će da pronađu smernice za dostizanje evropskog standarda zaštite ljudskih prava, čije je poštovanje jedan od osnovnih uslova za ulazak u društvo "petnaestorice".

KLJUČNE REČI

međunarodni dokumenti, nasilje nad ženama, evropski standardi, pravo Evropske unije

UVODNE NAPOMENE

Porodično nasilje dugo nije bilo tretirano kao kršenje ljudskih prava i nisu se mogli koristiti međunarodni dokumenti ili mehanizmi na osnovu kojih bi mogla biti obezbeđena adekvatna pravna zaštita na nacionalnom i/ili međunarodnom nivou. Definicija nasilja u porodici kao nedozvoljenog akta čiji su izvršioci redovno privatna lica, vodila je zaključku da se ono isključivo vezuje za okvire unutrašnjeg prava. Država i njene institucije nisu imale direktno učešće u porodičnim odnosima i samim tim zaštita od porodičnog nasilja nije mogla biti predmet razmatranja u međunarodnim dokumentima.

Ipak, zahvaljujući radu i aktivnostima ženskih grupa na međunarodnom planu počev od sedamdesetih godina XX veka donosi se veći broj međunarodnih dokumenata kojima se ženama garantuju: pravo na život, ličnu sigurnost, jednaku zaštitu pred sudom, jednakost među polovima i jednakost u porodici, pravo na dostojanstvo, poštovanje fizičkog i moralnog integriteta, zabrana mučenja, nehumanog postupanja itd. Kao posebno značajni međunarodni dokumenti¹ izdvajaju se: *Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena* od 1979. god.,² *Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama* od 1993. god.,³ *Pekinška deklaracija i Platforma za akciju* od 1995. god.,⁴ *Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi*⁵ od 1993. god. i Preporuka

1 Prevod najvažnijih međunarodnih dokumenata koji se odnose na nasilje u porodici, objavljen je u knjizi: *Nasilje nad ženama – prepreka razvoju, Međunarodni dokumenti*, Autonomni ženski centar, Beograd, 2005. Detaljno o međunarodnim standardima u domenu zaštite od nasilja u porodici, videti: Mršević, Z., *Ženska prava u međunarodnom pravu*, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Helsinški parlament građana, Udružene žene, Banja Luka, 2000. Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M.: *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*, „Prometej“, Beograd, 2006.

2 *Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women* (CEDOW), usvojena od strane Ujedinjenih nacija Rezolucijom 34/180 od 18. decembra 1979. god., stupila na snagu 3. septembra 1981. god. Instrumente o ratifikaciji ili pristupanju deponovale su do sada 94 države, uključujući i SFRJ („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, 11/81).

3 *Declaration on the Elimination of Violence against Women*, Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104 od 20. decembra 1993. god.

4 *Beijing Declaration and Platform for Action*, usvojena na IV svetskoj konferenciji o ženama u Pekingu, 4-15. septembar 1995. god.

5 *Declaration on policies for combating violence against Women in a democratic Europe*, usvojena na Trećoj Evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti muškaraca i žena, održanoj u Rimu 21-22. oktobra 1993. god. Videti detaljno: Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N.: *Evropski standardi o eliminaciji nasilja nad ženama*, Zbornik radova „Usklađivanje prava SR Jugoslavije sa pravom Evropske unije“, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 1999, str. 157-168.

Saveta Evrope 1582, *Nasilje nad ženama u porodici* od 2002. god.⁶ Polazište svih ovih međunarodnih akta je da „nasilje nad ženama predstavlja manifestaciju istorijski nejednakih odnosa društvene moći između muškaraca i žena, koji su doveli do dominacije i diskriminacije nad ženama od strane muškaraca i sprečavanja potpunog napretka žena.“⁷

U Deklaraciji UN o eliminisanju svih oblika nasilja prema ženama (1993.), naglašava se da je nasilje prema ženama: „svaki akt nasilja baziran na pripadnosti polu koji rezultira ili je podoban da rezultira u fizičkoj, seksualnoj ili psihološkoj povredi ili patnji žene, uključujući pretnje takvim radnjama, prinudu ili arbiterno lišenje slobode, bez obzira da li se to događa u javnom ili privatnom životu“. Specijalna izveštaičica UN za nasilje nad ženama Radika Kumarasvami razlikuje tri tipična oblika nasilja nad ženama:

1. Nasilje koje se vrši prema ženama zbog toga što su žene. Ovaj oblik nasilja uslovljen je društvenom konstrukcijom ženske seksualnosti i njenom ulogom u hijerarhiji društvenih odnosa. Primer za ovu vrstu nasilja je silovanje u braku. Kada muž siluje ženu smatrajući da na to ima pravo, pretpostavka je da žena predstavlja seksualni objekat i vlasništvo supruga. Ona nema moć odlučivanja kada će ostvariti seksualni odnos sa svojim mužem. Suština je u seksualnosti žene koja je odvojena od ostatka njene egzistencije.
2. Nasilje uslovljeno odnosom između žene i muškarca i pozicijom koju žena ima u tom odnosu. Žena je podređena muškarcu koji ostvaruje dominaciju. Oni su u tom odnosu neravnopravni. Od rođenja muškarci i žene su različito vaspitavani, usmeravani ka drugačijim vrednostima, aktivnostima, očekivanjima. Nasilje u porodici, nasilje u partnerskim odnosima samo je jedan od oblika moći i kontrole koju muškarci ostvaruju prema ženama. Privilegije i moć ne proizilaze iz individualnih svojstava pojedinaca, već iz same činjenice da su muškarci. Na taj način se ostvaruje neravnopravna raspodela moći i uloga u društvu usvajanjem i reprodukovanjem različitih obrazaca ponašanja za žene i muškarce. Dok muškarci ostvaruju kontrolu, od žena se očekuje da je trpe.
3. Nasilje za vreme rata, nemira, sukoba uslovljeno pripadanjem određenoj grupi. Žena u ratnim vremenima još očiglednije postaje vlasništvo muške populacije.

⁶ *Domestic violence against women*, Recommendation 1582 (2002) usvojena od strane Odbora ministara 27. septembra 2002. god.

⁷ Pekinška deklaracija i Platforma za akciju, IV svetska konferencija o ženama, Kina 4-15. septembar 1995.

Ratna silovanja, nasilne trudnoće, kombinovanje fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja potpuno ruše ženin identitet, ona postaje seksualni objekat, objekat reprodukcije i osvete muškog neprijatelja.

DISKRIMINACIJA I NASILJE PREMA ŽENAMA KAO KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA

Diskriminacija, marginalizacija i nasilje nad ženama može se sagledati u svim vremenima i svim kulturama. Nasilje vrše muškarci nad ženama, bez obzira na svoj socijalni status, obrazovanje, kulturni milje, profesionalni položaj. Ono je identifikovano u svim kategorijama stanovništva. Predrasuda je da nasilje postoji samo u siromašnim, neobrazovanim slojevima stanovništva, niskog kulturnog standarda. Žene trpe različite oblike nasilja - fizičko, psihičko, verbalno, seksualno i ekonomsko, bez obzira na društveni sloj kome pripadaju one kao žrtve ili muškarci kao nasilnici.⁸ Prema podacima iz istraživanja pojedinih državnih komisija, institucija, nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija, proizlazi da je rizično biti žena u svim uzrastima⁹:

1. Pre rođenja: 99% žena u Bombaju abortira ženske fetuse; u Indiji i Kini rodi se više muških beba nego ženskih, iako bi po prirodnoj stopi rađanja trebalo da bude više muških beba (amniocenteza kao "prirodna" selekcija);
2. U detinjstvu prema izveštaju Svetske zdravstvene organizacije, ženska deca se manje hrane, kraće doje, ređe vode lekaru i usled neishranjenosti više su oštećena fizički i mentalno od dečaka;
3. Kod odraslih žena siromaštvo, slaba zdravstvena zaštita ili nepriznavanje prava na abortus dovode do porasta njihove smrtnosti, komplikacije zbog ilegalnih abortusa su vodeći uzrok smrti kod žena između 15 i 39 godina.¹⁰

8 Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N.: Evropski standardi o eliminaciji nasilja nad ženama, „Usklađivanje prava SR Jugoslavije sa pravom EU“, Zbornik radova sa naučno-stručnog skupa održanog na Pravnom fakultetu u Nišu 24-25.12.1998. god, Niš, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 1999, str. 157.

9 Najobimnija istraživanja nasilja u porodici - kućnog nasilja (domestic violence) vršena su u Americi. Prema najnovijim podacima, u SAD prebijanje je jedan od glavnih uzroka povreda odraslih žena; svakih 15 sekundi jedna žena je pretučena, a svakih 6 minuta silovana. (Bureau of Justice Statistics, Report to the nation on Crime and Justice. US. Dept. of Justice. Oct 1993).

10 Šarlot Banč, Prava žena kao ljudska prava: prilog reviziji ljudskih prava, Beogradski krug, 3-4 1995, 1-2/1996, str. 175.

Po svim statističkim izvorima i raspoloživim podacima, nasilje, kao sistem kontrole i manifestacija moći, jeste globalna pojava, koja, na žalost, nikako ne gubi na svojoj dinamici. Mnogi primeri navedeni u istraživanjima pokazuju veliku učestalost i različite oblike nasilja prema ženama. Tako, na primer, u istraživanju koje je u Madridu izvršio Institut "Žene iz Madrida" na uzorku od 5.000 žena, 95% anketiranih izjavilo da je bilo fizički maltretirano od partnera¹¹; u Velikoj Britaniji dešava se najmanje pola miliona slučajeva nasilja u porodici godišnje; u 80% slučajeva nasilja žene su bile žrtve;¹² istraživanjem izvršenim u Škotskoj, koje je obuhvatilo 10.044 porodice, utvrđeno je da u 76% porodica muž povremeno ili stalno napada svoju ženu, a samo u 1% žena napada muža¹³; takođe, došlo se do zabrinjavajućeg podatka da je 60% žena bilo tučeno u toku trudnoće, što je rezultiralo opasnošću od gubitka bebe u 22% slučajeva i u stvarnom gubitku bebe u 13% slučajeva¹⁴; u Francuskoj 95% žrtava nasilja su žene, a 51% strada od muža ili ljubavnika¹⁵; u izveštaju Predsedničke Komisije za "Pitanje žena" navedeno je da se 30-40% ubistava u Rusiji desi u porodici, i da su žrtve ovih ubistava obično žene i deca. Svakoga dana dogodi se 36.000 batinanja, 14.000 žena godišnje je ubijeno od strane muževa ili rođaka¹⁶.

Anketa koju su 1993. godine u Beogradu sprovele istraživačice Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (ispitane su 192 žene) pokazala je da su 58,3% žena bile žrtve neke vrste nasilja u braku - 49% žena je pretrpelo psihičko, a 18,7% fizičko nasilje.¹⁷ Statistike SOS službi i drugih kriznih centara u Beogradu govore da postoji trend rasta nasilja nad ženama. Tako se došlo do podataka da je svakih 10 minuta jedna žena izložena fizičkom nasilju od muškarca. Nasilnik je u 80% slučajeva partner iz porodice: muž (60%), bivši muž (15%) vanbračni muž (5%). Prema statističkim evidencijama, ako i gde postoje, porodica se po-

11 Žene za život bez nasilja, Priručnik za volonterke SOS telefona, Beograd, 1995. str. 122.

12 Kelly, L. *Recognitio, Restitution and Revolution: Creating Justice for Women and Children Who Have Been Abused*, saopštenje prezentirano na Democracy and Justice: Re-viewing Crime in Theory and Practice-An International Conference, London, 1995, str. 4.

13 Žene za život bez nasilja, Priručnik za volonterke SOS telefona, Beograd, 1995. str. 122.

14 Casey, M. - *Domestic violence against women*, Social and Organisational Psychology Research Unit UCD, Dublin, 1987, str. 11.

15 Centre for Social Development and Humanitarian Affairs, United Nations Office at Vienna, 1989.

16 Presidential Commission on "Questions of Women".

17 Nikolić-Ristanović, V. - *Nasilje nad ženama u uslovima rata i ekonomske krize*, Sociološki pregled, 1994. str. 410-411.

kazuje kao mesto najvećeg rizika za život žene, i po njima se 40% do 80% svih batinanja žena dešava u porodici.¹⁸

Ideja o tome da je jedno od osnovnih ženskih ljudskih prava pravo na zaštitu od nasilja, potekla je od samih žena. One su odbile da prihvate postojanje nasilja nad njima kao nešto što je prirodno i nepromenljivo, što zaslužuju samim tim što su žene. Počele su da govore da različiti oblici kućnog ili porodičnog nasilja predstavljaju zločin i ne smeju da ostanu društveno nevidljivi i sakriveni iza privatnosti porodičnog/bračnog života. Međutim, u većini zemalja u svetu osnovno pravo žene da bude zaštićena od nasilja u porodici, na radnom mestu, uopšte u društvu, još uvek nije garantovano. Dugo godina pravo na zaštitu od nasilja nije uživalo ni pažnju međunarodne javnosti; postoji veliki broj međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava, ali je samo mali broj njih posvećen pravu žena na zaštitu od nasilja¹⁹.

Aktivnosti na stvaranju međunarodnopravne mreže za borbu protiv nasilja nad ženama odvijale su se uglavnom na svetskom nivou, u okviru Organizacije Ujedinjenih Nacija ili međunarodnih konferencija žena, i značajno su doprinele donošenju Deklaracije o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi. Pomenućemo najznačajnije međunarodne dokumente o ženskom ljudskom pravu na zaštitu od nasilja, prateći njihov hronološki redosled.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je 18. decembra 1979. *Konvenciju o eliminaciji svih formi diskriminacije protiv žena* (*Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women*, CEDAW). Ovu Konvenciju, poznatu pod nazivom "Ženska konvencija", koja je stupila na snagu kao međunarodni ugovor 3. septembra 1981, ratifikovalo je dvadeset zemalja. Konvencija predviđa, pored ostalog, obavezu država potpisnica da eliminišu diskriminaciju protiv žena od strane bilo koje osobe, organizacije ili preduzeća u svim sferama društvenog i privatnog života. Primenu Konvencije pratio je Komitet za eliminaciju diskriminacije protiv žena, sastavljen od 23 stručnjaka koje su izabrale države članice. Na jedanaestoj sednici održanoj 1992. godine, ovaj Komitet je usvojio Generalnu preporuku br. 19 o eliminisanju diskriminacije prema ženama. Konstatovano je da se prava i načela u pogledu jednakosti, sigurnosti, slobode, integriteta i dostojanstva žena, sadržana u Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama, dosledno ne primenjuju, i da je zbog toga potrebno međunarodnim dokumentima posebno regulisati samo ovu zaštitu.

18 Žene za život bez nasilja, Priručnik za volonterke SOS telefona, Beograd, 1995. str. 123.

19 Mršević, Z.: op. cit., str. 30.

Na Svetskoj konferenciji za razmatranje i ocenu dostignuća Dekade UN za žene: ravnopravnost, razvoj i mir, koja je održana u Najrobiju 15-16. jula 1985, doneta su *"Najrobijska pravila o poboljšanju budućeg položaja žena"*. U okviru Najrobijskih pravila naglašeno je da se različiti oblici nasilja prema ženama javljaju u svakodnevnom životu i u svim društvima, te da bi, pored neposredne pomoći ženama žrtvama nasilja u porodici, vlade trebalo da preduzmu korake u cilju povećanja društvene svesti o nasilju nad ženama kao društvenom problemu, da ustanove takvu politiku i zakonske mere kako bi se saznali njegovi uzroci i sprečilo i eliminisalo ovakvo nasilje, naročito putem suzbijanja degradirajućeg načina predstavljanja žena u društvu i, konačno, da podstaknu razvoj vaspitnih i prevaspitnih mera za počinitelje²⁰.

Posle Najrobijskih pravila, Ekonomski i društveni savet OUN doneo je dve rezolucije značajne za stvaranje međunarodnih instrumenata zaštite žena od nasilja: Rezolucija 1990/15 od 24.5.1990, dodatak Rezolucije kao preporuka XXII (*"Preporuka i zaključci proizašli iz prvog razmatranja i ocene primenjivanja Najrobijskih unapređenih pravila"*), Rezolucija 1991/18 o nasilju nad ženama u svim njegovim formama od 30. 5. 1991. i Rezolucija 1992/20 *"Poboljšanje položaja žena i ljudska prava"*, doneta 1992. U ovim Rezolucijama predviđeno je, pored ostalog, da vlade treba da preduzmu neposredne mere za ustanovljavanje adekvatnih kazni za nasilje prema ženama u porodici, na radnom mestu i u društvu i da države članice usvoje, prošire i primenjuju zakone kojima se zabranjuje nasilje nad ženama.

Komisija o ljudskim pravima usvojila je 4.3.1994. Rezoluciju 1994/5 pod nazivom *"Pitanje integracije ljudskih prava u mehanizme ljudskih prava UN i eliminacija nasilja prema ženama"*, kojom je odlučeno da se za trogodišnji period postavi posebna izveštaičica o nasilju prema ženama, njegovim uzrocima i posledicama.

Na Svetskoj konferenciji OUN o ljudskim pravima, održanoj u Beču 1993, doneta je tzv. Bečka deklaracija i Akcioni program. Ovim dokumentima, koje su usvojili predstavnici 171 zemlje, nasilje prema ženama svrstano je u kategoriju problema iz domena ljudskih prava. U Bečkoj deklaraciji posebno je utvrđeno da su *„Ljudska prava žena i ženske dece (su) neotuđivi, integralni i nedeljivi deo univerzalnih ljudskih prava. Puno i jednako učešće žena u političkom, građanskom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, na nacionalnim i međunarodnim*

²⁰ Nairobi forward-looking strategies for the advancement of women, paragraf 258, cit. prema Mršević, op. cit., str. 108.

nivoima, kao i brisanje svih oblika diskriminacije na osnovu pola, prioritetni su ciljevi međunarodne zajednice".²¹

PRAVNI SISTEM I INSTITUCIJE EVROPSKE UNIJE

Pre više od deset godina, pravo Evropske zajednice (Evropske Unije) iskoračilo je iz uskih ekonomskih, trgovačkih i monetarnih okvira i počelo da zahvata mnogo širi dijapazon društvenih odnosa. Razlog proširenja predmeta regulisanja bio je projekat izgradnje nove evropske političke i kulturne zajednice, usvojen i svečano inaugurisan Jedinstvenim Evropskim aktom (Single European Act) 1987, jer je upravo njegovo ostvarivanje izazvalo potrebu za regulisanjem odnosa iz drugih sfera društvenog života. Zahvaljujući višegodišnjoj obimnoj i kompleksnoj normativnoj delatnosti institucija Evropske Unije, koja je nakon toga usledila, njen pravni poredak već danas pruža sliku razgranatog i razuđenog pravnog sistema, koji postepeno "prodire" u sve pore privatnog i javnog života.

Jezgro uspostavljenog pravnog sistema Evropske Unije čini korpus osnovnih ljudskih prava, kao deo opštih pravnih principa na kojima je utemeljena ova svojevrsna regionalna međunarodna organizacija. Takav stav eksplicitno je izražen u čl. F. Ugovora o Evropskoj Uniji²², u kome se navodi da će Evropska Unija *poštovati kao osnovne principe pravnog poretka Zajednice, osnovna prava koja su garantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i koja proizlaze iz zajedničke ustavne tradicije država članica.*

Među institucijama Evropske Unije koje, svaka u svom domenu, ostvaruju i unapređuju njen pravni poredak, značajno mesto zauzima Evropski sud pravde (Court of Justice of the European Communities)²³ jer je ovaj specifični pravo-

21 Mertus Julie, Zorica Mršević, Mallika Dutt, Nancy Flowers: *Ženska ljudska prava, praktična primena*, Devedesetčetvrta, 1995, str. 14-15.

22 Treaty on European Union, Official Journal of the European Communities NO. C 191, od 29. 7. 1992. Prevod na srpski jezik ovog pravnog dokumenta sadržan je u knjizi Lopandić, D. - Janjević, M. - Ugovor o Evropskoj Uniji - od Rima do Mastrihta, Beograd, 1995.

23 Za inkorporisanje osnovnih ljudskih prava u pravni poredak Evropske Unije presudna je bila uloga Evropskog suda pravde, čija su shvatanja evoluirala u jasan i danas opšteprihvaćen stav da su osnovna ljudska prava deo samog prava Zajednice, integralni deo opštih pravnih principa koji su zaštićeni od strane suda. (O ulozi i funkcionalnoj nadležnosti Evropskog suda pravde s aspekta zaštite i ostvarivanja osnovnih ljudskih prava, detaljno: Vukadinović, R. - Evropska ekonomska zajednica, Beograd, 1991, str. 106-108; Degan, S. - Sud Evropskih ekonomskih zajednica, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci, 1983, str. 57. i dalje; Lopandić, D. - Zaštita interesa privatnih lica pred Sudom pravde Evropske zajednice, Pravni život, 12/95, Tom, IV, str.

sudni organ garant ostvarivanja osnovnih ljudskih prava i pravnog poretka u celini. Vršeci svoju multiplikovanu funkciju, Evropski sud pravde, svakom svojom novom odlukom, stvara uslove da osnovna ljudska prava postanu efikasni instrumenti razvoja i unapređenja demokratije u svim državama članicama Evropske Unije.

Izgradnja i oblikovanje pravnog sistema Evropske Unije vrše se permanentnim kreiranjem novih pravno obavezujućih pravila komunitarnog prava. Ovaj oblik legislativne delatnosti prati bogata i raznovrsna aktivnost u domenu utvrđivanja opštih smernica u različitim oblastima društvenih odnosa. Putem rezolucija, deklaracija, preporuka, mišljenja, zaključaka i drugih pravno neobavezujućih akata, podstiče se i kanališe razvoj nacionalnih pravnih sistema i ubrzava ostvarivanje projektovanih opštih i pojedinačnih ciljeva Evropske Unije u onim oblastima koje (još uvek) nisu u normativnoj kompetenciji njenih institucija. Ovi specifični pravno-politički akti predstavljaju, pre svega, nepogrešiv indikator "lošeg stanja" u društvenim odnosima na koje se odnose, ali se njima, istovremeno, bliže određuju operativne mere koje je na nacionalnom nivou poželjno preduzeti radi poboljšanja tog "lošeg stanja" u cilju ostvarivanja opštih pravnih principa Evropske Unije. Značaj ovih različitih i raznovrsnih sekundarnih pravnih akata²⁴ ogleda se, pored ostalog, i u tome što mnogi od njih sadrže standarde zaštite za pojedine sektore društvenih odnosa. Kao izraz i proizvod zajedničke pravne politike koja se na nivou Evropske Unije vodi, ti standardi zaštite pružaju državama članicama (i njihovim zakonodavnim, sudskim i egzekutivnim organima), nepogrešiv putokaz i smernice za dalji razvoj i unapređenje nacionalnih zakonodavstava u pojedinim oblastima društvenog života.

Za države koje su zaključenjem sporazuma o pridruživanju ušle u "predvorje", Evropske Unije, kao i za sve one čiji je cilj prijem u punopravno članstvo, od značaja su i sekundarni izvori prava Evropske Unije; u mnogima od njih moći će, pored ostalog, da pronađu smernice za dostizanje evropskog standarda zaštite ljudskih prava, čije je poštovanje jedan od osnovnih uslova za ulazak u društvo "petnaestorice". Od posebnog značaja su ustanovljeni standardi zaštite marginalizovanih društvenih grupa jer je njihovo ostvarivanje odraz demokratičnosti i otvorenosti jednog društva.

671-685; Đerić, V. - Evropski sud pravde i ljudska prava, *Pravni život*, 12/96, Tom IV, str. 869-879. Videti i: *The Court of Justice of the European Community*, Luxembourg, 1986).

24 O izvorima komunitarnog prava i načinima njegovog ostvarivanja, detaljno: Vukadinović, R. - *Pravo Evropske Unije*, Beograd, 1996, str. 37-47; Starović, B. - *Pogled na pravo i ostvarivanje prava evropskih zajednica*, *Pravo, teorija i praksa*, 8-10/92, str. 51-59.

DEKLARACIJA O POLITICI SUPROTSTAVLJANJA NASILJU PREMA ŽENAMA U DEMOKRATSKOJ EVROPI

Deklaraciju o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokrat-skoj Evropi²⁵, pravni dokument vezan za ostvarivanje i zaštitu osnovnog ljudskog prava najmanje jedne polovine stanovništva Evropske Unije - prava žena na život bez nasilja. Ovaj pravni akt ima poseban značaj ne samo zato što sadrži evropske standarde o eliminaciji nasilja nad ženama već i zato što nudi konkretni **Plan akcije za borbu protiv nasilja nad ženama**, čija realizacija treba da dovede do suzbijanja i iskorenjivanja ove negativne društvene pojave, najtežeg oblika degradacije žena.

Deklaraciju su doneli ministri država učesnica na Trećoj evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti muškaraca i žena održanoj u Rimu 21-22.10.1993. Pozivajući se na ranije doneta dokumenta, i to: Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i Deklaraciju o jednakosti žena i muškaraca (16.11.1988); Dokumentat sa moskovskog sastanka Konferencije za ljudske razmere CSCE (1991), Završnu svečanu deklaraciju prve ministarske konferencije o fizičkom i psihičkom nasilju nad ženama (Brisel, mart 1991), Rezoluciju Evropskog parlamenta o nasilju nad ženama (1986) i Saveta Evropske zajednice o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radu (1990), Rezoluciju i pravilnik o postupanju Odbora Evropske zajednice za zaštitu dostojanstva žena i muškaraca na radu (1991), Preporuke Saveta Evrope o nasilju u porodici (1985, 1990) i principi koji se odnose na distribuciju video kaset sa nasilničkim, brutalnim i pornografskim sadržajem (1989), u Deklaraciji se naglašava da je osnovni princip demokratskog društva podjednaka dostupnost ženama i muškarcima potpunog uživanja osnovnih ljudskih prava i sloboda (tačka 4. i 9).

Od posebnog značaja je činjenica da Deklaracija razmatra fizičko, seksualno i psihičko nasilje muškaraca nad maloletnim i punoletnim ženama, u porodici, na radnom mestu, u društvu uopšte, pri čemu se nabrajaju najdrastičniji vidovi nasilja kao što su prebijanje, polno sakaćenje, incest, seksualno uznemiravanje, seksualno zlostavljanje, trgovina ženama, silovanje. Osim toga, u Deklaraciji se potvrđuje da svi ovi oblici nasilja nad ženama vode kršenju prava na život,

²⁵ Declaration on policies for combating violence against Women in a democratic Europe, usvojena na 3. Evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti muškaraca i žena, održanoj u Rimu 21-22. oktobra 1993, (u daljem tekstu "Deklaracija"). Odredbe Deklaracije citirane su prema: Mršević, Z. - Ženska prava u međunarodnom pravu, Jugoslovenski komitet pravika za ljudska prava, Beograd, 1998, str. 124.

sigurnost, slobodu, dostojanstvo i integritet žrtve, te da je to smetnja funkcionisanju demokratskog društva zasnovanog na vladavini prava. Osuđena je, takođe, praksa silovanja tokom oružanih sukoba, naročito kada se silovanje koristi kao strategija ratovanja, što predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava i nepoštovanje međunarodnog humanitarnog prava (tač. 5, 6. i 7).

U Deklaraciji je sa velikom zabrinutošću primećeno da je nasilje nad ženama univerzalna pojava koja postoji u svim društvima i društvenim slojevima, nezavisno od stepena njihovog razvoja, političke stabilnosti, kulture ili religije (tač. 10). Osim toga, u Deklaraciji se navodi da politika borbe protiv nasilja nad ženama mora činiti glavni deo politike ravnopravnosti i obrazovanja u pogledu ljudskih prava. Nasilje prema ženama, uključujući uskraćivanje prava na slobodno materinstvo, prema tekstu Deklaracije, može se posmatrati kao sredstvo kontrole žena, što proizlazi iz nejednake raspodele moći između muškaraca i žena.

U Deklaraciji je sasvim jasno istaknuta velika odgovornost medija u savremenom društvu, kao kreatora društvene svesti, za nasilje upravljeno prema ženama, kao i za proizvodnju, reprodukciju i distribuciju materijala nasilničke, brutalne i pornografske sadržine. Podvučena je, međutim, i pozitivna funkcija medija u obelodanjivanju problema nasilja i silovanja žena, ukoliko se ne radi o senzacionalističkim reportažama (tač. 15, 16, 17).

Kad je reč o odgovornosti za izvršeno nasilje prema ženama, u Deklaraciji je utvrđena neposredna odgovornost države samo za nasilne radnje izvršene od strane državnih službenika, dok je njena odgovornost za privatne radnje nasilja ostavljena samo kao otvorena „mogućnost“ za slučaj da ne preduzme, s dovoljno marljivosti, aktivnosti na planu prevencije kršenja prava ili ne istraži akte nasilja, ne sankcioniše ih ili ne obezbedi pomoć žrtvi (tač. 18).

Neophodni zadaci Saveta Evrope u domenu zaštite i unapređenjem ljudskih prava jesu, pre svega, primena sveobuhvatnog usaglašenog Plana akcije i intenziviranje međunarodne saradnje. Odboru ministara Saveta Evrope predloženo je preduzimanje neophodnih mera za postizanje ciljeva koje Deklaracija proklamuje, a posebno (tač. 28):

- a) razrada potencijalnog Protokola Evropske konvencije o ljudskim pravima, koji bi predstavljao otelotvorenje osnovnog prava žena i muškaraca na jednakost;

- b) razrada i primena usklađenog Plana akcije za borbu protiv nasilja nad ženama, uključujući i projektovanje i primenu odgovarajućih pravnih instrumenata;
- c) davanje podsticaja državama članicama da preduzmu neophodne korake u cilju ostvarivanja ljudskih prava navednih u relevantnim međunarodnim dokumentima, kako bi se svi vidovi nasilja nad ženama osudili i sankcionisali;
- d) pružanje podrške akcijama nevladinih organizacija koje deluju u istom pravcu;
- e) unapređenje samostalne unutrašnje organizacije medija;
- f) jačanje politike ravnopravnosti u okviru Saveta Evrope.

Elementi strategije za borbu protiv nasilja nad ženama sadržani su u pomenutom *Planu akcije za borbu protiv nasilja nad ženama*, koji čini sastavni deo Deklaracije. Plan akcije sadrži četiri dela: istraživanje i ocenu; zakonodavne, sudske i policijske aspekte; prevenciju i obrazovanje i pomoć.

U prvom delu Plana akcije pod naslovom *Istraživanje i ocena*, naglašen je značaj podsticanja i podrške za istraživanje nasilja nad ženama, posebno izrade pouzdanih i aktuelnih statistika i podataka o prirodi, oblicima, ozbiljnosti i posledicama nasilja nad ženama. Istaknuta je, takođe, i neophodnost ocene, na državnom i evropskom nivou, pozitivnog zakonodavstva, programa koji se sprovode i mera koje se preduzimaju u cilju eliminisanja nasilja nad ženama.

Drugi deo pod marginalnim nazivom *Zakonodavni, sudski i policijski aspekti* sadrži zakonodavni, sudski i policijski pristup borbi protiv nasilja nad ženama. U ovom delu Plana akcije naglašeno je da nasilje nad ženama u porodici, uključujući i silovanje u braku, mora biti tretirano kao kriminalitet, podjednako ozbiljno kao nasilje van porodice. Predviđeno je, takođe, neprekidno usklađivanje nacionalnih zakonodavstava sa strožim normama usvojenim na međunarodnom nivou, zakonske sankcije za različite forme nasilja nad ženama, suđenje i zatvaranje izvršilaca, intenziviranje međunarodne saradnje između policije i sudstva.

Prema Planu akcije, neophodno je da žrtva bude sagledana i u zakonodavstvu tako što će biti predviđene najefikasnije mere za njeno obeštećenje, pružanje besplatne pravne pomoći, rešavanje psiholoških i socijalnih potreba žrtve, garantovanje zaštite dostojanstva i privatnosti žrtve u krivičnom postupku,

adekvatno postupanje policije, upoznavanje žrtve sa njenim pravima, brza i efikasna intervencija uz uklanjanje izvršioca nasilja iz bračnog doma.

Treći deo Plana akcije, koji nosi naziv *Prevenција i obrazovanje*, predviđa niz mera za izmenu socijalnih i kulturnih stavova o nasilju i podizanje svesti o problemima koji se tiču nasilje nad ženama. Posebno se insistira na preduzimanju mera koje će podstaknuti žene da prijavljuju akte nasilja jer se, kako se navodi, jedino tako mogu na vreme preduzeti adekvatne mere i obezbediti društveni uvid u stepen rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta. Zbog specifičnosti porodičnog nasilja, predložena je stručna specijalizacija svih službenih lica koji dolaze u dodir sa problemom nasilja prema ženama, državnih činovnika odgovornih za sprovođenje politike, lekara, socijalnih radnika, policije, u pogledu metoda otkrivanja slučajeva i sprečavanja ponovnog izvršenja. Posebno je naglašen značaj obrazovanja mladih, odraslih, roditelja, osoblja u javnim službama, kao i značaj posredovanje u porodici, kao efikasnog sredstva za prevenciju nasilja. Osim toga, naglašena je i potreba za podizanjem svesti muškaraca, pružanje podsticaja za analizu u cilju odbacivanja mehanizama nasilja i pronalaženja alternativnih modela ponašanja u slučaju sukoba.

S obzirom na značaj medija u javnom životu, Plan akcije predviđa uticaj na medije kako bi postali svesni uloge koju imaju na planu unapređenja pozitivne slike o ženama, kao i odgovornosti medija za ukorenjivanje obrazaca koji proizvode nasilje. U Planu akcije posebno je ukazano na potrebu informisanja javnosti i organizovanja javnih kampanja kako bi se obezbedila podrška društva za mere suprotstavljanja nasilju nad ženama. Isto tako, Planom akcije predviđene su konkretne mere koje bi na nivou lokalnih zajednica trebalo bi preduzeti kako bi se društvena bezbednost, a time i bezbednost žena, podigla na viši nivo: postavljanje telefonskih govornica, poboljšanje uličnog osvetljenja i sl.

Uočavajući postojanje nasilja i van porodice, u Planu akcije je konstatovano da treba osmisliti i sprovesti politiku i praksu u javnom sektoru, koja bi služila kao primer privatnom sektoru, za prevenciju, zaustavljanje i kažnjavanje nasilja na radnom mestu.

Četvrti deo pod nazivom *Pomoć* sasvim konkretno predviđa vrstu pomoći koju vlast, uključujući i vlast na lokalnom nivou, treba da pruži ženi zrtvi nasilja. U sklopu pružanja pomoći veoma je značajna, kako se u Planu akcije ističe, saradnja i koordinisano delovanje različitih tela nadležnih za pružanje pomo-

ći: pravosudnih organa, profesionalnih medicinskih i socijalnih službi, policije, organizacija za pomoć žrtvama. Država, vlade i nevladine organizacije trebalo bi da obezbede i potpomognu osnivanje skloništa i drugih službi za pomoć ženama žrtvama nasilja, kao i da obezbede, organizuju i finansiraju istraživanja u cilju saznavanja uzroka nasilja, njegovog obima i rasprostranjenosti i pronalaženja odgovarajućih mera reagovanja na ovu društveno negativnu pojavu. Na ovom planu neophodna je bolja međunarodna saradnja i povezivanje vladinih i nevladinih organizacija, kao i jačanje ženskog pokreta koji problem nasilja stavlja u centar političke scene.

NASILJE U PORODICI KAO RODNO ZASNOVANO NASILJE – EVROPSKI STANDARDI I ZAKONODAVSTVO SRBIJE

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

2

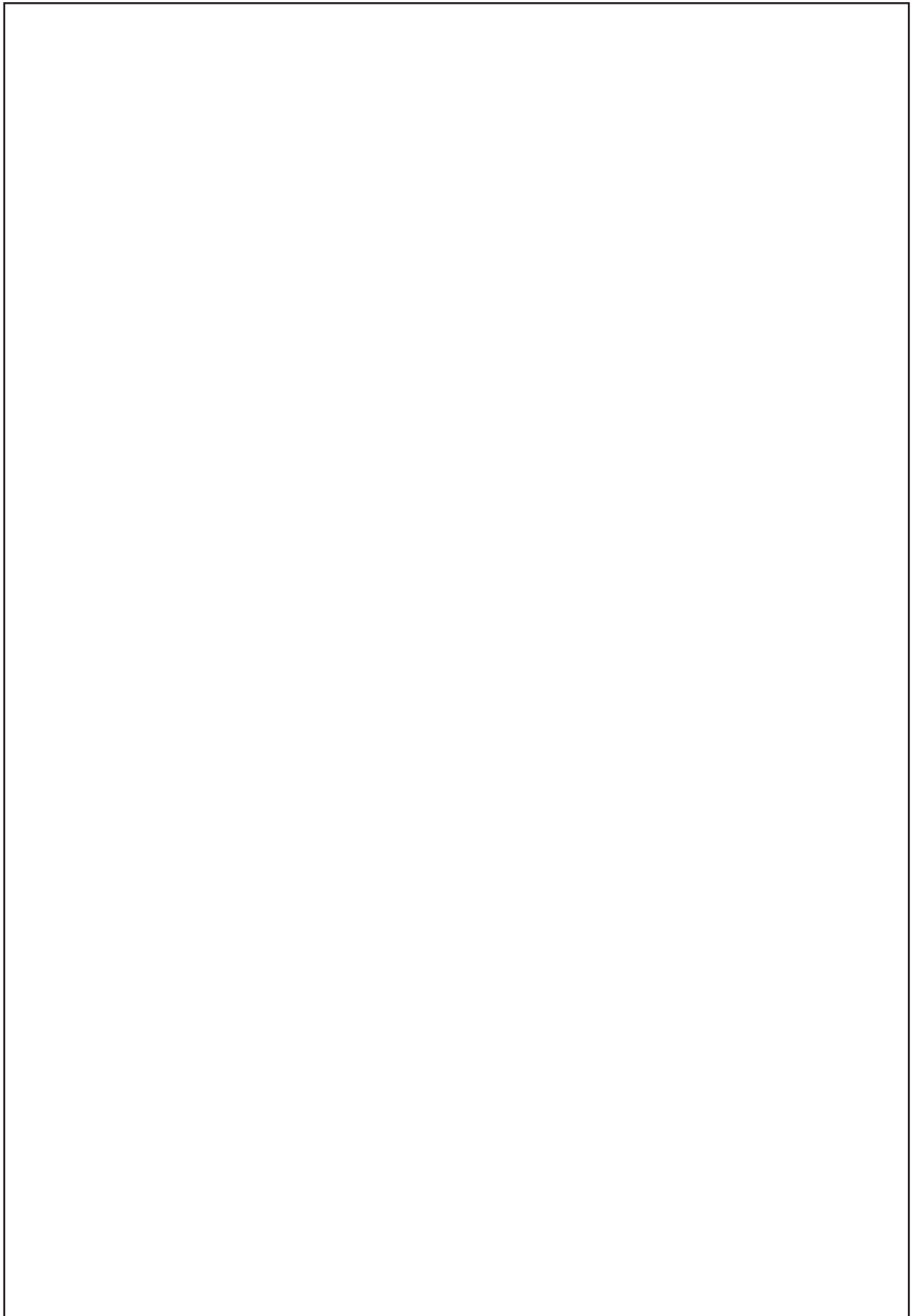
REZIME

Međunarodni dokumenti na nivou Saveta Evrope i Evropske unije sagledavaju nasilje u porodici u sklopu šireg konteksta nasilja nad ženama kao najvažniji, najrasprostranjeniji oblik ove vrste nasilja. Diskriminacija i nasilje nad ženama se povezuju sa kršenjem ljudskih prava žena. Polazne osnove međunarodno-pravnih obaveza i smernica grupisane su u nekoliko značajnih tačaka: učiniti nasilje u porodici vidljivim i socijalno neprihvatljivim, izgraditi adekvatan model zaštite od različitih oblika nasilja uz učešće svih relevantnih institucija i promeniti sistem odnosa polova zasnovan na moći, dominaciji i privilegijama. Rezolucije, deklaracije i preporuke na nivou Evropske unije i Saveta Evrope, koje se odnose na nasilje prema ženama uopšte i posebno na nasilje u porodici i koje će biti neposredni predmet pažnje u ovom radu, spadaju u red pravno neobavezujućih akata komunitarnog prava. Rezolucija o potrebi ustanovljavanja kampanje za kulturu tolerancije na nasilje nad ženama širom Evropske unije, Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi i Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope zemljama članicama o zaštiti žena od nasilja Rec (2002)5 imaju poseban značaj zbog toga što sadrže evropske standarde o eliminaciji nasilja nad ženama i što državama članicama predlažu konkretne mere koje treba uneti u nacionalna zakonodavstva radi suzbijanja ove negativne društvene pojave.

KLJUČNE REČI

nasilje nad ženama, nasilje u porodici, diskriminacija, rodno zasnovano nasilje, međunarodni standardi

* Objavljeno u: Zbornik radova sa konferencije »Pravo Republike Srbije i pravo Evropske unije – stanje i perspektive«, Niš, Pravni fakultet, Centar za publikacije, ISBN 978-86-7148-098-7

UVODNE NAPOMENE

Povodom Međunarodnog dana protiv nasilja nad ženama 25.11.2008. godine predsednica Parlamentarne skupštine Veća Evrope Luis Marija de Puig je izjavila:

„Preveliki broj žena u Evropi biva pretučen i ubijen od strane svojih partnera ili bivših partnera, samo zato što su žene. Nijedna država članica Veća Evrope nije imuna. Vreme je da se stane na put ovom stalnom, široko rasprostranjenom kršenju osnovnih ljudskih prava. Parlamenti država članica treba da donesu neophodne zakone. Na evropskom nivou postoji hitna potreba za osnaživanjem kako zaštite žrtava i progona izvršilaca nasilja, tako i preduzimanje mera za sprečavanje ovog oblika nasilja“.

Stoga je upućen poziv Parlamentarne skupštine Veća Evrope Odboru ministara da bez odlaganja izrade nacrt Konvencije za suzbijanje najozbiljnijih i najraširenijih oblika nasilja protiv žena, posebno nasilja u porodici i prisilnih brakova. U okviru Kampanje Saveta Evrope za suzbijanje nasilja nad ženama izneti su zabrinjavajući podaci: 20-25% Evropljanki bilo je bar jednom fizički zlostavljano; svaka deseta žena je seksualno zlostavljana; 45% žena je iskusilo neki oblik zlostavljanja; 12-15% žena starijih od 16 godina žive sa nasilnim partnerom. Navedene brojke su samo deo stvarnog obima nasilja nad ženama, koje uglavnom ostaje neprijavljeno kao porodično nasilje, već kao povređivanje „udarom u vrata“, ili „padom sa stepenica“. Prema studiji urađenoj na Univerzitetu u Madridu, jedna od pet evropskih žena trpi nasilje od strane svoga muža ili partnera u nekom periodu svog života, a za ženu koja živi u Evropi i u uzrastu je između 15 i 44 godina, postoji veća verovatnoća da će biti povređena ili ubijena u okviru porodice nego da će umreti od raka, malarije, posledica saobraćajne nesreće ili ratnih sukoba. Statistike u Velikoj Britaniji pokazuju da svaka tri dana jedna žena nastrada od nasilja u porodici. Ekonomska cena posledica primenjenog nasilja u okviru porodice (bolničko lečenje, izostanak sa posla) procenjuje se u Finskoj na pet miliona eura godišnje i u Holandiji na 150 miliona eura.¹ Studije urađene u Švedskoj, Nemačkoj i Finskoj pokazuju da je procenat žena žrtava istovremene primene fizičkog i seksualnog nasilja 30-35%, a ako se tome doda i psihičko nasilje, udeo žena se povećava na 45-50%.²

1 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:92002E1576:EN:HTML>.

2 Rezolucija Evropskog parlamenta o trenutnoj situaciji u borbi protiv nasilja nad ženama i neke buduće akcije (2004/2220), <http://eur.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0089:01:EN:HTML>

Pozivajući na zaustavljanje nasilja nad ženama Generalni sekretar UN Ban Ki Mun naveo je da je nasilje duboko ukorenjeno u običaje i navike, da narušava zdravlje, podstiče siromaštvo i zaustavlja svaku mogućnost izjednačavanja polova. Širom sveta svaka peta žena je žrtva silovanja ili pokušaja silovanja, a u nekim zemljama u svetu svaka treća žena je žrtva porodičnog nasilja.

Prema osnovnim kriterijumima postavljenim na međunarodnom planu, nasilje u porodici se definiše kao specifičan oblik rodno zasnovanog nasilja (fizičkog, psihičkog, seksualnog, ekonomskog) koje se odvija u okviru porodice, domaćinstva i intimnih veza.

DOKUMENTI NA NIVOU EVROPSKE UNIJE

Pravni poredak Evropske unije, kao specifične nadnacionalne organizacije, ima viši položaj u odnosu na nacionalna prava država članica EU i vrši direktan uticaj na nacionalne sudove. Zahvaljujući višegodišnjoj, obimnoj i kompleksnoj normativnoj delatnosti institucija Evropske unije,³ njen pravni poredak danas pruža sliku razgranatog i razuđenog pravnog sistema koji postepeno zahvata sve segmente privatnog i javnog života. Jezgro uspostavljenog pravnog sistema Evropske unije čini korpus osnovnih ljudskih prava, kao deo opštih pravnih principa na kojima je utemeljena ova svojevrsna regionalna međunarodna organizacija.⁴

Za razliku od perioda sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka, kada nasilje u porodici napušta sferu „privatnog“ i prepoznaje se kao društveno neprihvatljivo ponašanje, poslednjih godina, pod uticajem i na osnovu međunarodnih dokumenata (rezolucija, deklaracija, političkih smernica, preporuka), dolazi do značajnih reformi u nacionalnim zakonodavstvima. Nasilje u porodici se u većini zakonodavstava u svetu inkriminiše kao kriminalno ponašanje i postavlja na nivo kršenja ljudskih prava. Zahvaljujući međunarodnom pravu u oblasti nasilja u porodici, koje postoji na tri nivoa (nivo Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije), dobro osmišljenim i organizovanim kampanjama Evropske

3 Tri glavne institucije (organi) EU koji donose odluke su: Evropski Parlament (The European Parliament), Savet Evropske unije (The Council of the European Union) i Evropska komisija (The European Commission).

4 Konstantinović, S., Petrušić N., Žunić N.: Evropski standardi o eliminaciji nasilja nad ženama, Zbornik radova «Usklađivanje prava SR Jugoslavije sa pravom EU», centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 1999, str. 157.

mreže protiv nasilja nad ženama, žene i deca, najčešće žrtve nasilja uopšte, pa i nasilja u porodici, danas se nalaze u fokusu interesovanja velikog broja istraživačkih projekata, feminističke teorije, krivično pravne i građansko pravne politike i prakse. Eliminisanje nasilja nad ženama i decom postalo je ključno pitanje za međunarodnu zajednicu, koja sve više širi mrežu međunarodnih obaveza država da postupaju u skladu sa multilateralnim konvencijama o ljudskim pravima, među kojima je i pravo na zaštitu od nasilja u porodici.

Od 1998. godine, kada je Predsedništvo EU počelo da se intenzivnije bavi pitanjem nasilja u porodici, usvojeno je niz preporuka vezanih za ovu problematiku. Evropska kampanja protiv nasilja u porodici pokrenuta je 1999. godine, a na Konferenciji EU o nasilju nad ženama (1999.) obrazovano je pet ekspertskih foruma za istraživanje pojedinih segmenata nasilja.⁵ Savet Evropske unije je analizirao implementaciju odredbi Pekinške platforme za akciju koje se odnose na nasilje u porodici od strane država članica i objavio je izveštaj o indikatorima nasilja u porodici.⁶ Važni dokumenti na nivou Evropske unije, koji se odnose na nasilje nad ženama i porodično nasilje, su: Rezolucija o potrebi ustanovljavanja kampanje za nultu toleranciju na nasilje nad ženama širom Evropske unije, Preporuke ekspertskih foruma EU Konferencije o nasilju nad ženama i EU Ekspertski sastanak o nasilju nad ženama: Zajednički modeli akcije pomažu borbu protiv nasilja.

Rezolucija o potrebi ustanovljavanja kampanje za nultu toleranciju na nasilje nad ženama širom Evropske unije (*Resolution on the need to establish a European Union wide campaign for zero tolerance of v.a.w. A4-0250/1997*)⁷ podseća da je u Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju⁸ nasilje nad ženama definisano kao „bilo koji čin rodno zasnovanog nasilja kojim se ženama nanosi ili postoji verovatnoća da će se naneti šteta ili patnja na fizičkom, seksualnom ili psihološkom planu, uključujući pretnje takvim delima, prisiljavanje ili proizvoljno lišenje slo-

5 Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović Mirjana: Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu, Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“, Beograd, 2006, str. 66.

6 Review of the implementation by the Member States and the EU institutions of the Beijing Platform for Action, Draft Council Conclusions (13348/02, 12.10.2002), cit. prema Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M., op.cit., str. 67.

7 Resolution on the need to establish a European Union wide campaign for zero tolerance of v.a.w., <http://www.eurowrc.org/> pristup 18.3.2009.

8 Beijing Declaration and Platform for Action, 1995, <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/beijingdeclaration.html>.

bode". U Rezoluciji se konstatuje da nasilje nad ženama predstavlja kršenje prava na život, sigurnost, slobodu, dostojanstvo, fizički i psihički integritet žrtve i da zbog toga predstavlja prepreku razvoju demokratskog društva. Takođe, u Rezoluciji se ističe da svi oblici rodno zasnovanog nasilja, koji pokazuju postojanje neravnopravnog odnosa među polovima i predstavljaju prepreku naporima za prevazilaženje nejednakosti između žena i muškaraca, treba da budu u nacionalnim zakonodavstvima predviđeni kao krivična dela. U Rezoluciji se pozivaju sve zemlje članice da uvedu specifična zakonodavstva, izvan krivičnog, u cilju zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja. Predviđeno je da posebnim zakonima treba zaštititi i žrtve proganjanja (eng. *stalking*). Važno je napomenuti da se u Rezoluciji naglašava značaj treninga za sve one koji rade sa žrtvama nasilja, uključujući policiju, sudstvo, zdravstvo i socijalne usluge.

Na osnovu Rezolucije iz 1997. godine sprovedena je Evropska kampanja za podizanje svesti o nasilju nad ženama. Kampanja je imala za cilj da promoviše nultu toleranciju i eliminisanje svih oblika nasilja nad ženama, posebno nasilja u porodici kao apsolutni prioritet. Naglašeno je da je nasilje nad ženama društveni fenomen za čije suzbijanje su nadležni državni organi i ustanove, policija, sudstvo, socijalne i zdravstvene ustanove. U okviru kampanje poslate su poruke različitim ciljnim grupama: nasilnicima, ženama žrtvama i svedocima nasilja u porodici. Poruke nasilnicima bile su da je nasilje u porodici zločin, da se primenom nasilja u okviru porodice ne uništava samo život žrtve, već i nasilnika i da pomoć postoji ako nasilnik želi da prestane da se agresivno ponaša. Poruke ženama žrtvama nasilja odnose se na prekidanje ćutanja o nasilju u porodici, prestanak tolerisanja primene nasilja i traženje pomoći jer pomoć postoji. Poruka svim svedocima nasilja u porodici je da pruže pomoć ženama žrtvama nasilja da se zaštite od viktimizacije.⁹

Preporuke ekspertskih foruma EU konferencije o nasilju nad ženama (*Recommendations of the Expert Forums of the EU Conference on Violence Against Women, Cologne, 29 and 30 March, 1999.*)¹⁰ predviđaju formiranje ekspertskih foruma za pet oblasti istraživanja.

Ekspertski forum 1. se odnosi na obim, rasprostranjenost i posledice nasilja nad ženama, pitanja koja se razmatraju u mešovitim grupama istraživača,

⁹ European Campaign to Raise Awareness of Violence against Women, <http://www.eurowrc.org/>

¹⁰ http://europa.int.eu/comm./employment_social/equ_opp/colognec_en.html pristup 4.4.2009.

eksperata i ženskih nevladinih organizacija radi razrade zajedničkih standarda i stvaranja multidisciplinarnih istraživačkih programa. Cilj je da se među zemljama članicama EU i evropskih institucija razmene informacije i iskustva i da se afirmiše politika jednakih mogućnosti i ravnopravnosti.

U okviru Ekspertskog foruma 2., koji razmatra pravne mogućnosti za borbu protiv nasilja u porodici, zahteva se, pored ostalog, da zemlje članice EU uspostave jasno definisanu pravnu regulativu za sprečavanje nasilja u porodici, posebno onu koja se odnosi na odvajanje žrtve od nasilnika, nadzor nad nasilnikom i druge mere za zaštitu žrtava.

Ekspertski forum 3. u okviru prevencije porodičnog nasilja predviđa da sve državne institucije moraju da sarađuju i razmenjuju informacije o porodičnom nasilju radi što uspešnijeg sprečavanja i suzbijanja ove negativne društvene pojave.

Pomoć organizacijama i saradnja sa institucijama i evropskim mrežama sadržana je u Ekspertskom forumu 4. U okviru ovog foruma naglašena je obaveza nacionalnih vlada da pružaju finansijsku podršku ženskim nevladinim organizacijama, koje pomažu zlostavljanim ženama i deci, skloništima za žene i decu žrtve nasilja, pravnim i socijalnim savetovalištima, hitnim intervencijama. Takođe, predviđena je obaveza svih nacionalnih vlada da razrade nacionalni akcioni plan o sprečavanju nasilja nad ženama zajedno sa ženskim nevladinim organizacijama.

Ekspertski forum 5. posvećen je razmatranju rada sa nasilnicima i razvijanju javne svesti o potrebi suzbijanja nasilja nad ženama putem naučno podržanih i ocenjenih kampanja zasnovanih na međunarodnim iskustvima. Naglašeno je da mišljenja i iskustva žena i dece žrtava nasilja moraju biti uzeta u obzir prilikom rada sa izvršiocima nasilja.

EU ekspertski sastanak o nasilju nad ženama: zajednički modeli akcije pomažu borbu protiv nasilja (*EU Expert Meeting on violence Against Women, 1999.*)¹¹ fokusirao se na četiri glavne teme. Prva tema se odnosi na posmatranje nasilja prema ženama u sklopu krivičnog prava i ocenjivanje koliko efikasno postojeći zakoni mogu da utiču na sprečavanje nasilja prema ženama u svakoj od posmatranih zemalja. Druga tema je vezana za standarde skloništa za žene i decu žrtve nasilja i odnosi se na utvrđivanje kako sprovesti dobru praksu prilikom tretmana

¹¹ <http://presidency.finland.fi/netcom/news/> pristup 4.4.2009.

žrtava nasilja u svim zemljama. Cilj sastanka po ovoj temi bio je da se donesu i promovišu uniformna pravila koja bi bila usvojena na sastanku u Portugalu marta 2000. godine. Treća tema se odnosi na utvrđivanje najefikasnijih modela tretmana muškaraca koji primenjuju nasilje prema ženama i deci. Četvrta tema obuhvata istraživanje osetljivih oblasti, kao što su seksualno nasilje, prostitucija, nasilničko ponašanje muškaraca, društvene i emotivne pretpostavke na kojima se ovo istraživanje bazira.

Evropski parlament je 2.2.2006. godine usvojio Rezoluciju o trenutnoj situaciji u borbi protiv nasilja nad ženama i nekim budućim akcijama (Resolution on the current situation in combating violence against women and any future action)¹² u kojoj se, pored ostalog, ističe da je društvena i ekonomska cena nasilja nad ženama veoma visoka i neprihvatljiva i da predstavlja povredu osnovnih ljudskih prava svake žene i devojke na život, sigurnost, dostojanstvo i fizički i mentalni integritet. Evropski parlament zahteva od država članica da preduzmu odgovarajuće mere prevencije i sankcionisanja u svojim zakonodavstvima, kao i mere podrške žrtvama i onima koji su pod rizikom da postanu žrtve. U tom smislu pruža se podrška nacionalnim akcijama i razvoju dobrih praksi u oblasti prevencije nasilja kroz Dafne program (The Daphne II Programme), osnovan 1997. godine kao glavni finansijski instrument za sprečavanje nasilja nad ženama, mladih ljudi i dece. Ovaj program podržava borbu protiv svih oblika nasilja, uključujući porodično nasilje, trgovinu ljudima, borbu protiv genitalnog sakaćenja žena. Program daje podršku aktivnostima koje se odnose na zaštitu žrtve, programe tretmana i treninga, studije i istraživanja, razvoj policijske službe, identifikaciju i razmenu dobrih praksi, kao i sakupljanje podataka i razvoj indikatora.

DOKUMENTI NA NIVOU SAVETA EVROPE

Na nivou Saveta Evrope treba svakako pomenuti Deklaraciju o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi, Preporuku Rec. (2002) 5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja i Preporuku 1582 (2002) Nasilje nad ženama u porodici.

Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi (*Declaration on policeies for combating Violence against Women in a demo-*

¹² <http://www.europarl.europa.eu/oeil/downloadSP>, pristup 4.4.2009.

cratic Europe,¹³ Rim, oktobar 1993.) usvojena je na Trećoj Evropskoj ministarskoj konferenciji o ravnopravnosti žena i muškaraca i bila je posvećena strategijama za eliminaciju nasilja nad ženama kao vidu kršenja ljudskih prava. Ovaj pravni akt ima poseban značaj ne samo zato što sadrži evropske standarde o eliminaciji nasilja nad ženama, već i zato što nudi konkretni *Plan akcije za borbu protiv nasilja nad ženama*, čija realizacija treba da dovede do suzbijanja i iskorenjivanja ove negativne društvene pojave, najtežeg oblika degradacije žena.

U Deklaraciji se potvrđuje da primena fizičkog, seksualnog i psihičkog nasilja muškaraca nad maloletnim ili punoletnim ženama vodi kršenju prava na život, sigurnost, slobodu, dostojanstvo i integritet žrtve i predstavlja smetnju za funkcionisanje demokratskog društva baziranog na vladavini prava. U delu Deklaracije koji objašnjava zakonodavne, sudske i policijske aspekte delovanja, naglašava se da nasilje nad ženama u porodici (uključujući i silovanje u braku), mora biti tretirano podjednako ozbiljno kao nasilje van porodice. U nacionalnim zakonodavstvima je neophodno prepoznavanje psiholoških i socijalnih potreba žrtve i razmatranje najefikasnijih mera obeštećenja, posebno alternativa suđenju i zatvaranju izvršioca. Takođe je potrebno neprekidno usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa normama usvojenim na međunarodnom nivou i pružanje besplatne pravne pomoći žrtvi.

Elementi strategije za borbu protiv nasilja nad ženama sadržani su u pomenutom *Planu akcije za borbu protiv nasilja nad ženama*, koji čini sastavni deo Deklaracije. Plan akcije sadrži četiri dela: istraživanje i ocenu; zakonodavne, sudske i policijske aspekte; prevenciju i obrazovanje i pomoć. U ovom delu Deklaracije naglašeno je da nasilje nad ženama u porodici, uključujući i silovanje u braku, mora biti tretirano kao kriminalitet, podjednako ozbiljno kao nasilje van porodice. Predviđeno je, takođe, neprekidno usklađivanje nacionalnih zakonodavstava sa normama usvojenim na međunarodnom nivou, zakonske sankcije za različite forme nasilja nad ženama, suđenje i zatvaranje izvršilaca, intenziviranje međunarodne saradnje između policije i sudstva.

Posebno se insistira na preduzimanju mera koje će podstaći žene da prijavljuju akte nasilja jer se jedino tako mogu na vreme preduzeti adekvatne mere i obezbediti društveni uvid u stepen rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta. Zbog specifičnosti porodičnog nasilja, predložena je stručna specijalizacija svih službenih lica koji dolaze u dodir sa problemom nasilja prema ženama, državnih

¹³ <http://www.europrofem.org> pristup 11.5.2009.

činovnika odgovornih za sprovođenje politike, lekara, socijalnih radnika, policije, u pogledu metoda otkrivanja slučajeva i sprečavanja ponovnog izvršenja. Takođe je naglašen značaj obrazovanja mladih, odraslih, roditelja, osoblja u javnim službama, posredovanja u porodici, kao efikasnih sredstava za prevenciju nasilja. Istaknuta je i potreba za podizanjem svesti muškaraca, pružanje podsticaja za analizu u cilju odbacivanja mehanizama nasilja i pronalaženja alternativnih modela ponašanja u slučaju sukoba.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je 2000. godine Preporuku 1450 u kojoj se preporučuje stvaranje evropskog programa za borbu protiv nasilja u porodici. Naglašena je neophodnost za harmonizacijom nacionalnih zakonodavstava sa pravom Evropske unije i obezbeđivanjem zaštite žrtava putem pravnog sistema.

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope zemljama članicama o zaštiti žena od nasilja (*Recommendation Rec (2002)5 of the Committee of Ministers to member states on the protection of women against violence*) usvojena je od strane Odbora ministara 30.4.2002.godine¹⁴ potvrđuje da je nasilje prema ženama rezultat nejednakosti moći između muškaraca i žena, da vodi ka ozbiljnoj diskriminaciji u odnosu na ženski pol, unutar društva i porodice i da krši, oštećuje ili ukida uživanje njihovih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U Preporuci se „nasilje prema ženama“ definiše kao svako delo nasilja zasnovano na rodno/polnoj osnovi, koje ima ili može imati za posledicu fizičku, seksualnu ili psihološku povredu ili patnju žena, uključujući pretnje takvim delima, prisiljavanje ili oduzimanje slobode, bez obzira da li se to događa u javnom ili privatnom životu. Navedeni su, ali ne limitirano, oblici ispoljavanja nasilja: nasilje koje se događa u porodici ili domaćinstvu, uključujući fizičku i mentalnu agresiju, emocionalno i psihološko zlostavljanje, silovanje i seksualno zlostavljanje, incest, silovanje među supružnicima, stalnim ili povremenim partnerima i ukućanima, zločine počinjene u ime časti, genitalna sakaćenja žena i ostali tradicionalni običaji štetni za žene, ako što su prisilni brakovi; nasilje koje se događa u zajednici, uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje, seksualno maltretiranje i zastrašivanje na poslu, trgovina ženama u svrhu seksualnog iskorišćavanja, ekonomskog iskorišćavanja i seks-turizma; nasilje počinjeno ili odobreno od strane države ili njenih predstavnika/službenika; kršenje ljudskih prava žena u situacijama ratnog konflikta,

¹⁴ Savet Evrope, Preporuka Rec(2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja i Memorandum sa objašnjenjima, Autonomni ženski centar, Program razvoja dobrih praksi protiv nasilja u porodici, Beograd, 2007.

posebno uzimanje za taoce, progon, sistemsko silovanje, seksualno ropstvo, prisilna trudnoća, trgovina u svrhu seksualne i ekonomske eksploatacije.

S obzirom na to da je nasilje prema ženama u suprotnosti sa stvaranjem jednakosti i mira u demokratskoj Evropi, državama članicama je, pored ostalog, preporučeno da uvedu, razviju i poboljšaju nacionalnu politiku protiv nasilja, da preispitaju svoje zakone i odredbe sa ciljem preduzimanja neophodnih mera za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda žena; da prepoznaju da je muško nasilje prema ženama veliki strukturalni i socijalni problem, koji se zasniva na nejednakom odnosu moći između žena i muškaraca; da podstiču sve relevantne institucije koje se bave problemom nasilja nad ženama (policija, medicinske i socijalne profesije) da naprave planove, koji sadrže aktivnosti za prevenciju nasilja i zaštitu žrtava; da preuzmu i implementiraju mere koje su opisane u dodatku ovih preporuka na način koji smatraju najboljim prema nacionalnim okolnostima i da razmisle o stvaranju državnog plana za akciju protiv nasilja nad ženama. Veoma je važno da se u okviru nacionalnih zakonodavstava radi na maksimalnoj sigurnosti i zaštiti žrtava, osnaživanju žena žrtava kroz optimalnu podršku i pomoć svih struktura, čime se izbegava sekundarna viktimizacija, podizanju javne svesti, edukaciji dece i mladih osoba, osiguravanju posebnog treninga za profesionalce/ke koji se suočavaju sa problemom nasilja nad ženama.

Posebno je za nasilje u porodici predviđeno preduzimanje dodatnih mera: klasifikovanje svih oblika nasilja u porodici kao krivičnog dela (*stav 55*); revidiranje i/ili povećanje kazni za namerno nanete teške telesne povrede u porodici (*stav 56*), pokretanje postupka po javnoj tužbi i podsticanje tužioca da vide nasilje prema ženama i deci kao jak i odlučujući faktor za pokretanje postupka kao javni interes (*tač. 39 i 40, appendix preporukama*), uvođenje posebnih odredbi za saslušanje žrtava i svedoka nasilja kako bi se izbeglo ponavljanje svedočenja i umanjili traumatski efekti procesa (*tač.42, appendix preporukama*), ustanovljavanje obaveznih protokola za postupanje policije, medicinskih i socijalnih službi (*stav 58/c*), isključenje preljube kao izgovora za nasilje u porodici (*stav 57*); omogućavanje policiji da uđe u stan osobe koja je u opasnosti, uhapsi nasilnika i osigura da se pojavi pred sudom, omogućavanje da sud usvoji, kao meru zaštite žrtve, zabranu kontaktiranja, komuniciranja sa žrtvom ili prilaženja žrtvi, stanovanja ili ulaska u određene prostorije; promovisanje pro-aktivne službe za zaštitu žrtava koje kontaktiraju žrtvu čim je podneta prijava policiji; osiguranje saradnje između svih relevantnih institucija, kao što su policija, su-

dovi i službe za zaštitu žrtava (*stav 58/a,b,c,d,e*). Posebnim odredbama koje se odnose na imigrantkinje predviđeno je da zemlje članice razmotre odobravanje prava boravka imigrantkinjama, koje su žrtve porodičnog nasilja, nezavisno od njihovog bračnog statusa, kako bi im se omogućio bez napuštanja zemlje, odlazak od nasilnih supruge.

U Preporuci se, u okviru dodatnih mera u vezi sa nasiljem u porodici, naglašava da u slučajevima nasilja u porodici policijsko delovanje ostaje ključni faktor za suzbijanje nasilja. Zbog toga bi policijske snage trebalo da imaju pravo da učinioca odmah udalje iz stana ukoliko je osoba u opasnosti, bez obzira na vlasničke odnose ili prigovore ukućana. Posebno se navodi zabrana prilaska zlostavljača stanu i/ili drugim mestima žrtve, ili zabrana prilaska. Za razliku od ranijeg, konvencionalnog zakonodavstva koje je predviđalo da žrtva napusti dom, sada je mnogo više izražena briga o zaštiti žrtava od traume napuštanja doma. Ovakva rešenja su prihvaćena u zakonodavstvima Austrije i Finske.¹⁵

U delu Preporuke koji se odnosi na „Program intervencije za počinioc nasilja“ (*st. 50-53*) predviđa se organizovanje programa intervencije za tretman nasilnika. Tretmani nasilnika bi trebalo da podstiču izvršioce nasilja da usvajaju nenasilne obrasce ponašanja, da postanu svesni svojih dela i prepoznaju svoju odgovornost. Pri tome, važno je napomenuti da programi intervencije, u kojima se dobrovoljno učestvuje, nisu alternativa zatvorskoj kazni, već dodatna mera u cilju prevencije nasilja.

Preporuka 1582 (2002) nasilje nad ženama u porodici (*Recommendation 1582 (2002) on Domestic Violence against Women*)¹⁶ takođe naglašava da je nasilje u porodici najčešći oblik nasilja nad ženama i da posledice tog nasilja utiču na mnoge segmente života žrtava: zdravlje, obrazovanje, slobodu da žive bez straha i na način na koji one to žele. Najbolji način za suzbijanje nasilja u porodici, s obzirom na njegovu skrivenu prirodu, predstavlja uvođenje efikasnih politika i kampanja za podizanje svesti, edukacija i informisanje građana o rasprostranjenosti ove društveno negativne pojave. Važno je razvijati strategije za intervenciju zajednice na lokalnom nivou, povezivati delovanje, saradnju i

¹⁵ Federalni Zakon o zaštiti od nasilja u porodici stupio je na snagu u Austriji maja 1997. godine. Zakon o zabrani približavanja stupio je na snagu u Finskoj 1.1.1999. godine.

¹⁶ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=Documents/AdoptedText/ta==/EREC1450.htm>, detaljnije videti: Jovanović, S.: Međunarodnopravni okviri zaštite od nasilja u porodici, Pravni život br. 9/2008, str. 220.

koordinaciju državnih organa i institucija u borbi protiv nasilja u porodici. U cilju suzbijanja nasilja u porodici zakonodavstvo treba da zabrani sve oblike nasilja u porodici i da predvidi efikasne odredbe, kao, na primer, udaljenje nasilnog partnera iz zajedničkog domaćinstva i okruženja žene i dece.

U tekstu Preporuka se ističe da bi u cilju bolje zaštite žrtava trebalo obezbediti besplatne pravne savete i pomoć, otvarati centre za psihološku podršku žrtvama, dati finansijsku pomoć socijalnim službama i onima koji rade na primarnom zbrinjavanju žrtava. Osim toga, preporučuje se obezbeđenje efikasne zaštite žrtava u toku sudskog postupka, pružanje specijalne finansijske podrške nevladinim organizacijama i ženskim udruženjima, koja rade sa žrtvama nasilja u porodici, razvijanje mera socijalne zaštite, unapređenje obuke profesionalaca kako bi preduzeli neophodne mere pomoći. Veoma je važno da se uspostavi saradnja između policije, drugih državnih organa i nevladinih organizacija na zajedničkom suzbijanju nasilja u porodici. U tom smislu treba osmisliti planove akcije i sprovoditi kampanje za podizanje svesti o nasilju u porodici i kultu toleranciju ovog nasilja. Značajnu ulogu imaju edukativni treninzi svih koji rade sa žrtvama nasilja u porodici, kao i edukacija šire stručne javnosti o rodnoj ravnopravnosti i nenasilnom rešavanju sukoba.

Uloga medija u objektivnom i nepristrasnom izveštavanju o nasilju u porodici je izuzetno značajna. Zbog toga medije treba stalno podsticati da daju doprinos edukaciji javnosti o uzrocima i posledicama nasilja u porodici. Isto tako, ženama treba savetovati i obezbediti da nauče tehnike samoodbrane, a za nasilnike razraditi programe tretmana.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je 2004. godine Preporuku 1681(2004) (*PACE Recommendation 1681 (2004) Campaign to combat domestic violence against women in Europe*)¹⁷ u kojoj je najpre istaknuta velika zabrinutost zbog stepena ispoljavanja i ekstremnog porasta nasilja u porodici nad ženama u svim zemljama. Zbog toga je, kako je navedeno u čl. 2 Preporuke, neophodno da države članice Saveta Evrope posmatraju nasilje u porodici kao nacionalni politički problem i da ga rešavaju u širem političkom okviru uz učešće vlade, parlamenta i građanskog društva; da preduzimaju efektivne mere za okončanje porodičnog nasilja bilo da se radi o represivnim merama (kažnjavanje) ili merama prevencije.

¹⁷ www.coe.int/t/pace/campaign/stopviolence/ pristup 18.3.2009.

Kao i ranije doneti međunarodni dokumenti i ova Preporuka ukazuje na to da akti nasilja u porodici treba da budu definisani kao krivično delo i da žrtvama treba da bude obezbeđena adekvatna pravna, psihološka i finansijska zaštita. Takođe, predloženo je da se proglasi Evropska godina za borbu protiv nasilja u porodici, kako bi se osiguralo da „takvo nasilje ne bude više tabu tema“ (čl. 3). Sprovedenjem kampanje za nacionalno podizanje svesti i usvajanjem zakonodavnih, sudskih i finansijskih mera u nacionalnim okvirima postiže se progres u borbi protiv nasilja u porodici jer su žrtve bolje informisane o svojim pravima, a javnost postaje svesnija ozbiljnosti ovog problema. Panevropska kampanja za borbu protiv nasilja u porodici, kako se navodi u Preporuci, ima za cilj da ohrabri države članice za preduzimanje hitnih mera. U toku kampanje, koja bi trebalo da se sprovodi u tri glavna pravca: prevencija, pomoć žrtvi i pružanje informacija javnosti, uspostavlja se saradnja Evropske komisije, Evropskog parlamenta i nevladinih organizacija.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je 28.6.2006. godine Rezoluciju 1512 /2006/ (PACE Resolution 1512 /2006/ „Parliaments united in combating domestic violence against women“) i Preporuku 1759 /2006/ (PACE Recommendation 1759 /2006/ *Parliaments united in combating domestic violence against women*), kojima su se države članice Saveta Evrope obavezale da će sprovoditi Panevropsku kampanju pod nazivom „Ujedinjeni parlamenti u borbi protiv nasilja u porodici nad ženama“, u trajanju od 24.11.2006.–8.3.2008. godine. Povodom početka kampanje („Šesnaest dana aktivizma protiv nasilja nad ženama“) 25.11.2006. godine, na Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama upućeno je Pismo evropske mreže protiv nasilja nad ženama (*Blueprint of the Council of Europe Campaign to Combat Violence Against Women, Including Domestic Violence*)¹⁸ i Apel Evropske mreže protiv nasilja nad ženama¹⁹. U ovim dokumentima je preporučeno da u toku kampanje naročito insistira na sledećim oblastima: adekvatno zakonodavstvo, prikupljanje podataka, zaštita žrtava, pružanje različitih servisa i razvijanje nacionalnih planova akcije.

18 Ovo je osnovni dokument kampanje koji je pripremila Radna grupa za borbu protiv nasilja nad ženama uključujući nasilje u porodici – Task Force to Combat Violence against Women, Including Domestic Violence i koji je zvanično usvojio Komitet Ministara 21.6.2006. godine, <http://www.coe.int/T/E/Human Rights/Equity/PDF EG-TFV 2006 8 blueprint E.pdf>. Radna grupa je formirana u skladu sa Akcionim planom usvojenim za vreme Trećeg samita čelnika država i vlada članica Saveta Evrope u Varšavi 16. i 17.5.2006.

19 WAVE – Women Against Violence in Europe, <http://wave-network.org/start.asp>

Značajno je pomenuti i dve odluke Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu (European Court of Human Right)²⁰ od 15. januara 2009. godine protiv Hrvatske (Application no. 46598/06)²¹ i odluku od juna 2009. protiv Turske.

Opštinski sud u Čakovcu osudio je višegodišnjeg porodičnog nasilnika na pet meseci zatvora. Kada je izašao iz zatvora, on je ubio ženu, zajedničko dete i sebe. Evropski sud za ljudska prava je doneo presudu na osnovu čl. 2 Konvencije o ljudskim pravima sa obrazloženjem da država nije preventivno delovala u cilju zaštite života žene i deteta i da nije sprovela temeljnu istragu o mogućim odgovornostima državnih službenika za smrt žene i njenog deteta. U presudi se navodi da je država dužna da isplati podnosiocima zahteva (otac, majka, braća i sestra nastradale žene) u roku od tri meseca 40.000 eura u nacionalnoj valuti sa svim pratećim porezima i 1.300 eura na ime sudskih troškova.

Juna 2009. Evropski sud za ljudska prava proglasio je krivim grad Ankaru za uskraćivanje zaštite ženi žrtvi porodičnog nasilja. Turska je zvanično prekršila Konvenciju o ljudskim pravima koja zabranjuje mučenje i diskriminaciju, kao i zbog toga što nije zaštitila ženino pravo na život. Čerka ubijene žene je više puta prijavljivala policiji da je njena majka u opasnosti da bude ubijena od strane svog zeta, ali policija nije ništa preduzimala. Turskoj je određena novčana kazna u iznosu od 36.500 eura i plaćanje sudskih troškova.

ZAKONODAVSTVO SRBIJE

Podaci o obimu i rasprostranjenosti nasilja u porodici u Srbiji nisu precizni i pouzdani zbog nepostojanja zvaničnih statistika. Većina podataka obezbeđena je zahvaljujući istraživanjima nevladinog sektora i oni pokazuju da je ovaj vid nasilja veoma rasprostranjen i da se svakodnevno dešava. Uzroci ove pojave su mnogobrojni i kompleksni, a naročito su zastupljeni patrijarhalni odnosi među polovima, teška ekonomska kriza, izbeglištvo, raseljavanje, ratno okruženje, kao i procesi retradicionalizacije. Najčešći vidovi nasilja nad ženama u Srbiji su nasilje u porodici ili partnerskom odnosu, seksualno nasilje nad ženama i trgovina ženama.

²⁰ Evropski sud za ljudska prava, sudska institucija Saveta Evrope, osnovan je za zaštitu prava i sloboda garantovanih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

²¹ Sljeme.usud.hr/usud/prakEsen.nst/PRAKSA/DE6EF 404943E5FB2C 125758200702071

Poslednjih godina u Srbiji je došlo do značajnih promena u zaštiti žena od rodno zasnovanog nasilja, posebno u domenu legislative, gde je odgovarajućim zakonskim normama država preuzela odgovornost za prevenciju, otkrivanje, sprečavanje i zaštitu od nasilja, kao i kažnjavanje učinilaca.

Zahvaljujući nastojanjima da se postojeći pravni sistem u Srbiji uskladi sa međunarodnim i evropskim pravnim standardima i dugogodišnjem sistematskom javnom zagovaranju i lobiranju ženskih nevladinih organizacija, kao i Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici, koji je izradila Radna grupa Viktimološkog društva Srbije²², započeo je proces uobličavanja institucionalnih mehanizama za borbu protiv nasilja u porodici. Izgradnja zakonskih instrumenata za zaštitu od nasilja u porodici predstavlja ispunjavanje međunarodne obaveze države da zaštiti pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost svojih građana, da spreči nasilje, bez obzira gde se ono događa, te da osobama koje su preživele nasilje pruži sveobuhvatnu pravu zaštitu, socijalnu pomoć i podršku radi izlaska iz situacije nasilja i ublažavanja štetnih posledica koje je ono izazvalo. Osim toga, stvaranje odgovarajućih mehanizama zaštite od nasilja u porodici predstavlja ispunjavanje međunarodnih obaveza države na planu eliminisanja nasilja u porodici kao rodno baziranog nasilja²³, koje žene drži u podređenom položaju u odnosu na muškarce i ozbiljno umanjuje njihovu mogućnost da ravnopravno sa muškarcima uživaju ljudska prava i slobode.²⁴

Prvi korak u izgradnji krivičnog pravnog, represivnog sistema zaštite žrtava nasilja u porodici učinjen je inkriminisanjem nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela sa različitim oblicima ispoljavanja. Inkriminisanju nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela veoma mnogo su doprinela kriminološka i viktimološka istraživanja u ovoj oblasti, kao i dugogodišnje zalaganje ženskog pokreta u

22 "Model pravne zaštite od nasilja u porodici" izradila je 1998. godine Radna grupa Viktimološkog društva Srbije. Tekst Modela objavljen je u: Nikolić-Ristanović, V.(2000) *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, str. 117-138.

23 Konstantinović Vilić, S. (2004): *Pravo žena na zaštitu od nasilja u porodici*, u B.Đurović (ur.) „Ljudska prava za žene“, Niš: Odbor za građansku inicijativu.

24 „Nasilje nad ženama ... je ispoljavanje istorijski nejednakog odnosa snaga između žena i muškaraca, koji je doveo do muške dominacije nad ženama i do njihove diskriminacije od strane muškaraca, što kao ishod ima sprečavanje potpunog napredovanja žena i činjenicu da je nasilje nad ženama jedan od presudnih mehanizama putem kojeg se žene prisiljavaju na prihvatanje položaja podređenosti u odnosu na muškarce“ (Deklaracija o eliminisanju porodičnog nasilja nad ženama (1993). Videti i: Preporuku br. 19 CEDAW Komiteta za eliminisanje svih oblika nasilja nad ženama (1992), Pekinšku deklaraciju i platformu za akciju (1995), Preporuku odbora ministara Saveta Evrope zemljama članicama za zaštitu žena od nasilja (Rec 2002/5).

celini, ženskih grupa i feministički orijentisanih pravnicu da se nasilje u porodici učini društveno vidljivim oblikom kriminaliteta. Uvođenje ove inkriminacije u Krivični zakon značajno je uticalo na to da se nasilje u porodici ne sagledava kao privatna stvar pojedinca već kao društveno opasno ponašanje podjednako značajno za represivno reagovanje države kao i nasilje van porodice.

Narodna Skupština Republike Srbije donela je 28.2.2002. godine Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, koji je u čl. 118a predvideo novo krivično delo nasilje u porodici. Zakon je počeo da se primenjuje 9.3.2002. godine. Izuzetno značajna promena učinjena je u pogledu krivičnog gonjenja za krivično delo nasilja u porodici. Za sve oblike nasilja u porodici predviđene Krivičnim zakonom RS goni se po službenoj dužnosti. To znači da postupak pokreće i vodi javni tužilac i kada je u pitanju ugrožavanje duševnog integriteta člana porodice, odnosno psihičko nasilje. Sledeća značajna zakonska promena u oblasti krivičnog zakonodavstva usledila je 2005. godine kada je donet Krivični zakonik RS, koji je stupio na snagu 1.1.2006. godine. U ovom Krivičnom zakoniku takođe je inkriminisano krivično delo nasilje u porodici u čl. 194, s tim što je predviđeno pet oblika krivičnog dela, za razliku od ranijeg zakonskog teksta koji je predviđao četiri oblika. Odredbe Porodičnog zakona Republike Srbije²⁵ o zaštitnim merama koje se primenjuju u slučaju postojanja nasilja u porodici, uslovile su uvođenje petog oblika krivičnog dela nasilja u porodici, kod koga se radnja izvršenja sastoji u kršenju sudski određenih mera zaštite. Međutim, izmenama Krivičnog zakonika u pogledu krivičnog dela nasilja u porodici, potpuno je neopravdano smanjena visina zaprečenih kazni za sve oblike porodičnog nasilja i time umanjen nivo zaštite uspostavljen 2002. godine.

Pored Krivičnog zakonika iz 2005. godine, za sagledavanje krivičnopravne zaštite žrtava nasilja u porodici značajni su važeći Zakonik o krivičnom postupku iz 2005.²⁶, Zakonik o krivičnom postupku iz 2006. godine, koji će početi da se primenjuje 31.12.2010²⁷ i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica²⁸.

25 „Sl. glasnik RS“ br. 18/2005, Porodični zakon je počeo da se primenjuje 1. jula 2005. godine.

26 „Sl. glasnik RS“ br. 58/2004, 85 od 6.10.2005.

27 Zakonom o izmenama Zakonika o krivičnom postupku usvojenim na vanrednoj sednici Skupštine Srbije odložena je primena Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine do 31.12.2010. godine.

28 „Sl. glasnik RS“ br. 85 od 6.10.2005.

Prekršajno zakonodavstvo nije se značajno promenilo kada se radi o nasilju u porodici. Pojedini oblici, pre svega psihičkog nasilja između članova porodice mogu, prema Zakonu o javnom redu i miru²⁹, da budu kvalifikovani kao prekršaj kojim se remeti javni red i mir i ugrožava bezbednost odnosno spokojstvo građana. Međutim, važno je pomenuti odredbe o zaštitnim merama u Zakonu o prekršajima³⁰ jer se jedna od predviđenih mera – zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja, koja uključuje i meru zabrane pristupa zajedničkom stanu ili domaćinstvu može primeniti u slučaju izvršenja prekršaja protiv javnog reda i mira sagledanog kao nasilje u porodici.

Pregledom pravnih normi koje postoje u krivičnom i prekršajnom zakonodavstvu Srbije možemo da utvrdimo da je u proteklih sedam godina došlo do izvesnog pomaka u harmonizaciji nacionalnog zakonodavstva sa standardima predviđenim u međunarodnom pravu, pre svega sa standardima na nivou Saveta Evrope i Evropske Unije. To se posebno odnosi na inkriminaciju krivičnog dela nasilja u porodici i gonjenje učinilaca od strane javnog tužioca ex officio za sve oblike nasilja u porodici inkriminisane u Krivičnom zakoniku. Navedene zakonske promene i prihvatanje međunarodnih obaveza od strane države pokazuju da je država preuzela odgovornost da stvori klimu nulte tolerancije na nasilje u porodici.

Takođe, treba naglasiti da je u procesu harmonizacije zakona sa zakonima Evropske unije, Vlada Republike Srbije usvojila 13.2.2009. godine Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređenje ravnopravnosti polova (u daljem tekstu Strategija). U Strategiji je nasilje prema ženama definisano kao svaki akt rodno zasnovanog nasilja, koji rezultira ili može da ima za posledicu fizičku, psihičku ili seksualnu povredu ili patnju žene, uključujući pretnje takvim radnjama, ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode, bez obzira da li se dešava u sferi javnog ili privatnog života. Nasilju su posebno izložene žene iz marginalizovanih i višestruko diskriminisanih grupa (Romkinje, žene sa invaliditetom, izbegle i raseljene žene, žrtve rata, žene koje žive u istopolnim zajednicama, žene sa psihički izmenjenim ponašanjem, žene zavisne od alkohola, droge i medikamenata, žene sa HIV/AIDS virusom, hronične bolesnice, migrantkinje, siromašne žene, ženska deca, starice, žene iz seoskih sredina i druge višestruko diskriminisane grupe). Pored toga, ukazuje se da je zbog razornih posledica

29 "Sl. glasnik RS" br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 85/2005.

30 „Sl. glasnik RS“ br. 101/05.

koje izaziva, nasilje prema ženama jedna od osnovnih prepreka za harmoničan, human i demokratski razvoj društva. Značajno je da Strategija podseća da je proteklih decenija donet niz međunarodnih dokumenata i preporuka, kojima se ukazuje da je dužnost države da jasno definiše pojedine oblike nasilja nad ženama, i da izgradi efikasne i delotvorne instrumente za zaštitu žena od nasilja, da zaštiti pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost žena; da spreči nasilje, bez obzira gde se ono događa, a da ženama koje su preživele nasilje pruži sveobuhvatnu pravnu zaštitu, socijalnu i ekonomsku pomoć i podršku radi izlaska iz situacije nasilja i ublažavanja štetnih posledica koje je ono izazvalo.³¹

U tekstu Strategije je naglašeno, pored ostalog, da je kaznena politika prema počinioциma nasilja blaga i da postoje velike neujednačenosti u primeni zakonskih propisa. Takođe je konstatovano da još uvek nije dovoljno razvijen adekvatan sistem za sprečavanje nasilja i pružanje odgovarajuće psihosocijalne i pravne pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja. Predloženo je unapređivanje normativnog okvira i njegovo usaglašavanje sa potrebnim međunarodnim standardima, jačanje kapaciteta sistema zaštite žrtava od nasilja i umrežavanje svih organizacija koje se time bave, reforma u prikupljanju podataka i vođenju dokumentacije, sprovođenje istraživanja i analiza.

Prema tome, još mnogo treba učiniti da se zakonska rešenja usklade sa međunarodnim standardima. Kako kaže Roza Logar³² „nije dovoljno potpisati odgovarajuća dokumenta – dela moraju da prate reči“. Svakako da je za nastanak značajnih sistemskih promena i prevazilaženje stereotipnih stavova i predrasuda potrebno da prođe duže vreme, ali to ne umanjuje obavezu države da razvija strategije za prevenciju, suzbijanje i zaštitu od nasilja u porodici u dugoročnom periodu.

Smatramo da je u cilju unapređenja normativnih rešenja koja se odnose na nasilje u porodici u okviru zakonodavstva Srbije u narednom periodu potrebno:

- doneti poseban Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (donošenje ovog zakona pored toga što obezbeđuje bržu i efikasniju zaštitu žrtava nasilja, omogućava koordiniran rad institucija u jedinstvenom procesu pružanja zaštite,

31 Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti, «Službeni glasnik RS» 55/05, 71/05 ispravka 101/07 i 65/08.

32 Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici, s.32. <http://www.womenngo.org.Rs/images/reagovanje/javne%20politike%202006%20fin.pdf>

Žene, zakoni i društvena stvarnost

vodeći pri tome računa o osnovnim pravima i standardima postavljenim u međunarodnim dokumentima);

- definisati nasilje u porodici kao specifičan oblik rodno zasnovanog nasilja;
- odrediti širi krug članova porodice kojima se pruža krivičnopravna i prekršajnopravna zaštita od nasilja u porodici (krug članova porodice treba da bude određen kao u važećem Porodičnom zakonu);
- u svakoj fazi predvideti hitnost postupka;
- utvrditi pružanje besplatne pravne pomoći žrtvama nasilja u porodici;
- predvideti obavezno prisustvo javnog tužioca u svim fazama krivičnog postupka;
- predvideti poseban način saslušanja žrtava nasilja u porodici u toku krivičnog postupka;
- odrediti pružanje psihološke, socijalna i druge stručne pomoći i podrške žrtvama nasilja u porodici u toku krivičnog postupka;
- utvrditi strožije kazne od onih koje trenutno predviđa Krivični zakonik za izvršioca svih oblika krivičnog dela nasilja u porodici.

LITERATURA

Jovanović, S.: Međunarodnopravni okviri zaštite od nasilja u porodici, Pravni život br. 9/2008.

Konstantinović Vilić, S.: *Pravo žena na zaštitu od nasilja u porodici*, u B.Đurović (ur.) „*Ljudska prava za žene*“, Niš: Odbor za građansku inicijativu, 2004.

Konstantinović, S., Petrušić N., Žunić N.: Evropski standardi o eliminaciji nasilja nad ženama, Zbornik radova «Usklađivanje prava SR Jugoslavije sa pravom EU», centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 1999.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti, «Službeni glasnik RS» 55/05, 71/05 ispravka 101/07 i 65/08.

Nikolić-Ristanović, V. *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2000.

Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović Mirjana: Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu, Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“, Beograd, 2006.,

Savet Evrope, Preporuka Rec(2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja i Memorandum sa objašnjenjima, Autonomni ženski centar, Program razvoja dobrih praksi protiv nasilja u porodici, Beograd, 2000.

„Sl.glasnik RS“ br. 18/2005.

„Sl.glasnik RS“ br. 58/2004.

„Sl.glasnik RS“ br. 85/2005.

„Sl.glasnik RS“ br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 85/2005.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:92002E1576:EN:HTML>

<http://eur.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0089:01:EN:HTML>

<http://www.euowrc.org/> pristup 18.3.2009.

<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/beijingdeclaration.html>,

<http://www.euowrc.org/>

http://europa.int.eu/comm./employment_social/equ_opp/colognerec_en.html

<http://presidency.finland.fi/netcom/news/>

<http://www.euoparl.europa.eu/oeil/downloadSP>

<http://www.europrofem.org>

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=Documents/AdoptedText/ta==/EREC1450.htm>

http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/Equality/PDF/EG-TFV_2006_8_blueprint_E.pdf.

<http://www.womenngo.Org.Rs/images/reagovanje/javne%20politike%202006%20fin.pdf>

Sljeme.usud.hr/usud/prakEsen.nst/PRAKSA/DE6EF404943E5FB2C125758200702071

www.coe.int/t/pace/campaign/stopviolence/

INSTRUMENTI PRAVNE ZAŠTITE ŽENA

NEVENA PETRUŠIĆ*

3

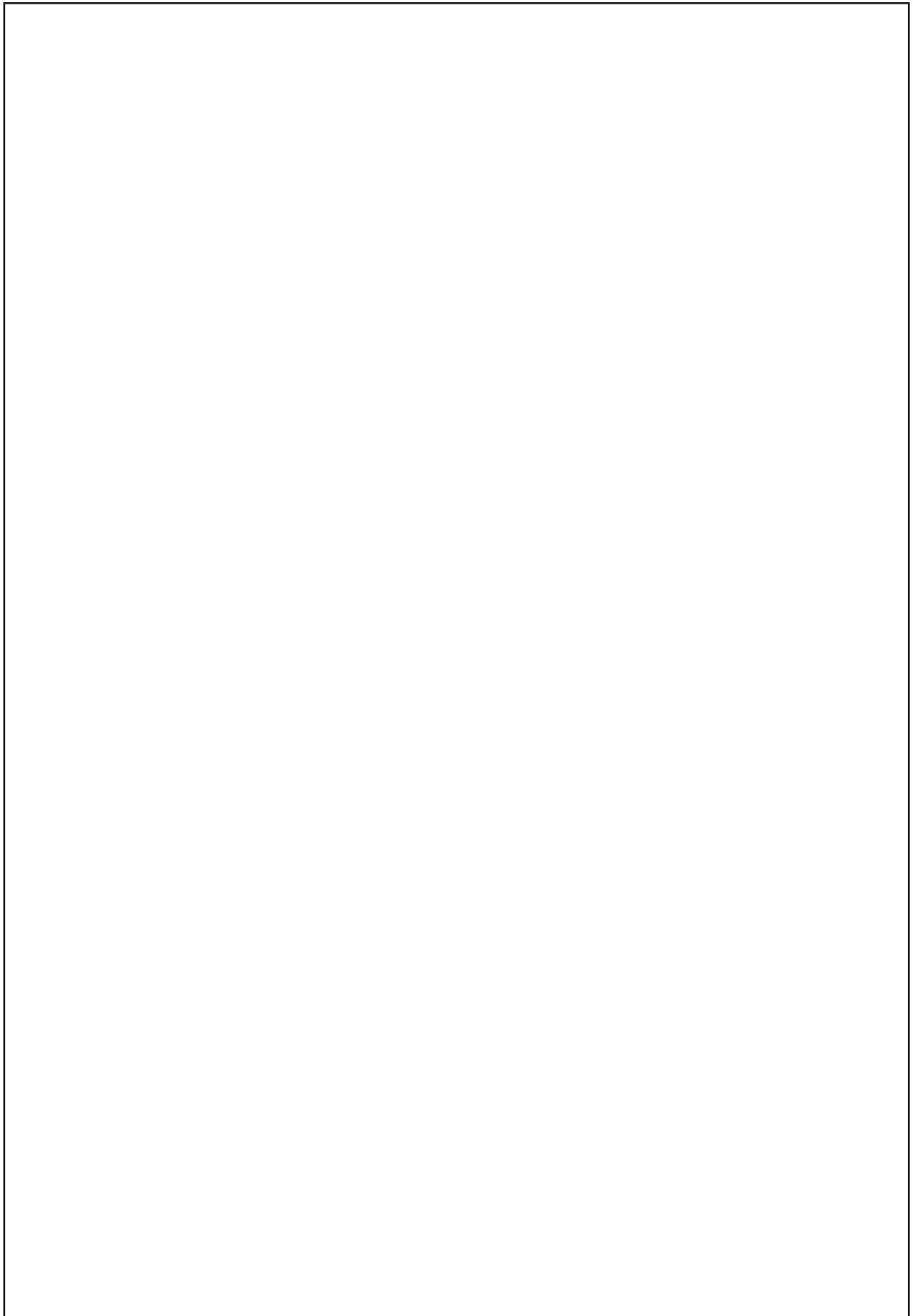
REZIME

Rad je rezultat rada autorke u okviru projekta izrade Preporuke za izradu Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN u Srbiji, koji je realizovao Beogradski fond za političku izuzetnost. Autorka je moderirala rad III radne grupe, u čijem su sastavu bili: Ines Cerović, Ministarstvo pravde, Katarina Štrbac, Ministarstvo odbrane, Dejan Raketić, Ministarstvo unutrašnjih poslova, i Slobodan Čitaković, Ministarstvo rada i socijalne politike. U radu su izloženi opis stanja, opšti cilj, posebni ciljevi i aktivnosti na uspostavljanju delotvornih pravnih instrumenata za zaštitu žena. U radu su identifikovani ključni problemi vezani za bezbednost žena i devojaka u Srbiji opterećenoj postkonfliktnim i tranzicionim problemima. Ukazano je da suština koncepta ljudske bezbednosti nije dovoljno poznata kreatorima politika, donosiocima odluka i široj javnosti, niti je ovaj koncept ugrađen u politike, relevantne zakone i strateška dokumenta. Apostrofiran je problem nedelotvornosti pravne zaštite i nedostatak adekvatne psiho-socijalne podrške ženama žrtvama diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja. Ukazano je, takođe, da u strateškim dokumentima namenjenim rešavanju problema migrantkinja, azilantkinja i žrtava trafikinga nije u dovoljnoj meri artikulisan rodni aspekt. Evidentan je i nedostatak sistematskih mera za iskorenjivanje ratničke kulture koja legitimizuje nasilje nad ženama, za prevladavanje rodni stereotipa, smanjivanje upotrebe vatrenog oružja i rešavanje drugih problema koji ugrožavaju mir i bezbednost. U opisu stanja istaknuto je da javnost u Srbiji još uvek nema dovoljno informacija o tome šta su zločine protiv čovečnosti, kao i da aktivistkinje/aktivisti mirovnog pokreta, posebno oni koji su u javnosti eksponirani kao zagovornici istine o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, suočavanja sa prošlošću i pomirenja, nailaze na otpore, omalovažavanja i šikaniranja, te da su tome izložene i zagovornice/ci i braniteljke/lji ljudskih prava, ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti. Definisani su opšti i posebni ciljevi delovanja, a u okviru svakog od posebnih ciljeva, mere i aktivnosti za njihovo ostvarivanje. Pored toga, identifikovani su akteri primena i indikatori za praćenje uspešnosti ostvarivanja postavljenih ciljeva..

KLJUČNE REČI

Rezolucija SBUN 1325, ljudska bezbednost, rodno zasnovano nasilje

* Objavljeno u knjizi: Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u Srbiji - o ženama, miru i bezbednosti - Preporuke za izradu Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN u Srbiji, Fond za političku izuzetnost, Beograd, 2010. godine.

OPIS STANJA – IDENTIFIKOVANJE KLJUČNIH PROBLEMA

1. U Srbiji opterećenoj postkonfliktnim i tranzicionim problemima bezbednost žena i devojaka ugrožena je u gotovo svim aspektima: veliki broj žena i devojaka živi u siromaštvu i oskudici, izložene su diskriminaciji, njihova prava se krše i žrtve su različitih oblika rodno zasnovanog nasilja: nasilju u porodici, seksualnom nasilju, ekonomskom nasilju, trafikingu i dr. U posebno teškoj situaciji su žene u statusu izbeglica i interno raseljenih osoba,¹ žene sa statusom povratnika² (u daljem tekstu: migrantkinje), trafikovane žene, azilantkinje,³ strankinje udate za državljane Srbije, kao i državljanke Srbije udate za strance.

2. Suština koncepta ljudske bezbednosti nije dovoljno poznata kreatorima politika, donosiocima odluka i široj javnosti, niti je ovaj koncept ugrađen u politike, relevantne zakone i strateška dokumenta. Bezbednost se još uvek sagledava kao bezbednost državne teritorije, a ne kao integralna bezbednost ljudi i njihovih zajednica.

3. Počev od 2002. godine, Republika Srbija znatno je unapredila normativni okvir zaštite prava žena od diskriminacije, u porodičnim odnosima, na radnom mestu i u drugim oblastima. Inkriminirani su mnogi oblici rodno zasnovanog nasilja (npr. nasilje u porodici, svi vidovi trgovine ljudima, silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja, kao i povreda ravnopravnosti, uključujući i povredu ravnopravnosti žena i muškaraca). Međutim, državni organi i ustanove nadležne da deluju često ne pružaju delotvornu pravnu zaštitu i adekvatnu psiho-socijalnu podršku ženama žrtvama diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja. Ključni uz-

1 Porema podacima iz dokumenta *Stanje i potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji*, na teritoriji Srbije, izuzimajući teritoriju Kosova i Metohije, je 97.000 registrovanih izbeglica i 209.000 interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije. Žene čine više od polovine ukupnog broja, pri čemu su Najbrojnije žene 19-59 i preko 60 godina, a među njima je veliki broj Romkinja.

2 Prema podacima iz *Strategije reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji*, (http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678) u postupku readmisije, iz zapadno-evropskih zemalja u Srbiju je vraćeno 18.000 domaćih državljanke/na. a Očekuje se povratak još najmanje 47.000, ali se ne zna tačan broj lica koja su vraćena ili će biti vraćena. Od ukupnog broja povratnika, najmanje 65–70% je Roma i Romkinja.

3 Iako je do sada mali broj stranih državljana zatražio azil u Republici Srbiji (manje od 100 lica od aprila 2008. godine, kada je počela primena Zakona o azilu), može se očekivati da će se ovaj broj povećati u budućnosti, na šta ukazuje i povećan broj tražilaca azila iz Islamske Republike Avganistan u poslednjih nekoliko meseci. U Republici Srbiji je u toku 2008. godine izdato 2.226 dozvola za rad stranim državljanima. I pored malih mogućnosti za zapošljavanje imigranata, Republika Srbija je interesantna za državljane nekih zemalja regiona, kao i za državljane zemalja afro-azijskog područja. (Podaci navedeni u *Strategiji za upravljanje migracijama*).

roci takvog stanja su: nedostatak adekvatnih sistemskih rešenja u oblasti pravne zaštite od nasilja nad ženama, neusaglašeni, nepotpuni i neprecizni zakonski propisi, ograničen pristup besplatnoj pravnoj pomoći, nedostatak procedura u postupanju, nedovoljna obučenost profesionalaca za rad sa ženama žrtvama nasilja, posebno seksualnog nasilja, nerazvijena multidisciplinarna i multi-sektorska saradnja, uključujući i saradnju sa organizacijama civilnog društva, nedostatak posebnih programa za podršku ženama žrtvama diskriminacije i nasilja i dr.

4. U strateškim dokumentima namenjenim rešavanju problema migrantkinja, azilantkinja i žrtava trafikinga nije u dovoljnoj meri artikulisan rodni aspekt, niti su u potpunosti sagledane specifične potrebe ovih žena.⁴ Posebno zabrinjava okolnost da država nije ustanovila održive programe pravne pomoći za zaštitu i ostvarivanje prava ovih kategorija žena, već se pravna pomoć pruža u okviru organizacija civilnog društva, čiji rad projektno finansiraju strani donatori. Jedino su *Strategijom borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji* (2006.) predviđene i operacionalizovane izvesne mere koje obezbeđuju fleksibilne vidove pomoći i zaštite trafikovanih žena i devojaka prilagođene njihovim potrebama.⁵

5. Ne preduzimaju se sistematske mere za iskorenjivanje ratničke kulture koja legitimise nasilje nad ženama, za prevladavanje rodni stereotipa, smanjivanje upotrebe vatrenog oružja⁶ i rešavanje drugih problema koji ugrožavaju mir i bezbednost, niti se posvećuje dovoljna pažnja podizanju javne svesti o diskriminaciji žena, ugroženosti njihovih prava i nasilju nad ženama. Tome u najvećoj meri doprinose mediji, koji nisu dovoljno posvećeni promovisanju vrednosti ljudske bezbednosti, mirnom rešavanju sukoba, politike jednakih mogućnosti i ženskih ljudskih prava. Mnogi pisani i elektronski mediji zagovaraju kulturu

4 Tako, npr. u dokumentu Komesarijata za izbeglice RS, *Stanje i potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji* (2008), kao i u *Nacionalnoj strategiji za rešavanje pitanja izbeglih i interno raseljenih lica* (2002), nije predviđena nijedna specifična mera koja bi bila namenjena ostvarivanju i zaštiti prava migrantkinja. I u *Strategiji reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji*, kao i u *Strategiji za upravljanje migracijama* (2009) nisu sagledane posebne potrebe žena migrantkinja i azilantkinja, niti su predviđene posebne mere u cilju unapređenja zaštite njihovih prava. (ovo bi možda moglo da ide u fusnotu jer je dato kao ilustracija.

5 Tačke 7. 8. i 9. Strategije.

6 Prema podacima Viktimološkog društva Srbije iznetim tokom kampanje *Nedelja borbe protiv nasilja upotrebom vatrenog oružja*, u vlasništvu građana Srbije nalazi se 1.150.000 komada vatrenog oružja, oko 7% žena žrtava nasilja u porodici biva napadnuto vatrenim oružjem ili im je prećeno vatrenim oružjem, a 2001. godine u Srbiji je 31 žena ubijena vatrenim oružjem od strane svog partnera. [http://www.mc.rs/upload/documents/NAJAVE/VDS-saopstenje.pdf](http://www.mc.rs/upload/documents/NAJAVE/VDS-saopštenje.pdf).

nasilja, patrijarhalne vrednosti, nacionalističke ideje i doprinose održavanju rodni stereotipa.

6. Iako je na normativnom planu učinjen značajan korak ka inkriminisanju zlodela koja se svrstavaju u tzv. međunarodne zločine,⁷ javnost u Srbiji još uvek nema dovoljno informacija o tome šta su genocid, zločini protiv čovečnosti, ratni zločini i agresija, niti većina ljudi zna da mučenje, silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilno sterilisanje i drugi oblici seksualnog zlostavljanja izvršeni prema civilnom stanovništvu predstavljaju zločine protiv čovečnosti, za koji su odgovorni ne samo neposredni počinioci, već i osobe koje snose komandnu odgovornost. Značajni deo javnosti još uvek poriče zločine počinjene tokom ratova u prostorima bivše Jugoslaviji od strane pripadnika srpskog naroda, čak i onih čije je izvršenje dokazano pravosudnim presudama domaćih i međunarodnih pravosudnih institucija. S druge strane, javnosti nije dovoljno poznato delovanje domaćih i međunarodnih pravosudnih institucija u čijoj je nadležnosti procesuiranje tzv. međunarodnih zločina, niti su upoznati sa obavezama koje je Srbija preuzela potpisujući saporazume o saradnji sa Međunarodnim krivičnim sudom i Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije (tzv. Haški tribunal).

7. Aktivistkinje/aktivisti mirovnog pokreta, posebno oni koji su u javnosti ekspozirani kao zagovornici istine o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, suočavanja sa prošlošću i pomirenja, nailaze na otpore, omalovažavanja i šikaniranja. Tome su izložene i zagovornice/ci i braniteljke/lji ljudskih prava, ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti.

7 Krivičnim zakonikom („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., „Sl. glasnik RS”, br. 72/2009. – izmene i dopune), u XXXIV glavi pod naslovom „Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom”, inkriminisana su sva zlodela koja se svrstavaju u tzv. međunarodne zločine: genocid (čl. 370), zločin protiv čovečnosti (čl. 371) ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 372), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (čl. 373), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (čl. 374), organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina (čl. 375), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (čl. 376), nedozvoljena proizvodnja oružja čija je upotreba zabranjena (čl. 377), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (čl. 378), protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih (čl. 379), povreda parlamentaraca (čl. 380), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 381), neopravdano odlaganje repatrijacije ratnih zarobljenika (čl. 382), nesprečavanje vršenja krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (čl. 384), zloupotreba međunarodnih znakova (čl. 385), rasna i druga diskriminacija (čl. 387), trgovina ljudima (čl. 388), trgovina decom radi usvojenja (čl. 389), zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu (čl. 390), međunarodni terorizam (čl. 391), uzimanje talaca (čl. 392) i finansiranje terorizma (čl. 393). Ovim zakonikom uveden je institut komandne odgovornosti.

Opšti cilj:**1. Osigurati zadovoljavajući nivo ljudske bezbednosti i delotvornu zaštitu žena i devojaka od svih vidova diskriminacije, kršenja ženskih ljudskih prava i rodno zasnovanog nasilja.**

Stvaranje društvenih, normativnih i institucionalnih pretpostavki za uspostavljanje delotvornog sistema bezbednosti i zaštite žene i devojaka od diskriminacije, kršenja i ugrožavanja njihovih prava, kao i od seksualnog nasilja, ekonomskog nasilja, trafikinga, nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja.

Posebni cilj:**1.1. Integrisati ljudsku bezbednost i rodnu perspektivu u sve društvene politike, uključujući i politiku u oblasti bezbednosti i odbrane.****Aktivnosti:**

1.1.1. Integrisati koncept ljudske bezbednosti i rodne perspektive u sve politike i realizovati informativne kampanje kako bi se javnosti ukazalo na značaj i prednosti koncepta ljudske bezbednosti u odnosu na koncept državne/teritorijalne bezbednosti.

1.1.2. Realizovati aktivnosti utvrđene Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja u Republici Srbiji (2006.) u cilju ostvarivanje Zadatka 3: – do 2008. zaokružiti stvaranje sistemskih pretpostavki za ostvarivanje rodne jednakosti (planovi implementacije Zakona o ravnopravnosti polova, NPA i specifične strategije) i Zadatka 4: – do 2015. razviti sistem zaštite žena žrtava nasilja i sistem prevencije nasilja nad ženama, kao i aktivnosti utvrđene *Strategijom za smanjenje siromaštva* (2002.) kojima će se eliminisati siromaštvo žena i devojaka i spečiti nastanak novog siromaštva.

1.1.3. Realizovati aktivnosti utvrđene *Strategijom nacionalne bezbednosti* (2009) u skladu sa opredeljenjem Srbije da razvija i unapređuje sve aspekte bezbednosti, njenoj posvećenosti stvaranju uslova za unapređenje ljudske bezbednosti, poboljšanju uloge i položaja žena u procesima odlučivanja i jačanju državnih mehanizama za obezbeđenje ravnopravnosti polova.

1.1.4. Realizovati aktivnosti na izgradnji poverenja, unapređenju bezbednosti i stabilnosti u regionu, saradnji i partnerstvu sa međunarodnim bezbednosnim organizacijama.

1.1.5. Jačati kapacitete Vojske Srbije kako bi sa uspehom ostvarivala svoju misiju i zadatke koji se odnose na učešće u izgradnji i očuvanju mira u regionu i svetu, uključujući i učešće u međunarodnoj vojnoj saradnji, u mirovnim operacijama i u sistemu kolektivne odbrane, kao i podršku civilnim vlastima u suprotstavljanju nevojnim pretnjama bezbednosti.

Posebni cilj:

1.2. Uspostaviti delotvornu zaštitu žena i devojaka od diskriminacije, kršenja i ugrožavanja prava i rodno zasnovanog nasilja.

Aktivnosti:

1.2.1. Usaglasiti relevantne zakone i druge propise sa rešenjima Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti polova, i hitno usvojiti pra-teće propise i operativne planove za primenu.

1.2.2. Obezbediti uslove za rad Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

1.2.3. Usvojiti *Nacionalnu strategiju za eliminisanje svih oblika nasilja nad ženama*, kojom bi se utvrdila celovita i usklađena politika države u cilju spre-čavanja nasilja nad ženama i devojka i obezbeđivanja pravne zaštite i psiho-socijalne i ekonomske podrške žrtvama nasilja, uključujući i žene koje su tokom ratova na prostoru bivše SFRJ bile izložene mučenju i seksualnom zlostavljanju.

1.2.4. Realizovati i pratiti realizaciju planiranih aktivnosti utvrđenih strateškim dokumentima koji se tiču zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja, posebno jačanje kapaciteta sistema zaštite žena od nasilja, sprovođenje istraživanja i unapređenje dokumentacije i statistike i podizanje nivoa svesti o nasilju nad ženama kao društvanom problemu i suzbijanje neodgovarajućeg prikaziva-nja žena žrtvi nasilja u sredstvima javnog informisanja.

1.2.5. Efikasno i kontinuirano primenjivati i pratiti efekte mera usmerenih ka pobošanju ekonomskog položaja žena, eliminisanju rodne nejednakosti u obrazovanju, očuvanju i unapređivanju zdravlja žena i ostvarivanju rodne ravnopravnosti u zdravstvenoj politici.

1.2.6. Unaprediti normativni okvir zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja usvajanjem *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* i izmenama u oblasti soci-

jalne zaštite, krivičnog i radnog prava, ustanoviti adekvatne instrumente za suzbijanje nasilja nad ženama i obezbeđivanje zaštite i podrške.

1.2.7. Obezbediti sveobuhvatnu pravnu zaštitu i psiho-socijalnu podršku migrantkinjama, trafikovanim ženama i azilantkinjama, uključujući i žene žrtve seksualnih i drugih rodno zasnovanih zločina protiv čovečnosti, uz maksimalno uvažavanje potreba ovih žena i njihovo uključivanje u kreiranje programa pomoći i podrške.

1.2.8. Uspostaviti efikasan sistem pravne pomoći, besplatne ili po smanjenim troškovima, usvajanjem i implementacijom *Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći*, kako bi se obezbedio delotvoran pristup pravdi svim ženama žrtvama diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja.

1.2.9. Obezbediti poseban državni fond za naknadu štete ženama žrtvama seksualnih zločina i drugih zločina protiv čovečnosti, kao i njihovim porodicama.

1.2.10. Obezbediti poseban državni fond za naknadu štete ženama žrtvama diskriminacije i svih oblika rodno zasnovanog nasilja u slučaju neefikasnog delovanja organa i institucija sistema.

Posebni cilj:

1.3. Obezbediti visok nivo senzibilisanosti javnosti za probleme žena i devojaka žrtava seksualnog zlostavljanja i drugih međunarodnih zločina protiv čovečnosti.

1.3.1. Realizovati sve aktivnosti i posebne mere usmerene ka uspostavljanju rodne ravnopravnosti u medijima, uklanjanju rodnih stereotipa i eliminisanju govora mržnje prema ženama.

1.3.2. Delotvorno i efikasno raditi na otkrivanju, hapšenju i procesuiranju izvršilaca međunarodnih ratnih zločina koji se nalaze na teritoriji Srbije, uključujući i izvršiocce svih vidova zločina protiv čovečnosti na prostorima bivše Jugoslavije čije su žrtve žene i devojke.

1.3.3. Kreirati i realizovati programe informisanja javnosti o međunarodnom humanitarnom pravu i o radu međunarodnih pravosudnih institucija, uz objektivno prezentovanje procesuiranih slučajeva silovanja, seksualnog

ropstva, prisilne prostitucije, prisilne trudnoće i drugih oblika seksualnog zlostavljanja žena izvršenih tokom ratova na prostoru bivše SFRJ.

1.3.4. Kreirati i realizovati informativne kampanje kako bi javnost bila informisana o velikom doprinosu koji žene pružaju u suočavanju sa ratnom prošlošću, u izgradnji mira, zaštiti žena od diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja, promovisanju nenasilnog rešavanja sukoba, ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti.

1.3.5. Sprečiti i efikasno procesuirati sve vidove napada i šikaniranja aktivistkinja/aktivista mirovnog pokreta koji vrše monitoring nad procesuiranjem ratnih zločina i ostvarivanjem ljudskih prava i pružaju pomoć i podršku žrtvama diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja.

AKTERI PRIMENE

U realizaciji *Akcionog plana za implementaciju Rezolucije SBUN 1325 u Srbiji* u delu koji se tiče zaštite prava žena kao i u ostvarivanju drugih strateških dokumenata koji doprinose eliminisanju diskriminacije žena, unapređenju i zaštiti ženskih ljudskih prava i promovisanju ljudske bezbednosti, bili bi angažovani, svako u domenu svojih nadležnosti i u skladu sa svojim statusom u ustavnom sistemu, sledeći akteri:

- Narodna skupština, posebno Odbor za ravnopravnost polova, Zakonodavni odbor, Odbor za finansije.
- Vlada, posebno Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Komesarijat za izbeglice, Ministarstvo kulture, sektor za medije,
- Svi institucionalni mehanizmi za ravnopravnost polova u Republici, uključujući pokrajinske i lokalne institucionalne mehanizme za ravnopravnost polova.
- Sudovi.
- Javna tužilaštva.
- Zaštitnik građana, Pokrajinski ombudsman i lokalni ombudsmani, posebno njihovi zamenici zaduženi za ravnopravnost polova.

- Organizacije civilnog društva, posebno one čija je aktivnost usmerena na oblast rodne ravnopravnosti, zaštitu žena od diskriminacije, zaštitu žena žrtava trgovine ljudima, migrantkinja, azilantkinja, azil i na unapređenje ženskih ljudskih prava,
- Političke stranke.
- Mediji, posebno javni servis.
- Obrazovne institucije, škole, univerziteti, instituti, akademija.
- Grupa za praćenje primene *Akcionog plana za implementaciju Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1325 u Srbiji*, kao i regionalna grupa za praćenje implementacije Rezolucije *Saveta bezbednosti UN 1325*.

INDIKATORI USPEHA

Kao pokazatelji praćenja uspešnosti realizaciji planiranih mera i aktivnosti utvrđenih *Akcionim planom za implementaciju Rezolucije SBUN 1325 u Srbiji* i identifikovanja eventualnih problema koji se tokom realizaciji mogu javiti koristiće se:

- Usvojeni zakoni i nova strateška dokumenta;
- Broj i sadržaj izveštaja državnih organa, pravosudnih i drugih institucija u sprovođenju relevantnih strateških dokumenata;
- Statistički pokazatelji o broju i ishodu procesuiranih dela nasilja prema ženama;
- Statistički pokazatelji o broju i ishodu postupaka u cilju zaštite žena od diskriminacije;
- Statistički pokazatelji o broju i ishodu postupaka za zaštitu ljudskih prava žena;
- Statistički pokazatelji o broju žena kojima je pružena besplatna pravna pomoć u cilju zaštite i ostvarivanja njihovih prava;
- Broj i sadržina priloga u medijima posvećenih nasilju nad ženama, diskriminaciji žena, ugrožavanju i povredi njihovih ljudskih prava, kao i priloga u kojima se ukazuje na primere dobre prakse;

- Broj i sadržina priloga u medijima posvećenih životu i iskustvima žena izbeglica, interno raseljenih žena, povratnica, azilantkinja i žrtava trgovine ljudima, uz ukazivanje na primere dobre prakse;
- Broj i sadržina priloga u medijima o doprinosu žena u izgradnji mira;
- Broj i sadržina priloga u medijima o iskustvima žena branitelja/ki ženskih ljudskih prava;
- Broj, vrsta, sadržina i efekti planiranih informativnih i medijskih kapmanja;
- Formiranje i operacionalizacija rada fonda za naknadu štete ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja;
- Izveštaji Vlade, odgovarajućih ministarstava, državnih organa i institucija koje su neposredno angažovane na primeni *Akcionog plana za implementaciju Rezolucije SBUN 1325 u Srbiji*;
- Izveštaj grupe za nadzor nad primenom *Akcionog plana za implementaciju Rezolucije SBUN 1325 u Srbiji*;
- Izveštaj regionalne grupe (tela) koje prati primenu Rezolucije SBUN 1325;
- Izveštaji organizacija civilnog društva angažovanih na primeni *Akcionog plana za implementaciju Rezolucije SBUN 1325 u Srbiji* NVO;
- Izveštaji u senci koji organizacije civilnog društva podnose prilikom izveštavanja međunarodnih institucija o stanju ljudskih i ženskih ljudskih prava u Srbiji.

PRAVO ŽENA NA ZAŠTITU OD NASILJA U PORODICI

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

4

REZIME

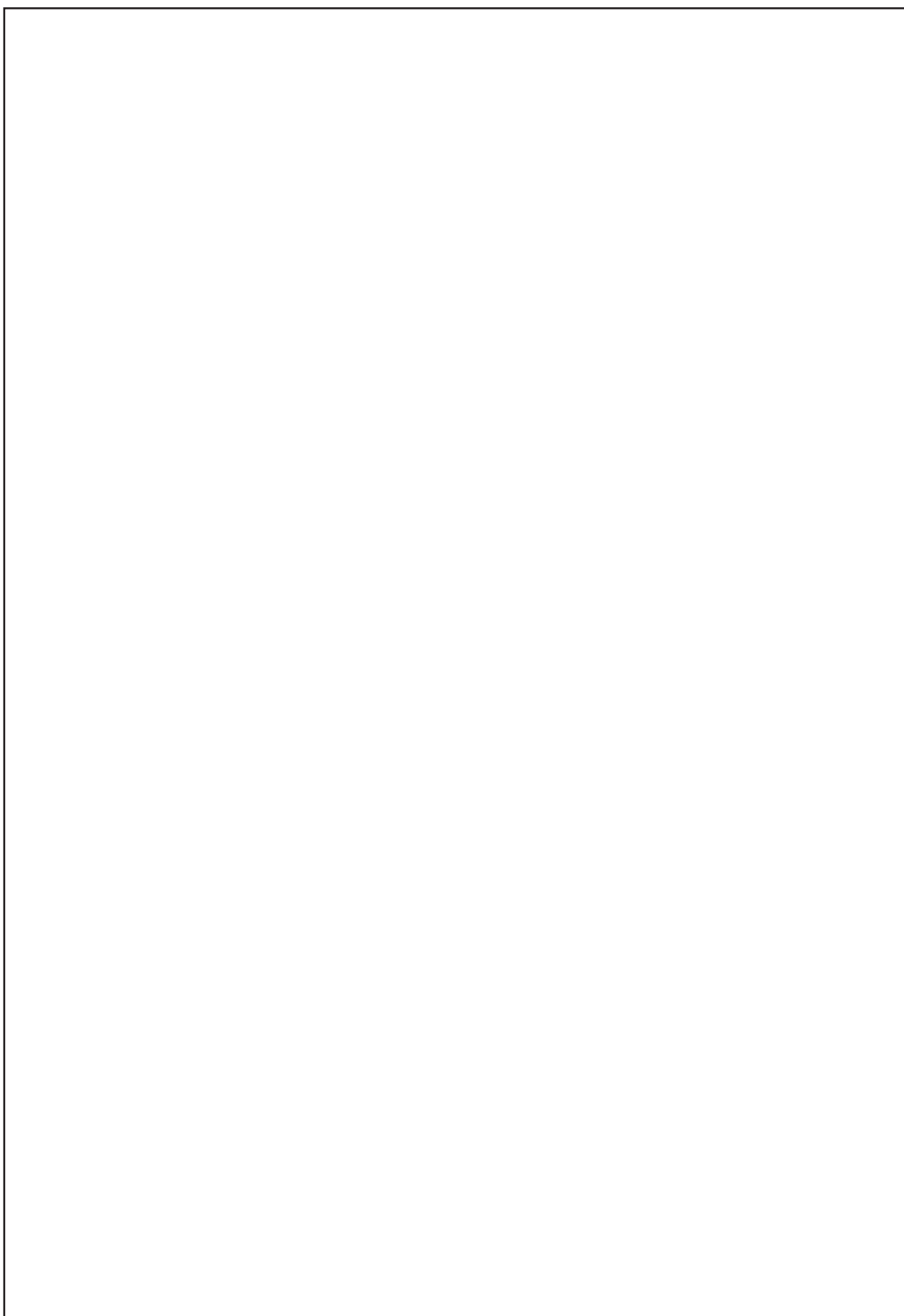
U različitim vremenskim periodima i društveno-ekonomskim formacijama žene su viktimizirane na različite načine i onemogućene da ostvare pravo na zaštitu od nasilja. U srednjem veku primena "disciplinskih mera" prema ženama, deci i slugama nije zabranjivana, samo je imala ograničenje da bude u "razumnim granicama". Muškarci su "imali pravo" da koriguju ponašanje žena i "disciplinskim merama" ih nauče da budu poslušne, pokorne i da udovolje postavljenim zahtevima. Primena nasilja prema ženama kao sredstva da se drže u poslušnosti i pokornosti najviše se ispoljavala u porodičnom okruženju. Na taj način žene su bile lišene jednog od osnovnih ljudskih prava - prava na zaštitu od porodičnog nasilja. Pored toga što su bile žrtve porodičnog nasilja, žene su takođe u velikoj meri bile izložene seksualnom nasilju (najteži oblik ovog nasilja je silovanje), čime se povređuje njihovo pravo na polnu i seksualnu slobodu.

Zvanične statistike u većini zemalja u svetu ne pružaju podatke o stvarnoj rasprostranjenosti nasilja koje se primenjuje prema ženama. Ipak, na osnovu interesovanja i istraživanja naučnica feministkinja i aktivističkim radom ženskih grupa, došlo se do saznanja da je viktimizacija žena u današnje vreme veoma rasprostranjena, ali još uvek nedovoljno društveno vidljiva. O nasilju nad ženama postoji niz predrasuda i stereotipa, koji značajno doprinose neefikasnoj društvenoj i pravnoj zaštiti putem mehanizama neformalne i formalne društvene kontrole.

KLJUČNE REČI

diskriminacija žena, ljudska prava, zlostavljanje žena, nasilje u porodici, nasilje u braku, predrasude i stereotipi, krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici

* Objavljeno u: Ljudska prava za žene, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 2004, str. 138,
ISBN 86-83561-07-0

1. NASILJE NAD ŽENAMA PREDSTAVLJA KRŠENJE OSNOVNIH LJUDSKIH PRAVA

U čl. 1 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena definisano je da izraz "diskriminacija žena" označava svako razlikovanje, isključivanje ili ograničenje ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili bilo kom drugom domenu, učinjeno na osnovu pola, koje za rezultat ima umanjivanje ili onemogućavanje priznavanja uživanja ili vršenja tih prava od strane žena na osnovu jednakosti muškaraca i žena, bez obzira na njihov bračni status. Zlostavljanje žena koje se vrši od strane muškaraca u okviru bračne, vanbračne zajednice ili partnerskog odnosa, kao i u okviru porodice, svakako ima za cilj da smanji i obezvredi ženama priznavanje, uživanje ili ostvarenje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Treba naglasiti da prema opštim preporukama i opštim komentarima Konvencije od strane Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena, ljudska prava i fundamentalne slobode uključuju: pravo na život, pravo da se ne bude žrtva mučenja ili okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg odnosa ili kazne, pravo na jednaku zaštitu prema humanitarnim normama za vreme međunarodnog ili unutrašnjeg oružanog sukoba, pravo na slobodu i bezbednost ličnosti, pravo na jednaku zakonsku zaštitu, pravo na ravnopravnost u porodici, pravo na najviši dostupan standard fizičkog i mentalnog zdravlja, pravo na pravedne i prihvatljive uslove rada. Tradicionalni stavovi prema kojima su žene podređene muškarcu i stereotipna shvatanja o ženama kao "drugom polu" u svim oblastima društvenog i javnog života protežu se kroz istoriju i uslovljavaju znatno veću izloženost žena svim oblicima nasilja.

U nekim delovima Afrike i Bliskog Istoka rasprostranjena je ritualna praksa odstranjivanja klitorisa (klitorektemija) i amputacija spoljnih a nekada i unutrašnjih usmina i zašivanje vulve (infibulacija). Ovi oblici viktimizacije žena tesno su povezani sa važnošću koju porodica daje ženskoj seksualnoj "ispravnosti". Prema podacima UNICEF-a, od 8.000 abortusa koji se u Bombaju obave posle amniocenteze (na osnovu koje se utvrđuje pol deteta u utrobi), u najmanje 7.999 stradaju devojčice. Svake godine u Kini "nestane" najmanje dva miliona devojčica. One su žrtve zakona iz 1979. koji kineskom parovima dozvoljava da imaju samo jedno dete. Muška deca opstaju, a žensku decu ubijaju jer, prema starom verovanju, predstavljaju prokletstvo i teret. Ako i budu rođene, devojčice teško mogu da prežive jer ih ostavljaju bez hrane, vode, lekova, prepuštene prirodnoj selekciji. Ukoliko pored svih ovih muka prežive, veoma rano se udaju

(lepa, mlada i nevina ćerka najbolja je roba) da bi rađale i to, naravno, sinove. Ukoliko se na bilo koji način suprotstave rizikuju da budu izložene surovom nasilju - mučenju, unakaženju, maltretiranju. Komisija za zaštitu žena u Indiji saopštila je da se spaljivanja nevesta zbog miraza, kao izraz tradicionalnog običaja, dešava bar jednom nedeljno i da dobija epidemijske razmere, ali da se prikriva nesrećama u kuhinji ili samoubistvima. U Rusiji je 1994. prema zvaničnim podacima registrovano 14.000 silovanja, ali je stvarni broj mnogo veći jer postoji mnogo neprijavljenih slučajeva. Osim toga, oko 15.000 žena ubili su njihovi partneri. Prema podacima SOS udruženja u svetu je svaka tri minuta jedna žena pretučena, svakih 5 minuta jedna žena je silovana, svakih 10 minuta jedna devojčica je seksualno zlostavljana.

U jednoj od najsveobuhvatnijih studija (Levinson, 1988), koja je proučavala rasprostranjenost različitih formi porodičnog nasilja u 14 društava Saharske Afrike, 10 iz Srednjeg Istoka, sedam iz Evrope (uključujući Srbiju), 17 iz Severne i 16 iz Južne Amerike, 13 iz Okeanije i 13 Azijskih zajednica, tako što su antropolozi živeli sa porodicama i neposredno posmatrali njihov porodični život, konstatovano je:

- od svih oblika nasilja najčešće je zlostavljanje supruge, ono se pojavljuje u 84,5% ispitivanih kultura,
- u 70% nasilje se obično ispoljava kada je suprug trezan, u 8,9% posmatranih zajednica kada je u pijanom stanju a u 5,6% podjednako i kada je pijan i kada je trezan,
- u 45,5% kultura glavni razlog nasilja nad suprugom je sumnja u njenu vernost, odnosno ljubomora,
- u 46,6% proučavanih društava nasilje nad ženom se okončava smrću ili ozbiljnim povredama,
- nasilje nad mužem je nezamisliva pojava u 73,1% društava, retko se dešava u 20,2% a često u samo 6,7% ispitivanih kultura.
- ubistvo dece je izuzetno redak oblik nasilja, ali se u 78,5% zajednica dešava isključivo u onim kulturama u kojima postoji nasilje nad ženom i fizičko kažnjavanje dece.

Iz navedenih podataka može se zaključiti da je nasilje u porodici najrasprostranjeniji oblik nasilja nad ženama u svetu i da se, s obzirom na različite vidove ispoljavanja ovog oblika nasilja (fizičko, psihičko, seksualno, ekonomsko), povređuju ili ugrožavaju najosnovnija ljudska prava i slobode: pravo na život i zdravlje, pravo na polnu i seksualnu slobodu, pravo na privatnost, psihičku i ekonomsku sigurnost.

2. NASILJE U PORODICI I NASILJE U BRAKU - PUT OD PRIVATNOSTI DO DRUŠTVENE VIDLJIVOSTI

Dugo se smatralo da je primena nasilja prema članovima porodice, posebno između bračnih i vanbračnih partnera, porodična i privatna stvar, dobro čuvana "porodična tajna", daleko od društvenog saznanja. Od žrtava ovog oblika nasilja, najčešće žena, često se čulo „sramota me je da o tome pričam“, „niko mi ne može pomoći“, „sama sam kriva“, a od najbližih rođaka i poznanika „to je njihova privatna stvar“, „ne želim da u tome učestvujem“. Jasno je, međutim, da se porodično nasilje, kao i svako drugo nasilje, ne može društveno tolerisati i da je aktivno suprotstavljanje nasilju društveno-politički proces. Primena nasilja u porodičnim odnosima nikako ne može da ostane privatna stvar jer su, pored ostalog, posledice primene nasilja u porodici razorne: nestaje odnos poverenja i privrženosti, mlađi članovi porodice - deca mogu da počnu sa vršenjem krivičnih dela, bežanjem od kuće, upotrebom alkohola i opojnih droga, a takođe dolazi do značajnih promena fizičkog i psihičkog zdravlja zlostavljanih članova porodice.

Porodice u kojima postoji nasilje su "društveno neupadljive", one u široj socijalnoj sredini dobro funkcionišu i postojanje nasilja se ne primećuje.

Postojanje nasilja se ne primećuje jer ga članovi porodice čuvaju smatrajući da je to što se dešava u porodici deo njihove privatnosti i da je čak i primena nasilja „porodična stvar“ za koju okolina ne sme da sazna. Bez obzira na to što trpi nasilje žena smatra da porodica prema spoljnoj okolini treba da sačuva izgled stabilnosti i sigurnosti. Nasilnik se često različito ponaša u javnosti i privatno ispoljavajući svoju agresivnu prirodu samo kod kuće. Međutim, dugotrajna, kontinuirana primena fizičke i psihičke sile i pretnje, koja pogađa veoma bliske članove porodice među kojima bi trebalo da postoji slaganje, privrženost, iskrenost i emocionalna povezanost, ne bi smela da ostane u okvirima porodice.

Posledice nasilja su veoma ozbiljne u odnosu na sve članove porodice, pa se u literaturi konstatuje da je „porodica je najnasilnija grupa u društvu sa izuzetkom policije i vojske. U porodici imate više šansi da budete ubijeni, povređeni ili psihički napadnuti nego u bilo kojoj drugoj društvenoj situaciji” (Roeh, 1984.). Prema podacima OUN prvi uzrok smrti ili invalidnosti među ženama od 15-45 godina nisu bolesti ili saobraćajne nesreće, već nasilje, a najopasnije mesto za ženu je njen sopstveni dom. Posledice nasilja u porodici najviše pogađaju decu koja su svedoci konfliktnih odnosa i zbog toga trpe psihičko nasilje. Znači, generalno posmatrano, porodica nije raj koji pruža sigurnost od opasnosti niti primena nasilja prema ženi u braku predstavlja isključivo lični problem bračnih partnera. Privatnost porodice je zaista neprikosnovena ukoliko neko od njenih članova nije izložen brutalnom nasilju. Ukoliko u porodici postoji fizičko, seksualno ili psihičko nasilje, to više nije privatna stvar njenih članova, već kriminalitet koji treba da bude društveno (krivičnopravno) sagledan i tretiran.

Sukob između društvenog interesa da se štite osnovne vrednosti (život i zdravlje, fizički integritet, čast itd.) i prava na zaštitu privatnog i intimnog porodičnog života, često ne omogućava svestrano fenomenološko i etiološko izučavanje ove pojave i preventivno delovanje. Stoga je neophodno naglasiti da društvena intervencija ne može i ne sme da bude isključena ako se radi o porodici čiji su članovi nasilni.

U literaturi se nasilje definiše kao upotreba sile, pretnje ili zloupotreba moći prema drugom licu.

Nasilje u porodici se definiše kao primena fizičke i psihičke sile prema članovima porodice uz ugrožavanje i povređivanje domena sigurnosti i odnosa poverenja i ispoljavanje kontrole i moći nad članovima porodice, bez obzira da li je u važećem zakonodavstvu predviđeno kao krivično delo i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja. Nasilje u porodici se može se javiti u više oblika: nasilje u braku, nasilje prema članovima zajedničkog domaćinstva, nasilje prema deci. Svaki od ovih oblika ukazuje na povređivanje i ugrožavanje domena sigurnosti i odnosa poverenja, a manifestuje moć i kontrolu nad žrtvom. Ispoljava se kroz kontinuiranu primenu fizičke i psihičke sile, dugotrajno je i pogađa veoma bliske članove porodice među kojima bi trebalo da postoji slaganje, privrženost, iskrenost, emotivna povezanost.

Pod nasiljem u braku se podrazumeva fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko zlostavljanje koje vrši muž nad ženom, nezavisno od toga da li je ono prijavljeno i da li je bilo predmet krivičnog ili prekršajnog gonjenja ili presuđenja (Nikolić-Ristanović, V., 2003). Nasilje u braku može da se posmatra sa medicinske strane (ukoliko povrede prouzrokovane nasiljem zahtevaju medicinski tretman ili je tako ozbiljna da prouzrokuje smrt žene), pravne (ukoliko žrtva nasilja traži pravnu zaštitu) i sociološke (češće se javlja u porodicama sa nižim socijalno-ekonomskim statusom i u onim porodicama u kojima su žene nezaposlene).

Zahvaljujući pre svega radu i zalaganju aktivistkinja ženskog pokreta, nasilje u porodici, posebno nasilje u braku, nije više tretirano kao privatna stvar pojedinca, već je preneto na društvenu sferu posmatranja i reagovanja. Primene preventivnih ili represivnih mera socijalne i kriminalne politike. Aktivistkinje ženskih grupa su ohrabrivale žrtve nasilja ističući da: "nema opravdanja za nasilje", "nasilje nije privatna stvar", "svaka situacija nasilja ima rešenje" i sl. Feministiki ili ženski pristup nasilju polazi od sledećih postavki:

1. nasilje prema ženama nije isključivo lični problem i individualna patologija,
2. nasilje prema ženama je društveni problem, socijalna patologija, izraz odnosa prema ženi,
3. nasilje je problem nasilnika a ne žrtve, žrtva nije kriva za nasilje koje se nad njom vrši,
4. prekinuti ćutanje o nasilju uopšte, posebno o nasilju u porodici, učiniti ga vidljivim i tražiti društveno rešavanje problema.

Tokom sedamdesetih godina u SAD, Engleskoj i drugim zemljama Zapadne Evrope otvorena su prva skloništa za pretučene žene. Time je po prvi put pružena društvena podrška ženama koje su tražile utočište. Izlazeći u javnost sa do tada nepoznatim podacima o rasprostranjenosti porodičnog nasilja, kao i ozbiljnosti povreda koje se tom prilikom nanesu, aktivistkinje pokreta za pomoć pretučenim ženama osporile su tradicionalno viđenje ovog problema kao poremećaja odnosa između partnera koje treba ostaviti psihijatrima i bračnim savetovalištima. Njihov zahtev za organizovanom društvenom akcijom bio je pre svega upućen zakonodavcu i organima krivičnog gonjenja. Tako je počelo lobiranje zakonodavca, angažovanje medija i senzibilisanje javnosti u SAD i zapadnoevropskim zemljama.

Prvi programi edukacije i obuke za profesionalce koji se u svom radu sreću sa porodičnim nasiljem ustanovljeni su u SAD 1977. Zakon kojim su data ovlašćenja policiji da privede i zadrži nasilnika ukoliko postoje osnovi sumnje da je počinio neko od nasilnih dela u porodici usvojen je 1978. u Minesoti. Jedan od prvih zakona o nasilju u porodici donet je u ovoj državi 1979. Posle toga je više puta menjan i danas predstavlja jedan od najnaprednijih modela pravne zaštite od nasilja u porodici. U Velikoj Britaniji je početkom osamdesetih godina XX veka građanskopravna zaštita od porodičnog nasilja dobila formu zakona. Ubrzo zatim počelo se sa izricanjem mere obavezne intervencije policije u situacijama svađe ili tuče među članovima porodice. Danas je u Kanadi krivično delo upotreba fizičke sile ili pretnje da će se ona primeniti prema bilo kom licu. Krivični zakoni Pensilvanije, Arkanzasa, Kalifornije u Americi i krivični zakoni Švajcarske, Španije, Portugalije, Poljske sadrže krivična dela kojima se inkriminiše psihičko i fizičko nasilje u braku i porodici. Austrija je 1997. donela Zakon o nasilju u porodici po kome policija prilikom dolaska na lice mesta u slučaju nasilja u porodici može da udalji nasilnika iz stana. Nasilnik posle toga ne sme deset dana da se približava jer je označen kao opasan za porodicu. Na zakonodavnom planu zaštita žrtava nasilja u porodici razvijala se u dva pravca: kroz građanskopravne mehanizme i krivičnopravnu regulativu.

3. NASILJE U PORODICI I NASILJE U BRAKU -PREDRASUDE I STEREOTIPI

O nasilju u porodici i nasilju u braku postoji veliki broj predrasuda i stereotipnih shvatanja vezanih za žrtve, nasilnike i ostale koji su na direktan ili indirektan način povezani sa nasiljem. Postojanje predrasuda znatno otežava preventivno delovanje i suzbijanje nasilja u porodici, a utiče i na pomirljiv stav društva i prihvatanje nasilja kao patrijarhalno opravdanog načina ponašanja i reagovanja. Pri tome, predrasude treba shvatiti u najširem smislu značenja - kao iznošenje tvrdjenja uz koje se pridružuje uverenost u njihovu tačnost iako ta tvrdjenja nisu potkrepljena činjenicama niti zasnovana na argumentima nego su donesena bez prethodnog proveravanja njihove tačnosti i bez prethodnog razmišljanja o tome. Kada se govori o predrasudama o nasilju u porodici misli se na negativne, logički neosnovane, uporno održavane i intenzivnim emocijama praćene stavove o odnosima među polovima, dominantnoj i isključivoj „vlasti” muža odnosno oca, podređenosti i podčinjenosti žena kao marginalne grupe, određenim društvenim ulogama rodno uslovljenim. Ove predrasude se stiču u toku života

socijalnim učenjem, najčešće po modelu, čvrsto su povezane sa tradicionalnim načinom života i tradicionalnim shvatanjima, predstavljaju sastavni deo ponašanja i reagovanja, dublje su ukorenjene u ličnosti i teško ih je ukloniti.

Sa predrasudama su povezana stereotipna shvatanja. Neki pisci smatraju da su ona izvor predrasuda. U svakom slučaju, predrasude značajno utiču na formiranje stereotipa koji su, ustvari izraz intenzivnih negativnih predrasuda. Za razliku od predrasuda stereotipi obuhvataju takav kognitivan odnos prema nasilnicima i žrtvama nasilja koga karakteriše teško promenljivo, uprošćeno, rigidno i generalizovano shvatanje. Navodimo najčešće predrasude o nasilju u porodici koje karakterišu naše kulturno okruženje.

- nasilje u porodici/ nasilje u braku nije rasprostranjeno u velikom obimu

Tačno je da o obimu i rasprostranjenosti nasilja u porodici ne postoje zvanični statistički podaci. Međutim, zabluda je da nasilje u porodici-nasilje u braku nije rasprostranjeno. Tačan obim ove pojave teško je utvrditi zbog neprijavljivanja i neregistrovanja slučajeva kao izvršenih krivičnih dela. Žene koje trpe nasilje od strane muža vrlo retko traže pomoć od policije i centra za socijalni rad zbog neefikasnog delovanja institucija. Zbog toga se o obimu nasilja u porodici zaključuje se posredno, na primer, prilikom vođenja nekih drugih sudskih postupaka (postupak za razvod braka, poveravanje dece ili podelu imovine) ili se podaci dobijaju od službi koje su vaninstitucionalno organizovane za pomoć žrtvama nasilja (S.O.S. službe, savetovališta i sl.). UNICEF je 1994. uradio opsežnu analizu položaja žene u zemljama u tranziciji. Stručnjaci su konstatovali da je nasilje prema ženama široko rasprostranjeno u svim zemljama u tranziciji, ali da, nasuprot relativno dobro dokumentovanim drugim oblicima nasilja, ovaj oblik nasilja često prolazi neprimećeno i nedokumentovano. Okolnost da je porodično nasilje zvanično neregistrovano, ne znači da nasilje nije posebno značajan i ozbiljan društveni problem.

- žene žrtve nasilja potiču iz socijalno ugroženih slojeva, one su neobrazovane i nekvalifikovane.

Nedostatak preciznih statističkih podataka uslovio je nastanak predrasude da su u siromašnijim porodicama češće svađe i konflikti usled nedostatka materijalnih sredstava. Međutim, istraživanja pokazuju da ne postoje društveno-ekonomske barijere za nasilje u porodici. Nasilje podjednako postoji u svim društvenim slojevima, nasilnici dolaze iz svih društvenih slojeva, etničkih grupa,

verskih opredeljenja, a među ženama koje trpe nasilje ima i neobrazovanih, sa nižim obrazovanjem, domaćica, radnica, ali i visoko obrazovanih sa uspešnom profesionalnom karijerom.

- žena je kriva za nasilje koje trpi, ona je svojim postupcima prouzrokovala nasilje i zaslužuje da bude kažnjena.

U osnovi ove predrasude je uverenje mnogih ljudi da sigurno nešto nije u redu sa zlostavljanom ženom i da ona ustvari „zaslužuje” nasilje. Time što stalno prigovara, što ne čuti ili ne obavlja kućne poslove, što je neuredna i sl. ona provocira ili „izaziva” muškarca da se prema njoj ponaša brutalno. Istraživanja pokazuju da nasilje najčešće nije rezultiralo kao posledica neprilagođenog ponašanja žene i da najveći broj žena ustvari sve preduzima da smiri partnera i izbegne nasilje. Prema tome, smatrati da je žrtva nasilja „kriva” za nasilje znači prihvatati nasilje i štititi nasilnika. Žena svakako nije kriva za nasilje koje se prema njoj primenjuje, primena nasilja nema opravdanja. Jedinu krivcu za nasilje je nasilnik i žena treba da se izbori za pravo na fizički i psihički integritet.

- zlostavljana žena je mazohistkinja, ona uživa u zlostavljanju.

Ovakva pogrešna predstava nastala je na osnovu realno postojeće okolnosti da većina zlostavljanih žena dosta dugo trpi nasilje ne prekidajući zajednički život sa nasilnikom. Ona ima za cilj da opravda nasilje svodeći uzroke nasilja na psihički život žene. Međutim, razlozi zbog kojih žena ostaje u postojećoj vezi sigurno nisu vezani za osećanje prijatnosti i uživanja u nasilju, već u sasvim drugim objektivnim i subjektivnim okolnostima.

- žrtva nasilja u porodici uvek može da napusti nasilnika, tada će nasilje prestati

Postavlja se pitanje zašto žena koja živi u braku sa nasilnikom jednostavno ne napusti nasilnika i time izbegne dalje ispoljavanje nasilja prema njoj. Istraživanja pokazuju da posebna ugroženost i opasnost za žene postoji u momentu kada odluče da napuste svoje muževe nasilnike. Tada često postaju žrtve ubistva od strane nasilnika. Ovaj obrazac nasilja je toliko rasprostranjen da M.R.Mahoney uvela poseban termin „napad prilikom odvajanja” („separation assault”) da bi opisala različite oblike nasilja i prinude koje nasilnik preduzima kada žena pokušava da ga napusti. S druge strane, mnogi ekonomski, socijalni i emocionalni faktori sprečavaju ženu da napusti nasilnika. Veliki broj žena koje

trpe nasilje u braku ekonomski su zavisne od muža (nezaposlene su i bez rešenog stambenog pitanja), jedan broj žena ostaje sa nasilnikom zbog dece, neke se plaše osвете ili ne znaju svoja prava, mnoge su izgubile samopouzdanje i ne veruju u svoje mogućnosti i sposobnosti ili su emotivno zavisne od partnera koji se u cikličnom javljanju nasilja u jednom momentu promeni i žena veruje da se nasilje neće ponoviti. Prema tome, žena ne ostaje sa nasilnikom zbog toga što joj takva situacija odgovara već zbog toga što svaka žena nije uvek u mogućnosti da nađe izlaz iz situacije nasilja.

Netačnost shvatanja da žrtva uvek može da napusti nasilnika i time prekine porodično nasilje naročito se ispoljava kada se radi o drugim članovima porodice koji se javljaju kao žrtve porodičnog nasilja. Tako je, na primer, teško je zamisliti kako će se odvojiti roditelji ili samo majka od nezaposlenog sina nasilnika sa kojim živi u zajedničkom domaćinstvu.

- fizičko nasilje u partnerskim odnosima izolovan je događaj i mala je verovatnoća da će se ponoviti.

Fizičko nasilje je najdrastičniji vid ispoljavanja patrijarhalnog nasilja. Ono je deo složenog obrasca moći i kontrole u partnerskom odnosu. U patrijarhalnoj kulturi nasilje nad ženama predstavlja: izraz muškosti, deo folklornih običaja, demonstraciju moći muškaraca nad ženama, jakih nad slabijima, legitimno i legalizovano pravo muškarca nad ženom kao na svojinu.

Iskustva žena koje su bile izložene fizičkom nasilju pokazuju da se fizičko nasilje vrši na različite načine i različitim sredstvima. Ono obuhvata: batinjanje, udaranje pesnicama po glavi i telu, čupanje kose, povrede oštrim i tupim predmetima, šutiranje nogama, davljenje, bacanje na zid ili pod, nanošenje opekotina cigaretom, upaljačem, vatrom, vrelom vodom, peglom ili drugim vrelin predmetima, savijanje i lomljenje ruku, nosa, vilice, udaranje kaišem, drvenim, metalnim ili drugim predmetima itd. Primena fizičkog nasilja u početku najčešće ima za posledicu laku telesnu povredu - modricu, kontuziju. Međutim, predrasuda je da će se fizičko nasilje koje vrši muškarac prema ženi u partnerskom odnosu završiti samo sa lakim povredama. Što se više ponavlja, nasilje postaje brutalnije a povrede sve opasnije, do smrtonosnih.

- deci je potreban otac iako je nasilan prema njihovoj majci. Žena treba da ostane sa nasilnim partnerom za dobrobit svoje dece.

Ova predrasuda postoji i kod žena žrtava nasilja u braku koje smatraju da treba po svaku cenu da održe porodicu i da se žrtvuju da bi deca imala oba roditelja. Najčešće žene ne žele da prepoznaju nasilje jer im patrijarhalni moral nalaže da „održu porodicu” bez obzira na posledice. Svakako da ne treba osuđivati ženu koja želi da ostane sa partnerom i pored nasilja koje postoji jer je to njena odluka, ali ono što ona svakako treba da zna je činjenica da odrastanje u porodici u kojoj postoji nasilje ima niz štetnih posledica za emocionalni i socijalni razvoj dece i dovodi do međugeneracijskog prenošenja nasilja.

- verbalna pretnja nije zlostavljanje

Pretnje nesumnjivo predstavljaju oblik emocionalnog zlostavljanja i utiču na stvaranje odnosa koji se zasniva na strahu i poslušnosti žrtve. Rezultati dosadašnjih istraživanja nasilja u porodici nesumnjivo pokazuju da su pretnja nasiljem i fizičko zlostavljanje veoma povezani i da žrtva posle pretnje najčešće doživljava fizičko nasilje. Stoga pretnju nasiljem ne treba olako shvatiti, ona je znak da postoji neposredna opasnost po život, telesni integritet i zdravlje.

- žaljenje i kajanje koje nasilnik pokazuje izvesno vreme posle izvršenog nasilja znače da se on promenio.

Iskustva u radu sa zlostavljanim ženama pokazuju da unutar porodice postoji dinamika javljanja nasilja. U literaturi se govori o postojanju tri faze u ciklusu nasilja u porodici (Walker, 1980, Carhe, 1982): prva faza rastuće napetosti koju karakterišu manji incidenti, druga faza je nasilni događaj kada dolazi do nekontrolisanog oslobađanja napetosti i treća faza žaljenje i izvinjavanje. Ove faze se smenjuju što znači da žaljenje i kajanje koje nasilnik pokazuje posle izvršenog nasilja ne znače da on neće ponoviti nasilje.

- alkohol je glavni uzrok nasilja u porodici

Istraživanja pokazuju da su muškarci koji piju tri puta nasilniji prema ženama od onih koji ne piju (Barnet i dr., 1997.). Sklonost ka agresivnom ponašanju postaje sve izrazitija ukoliko alkoholizam više napreduje, a poremećaj bračno-porodičnih odnosa dobija teže i složenije forme. Međutim, alkoholizam je najčešće uslov, podsticajna okolnost za ispoljavanje nasilja, retko direktan i neposredan uzrok javljanja nasilja. Nasilje i agresivnost jedne osobe ne može se pravdati upotrebom alkohola.

Ovo je samo deo predrasuda koje postoje i u našim uslovima. Interesantno je da mnoge od njih postoje kod žena i da žene doprinose njihovom održavanju. Zbog toga je veoma oslobađati žene predrasuda o odnosu polova i nasilju u porodici jer će samo na taj način biti spremene da donesu pravilne odluke o svom životu. Isto tako, važno je da socijalni radnici, lekari, policijski službenici i ostala stručna lica koja obavljajući svoju profesiju dolaze u kontakt sa slučajevima nasilja u porodici, kao i članovi porodice i prijatelji prepoznaju indikatore nasilja. Nasilje u porodici se ne dešava kao izolovani incident. Jedan incident fizičkog nasilja samo je vidljivi pokazatelj obrasca nasilničkog ponašanja koje se može protezati kroz veoma dugi vremenski period. Ostali članovi porodice, prijatelji, profesionalci, volonterske službe koje pružaju podršku i pomoć u slučajevima porodičnog nasilja moraju biti svesni mogućnosti da ovi incidenti otkrivaju skriveni obrazac zlostavljanja koje se dešava u dužem vremenskom periodu. Takođe svi oni moraju znati da, ukoliko žrtva porodičnog nasilja koja se obraća za pomoć i podršku ne naiđe na poverenje, mala je verovatnoća da će se ponovo obratiti i zatražiti pomoć.

4. PRAVO NA ZAŠTITU OD PORODIČNOG (BRAČNOG) NASILJA U SRBIJI

4.1. Društveni okvir novih zakonskih rešenja

Na pojavu nasilja među partnerima presudan uticaj imaju sledeći faktori: nestabilnost društvenog statusa i dohotka, radikalne promene u finansijskoj situaciji (naglo osiromašenje ili naglo obogaćenje), problemi sa stanovanjem, kao i sa ovim faktorima povezane promene u rodnim identitetima i proizvedena neravnoteža moći između muškaraca i žena (Nikolić-Ristanović, V., 2002.). Rizik nasilja se povećava sa povećanjem negativog uticaja bilo kog od navedenih faktora a najviše šansi da do nasilja dođe ima onda kada postoji akumulacija više faktora rizika, kao, na primer:

- finansijski problemi;
- nestabilnost zaposlenja ili dugi periodi nezaposlenosti,
- prinudni povratak na višegeneracijsku porodicu;
- upotreba alkohola;
- rodne uloge i odnosi moći između muškarca i žene,

- kriza muškosti i kriza ženskosti (marginalizovana muškost i marginalizovana ženskost).

Pored navedenih faktora koji potiču iz društvene sredine i društvenih okolnosti, značajno je pomenuti nedostatak veštine komuniciranja i pregovaranja u konfliktnim situacijama između partnera, kao i prihičke (stavovi, vrednosti, ponašanje) i psihosocijalne faktore.

Društvena i ekonomska kriza u Srbiji u toku poslednje decenije, tranzicija ka kapitalizmu, uz postojeći tradicionalna i patrijarhalna shvatanja koja se nisu promenila, nesumnjivo su značajno uticali na povećanje kriminaliteta nasilja u celini, posebno nasilja u porodici. Zbog toga je, prilikom traženja rešenja za problem nasilja u društvu uopšte i nasilja u porodici, posebno, neophodno poći od širih struktura ekonomske, rodne i etničke nejednakosti u društvu.

Potrebno je naglasiti da je loš ekonomski položaj, koji ženama onemogućava da žive samostalno čak i kada su zaposlene i zarađuju, značajniji kao prepreka napuštanju nasilnika nego kao faktor koji doprinosi samom nasilju. Ovaj stav se zasniva na kvantitativnom istraživanju porodičnog nasilja u Srbiji, koje je sproveo istraživački tim Viktimološkog društva Srbije krajem 2001. godine. Dobijeni podaci pokazuju da egzistencijalni problemi predstavljaju jednu od najvećih prepreka koje sprečavaju žene da napuste nasilnika. Pri tome, nemogućnost rešenja stambenog pitanja očigledno ima posebno značajan uticaj na odluku žene da ostane u nasilnoj zajednici.

Najteži oblici porodičnog nasilja ispoljavaju se u partnerskim odnosima

- 5.12.2002. Verislav Jurišević (25) iz Kragujevca zaklao je devojkicu Milanku Marković (25) prilikom dogovora za venčanje.
- 11.1.2003. policajac Dušan Rajković u Novom Sadu ubio je hici iz pištolja svoju devojkicu Ivanu Horvat, a zatim izvršio samoubistvo.
- Ninoslav Kamenović (24) zadavio je 30.4.2003. u Pirotu Emiliju Dimov (25) sa kojom se duže vremena zabavljao, a zatim se obesio.
- 11.5.2003. u selu Saranovu kod Kragujevca Petar Kojadinović (51) iskasapio je svoju suprugu Ljiljanu (29). Motiv ubistva je bila ljubomora i Petrova sumnja da je Ljiljana trudna sa drugim čovekom.

- U noći između 15. i 16.5.2003. Branislav Živanov (32), sekretar OO SPS u Bačkoj Palanci sa više od deset udaraca velikim kuhinjskim nožem ubio je svoju suprugu Katarinu (31). Branislav i Katarina su bili tri godine u braku nepune tri godine i, prema izjavama suseda, živeli su u izuzetnoj harmoniji i ljubavi.
- Siniša Spasić iz Niša uhapšen je zbog postojanja osnovane sumnje da je 31.12.2003. pretukao svoju suprugu Vukanu (61) i na taj način prouzrokovao njenu smrt. Spasić je pozvao hitnu pomoć izjavljujući da je našao suprugu mrtvu. Međutim, lekari su konstatovali da na njenom telu, koje je nađeno na podu, postoje brojne povrede, prelom rebra, nosne kosti, modrice i opekotine.

4.2. Krivičnopravna zakonska regulativa¹

Narodna skupština Republike Srbije donela je 28.2.2002. godine Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, koji, pored ostalog, u

¹ Nasilje u porodici kao krivično delo prvi put je predviđeno Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije 2002. godine u čl. 118a. U Krivičnom zakoniku Republike Srbije („Službeni glasnik RS br. 85/2005 i 88/2005) u čl. 194, za razliku od čl.118a bilo je predviđeno četiri oblika krivičnog dela nasilja u porodici. Pored četiri ranije predviđena oblika dodat je i peti oblik izvršenja ovog krivičnog dela u slučaju da izvršilac prekrši mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona. Takođe je u čl. 194 za sve oblike bilo predviđeno blaže kažnjavanje nego u čl. 118a. Najnovijim izmenama Krivičnog zakonika Republike Srbije („Službeni glasnik RS“ br. 85/2005, 88/2005 – ispravka, 107/2005 – ispravka, 72 od 3.9.2009.) u čl. 194 st. 1 iz radnje izvršenja je izostavljeno „drsko ponašanje“ i predviđene su strožije kazne za sve oblike ovog dela i to: st. 1 zatvor od tri meseca do tri godine; st. 2 zatvor od šest meseci do pet godina; st. 3 zatvor od dve do deset godina; st. 4 zatvor od tri do petnaest godina i st. 5 zatvor od tri meseca do tri godine i novčana kazna. U čl. 112 Krivičnog zakonika tač. 28 (Značenje izraza u ovom zakoniku) definisano je ko se smatra članom porodice: „Članom porodice smatraju se supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik. Članovima porodice smatraju se i braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu“. Značajna izmena izvršena u Krivičnom zakoniku iz 2009. godine odnosi se na mere krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici predviđanjem mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim. Ova mera bezbednosti se može izreći ako je učiniocu izrečena novčana kazna, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovna osuda i sudska opomena (čl. 80). Sastoji se u tome što sud može zabraniti učiniocu krivičnog dela približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju sa oštećenim, ako se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji učinioca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog (čl. 89a st. 1). Dopunila autorka 14.2.2010.

čl. 118a predviđa novo krivično delo "nasilje u porodici". Ovaj Zakon je stupio na snagu 9.3.2002. Na taj način je ostvarena krivičnopravna zaštita, odnosno zaštita represivnim merama, dok je porodičnopravna zaštita ili preventivno delovanja protiv nasilja u porodici još uvek van domena zakonskog regulisanja.

Prema važećem KZ ili čl. 118a KZ RS predviđena su četiri oblika izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici, od najlakšeg do najtežeg.

Radnja **prvog oblika** krivičnog dela se sastoji u upotrebi sile ili ozbiljne pretnje da će se napasti na život ili telo čime se povređuje ili ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodice. Ovom odredbom se pruža zaštita od fizičkog i psihičkog nasilja člana porodice, od nanošenja lakih telesnih povreda. Ako je član porodice žrtva fizičkog nasilja, koje ima za posledicu laku telesnu povredu, ili psihičkog nasilja, koje se sastoji u ozbiljnoj pretnji, biće primenjena ova zakonska odredba.

Fizičko nasilje je vrsta nasilja koje ostavlja vidljive posledice. U patrijarhalnoj kulturi nasilje nad članovima porodice, pre svega ženama i deci, ženama predstavlja izraz dominacije, deo folklornih običaja, ispoljavanje moći jakih nad slabijima, legitimno i legalizovano pravo muškaraca nad ženama kao na svojini.

"Pala je sa stepenica"

Posledice fizičkog nasilja su jasno vidljive, ali jedan broj žena ne želi da prizna da su zlostavljane. "Pala sam sa stepenica" uobičajeno je objašnjenje koje daju zlostavljane žene. Zbog sramote i bola koji osećaju, zbog stava društva prema nasilju u porodici, jedna od pet žena "padne sa stepenica".

Iskustva žena koje su bile izložene fizičkom nasilju pokazuju da se fizičko nasilje vrši **na različite načine i različitim sredstvima. Ono obuhvata: batinjanje, udaranje** pesnicama po glavi i telu, čupanje kose, povrede oštrim i tupim predmetima, šutiranje nogama, **davljenje, bacanje na zid ili pod, nanošenje opekotina** cigaretom, upaljačem, vatrom, vrelom vodom, peglom ili drugim vrelim predmetima, savijanje i lomljenje ruku, nosa, vilice, udaranje kaišem, drvenim, metalnim ili drugim predmetima itd.

Usled primene fizičkog nasilja može da dođe do nanošenja lake telesne povreda (modrica - hematoma, kontuzija, čvoruga, ogrebotina i sl.) i lakog narušavanja zdravlja žrtve. Postoje dva oblika lake telesne povrede: "obična" i "opasna" laka telesna povreda. "Obična" laka telesna povreda postoji u sledećim slučajevima: usled telesne povrede odnosno narušavanja zdravlja nije doveden u opasnost život povređenog niti je prouzrokovana opasnost za njegov život; nije uništen ili

trajno ili u znatnoj meri oslabljen nijedan deo tela ili organ; nije prouzrokovana trajna ili privremena nesposobnost za rad povređenog niti trajna nesposobost za rad koji predstavlja glavno zanimanje povređenog; zdravlje povređenog nije trajno ni teško narušeno; nije prouzrokovana unakaženost niti deformisanost telesnog izgleda povređenog.

Psihičko nasilje u smislu odredbe ovog člana sastoji se u ozbilnoj pretnji da će se napasti život ili telo člana porodice. Pretnja treba da bude objektivno ozbiljna i da subjektivno izazove osećanje ugrožene sigurnosti. Subjektivno osećanje ugrožene sigurnosti zavisi od psihičkih karakteristika lica kome se preti, što znači da jedna ista pretnja neće izazvati isti osećaj ugrožavanja sigurnosti kod lica različitih psihičkih osobina.

Radnja krivičnog dela se sastoji u različitim oblicima verbalne agresije kao što su: pretnje batinama, ubistvom, izbacivanjem iz stana, oduzimanjem dece, slanjem u psihijatrijsku bolnicu; kao i zastrašivanjem; ucenjivanjem; kontrolisanjem kretanja, zabranom izlaženja van kuće, i sl. Psihičko nasilje nije spolja vidljivo, ali su posledice psihičkog nasilja dugotrajne i negativno utiču na celokupan psihički život.

Ovde se postavlja pitanje da li se ostali oblici psihičkog nasilja, koji se mogu javiti kao: verbalna uvreda - nanosi se rečima, usmeno ili pismeno, realna uvreda - nanosi se delom, pokretom tela koji znači napad na čast i ugled, na primer, vučenje za nos, šamaranje i sl. i simbolična uvreda - nanosi se znacima koji znače napad na ugled i čast, kao i kleveta, ako je žrtva član porodice, mogu podvesti pod čl.118a st.1 ili se u tim slučajevima radi o posebnim krivičnim delima uvrede i klevete.

Za ovaj oblik je predviđeno kažnjavanje novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

Drugi oblik izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici postoji ako je pri izvršenju dela iz st.1 ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Posledica radnje izvršenja u ovom slučaju može da bude nanošenje lake telesne povrede, ali drugog oblika lake telesne povrede tzv. "opasne lake telesne povrede". Povrede su iste kao u slučaju „obične” lake telesne povrede, razlika je u tome što je prilikom izvršenja dela korišćeno oružje ili oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši.

Za ovaj oblik predviđeno je kažnjavanje zatvorom od 6 meseci do 5 godina.

U oba slučaja vrlo je važno da se žrtva posle povređivanja što pre javi lekaru i da traži lekarsko uverenje u kome će detaljno biti opisane povrede. Lekarsko uverenje se podnosi državnom tužiocu.

Treći oblik postoji u slučaju kada je izvršeno nasilje prouzrokovalo tešku telesnu povredu ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku.

Posledica teške telesne povrede je oštećenje ili narušenje telesnog integriteta ili prouzrokovanje telesnog (organskog) ili duševnog obolenja. Prema tome, prilikom izvršenja teške telesne povrede postoji teško narušavanje telesnog integriteta ili zdravlja žrtve. S obzirom na težinu posledice postoji nekoliko oblika teške telesne povrede: obična teška telesna povreda i osobito teška telesna povreda. U odredbama zakona o teškoj telesnoj povredi čl. 53 KZ RS predviđena su još dva oblika: teška telesna povreda kvalifikovana smrću i teška telesna povreda na mah.

Obična teška telesna povreda postoji: ako usled teške telesne povrede ili teškog narušenja zdravlja nije doveden u konkretnu opasnost život povređenog; ako je uništen ili u trajnoj meri oslabljen neki deo tela ili organ koji nije od vitalnog značaja za organizam ili ako vitalni organ nije oslabljen trajno ili u znatnoj meri; ako je prouzrokovana nesposobnost za rad, ali ne trajno ili jeste trajno ali nije teško i ne odnosi se na rad povređenog koji je njegovo osnovno zanimanje, već na vršenje neke druge delatnosti; ako narušavanje zdravlje povređenog nije trajno ili jeste trajno ali nije teško; ako je prouzrokovana samo deformisanost telesnog izgleda.

Osobito teška telesna povreda postoji: ukoliko je usled telesne povrede ili narušenja zdravlja doveden u konkretnu opasnost život povređenog; uništen ili trajno i u znatnoj meri oslabljen koji važni deo tela ili organ; prouzrokovana trajna nesposobnost za rad povređenog, prouzrokovano trajno ili teško narušanje zdravlja povređenog.

Za ovaj oblik krivičnog dela - predviđena je kazna zatvora od dve do deset godina.

Najteži oblik krivičnog dela nasilja u porodici čl. 118a st. 4 postoji u slučaju kada nasilje dovede do smrti člana porodice. Za ovaj oblik krivičnog dela, koji je po

svojim obeležjima izjednačen sa krivičnim delom ubistva, predviđena je kazna zatvora najmanje 10 godina.

U sklopu porodičnog nasilja treba pomenuti seksualno nasilje, koje se često javlja zajedno sa fizičkim i psihičkim nasiljem. U čl. 118a nije predviđeno seksualno nasilje kao oblik porodičnog nasilja, pa se, ukoliko je žrtva član porodice, primenjuju odredbe glave XII - krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala.

Nasilje u seksualnim deliktima ispoljava se: kao prinuda na obljubu upotrebom sile ili pretnje, polna zlostreba i zlostavljanje dece i mlađih osoba, zlostreba odnosa nadmoći i zavisnosti, primena nasilja u grupi, uz telesno oštećenje i lišavanje života žrtve. Ovoj grupi pripadaju sledeća krivična dela: seksualno zlostavljanje, koje se sastoji u seksualnom zlostavljanju ili gruboj povredi dostojanstva ličnosti u sferi polnog života, silovanje, koje se sastoji u prinudi na obljubu ženskog lica upotrebom sile ili pretnjom da će se neposredno napasti na život i telo tog ili njemu bliskog lica, što znači da je posle najnovijih izmena KZ RS inkriminisano silovanje u braku, prinuda na obljubu ili protivprirodni blud, obljuba ili protivprirodni blud sa nemoćnim licem, obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina, obljuba ili protivprirodni blud zlostrebotom položaja, bludne radnje, protivprirodni blud, podvođenje ili omogućavanje vršenja bluda, iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju i trgovina ljudima.

S obzirom da članom 103 KZ RS inkriminisano silovanje u braku, postavlja se niz praktičnih pitanja. Najpre, pitanja vezana za otpor koji žrtva pruža silovatelju, ili da li postoji silovanje ako žrtva - bračna ili vanbračna supruga ne pruža otpor izvršiocu?

Iz zakonske definicije silovanja proizilazi da se radi o nepravom krivičnom delu koje je sastavljeno iz jednog krivičnog dela - prinude i jednog inače dozvoljenog ponašanja - obljube. Prinuda je neophodan elemenat za postojanje krivičnog dela silovanja, a kao dokaz primenjene prinude zahteva se postojanje otpora žrtve. Međutim, pravilno se primećuje da nepružanje otpora ne znači istovremeno pristanak žrtve. Pojam otpora mora biti ekstenzivnije shvaćen u tom smislu da pristanak žrtve ne postoji u slučajevima kada ona iz nekih razloga (stanja u kome se nalazila, straha, nesrazmere u fizičkoj snazi između nje i učinioca) nije bila u stanju da pruži otpor ili je otpor pružala, ali nisu ostali tragovi tog otpora na telu učinioca. Kod pružanja otpora, njegove spoljne manifestacije mogu

da budu veoma različite, a otpor treba da se kreće u granicama fizičke snage žrtve i njenih konkretnih mogućnosti za odbranu. Smatra se da otpor postoji i onda kada je žrtva u fizičkoj ili psihičkoj nemogućnosti da daje otpor, a pasivno trpljenje žrtve iznuđeno pretnjom ili silom očigledno ne predstavlja dobrovoljni pristanak na obljubu koji bi isključivao postojanje krivičnog dela silovanja.

Posebno treba razmotriti načine dokazivanja izvršenja ovog krivičnog dela i raspoloživa dokazna sredstva.

Pri tome treba imati u vidu rezultate dosadašnjih istraživanja neprijavljenih slučajeva silovanja u braku. Istraživanja pokazuju da silovanje u braku može da se javi samostalno, bez drugih oblika nasilja, ali i zajedno sa ostalim nasilničkim ponašanjima kao najčešći oblik agresije. U odnosima koji se karakterišu teškim nasilništvom, žestok seksualni napad se može desiti čak nekoliko puta mesečno. Seksualni napad je naročito težak oblik bračnog nasilja. Moguće je nanošenje intenzivnog fizičkog bola u toku dužeg vremenskog perioda, telesnih povreda od površinskih modrica i oderotina do unutrašnjih povreda i unakaženosti. Psihičko dejstvo seksualnog napada takođe može da bude ekstremno - zabeleženi su slučajevi teških emocionalnih kriza, depresija, skloosti samoubistvu. Kao posebno teški, zabeleženi su slučajevi silovanja, koje su izvršili bračni partneri prema ženi tokom trudnoće.

Značajna promena do koje je došlo najnovijim izmenama KZ je pokretanje krivičnog postupka u slučaju postojanja krivičnog dela "nasilje u porodici". Krivično gonjenje se preduzima po službenoj dužnosti, znači državno tužilaštvo pokreće krivični postupak.

Žrtve nasilja u porodici mogu da budu i deca. Deca su često žrtve psihičkog nasilja kada prisustvuju scenama nasilja između roditelja. Stoga je sasvim opravdano da se protiv nasilnika pokrene krivičnog postupka zbog krivičnog dela iz čl. 118a ukoliko je dete-žrtva bilo očevidac fizičkog nasilja primenjenog prema najbližem članu porodice. Deca su zaštićena od zanemarivanja i zlostavljanja posebnom inkriminacijom u okviru čl. 118. Radnja izvršenja ovog krivičnog dela sastoji se u grubom zanemarivanju dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja. Izvršioci su roditelji, usvojioci, staraoci ili druga lica koja imaju obavezu da se staraju o maloletniku i da ga vaspitavaju. Da bi postojalo krivično delo nije potrebno da dođe do uočljivih pojava oblika poremećaja u ponašanju niti oštećenja zdravlja. Izostavljanjem nastale posledice (poremećaj u ponašanju, zdravstvene

tegobe i sl.) iz bića krivičnog dela još više se proširuje zaštita maloletnih lica od grubog zanemarivanja.

Šta je "grubo zanemarivanje" ocenjuje se u svakom pojedinačnom slučaju s obzirom na intenzitet, učestalost posledica i okolnosti pod kojima se zanemarivanje čini, ali i s obzirom na subjektivne momente (mržnja, nezainteresovanost, sadizam, itd.). Grubo zanemarivanje se mora odnositi na zbrinjavanje i vaspitavanje maloletnika. Oba oblika - grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i grubo zanemarivanje dužnosti vaspitavanja su povezani i, po pravilu, pojavljuju se istovremeno.

Kod ovog krivičnog dela radnja zanemarivanja zbrinjavanja može biti izvršena činjenjem i nečinjenjem. grubo zanemarivanje zbrinjavanja postoji i u onim slučajevima kada se roditelj odaje skitnji i neradu, kad ne privređuje, troši svoju platu na provod ili piće, prodaje stvari iz kuće i time ugrožava egzistenciju članova porodice. Zanemarivanje vaspitanja takođe se može izvršiti činjenjem i nečinjenjem, kada se ne preduzimaju radnje neophodne za vaspitanje maloletnika, kao i kada se ne sprečava devijantno ponašanje maloletnika.

Drugi, teži oblik ovog krivičnog dela postoji u slučaju prinuđavanja maloletnika na preteran rad ili rad koji ne odgovara njegovom uzrastu, na prosjačenje ili vršenje drugih radnji štetnih za njegov razvoj. Krivično delo postoji iako zapuštanje nije jedini i isključivi faktor koji je doveo do delinkventnog ponašanja maloletnika. Dovoljno je da je zapuštanje uticalo u velikoj meri na devijantno i delinkventno ponašanje maloletnika.

LITERATURA

Ajduković, M.: Mitovi i činjenice o nasilju nad ženom, Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000.

Armatta, J.: "Osvrt na pravnu strategiju koja se bavi nasiljem u porodici", Temida, Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Beograd, br. 1, godina I, Januar 1998.

Casey, M: "Domestic violence against women", Social and Organisational Psychology Research Unit UCD, Dublin, 1987.

"Changing the Landscape: Ending Violence - Achieving Equality", Final report of Canadian Panel on Violence Against Women, Minister of Supply and Services Canada, Ottawa, 1993.

Frieze IH, Browne A.: *"Violence in Marriage"*, inc Ohlin I., Tonzy M., eds.: *"Family Violence: Crime and Justice - A Review of Research"*, Chicago, University of Chicago Press, 1989, cit. prema članku *"Nasilje nad ženama - Violence Against Women"*, Odbor za naučnu delatnost, Američko lekarsko društvo, JAMA, The Journal of the American Medical Association, 1992, godište 8, br. 6.

Jones, A: *"Next Time She'll Be Dead - Battering And How to Stop It"*, Beacon Press, Boston, 1994, navedeno u knjizi Konstantinović-Vilić, Slobodanka/Nikolić-Ristanović, Vesna: *"Kriminologija"*, SKC, Niš, 1998. (Nikolić-Ristanović, V.: *Nasilje u braku*).

Kelly, L.: *"Recognition, Restitution and Revolution: Creating Justice for Women and Children Who Have Been Abused"*, saopštenje prezentirano na Democracy and Justice: Re-viewing Crime in Theory and Practice - An International Conference, London, 1995.

Konstantinović-Vilić, S.: *Predrasude i stereotipi o nasilju u porodici*, Pravom protiv nasilja u porodici, Zbornik radova, Ženski istraživački centar, Niš, 2002.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. : *Krivično delo nasilja u porodici - pravna praksa na teritoriji Niša*, Temida, 2/2003.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V.: *Kriminologija*, Studentski kulturni centar, Niš, 2003.

Lent, B.: *"Obstetrical Issues in Wife Abuse"*, The Canadian Journal of Obstetrics/ Gynaecology and Women's Health Care, 4-5, 1992.

Lukić, M., Jovanović, S.: *Drugo je porodica*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2001.

Mapiranje mizoginije u Srbiji - diskursi i prakse, priredila Blagojević, M., Ažin, 2000.

Mršević, Z.: *Ženska prava u međunarodnom pravu*, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Helsinški parlament građana, Udružene žene, Banja Luka, 2000.

Mršević, Z., Wagner, M.: *"Ženska prava: pravna vodičica za zlostavljaju ženu"*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1996.

“(Ne) živjeti s nasiljem”, Drugi pogled 2, Medica Zenica, Infoteka, april 1999.

Nikolić-Ristanović, V. Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup, Pravom protiv nasilja u porodici, Zbornik radova, Ženski istraživački centar, Niš, 2002.

Nikolić-Ristanović, V. “Zašto žene ne napuštaju nasilnike?”, Nikolić-Ristanović i dr. *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, 2002.

Nikolić-Ristanović, Vesna.: “*Nasilje nad ženama u uslovima rata i ekonomske krize*”, Sociološki pregled, 1994, 3.

Nikolić-Ristanović, V., Milivojević, S.: Viktimizacija žena nasiljem u porodici: uticaj socijalnih faktora vezanih za društvene promene i životnu dob, Temida, 1/2000.

Nikolić-Ristanović, V.: “*Nasilje u braku: teorijski okvir i rezultati dosadašnjih istraživanja*”, Sociološki pregled, 1993, 1-4.

Ocenjivanje položaja žene, Uputstvo za pisanje izveštaja prema Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2003), Ujedinjene nacije, Visoki komesar za ljudska prava, Misija u Srbiji i Crnoj Gori.

Roesch, 1984, p.75, cit. prema Szikla Christine: Blaming the Victims of Domestic Violence, Patriarchal contributions to the construction of male violence, Corpyright Christine Szela, 1994.

Rot, N.: Osnovi socijalne psihologije, osmo izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989, s. 381.

Žegarac, N., Brkić, M.: Nasilje u porodici-mogućnosti zaštite i prevencija, Nasilje nad decom, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1998., s. 93, 94.

Walker, 1980, Ni Carthe, 1982, cit. prema Mamula, M., Ajduković, M. Dinamika zlostavljanja unutar obitelji, Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000., str. 83, 84.

PREVENCIJA EKONOMSKOG NASILJA MUŠKARACA NAD ŽENAMA I DECOM

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ*

5

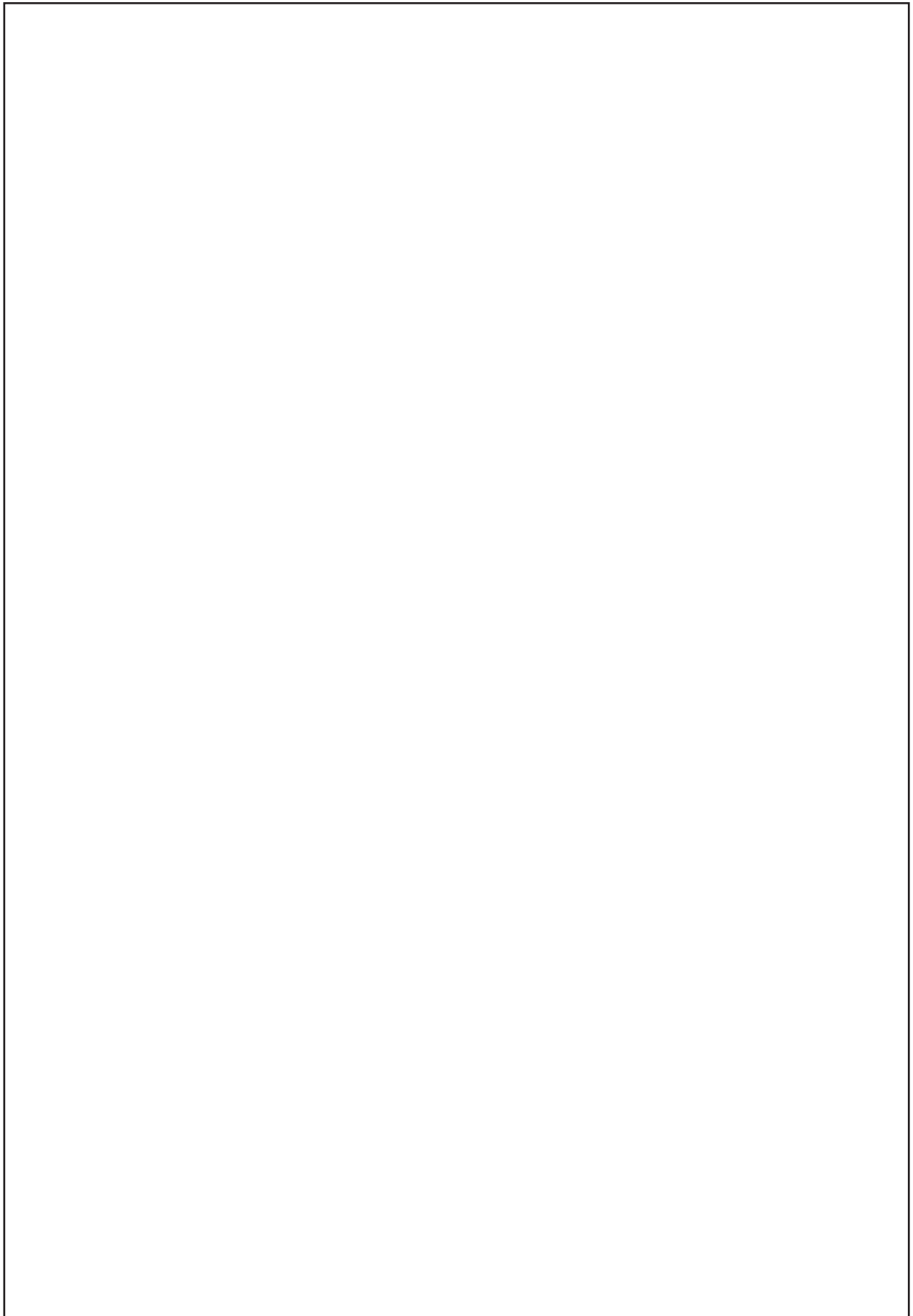
REZIME

U radu su razmotreni oblici ekonomskog nasilja muškarca nad ženama i decom. Izvršena je kritička analiza postojećih zakonskih propisa kojima je regulisano izdržavanje članova porodične zajednice. Ukazano je da postojeća rešenja na terenu građanskog i krivičnog prava ne doprinose smanjenju ovog oblika nasilja. Predloženi su mogući oblici preventivnog delovanja u cilju suzbijanja ove negativne društvene pojave. Rad sadrži predloge de lege ferenda.

KLJUČNE REČI

ekonomsko nasilje, pravo na izdržavanje, alimentacioni postupci, alimentacioni fondovi

* Objavljeno u: Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, br. 2, 1998.

U feminističkoj literaturi postoji veliki broj radova posvećenih nasilju nad ženama i decom. Definicije nasilja proizlaze iz sopstvenog ženskog iskustva i iz njenog načina života. Razlikuju se fizičko i psihičko nasilje, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje i, kao poseban oblik, porodično nasilje. Svi ovi oblici nasilja postoje i u ratu i u miru, a čine ga uglavnom muškarci.

Od svih oblika ispoljavanja nasilja, najmanje je izučavano ekonomsko nasilje iako je ono veoma često osnov svih drugih oblika nasilja. Ovaj oblik nasilja ostao je na marginama interesovanja u feminističkoj literaturi jer je on teže prepoznatljiv u odnosu na neke druge oblike nasilja. I same žene, koje se teško oslobađaju patrijarhalnih shvatanja, u postupcima muškaraca ne prepoznaju ovaj oblik nasilja. Zato je ekonomsko nasilje još uvek i nedovoljno društveno nevidljivo.

Vidovi ekonomskog nasilja su raznovrsni. Ekonomsko nasilje se manifestuje kao nasilno oduzimanje novca i vrednih stvari, kontrolisanje zarade i primanja, vođenje zajedničke imovine samo na muževljevo ime, izdržavanje porodice od ženinih primanja, pri čemu muškarac svoja primanja koristi za provod, piće ili u druge svrhe, uskraćivanje prava ženi da raspolaže zajedničkim primanjima sa obrazloženjem da je ona neodgovorna u pogledu trošenja novca. Posebno su teške posledice koje nastaju u slučajevima nemogućnosti ili nesposobnosti žene da sama privređuje i ostvari sopstvene prohode. Kod ovih težih vidova ispoljavanja ekonomskog nasilja ugrožena je i sama egzistencija žene i njene dece. Žena je upućena da sredstva za svoje osnovne životne potrebe traži od muškarca sa kojim živi u bračnoj ili vanbračnoj zajednici. U takvim slučajevima isključivo od volje muškarca – muža ili oca, zavisi ostvarenje osnovnog ljudskog prava žena i dece – prava na život. Upravo zbog toga, ekonomsko nasilje je u patrijarhalnoj sredini vid ispoljavanja autoriteta, moći i vlasti muškarca.

Potreba za proučavanjem ekonomskog nasilja posebno je velika u ekonomski nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju u kojima, zbog opšte bede i siromaštva, ne postoje materijalni uslovi za ostvarivanje efikasne socijalne zaštite. U ovim zemljama ekonomskom nasilju su naročito izložene žene jer je većina žena nezaposlena. Statistički podaci pokazuju da je u Jugoslaviji u periodu 1980-1990 odnos zaposlenih žena i muškaraca bio 1:3.

U srpskom porodičnom zakonodavstvu zakonsko pravo na izdržavanje regulisano je Zakonom o braku u porodičnim odnosima Srbije od 1980. godine, kojim

su predviđeni uslovi pod kojima supružnik može tražiti izdržavanje od drugog supružnika izdržavanje, uslovi pod kojima vanbračni partner ima pravo da traži izdržavanje od svog vanbračnog partnera, kao i uslovi za izdržavanje deteta.

Dok bračna porodična zajednica traje, pravo na izdržavanje se obično ne štiti postupku pred sudom čak i kad se ono faktični ne ostvaruje. Iako često žive u velikoj oskudici, žena ne ostvaruje pravo na izdržavanje pred sudom, smatrajući da bi svaka intervencija suda dovela do bračnog konflikta i još više produbila ekonomsko nasilje kome su izložene. Zato sudsku zaštitu prava na izdržavanje žena i deca po pravilu traže nakon prestanka zajednice života i to najčešće u brakorazvodnoj parnici.

Prema odredbama čl. 288. ZBPOS, supružnik koji nema dovoljno sredstava za izdržavanje, nesposoban je za rad ili se ne može zaposliti ima pravo na izdržavanje od svog ranijeg supružnika srazmerno njegovim materijalnim mogućnostima. To svoje pravo supružnik ostvaruje u brakorazvodnoj parnici, a izuzetno može, ovo pravo ostvarivati i u posebnoj parnici, najkasnije u roku od dve godine posle razvoda braka, samo ako su pretpostavke za izdržavanje nastale pre razvoda braka i trajale neprekidno do odlučivanja o izdržavanju ili ako je u tom roku nastupila nesposobnost za rad kao posledice telesne povrede ili narušenog zdravlja iz vremena pre razvoda braka.

U čl. 287. st. 2. ZBPOS predviđeno je da "Sud može odbiti zahtev za izdržavanje ako izdržavanje traži supružnik koji se bez ozbiljnog povoda od strane drugog supružnika grubo ili nedolično ponašao u bračnoj zajednici ili ako bi njegov zahtev predstavljao očiglednu nepravdu za drugog bračnog druga". S obzirom da su postavljeni kriterijumi izuzetno neodređeni sudu su data široka ovlašćenja koja mogu biti izvor pravne nesigurnosti i nejednake primene zakona.

Izdržavanje se dosuđuje na neodređeno vreme, s tim što sud može odlučiti da izdržavanje traje određeno vreme ako nađe da tražilac izdržavanja ima mogućnost da u dogledno vreme na drugi način obezbedi sredstva za život. Kad je brak kratko trajao sud takođe može odrediti da obaveza izdržavanja traje određeno vreme, ili odbiti zahtev za izdržavanje, ukoliko tražilac izdržavanja ne podiže zajedničko maloletno dete. U opravdanim slučajevima obaveza plaćanja izdržavanja može se i produžiti, što je u praksi prava retkost. Pravo na izdržavanje razvedeni bračni drug gubi stupanjem u novi brak ili zasnivanjem vanbračne zajednice.

Pravo na izdržavanje pripada i vanbračnom partneru pod istim uslovima pod kojima ovo pravo ima bračni drug, s tim što se pitanje izdržavanja može postaviti samo nakon prestanka vanbračne zajednice.

Roditelji su po zakonu dužni da daju izdržavanje za svoju decu u iznosu koji je srazmeran njihovim mogućnostima, a u granicama potreba deteta. Prilikom utvrđivanja obaveze na davanje izdržavanja roditelja kome je dete povereno na čuvanje, uzima se u obzir, kao njegov doprinos, svakodnevni rad i staranje o detetu. Izdržavanje se određuje u procentualnom iznosu od zarade roditelja i sudske odluke se po službenoj dužnosti izvršavaju.

Iako je zakonom predviđena mogućnost da se putem izdavanja privremene mere obezbedi kontinuitet u izdržavanju i time pruži provizorna zaštita ženama i deci čija je egzistencija ugrožena, takva mogućnost se u praksi retko koristi. Čak i kad žena odnosno dete istakne takav zahtev, sudovi često odbijaju ovakve zahteve.

Iskustvo stečeno u dugogodišnjoj primeni postojećih propisa iz oblasti bračnih i porodičnih odnosa pokazuje da izricanje i sprovođenje građanskopravnih i krivičnopravnih sankcija ne izaziva željene efekte, niti utiče na smanjenje ovog oblika ekonomskog nasilja.

Pre svega, alimentacioni postupci u kojima se ostvaruje pravo žena i dece na izdržavanje spadaju u red najneefikasnijih postupaka. Ovi postupci najčešće traju preko godinu dana, a za sve vreme trajanja postupka žena i njeno dete nalaze se ponekad u stanju krajnje bede, bez mogućnosti da zadovolje i najosnovniju potrebu za hranom. Raznim procesnim smicalicama i veštim taktičkim manevrima u toku parnice, korišćenjem različitih "rupa u zakonu", muškarci uspevaju da razvuku alimentacione parnice tako da one, ne retko, traju i preko tri godine. Oni su pravi majstori u tome da prikriju svoje stvarne prihode koje ostvaruju po osnovu rada ili po drugom osnovu. Ne retko, služe se i nedozvoljenim sredstvima da bi fiktivno umanjili svoje zarade i time smanjili svoju obavezu izdržavanja. Posebno ne prijavljuju zarade po osnovu dopunskog rada, a kad je u pitanju rad kod privatnih poslodavaca, česti su slučajevi navođenja lažnih podataka o ostvarenoj zaradi. U svemu tome im, na žalost, često pomažu i pojedini nesavesni advokati - muškarci, smatrajući svojim uspehom pronalaženje načina da njihov klijent izbegne ili umanjí svoju obavezu. Osim toga, u toku vođenja postupka žena i deca su u većoj meri ekonomski ugrožena, s obzirom da i mi-

nimalna sredstva kojima žena raspolaže mora da upotrebi za plaćanje troškova koje vođenje postupka izaziva - sudskih taksi i nagradu za rad advokata. Slika je još sumornija kad se ima u vidu da je i postupak za izvršenje pravnosnažne sudske odluke kojom je mužu odnosno ocu naloženo da na ime izdržavanja plaća određeni procenat svoje zarade takođe neefikasan.

Ekonomski položaj žene nakon razvoda braka posebno je težak jer se nepokretnosti stečene u braku u javnim knjigama po pravilu vode na ime muškarca, te je upravo žena ta koja, po pravilu, pokreće parnicu za deobu bračne tekovine, što podrazumeva njenu dužnost da prethodno plati sve troškove postupka. Osim toga, za sve vreme trajanja postupka za deobu bračne tekovine žena je van držvine zajednički stečenih pokretnih i nepokretnih stvari, pa čak i predmeta za ličnu upotrebu i drugih predmeta koji su u režimu posebne imovine i pripadaju isključivo ženi.

Prema Krivičnom zakonu Srbije (čl. 119), izbegavanje davanja izdržavanja predstavlja krivično delo za koje je kao sankcija predviđena kazna zatvora i novčana kazna. Za postojanje ovog krivičnog dela potrebno je da budu ispunjena dva uslova: da postoji zakonom predviđena zakonska obaveza izdržavanja i da postoji izvršna sudska odluka ili sudsko poravnanje, pri čemu je sam pojam izbegavanja davanja izdržavanja nedovoljno određen tako da se on u praksi restriktivno tumači. To je i razlog što se postojanje krivičnog dela teško dokazuje i što sama represija prema izvršiocima ovog krivičnog dela ne proizvodi željene efekte. Sama krivičnopravna zaštita ne pogađa pravi cilj - uprkos kažnjavju, žena i deca ne ostvaruju svoje pravo na izdržavanje.

Pravna intervencija, koju državni organi preduzimaju u slučajevima ekonomskog nasilja muškarca nad ženama i decom, predstavlja represivni oblik pravne zaštite. I na građanskopravnom, kao i na krivičnopravnom terenu, pravna zaštita se pruža tek kad je ekonomsko nasilje ispoljeno u svom najdrastičnijem vidu, tek kad je ono preraslo u takav oblik da je ugrožena i sama egzistencije žena i njihove dece. Imajući u vidu zakonodavna rešenja i praksu građanskih i krivičnih sudova, očigledno je da rešenje treba potražiti na planu šire društvene zajednice, propisivanjem odgovarajućih oblika preventivne pravne zaštite kojom bi se predupredilo ekonomsko nasilje i efikasno obezbedila socijalna sigurnost.

Jedan od mogućnih oblika preventivnog delovanja šire društvene zajednice sastoji se u formiranju posebnih namenskih alimentacionih fondova u budžetu

države. Ovi fondovi bi omogućili da se privremeno i efikasno obezbedi socijalna sigurnost u slučajevima kada izostaje ostvarivanje zakonskog izdržavanja, pri čemu bi država utrošena sredstva naplatila od lica koje je dužno da daje izdržavanje. Na taj način omogućila bi se prevencija ekonomskog nasilja i stvorili uslovi za zadovoljenje osnovnih životnih potreba žena i dece. Teret prinudne naplate, koji je do sada pogađao žrtve ekonomskog nasilja, bio bi prebačen na državu, što bi omogućilo efikasniju naplatu i sankcionisanje neodgovornog ponašanja onih koji izbegavaju plaćanje izdržavanja. Sredstva za alimentacione fondove obezbeđivala bi se i uplatom iznosa novčanih kazni kojima se kažnjavaju izvršioc i krivičnog dela izbegavanja plaćanja izdržavanja.

Iskustva žena žrtava ekonomskog nasilja sa kojima smo, kao članice S.O.S. Udruženja za žene i decu žrtve nasilja, razgovarale, kao i dostupna sudska praksa, pokazala su da postojeća zakonska rešenja nisu adekvatna i da postoji akutna potreba za pronalaženjem efikasnijih mera za borbu protiv ekonomskog nasilja muškaraca nad ženama i decom.

PSIHIČKO NASILJE I STRAH U RATU – POSLEDICE PO PSIHU ŽENE

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

6

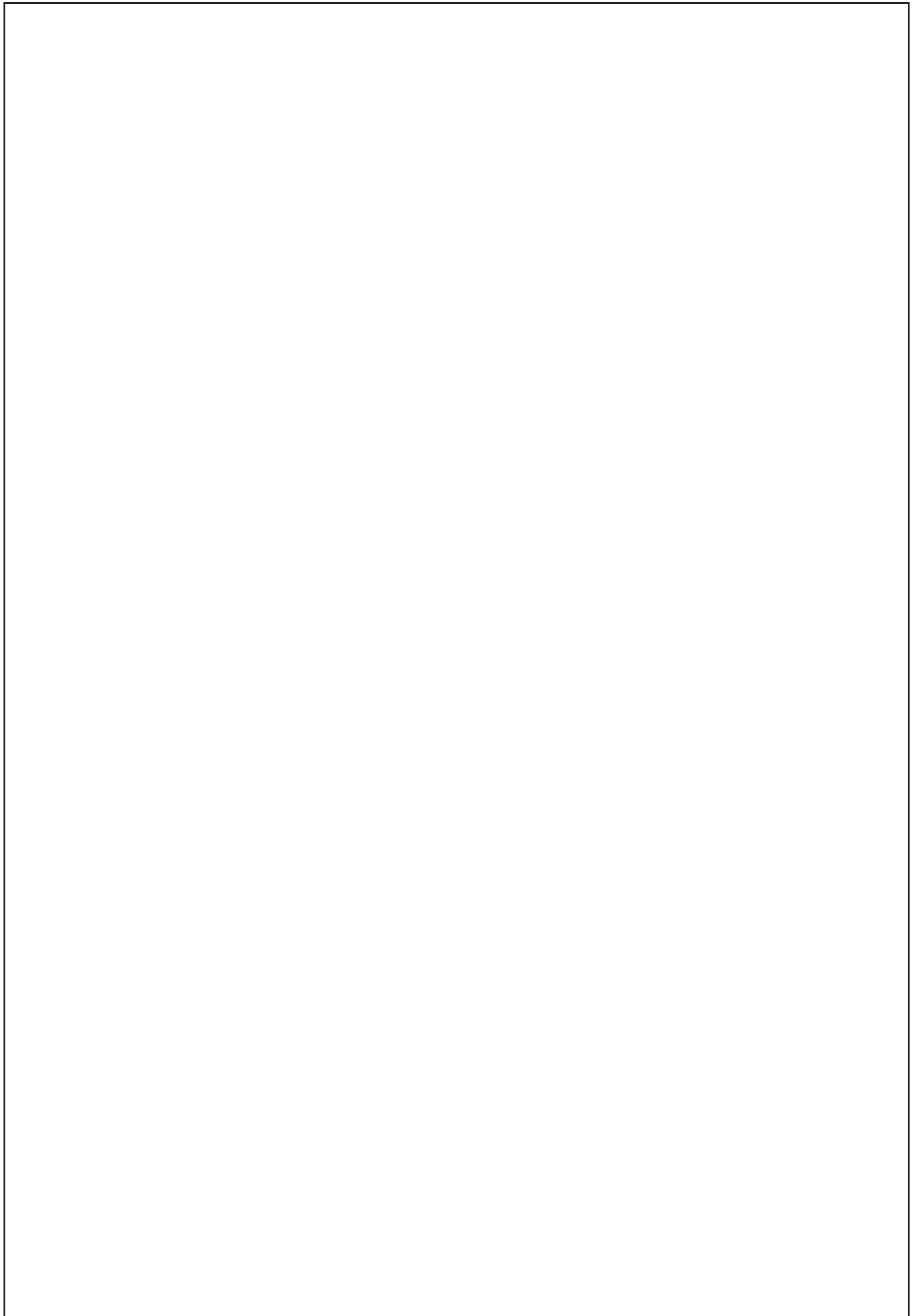
REZIME

Rat i događaji u vezi sa ratom ugrožavaju ne samo fizički integritet čoveka, već različiti oblici psihičkog nasilja nad ljudima u ratu dovode do potresa u njihovoj ličnosti, do promene slike o sebi i svetu koji ih okružuje. Rat izaziva krizu etičkih vrednosti i krizu identiteta. „Isključivo pravo na istinu prisutno kod obe sukobljene strane dovodi do sinhronizacije glavnog emotivnog toka do tog stepena da postaju jednostrani u mišljenju i osećanjima... Otvaraju se nečuveni ponori ljudske duše i dolazi do drastičnog pada moralnih normi“. (Bojanin, Išpanović-Radojković, 1994). Proces razvijanja mržnje zasnovan na nacionalnoj i religioznoj osnovi dovodi do krize identiteta – nacionalna i religiozna pripadnost postaju najznačajniji faktori određenja ličnosti jer od njih zavisi da li neko ima pravo na egzistenciju. „Osećanje istrgnutosti iz kolenke egzistencije izaziva anksioznost i obnavlja večno pitanje: ko sam ja zapravo u ovom svetu?“ (Bojanin i Išpanović-Radojković, 1994). Život određen ratom zahteva od žena da budu snažnije, odlučnije, jače. Međutim, stradanja i patnje u ratu dovode do osećanja bespomoćnosti, beznadežnosti, depresije, kada se žena teško suočava sa stvarnošću da je sve ili mnogo izgubila i da treba da stvara novo. Za žene je rat stresor zbog gubitaka i promena koje donosi, one doživljavaju krizu i treba im pomoći, osnažiti ih, pružiti im podršku da se prilagode i nastave dalje.

KLJUČNE REČI

rat, ratna situacija, psihičko nasilje, strah, stresne reakcije, pretnje i zastrašivanja, uvrede i poniženja.

* Objavljeno u knjizi »Žene, nasilje i rat« (autorke: Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Konstantinović-Vilić, S., Stevanović, I.) Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1995., Katalogizacija u publikaciji Narodna biblioteka Srbije, Beograd 343.988-055.2

O PSIHIČKOM NASILJU I STRAHU U RATU UOPŠTE

U ratu se primenjuju različiti oblici fizičkog i psihičkog nasilja kako prema onima koji u ratnim sukobima neposledno učestvuju, tako i prema civilnom stanovništvu, posebno ženama i deci. Koriste se različite metode kojima se podstiče nacionalna i verska netrpeljivost, razbija sigurnost, stvara neizvesnost i neodlučnost, kontradiktornost osećanja, bespomoćnost, uznemirenost. Pretnje, prisnuda, zastrašivanje, ucene, uvrede, podmićivanja, razvijanje mržnje i razdora, omalovažavanje, kao oblici psihičkog zlostavljanja, moćno su oružje u rukama protivnika. U vojnoj psihologiji navodi se da psihičko nasilje često predstavlja najbolji način slamanja otpora protivnika (Arnautović i dr. 1988). Od metoda psihičkog nasilja koji se koriste u ratu, najefikasnije deluje propaganda putem radio i televizijskih emisija, video kasete, glasnogovornika, kojom se nasilno menjaju određena emocionalna stanja ili ponašanja pojedinaca i grupe.

Jedan od ciljeva primene metoda psihičkog nasilja jeste da se pojača stresno delovanje ratne situacije. Rat deluje kao faktor stresa zbog velikog broja životnih situacija i događaja (ubijanje, ranjavanje, surovi prizori mučenja, odlazak na front, odvajanje od najbližih članova porodice, napuštanje prebivališta), a psihičko nasilje pojačava emocionalno i stresno reagovanje. Većina postojećih izučavanja stresa (teorija o stresu još uvek je u fazi izgradnje) polazi od toga da je od bitnog značaja za utvrđivanje težine stresora, kao i za razumevanje stresne reakcije, procena šta određeni stresor znači za osobu o kojoj je reč. Nedostatak kontrole ili nedostatak percepcije o kontroli, nemogućnost izbora u određenoj situaciji, deluju kao glavno faktori stresa. Stres i emocije su međusobno povezani, pa se emocije određuju kao psihička dimenzija stresa. Stresna reakcija je utoliko intenzivnija ukoliko je emocija jača. U ratnim uslovima spoljna ugrožavajuća opasnost objektivno i realno postoji, pa je emocionalna izdržljivost ličnosti na doživljavanje anksioznosti veoma mala. Jedan od najčešćih pojava oblika reagovanja u ratnim uslovima, naročito kada se primenjuje psihičko nasilje, jeste sindrom anksioznog reagovanja – javlja se emocionalna napetost, unutrašnje uznemirenje, čovek se oseća ugroženim i zastrašenim. Sva ova emocionalna doživljavanja praćena su velikim brojem telesnih simptoma.

Otpornost prema stresorima, jačina stresne reakcije i njen ishod zavise od biopsiholoških karakteristika ličnosti, uzrasta, pola, socijalne prilagođenosti i socijalnog stanja. Postoje velike individualne razlike u reagovanju, čak i kada su stresovi isti ili istog intenziteta. Zbog toga se smatra da je reakcija na stres „vi-

sokopersonalizovani proces koji zavisi od karakteristika ličnosti". Ličnost predstavlja značajan faktor u razumevanju stresa i to pre svega kognitivne i afektivne osobine ličnosti, njena psihička organizacija i mehanizmi odbrane kojima se služi u stresnim situacijama. Adaptivna energija svake ličnosti je različita za razne vidove stresnih situacija, pa se govori o postojanju specifične otpornosti koja zavisi od postojećeg psihičkog stanja, kao i posebne psihološke istorije tj. prethodnih iskustava te ličnosti. U pogledu uzrasta, deca i mladi su osetljiviji na delovanje stresora: kod njih su stresna reagovanja jača i sa nepovoljnijim ishodom. Kod starijih osoba povećana je otpornost na delovanje psihosocijalnih stresora, ali „smanjenje ekonomske moći, fizičke sposobnosti, adaptacije na promene, čine da stare osobe doživljavaju da su sve manje u stanju da kontrolišu svoju sudbinu“ (Kaličanin, Lečić-Toševski, 1994). Otpornost prema stresorima zavisi i od pola – muškarci i žene različito reaguju na stresore, što je uslovljeno kako biološkim činiocima, tako i razlikama u statusu, ulozi i onome šta se od njih očekuje u određenoj društveno-kulturnoj sredini.

Dosadašnja istraživanja psihološkog, posebno emocionalnog, reagovanja na masovne nesreće, pa i nesreće u ratu, pokazala su da se mogu odvojiti neposredne od posrednih reakcija koje se razvijaju posle stresnog događaja i da reakcija na stres prolazi kroz određene faze (Kaličanin, Lečić-Toševski, 1994; El Bushra, Lopez, 1993).

U prvoj fazi, koja se zove faza udara ili šoka, javlja se intenzivna emocionalna nelagodnost i strah zbog ugroženosti života. Polje svesti i pažnje je suženo, postoji poremećaj opažanja spoljašnjih draži, pa i parcijalna amnezija za događaje iz tog početnog perioda. Druga faza je faza sređivanja, izvlačenja iz šoka, u kojoj se nastala situacija sagledava realnije i omogućava planiranje i sprovođenje organizovanih aktivnosti. I u ovoj fazi psihički labilnije osobe mogu da reaguju panično, razdražljivo i agresivno zbog povećanja anksioznosti. Faza neopravdanog optimizma (euforije i nekritičnog ponašanja) odlikuje se zadovoljstvom zbog preživljene opasnosti. U fazi otrežnjenja – oslobođenja od iluzija, dolazi do realnog sagledavanja sadašnjeg stanja i budućnosti. Javlja se depresivno raspoloženje, anksioznost, razočarenje u pružanje pomoći, preosetljivost na ponašanje i postupke drugih, a u nekim slučajevima apatija i osećanje bespomoćnosti. Faza definitivnog sređivanja (reorganizacije) je poslednja faza reakcije na stres, u kojoj se počinje sa organizovanjem novog života, postavljanjem i ostvarenjem novih ciljeva. Neuspeh u ostvarenju ciljeva može da bude praćen

osećanjem gorčine, depresivnim raspoloženjem, gubitkom samopouzdanja, ali i sklonošću da se krivica projektuje na druge prema kojima se razvijaju osećanja neprijateljstva.

Stresne reakcije i posledice stresa mogu da budu veoma izražene kada su ljudi u ratu izloženi torturi – različitim oblicima psihičkog zlostavljanja i stalnoj pretnji da će im život biti oduzet na najsvirepiji mogući način. Psihičko reagovanje pojedinaca, grupa i naroda u slučajevima torture, koja se sastoji u psihičkom mučenju, zavisi od niza činilaca: socijalne kohezije žrtava, morala, verovanja u ispravnost sopstvenih ideja i vrednosti. Analiza psihičkog reagovanja zarobljenika u koncentracionim logorima za vreme Drugog svetskog rata pokazala je da izvestan broj ljudi traži izlaz bekstvom, povlačenjem u svoj unutrašnji svet, idealizovanjem sveta izvan logora, uz opštu psihičku „utrnulost“ i emocionalno dezangažovanje („problem preživljavanja“). Suprotno tome, reagovanje drugih uslovljeno je velikom fizičkom i psihičkom iscrpljenošću, razvijanjem osećanja bespomoćnosti, pasivnosti i krajnje apatije, bez nade da se može naći izlaz iz teške situacije („naučena bespomoćnost“). Izvestan procenat zatvorenika, da bi se sačuvao od mučenja i smrti, razvija apsolutnu poslušnost prema nasilniku, pokušavajući čak da se identifikuje sa njim, uz osećanje krivice i gubitak samopoštovanja. Nasuprot „krajnje poslušnim“ postoje i oni kod kojih tortura razvija mržnju prema nasilniku i želju za osvetom veoma jakog intenziteta da se za njeno ostvarenje žrtvuje sopstveni život (Kaličanin, Lečić-Toševski, 1994).

Različiti oblici psihičkog nasilja primenjeni u ratu izazivaju stanje straha. Osnovni sadržaj stanja straha čine doživljavanje straha i strepnje – anksioznosti. Strah je odgovor na opasnost i reakcija određena genetskim kodom i iskustvom koje je osoba imala tokom razvoja. Opažanje opasnosti, koja dolazi iz spoljašnje ili unutrašnje sredine, izaziva uvek signalne odgovore straha. Kao afektivna reakcija na opasnost, strah se najčešće dovodi u vezu sa stresom. Anksioznost se izražava doživljajem opšte uznemirenosti, nesigurnosti, usamljenosti, bespomoćnosti, zabrinutosti, koja prati aktivaciju celokupnog autonomnog sistema (Vukov, Baba Milkić, 1992). U psihologiji se objašnjava da je u slučaju straha opasnost jasna i objektivna, dok je u slučaju anksioznosti skrivena i subjektivna. Intenzitet anksioznosti srazmeran je značaju koji situacija ima za određenu osobu, a razlozi zašto je ona tako anksiozna obično su nepoznati i njoj samoj (Hornaj, 1987). Celokupna ratna situacija izaziva kod ljudi i strah i anksioznost. Opšta atmosfera nasilja, saznanje da su mnogi ljudi poginuli, odvedeni u logore,

napustili prebivališta i slično, može da se poveže sa postojanjem anksioznosti ili straha od apstraktne opasnosti, dok pretres stana, upadanje neprijatelja u kuću, maltretiranje, odvođenje članova porodice iz kuće, dovodi do straha jakog intenziteta zbog konkretne opasnosti. Strah se javlja kod svih oblika nasilja – fizičkog, psihičkog, seksualnog. Od oblika psihičkog nasilja zavisi intenzitet straha i reagovanje u određenoj situaciji. S obzirom na biopsihološke karakteristike žena i njihovu društvenu ulogu supruge i majke, strah nastao zbog pretnje da će se napasti život i telo ili učiniti nešto neprijatno deci, mužu, najbližim članovima porodice, postaje toliko intenzivan da može da umanjuje racionalne, voljne, moralne vrednosti sve do sloma psihičkih snaga. Primećeno je da stres kod žena, koji je praćen strahom od ratne opasnosti, utiče i na njihovu decu. Margaret Mc Callin i Shirley Fozard iz Međunarodnog katoličkog biroa zabeležile su, posle istraživanja uzorka žena i dece iz Mozambika i Zambije, da što je viši nivo stresa kod majke, povezan sa događajima iz svakodnevnog života i traumatičnim iskustvom, to će njena deca više ispoljavati ponašanja koja se pripisuju stresu (*Izbeglice i lica koja traže azil*, 1993). U ovim slučajevima dolazi do povratnog uticaja stresa dece na stresove njihovih majki.

Emocija straha se može svesti samo i isključivo na želju za samoodržanjem. Zapaženo je da žene doživljavaju ne samo strah vezan za sopstveni opstanak, već i strahove druge vrste. Strah za sudbinu najbližih članova porodice (ako su ostale na ratnom području, a dece se nalaze u izbeglištvu, dok su roditelji, muževi ili bliski rođaci na ratnom području); strah od odgovornosti i donošenja značajnih odluka o tome šta učiniti u opasnoj situaciji – da li otići sa ratnog područja ili „čuvati kuću“, strah od neizvesnosti obezbeđenja osnovnih uslova za život i sl.

PSIHIČKO NASILJE NAD ŽENAMA SA KOJIMA SMO RAZGOVARALE

Žene su u ratu izložene različitim oblicima viktimizacije, pa i psihičkom nasilju. Kao što kaže Gordana "žene prođu celu skalu nasilja, od predratnog do ratnog". Emocionalno doživljavanje primene psihičkog nasilja kod žena je znatno jače i intenzivnije nego kod muškaraca jer u većoj meri remeti njihovu stabilnost i sigurnost. Dosadašnja istraživanja su pokazala da je emocionalna povredljivost žena povećana ne samo zbog bioloških faktora vezanih za osobine ženskog pola, već i zbog konstrukcije polnih uloga u društvu i niza socio-ekonomskih činilaca, koji slabe otpornost žena da se sukobe sa jakim stresom i svojim mnogobrojnim odgovornostima. Moguće je da žene budu izložene neposrednom

iskustvu vezanom za ratnu traumu: da su fizički mučene, silovane, da učestvuju u borbenim dejstvima. I fizičko i seksualno nasilje po pravilu je praćeno psihičkim nasiljem. Takođe, mnoge žene bile su izložene različitim oblicima isključivo psihičkog nasilja, kao i dodatnim brigama i svakodnevnim stresnim situacijama vezanim za porodicu. U širem smislu posmatrano, žene su izložene psihičkoj patnji zbog odlaska muževa i sinova na front; zbog ubijanja, hapšenja i mučenja najbližih članova porodice; saznavanja ili posmatranja ubijanja, mučenja, silovanja poznatih i nepoznatih ljudi.

Žene sa kojima smo razgovarale (uzorak je obuhvatio sedamdeset žena koje su se nalazile u izbeglištvu tokom 1994. godine u SR Jugoslaviji ili na srpskim teritorijama u Bosni i Hercegovini – prim. autorke), kao psihičko nasilje doživele su: „patnju, tugu, silovanje, gladovanje, pretnje, strah“ (Bosiljka); „prisiljavanje da gledaju zlostavljanje“ (Nada); „ubijanje njihove dece, brigu kako preživeti, psihičke traume, strahovanja, šikaniranja, ucene“ (Smiljka). Žene su „majke, udovice, izbeglice. Žene rađaju sinove i ćerke, koje posle sve brige i ljubavi koju su uložile, moraju da izgube u ratu. One moraju da sahranjuju one koje vole i da ostavljaju za sobom grobove. Moraju da skrivaju i brane decu, da ih nose kada su zbog gladi suviše slaba da bi sama hodala i da vode brigu o trajno osakaćenim osobama. Moraju da trpe silovanje tela i duha i da nastave dalje (Hayton – Keeva, 1987).

Promena polnih uloga u ratu i nepripremljenost žena da prihvate novonastalu okolnost da su samo one i jedino one odgovorne za opstanak porodice, doprinose povećanju jačine stresa i mogu izazvati određeno psihičko reagovanje. U ratu žene postaju „stub kuće“ ili „glava porodice“ jer su muževi na ratištu. Njihova odgovornost je ogromna, bilo da su ostale na ratom zahvaćenom području ili su sa decom pobile iz direktnog ratnog sukoba u izbeglištvo. Odgovorne su za opstanak porodice i to kako ekonomski – obezbeđenje uslova za zadovoljenje najosnovnijih potreba svojih i dece, tako i emotivni – emotivno povezivanje najbližih članova porodice koji su fizički daleko jedni od drugih.

Nemogućnost kontrole nad sopstvenim životom, koja izaziva opšti osećaj bespomoćnosti, izražena je i kod muškaraca i kod žena. Natalija to ovako opisuje: „Najstrašnije je psihičko nasilje: kada osećate da ste nemoćni da bilo šta uradite, a strepite svakoga dana da će vas snajper ubiti ili bomba zakačiti“.

Socijalizacija učenjem tradicionalne uloge ženskog pola, koja utiče na ženu da ima vrlo malo uticaja i kontrole nad svojim životom i životom članova porodice u vanrednim okolnostima, doprinosi da u ratnim uslovima osećanje bespomoćnosti bude još snažnije. Zbog nemogućnosti da promene postojeće okolnosti ili zbog neuspeha niza pokušaja da se to učini, neke žene postaju pasivne, u „psihološkoj paralizi“, koja ih sprečava da bilo šta preduzmu. „Reakcija izostaje usled emocionalnog stanja koje karakteriše depresija i strah da će pozitivni rezultati i dalje izostajati“ (teorija naučene bespomoćnosti – *learned helplessness theory*, Nikolić-Ristanović, V, 1993a). Psihološko stanje bespomoćnosti, nedostatak fizičke i psihičke snage („nemam snage ni fizički ni psihički“ – Sofija), kod nekih žena može da dovede do smanjenja percepcija kontrole nad posledicama, depresivnog raspoloženja, opadanja motivacije. Krajnji efekti bespomoćnosti manifestuju se kroz strah, uznemirenost, bolest, pa čak i smrt (El Buchra, Lopež, 1993).

U stanju bespomoćnosti, usamljenosti, zabrinutosti i nesigurnosti zbog ratnog nasilja i u odvojenosti od porodice, žene razmišljaju i o samoubistvu. Nataša piše iz Mostara sestri: „Čini mi se da bih popila šaku tableta. Ionako razmišljam ponekad o tome, kakav mi je ovo život (...). Ovo je previše za mene“ (pismo od 25.6.1993. godine). Razmišljanje o samoubistvu javilo se kod Nataše u jednoj konfliktnoj situaciji u porodici, nastaloj zbog uticaja opšte atmosfere međunarodne netrpeljivosti na odnose između članova porodice: „došlo mi je da se bacim pod auto“ (pismo od 1.9.1993.). U depresivnom raspoloženju, uz želju da uništi sopstveni život, javila se i želja za totalnim uništenjem, koju je Nataša protumačila trenutnom slabošću:

„Jedina muzika mi je sirena za opštu opasnost i baš danas je svirala. Ja sam jednostavno počela plakati, ne od straha, nego jednostavno od neke srdžbe i mislim u sebi: dabogda da padne atomska bomba da nas sve ubije i da ovoj našoj patnji dođe kraj... Ali to je bila trenutna slabost“.

O samoubistvu su razmišljale i žene koje su se, posle preživljenih ratnih opasnosti, suočile sa teškoćama u izbeglištvu.

Emina: „Bila sam na ivici nervnog sloma, da mi nije bilo ovog djeteta, nešto bih uradila sa sobom“.

Psihičko stanje bespomoćnosti može da izazove određene reakcije žena – majki na ponašanje dece. Žene koje imaju decu, a ostale su bez muža, drugog deteta

ili bliskog rođaka, ispoljavaju depresivno ponašanje. Za njih je pojačana zavisnost ili regresivno ponašanje njihove dece nepodnošljivo i u svojim reakcijama ispoljavaju frustraciju, bes ili odbacuju dete. Pogibija muža, odnosno oca porodice, kod većine žena izaziva anksiozna i depresivna osećanja, kao i nedostatak energije da se posvete deci i prilagode novonastalom stanju.

Kod jednog broja žena bespomoćnost i nemogućnost prevazilaženja konfliktna situacije u ratnim uslovima ustupa mesto snažnoj želji i naporu za preživljavanjem (teorija preživljavanja – *the survivor theory*). Posle početne reakcije na stres i psihičko nasilje izazvano ratom iz faze jake emocionalne nelagodnosti prelazi se u fazu otpora, u kojoj žena nastoji da savlada stres i preduzme određene mere za traženje pomoći i društvene podrške.

Nada: „Shvatila sam da moram da nađem snage i živim dalje. (...) Našla sam snagu u sebi i mislim da svaka žena može da je nađe“.

Kako će se psihološki razrešiti konfliktna situacija zavisi od biopsiholoških osobina ličnosti žene, prethodnih iskustava, otpornosti na stresne situacije, mogućnosti prilagođavanja, socijalnog i ekonomskog statusa. Kada je u pitanju ekonomski status, naše istraživanje je pokazalo da žene koje su imale viši status ili bolji ekonomski položaj, koje su pre rata bile ekonomski nezavisne, teže podnose promenu tog statusa, vezanu za ratnu situaciju i izbeglištvo jer više nemaju kontrolu nad sopstvenim životom i materijalnom egzistencijom, a moraju da prihvate veće odgovornosti i obaveze nego ranije. Olga to komentariše na sledeći način: „Posebno su u lošem psihičkom stanju žene izbeglice koje su višeg obrazovanja, one su potpuno rastrojene i ne mogu da nađu sebe“.

U psihijatrijskoj literaturi navodi se da sve stresne reakcije ne bi trebalo smatrati patološkim. Psihički poremećaji izazvani i udruženi sa stresom – reaktivni psihički poremećaji (posebno reaktivne psihoze) mogu da se pojave kod žena kad je izloženost stresu „dominantna i dugotrajna“ i kad nedostaje mogućnost prilagođavanja.

PRETNJE I ZASTRAŠIVANJA

U svim dosadašnjim ratovima pretnje i zastrašivanja, kao oblici psihičke pri-nude, korišćeni su da bi psihički delovali i primorali ljude na donošenje odluke u određenom pravcu ili da bi izazvali određeno ponašanje. Pretnjama i

zastrašivanjem stavlja se u izgled nastupanje izvesne neprijatnosti, neugodnosti, zla, terora, mučenja, uništenja. "Kada osoba oseti da će biti uhapšena, da je pod prismotrom, počinje pritisak. Na početku psihološki osećate samo mali stres. Onda ako se to i dalje nastavi, dolazite u situaciju da vas čak i kada uključite svetlo, zvuk sijalice, vrlo slab zvuk uznemirava. To znači da će vam popustiti živci. Svako ko zakuca na vrata biće pod sumnjom. Niko ne odgovara dok se ne sazna ko je to bio. Ovo se ne dešava samo danima, već mesecima i godinama" (*Izbeglice i lica koja traže azil*, 1993).

Prema pričama žena sa kojima smo razgovarale, pretnje i zastrašivanja najčešće su bili povezani sa međunacionalnim sukobima i netrpeljivošću. Isticanje nacionalnih osobina, razvijanje mržnje prema suprotnoj naciji, dovelo je do snažnih konflikata. Neprijatelj nije bio dovoljno definisan, to su bili dojučerašnji susedi, prijatelji, kolege na poslu. Promena odnosa među ljudima vodila je pomešanim osećanjima prezira, ljutnje, mržnje, besa, agresivnosti, ali i bespomoćnosti, razočarenja, nesigurnosti i dezorjentisanosti, jer se nije moglo predvideti od koga će pretnja doći, koliko je ona ozbiljna i od koga se treba čuvati. Sanijinoj susetki, Srpkinja, sa kojom se družila, zapretili su da će je ubiti ako se druži sa Muslimankama. Ova žena je pretnju ozbiljno shvatila i nije više dolazila "jer je živela sama i nije imala zaštitu".

Najčešće žrtve pretnji i zastrašivanja, kao oblika psihičkog nasilja, bile su žene koje nisu imale zaštitu i živele su same. Pretili su i zastrašivali vojnici iz paramilitarnih formacija, pripadnici milicije, ali i susedi, poznanici, raniji prijatelji, raznih nacionalnosti. Ciljevi pretnji i zastrašivanja bili su različiti: stvaranje straha i napetosti, proterivanje iz prebivališta, oduzimanje stana ili kuće, pljačka, osveta.

Sanija: "Živjela sam sama.(...) Na kapiji su mi došli vojnici u uniformi nekih od paramilitarnih formacija (nisam ih međusobno razlikovala). Prijetili su mi i tražili da uđu. Pitali su: "Da li je to muslimanska kuća"? Ja sam odmah počela da vičem da ne ulaze ili ću zvati miliciju .(...) Dok sam ja bila unutra, vojnici su bacili kamen kroz prozor, u sobu, kamen je udario u zid, na sreću nije me pogodio. Psovali su i zaprijetili da će doći i da će mi zapaliti kuću. Poslije toga me je bilo strah".

Vojnici iz paramilitarnih formacija, ispričala je Merima, pretili su jednoj ženi, Muslimanki iz Mostara. Prema kazivanju Emine, Hrvati su joj upadali u stan, pretresali i šikanirali je. Motiv osvete je bio odlučujući kod Muslimana, koji su mesecima maltretirali šezdesetogodišnju Srkinju iz Visokog i njenog muža,

tako što su im stavljali ruke na sto i pretili da će im seći prste. To su činili, ispričala je Svetlana, zbog toga što je njihov sin učestvovao u ratu na strani Srba. Pretnje i zastrašivanja u cilju dobijanja određenih podataka primenjeni su, kao oblik psihološke prinude, prema Marini od strane pripadnika muslimanske vojne policije i vojske da bi saznali gde se krije njen muž:

Kada je počeo rat moj muž nije htio da priđe muslimanskoj vojsci i krio se kod prijatelja.(...) Od marta 1993. pa do septembra iste godine, kada su ga pronašli, stalno su u kuću dolazili naoružani muslimanski vojnici i pretresali stan. Ostala sam u stanu sa dvoje maloljetne djece.(...) Čula sam da ljude ubijaju i maltretiraju, pa sam se bojala da to ne učine i meni i mojoj djeci.(...) Nisu nas fizički maltretirali, ali su me stalno ispitivali gdje mi se muž sakrio. Jednom su mi naredili da povedem mlađe dijete i pođem sa njima da tražimo moga muža. Trojica pripadnika muslimanske policije vodili su me po gradu, s jednog kraja na drugi, od ujutru do uveče. Vjerovatno su mislili da ćemo mog muža da sretne negde usput i da će ga dijete prepoznati. Uveče su me odveli zajedno sa djetetom u njihovu komandu. Dijete je plakalo i tražilo da idemo kući, jer je bilo umorno i gladno. Nisu se na to obazirali, tražili su da im dam određene podatke o sebi, mužu, roditeljima, rođacima. Zatim su mi saopštili da imam dvije mogućnosti: ili da nađem muža i da ga prijavim ili da ga se odrekнем pismenim putem. Odlučila sam se za ovo drugo, pa su mi dali da potpišem izjavu kojom, se zvanično odričem muža i svega što on čini". Poslije ovog često su me pozivali u komandu i provocirali raznim pitanjima, govorili su mi da me je neko zvao telefonom i sl."

Neke žene su bile zastrašivane pretnjama i neistinama kada su im deca otišla u izbeglištvo, dok su one sa muževima ostale na ratom zahvaćenom području. Psihičko nasilje nad majkama čije su ćerke u izbeglištvu, deluje mnogo snažnije, jer se povezuje sa brigom za decu. Iz Oliverine priče saznajemo da je preživela mnogo neprijatnosti od strane Muslimana kada su joj deca otišla:

"Upadali su u stan, pretresali. Jednom je njih četvorica Muslimana (sve ćerkini školski drugovi) uperilo puške u mene i pitalo: "A gdje vam je ćerka"? Ja sam odgovorila da je na početku rata otišla, a oni su ironično pitali zašto je otišla i gdje. Onda su rekli kako znaju da je moja starija ćerka vaspitačica u logoru za Muslimane. Ja sam se zaprepastila, jer to uopšte nije bilo tačno i da me je laž jako zaboljela.(...) Mogu da zamislim šta bi uradili od njih da su bile tu. Mi smo im bili trn u oku".

Olivera smatra da je njena porodica bila posebno maltretirana, jer je bila "ugledna, uvek na distanci od drugih" a ona uvek dobro obučena", što pokazuje da se mržnja i netrpeljivost u ratnim i međunacionalnim sukobima u većoj meri ispoljavaju prema onima koji su pre rata imali bolji društveni i ekonomski status.

Sem pretnji prilikom nasilnog upadanja u stanove, pripadnici paramilitarnih formacija koristili su i druga sredstva, najčešće pretnje telefonom. Dobrilu, koja je živela sama u stanu u Osijeku, uznemiravali su Hrvati iz paramilitarnih formacija:

"Mene su uznemiravali telefonskim pozivima, telefonskim prijetnjama i obilascima. Četiri čovjeka su mi dolazila noću u stan i tvrdili da sam snajperista i da sam pucala na njihovu vojnu komoru".

Posebno zastrašujući efekat imale su pretnje koje su upućivali susedi i poznanici još dok rat nije počeo i na samom početku rata. O tome su pričale Branka, Emina i Tatjana.

Branka je vrlo teško psihički podnela pretnje koje su njoj i njenoj majci upućivali susedi, jer je ostala u stanu samo sa majkom. One su u zgradi bile jedine Srkinje, a njihov strah, kao i pretnje koje su im bile upućene, pojačavala je okolnost da je Brankin brat bio u to vreme na ratištu.

"Prve komšije sa kojima se nismo posebno družili, ali smo se svakog dana viđali i pozdravljali, počeli su da nas uhode, da nas špijuniraju, prebacuju nam zašto se nismo ogradili od Karadžića. Kao da smo mi krivi za sve što se događa".

Prema Brankinim rečima, najteže je bilo podnositi pretnje i poniženja u podrumu – skloništu, gde su se za vreme trajanja opasnosti od napada, sklanjali stanari zgrade različitih nacionalnosti.

"Jednom prilikom, dok smo bili u podrumu, drug mojih godina, Musliman, pozvao me je da pjevam na engleskom pjesme protiv Srba, za neku emisiju na radiju. Ne smem ga direktno odbiti, a grozno mi je da pjevam pjesme poput one: "Tuče tompson, kalašnjikov, pa i popovka, tjeraj bandu, goni Srbe preko Drine sve do Srbije: Ja kažem ne znam engleski.(...) Psihološki vas primoravaju da radite protiv svojih".

Branka se družila sa jednom devojkom, Muslimankom, čiji su drugovi psovali četnike i tražili da i Branka to čini. Iako im je govorila da nikada ne psuje, oni su insistirali. Veliku neprijatnost doživela je od brata svog druga, Muslimana, koji je njoj i njenoj majci uputio ozbiljne pretnje, stavljajući im u izgled gubljenje života. O tome Branka priča:

“Dva dječka, Muslimana od 18-19 godina, sa kojima smo se ja i moja drugarica družile, u vreme kada su Muslimani imali puno žrtava (septembar 1992.) otišli su na front i 20 dana ih nije bilo. Svi su se plašili da im se nešto desilo. Brat jednog od njih došao je jednog dana, zajedno sa svojim komandrom da se upoznaju sa devojkama sa kojima se njih dvojica družu. Provociraju nas. Brat mog druga gleda u mene i mamu i kaže: “Ako saznam da mi je brat poginuo, zaklaću bilo koga nevinog, počev od najmanje bebe”. Ja i mama se tresemo. Trebalo je da idem sa konvojem. Ja sam rekla: “Mama, sad mi je teško kad vidim gdje vas ostavljam”. Kad su se ova dvojica vratila rekli su nam: “Dobro ste prošle, da nam se nešto desilo ko zna šta bi bilo”. Ostali su ćutali i po licima im se videlo da bi im bilo drago da je brat imao razloga da iskali bes na nama, uživali su u našem strahu”.

Neprijateljsko ponašanje prema Branki i njenoj majci zbog tog što su Srпкиnje, ispoljavalo se i na taj način što su im govorili da sve Srbe treba pobiti. Kada su Muslimani zapalili jedan deo grada, komšije su pozvale Branku da to vidi: “Dođi da vidiš kako braća Srbi gore”. Same i nezaštićene, zaplašene da se pretnje, koje su im upućivane, mogu ostvariti, njih dve su zaključile da je najbolje da koriste muslimanska imena u međusobnom oslovljavanju:

“Ja i mama smo imale muslimanska imena koja mogu biti i nadimci za slučaj da neko hoće da proverava. Na primer, mene je mama zvala Diko”.

Pretnje i zastrašivanja bili su upućivani Branki i prilikom izlaska iz Sarajeva. Napetost i neizvesnost stvaralo je čekanje autobusa, strepnja da li će biti na spisku za konvoj, kada će biti zaustavljen ili ne, kao i lažne informacije o kretanju konvoja i napadima na njega.

“Bila je panika kada je javljeno na radiju da je zaustavljen konvoj za Split, da su maltretirani Muslimani i Hrvati. Međutim, ta informacija je bila neistinita jer se posle sat vremena javila Aida, moja drugarica, Muslimanka, koja je bila u tom konvoju, i rekla da je sve bilo u redu.”

Ta napetost i neizvesnost bila je pojačana pretnjama upućivanim onima koji su odlazili.

“Dođu Muslimani i kažu: “Bježite, sve ćemo vas pohapsiti, vodimo vas u logor”, zatim “Nemoj da ideš, hajde da živimo zajedno”, a posle toga “Idite, idite svi, protjeraćemo vas sve”. (...) Pljuju za nama i kažu “Svakako ćemo vas ne samo raseliti, nego i pobiti”.

Ispoljavanje pretnji i neprijateljstva prilikom napuštanja prebivališta doživela je i Milka, kada je sa ćerkom napuštala Tuzlu – okupljeni ljudi su vikali na njih da su četnici, psovali ih i gađali kamenjem.

Jelena je ispričala da je otac njene najbolje drugarice bio veliki ustaša. Odjednom ona je prestala da joj se javlja:

“Baš mi je bilo grozno. Druga prijateljica, Hrvatica je otišla na drugo mesto, ali smo se družile. Jednom kada je njen otac dao intervju u novinama protiv Srba, ja sam joj rekla da to nije istina. Ona mi je kazala da nisam dobro pročitala i baš smo se bile zakačile. Ali baš ono čisto politički, ništa lično”:

O tome kako susedi druge nacionalnosti u ratnim uslovima mogu da budu surovi, ispričala je Emina. Ona je saznala od svoje svekrve da su njenu sestru i majku, koje su Muslimanke nacionalisti, susedi, Hrvati, odveli iz stana na obalu reke, da su oštrili nož u kolima, pretili da će ih zaklati, silovati, govorili razne vulgarnosti.

Psihičko maltretiranje u obliku zastrašivanja doživela je svekrva Tatjanine sestre, starija žena, Srpkinja po nacionalnosti, kada su u kuću gde je živela sa mužem, upali Muslimani, komšije, tražeći oružje. Oružje su tražili od njenog muža i fizički ga maltretirali.

“Svekrva nije bila fizički maltretirana, ali je bilo strašno gledati šta čine njenom mužu i kako ljudi sa kojima su do tada lijepo živjeli gaze i razbijaju po njihovoj kući”.

Za razliku od suseda, koji su pretili i kojima su sve Srpkinje bile “četnikuše”, a Muslimanke “balinkuše”, bilo je takvih koji se nisu neprijateljski ponašali, već naprotiv, zbog straha od predstojeće opasnosti pokušavali da jedni drugima pruže utočište ili pomoć. Branki i njenoj majci pomagala je komšinica, Muslimanka, donoseći im hleb i kvasac. Natalija je bila spremna da primi komšinicu druge nacionalnosti, Hrvaticu, zajedno sa detetom u stan da prenoći, ali je naglasila: “Dođi, ako će ti to nešto značiti, ali šta bude nama biće i tebi: nikako te nećemo zaštititi”. Posebni oblici zastrašivanja bili su izvođenje na streljanje nekoliko puta i psihičko nasilje nad taocima u logorima i zatvorima. Jasminka je, na primer, pričala o rođaci svoje komšinice, Hrvatice, čiji je muž Musliman, koja je tri puta izvođena na streljanje od strane Srba. Desa je saznala da je njena komšinica bila u muslimanskom logoru u Dobrinji, gde su žene seksualno i fizički zlostavljali, ali i psihički mučili – pretili, vređali, uskraćivali im hranu i vodu, da bi od njih saznali gde im se nalaze muževi. Rada je ispričala da su njenu baku, Srpkinju iz

Duvna staru devedeset godina, uhapsili Hrvati kao taoca, uskraćivali joj hranu, lekove i psihički je maltretirali. Olgu su pripadnici HVO-a iz Mostara nekoliko puta hapsili. Prilikom prvog hapšenja, uperili su u nju reflektore, lupali ispred nje produžetkom od česme i pretili govoreći šta joj sve treba raditi. Drugi put su najpre upali u stan i polomili stvari, a kada su je odveli u policiju, upirali su joj bateriju u oči govorili kako joj je muž četnik koji puca na njihove.

Propaganda je mnogo doprinela da se pretnje i zastrašivanja ozbiljno shvate, da se stvori neizvesnost i nesigurnost i da se kod žena pojavi osećanje nezaštićenosti. Upućena preko televizije, propaganda je efikasnije delovala od vesti koje se pronose neposrednim kontaktima ili pisanom reči. Jednostrano i tendenciozno prikazivanje spaljivanja kuća, mučenja zarobljenika, terora i nasilja nad civilnim stanovništvom, masakriranja i ubijanja, kao emitovanje izjava ljudi koji su bili zarobljeni i mučeni, izaziva različite oblike reagovanja. Na mnoge žene zastrašivanje putem propagande uticalo je da donesu odluku o napuštanju ratom zahvaćenog područja.

Vida: "Širila se propaganda protiv Srba – prikazivane su kasete kako Srbi kolju Muslimane, što je stvaralo još veći strah. Plašila sam se svakog naoružanog Muslimana, čak mi se činilo da čovjek koji ide ulicom i nosi kišobran ima pušku. (...) Nisam mogla da izdržim tu neizvesnost, pa sam sa mužem i djecom krenula iz Trnova".

Mirjana noćima nije spavala jer se pričalo kako će Hrvati dolaziti kući po njih tako što će prvo baciti bombu, "pa ko ostane živ da ide kao živi zid pred kasarnu." "Nisam znala šta da radim", priča ona, "jer mi je dete bilo malo i nisam znala gde da ga ostavim". Na Milkinu odluku da sa ćerkom napusti Tuzlu, pored ostalog, uticala je i svakodnevna propaganda "da Srbi ubijaju i muče Muslimane".

"Ja više nisam mogla da izdržim da slušam sve te priče, da gledam preko TV snimke o zločinima koje čine Srbi prema Muslimanima – bila je svakodnevna propaganda u tom pogledu, nisam znala šta je tačno od toga što se priča i prikazuje i da li će neko od susjeda da me zbog toga napadne".

Vera je takođe bila zastrašena javno saopštenim pretnjama: "Glas sa TV-a govorio je da će tri sela, među njima najviše Tasovčići, biti savladani po cenu života. Ko neće da ide, ubiće ga". O psihološkom pritisku zastrašivanja pod uticajem propagande govori i Natalija:

“Ali, najstrašniji je psihološki pritisak: čuje se, na primer, na pijaci kako su se Muslimani hvalili da će doći sve do Grbavice u napadu naarednog dana. Cjele noći se ne spava misleći kuda ćemo i šta će biti sa nama”.

UVREDE I PONIŽENJA

Jedan broj žena sa kojima smo razgovarale bile su žrtve verbalnog nasilja, koje se ispoljavalo kroz uvrede i poniženja na nacionalnoj osnovi. U ovom pogledu posebno su bile ugrožene žene koje su bile udate za muškarce druge nacionalnosti. One su trpele uvrede i poniženja kako od pripadnika svoje tako i od pripadnika drugih nacionalnosti i od sopstvenih muževa. Žene vojnih lica bile su takođe izložene raznim šikaniranjima. Često je verbalno nasilje bilo primenjivano prema ženama i zajedno sa fizičkim i seksualnim nasiljem.

Svetlana je teško podnosila uvrede i ponižavanja zbog nacionalne pripadnosti:

“Ta mržnja čoveka frapira.(...) Taj odnos, kako vas gledaju, ponižavaju. Osuđuju vas kao da ste vi krivi. Čim pokušate da se suprotstavite, vi ste četnik. Stalno sam slušala pogrde, ružne riječi...‘Svi Srbi su genocidni, četnici, ima Juka pravo što baca kroz prozor”.

Uz vređanje, bilo je praćenja i špijuniranja od strane komšija (kako Svetlana kaže, “govorili su: četnici se okupljaju”), upisivanja u knjigu ko dolazi u zgradu i koliko ostaje, takod da se iz stana izlazilo i kontaktiralo sa prijateljima samo kada je to bilo neophodno. Zapaženo je da su neke žene bile u nedoumici u pogledu ponašanja komšija. Oni su ih vređali, ponižavali, pratili, kontrolisali kuda se kreću, ko im dolazi i istovremeno zamerali što se spremaju da napuste stan i prebivalište ili što su decu sklonili iz ratom zahvaćenog područja. Svetlana dalje nastavlja priču:

“Komšije Muslimani su nam poslije stalno prigovarali što smo poslali djecu.(...) Nama su prebacivali što je komšinica Srpkinja otišla sa djetetom, šta joj je društvo dalo, a eto kako to ona vraća. Zamjerali su nam što smo poslali djecu a da oni to nisu znali”.

Lepi koja je ostala sama u muslimanskom delu Sarajeva, u zgradi nastanjenoj Muslimanima, komšije su prebacivale što je Srpkinja. Jedina je ostala bez struje i vode, nije je bilo na spiskovima za nabavku namirnica, stalno je bila pod prismotrom i kontrolom. Najviše je posećivala, kontrolisala i pratila komšinica,

Muslimanka, koja joj je govorila da treba da ostane u Sarajevu, da i decu pozove da se vrate, ali da se svi odreknu srpske nacionalnosti, jer "sve Srbe treba poubijati, baciti bombu na Beograd". Iz Lepinog primera vidi se da je pozivanje da se ostane na istom području bilo uslovljeno gubitkom nacionalnog identiteta.

Uvrede na nacionalnoj osnovi bile su upućivane i ženama koje su se po nacionalnosti razlikovale od svojih muževa. Emina, Muslimanka po nacionalnosti, koja je pre rata radila u vojsci i muža Srbina, "zaklela dijetetom da se ne bori", jer su svi izmešani u porodici" i Hrvati i Slovenci i Muslimani", teško je podnela uvredu i pretnju svoje komšinice, Hrvatice, koja joj je jednom prilikom, aludirajući na nacionalnost njenog muža, rekla: "Kurvo četnička i ti ćeš dolijati".

Uvrede i poniženja doživela je i Blaženka, Hrvatica po nacionalnosti, udata za Srbina:

"Ono što mi je najviše smetalo u Hrvatskoj dok sam živela tamo bio je odnos prema vojsci i ponašanje prema djeci koju su u školi i pred zgradom gdje su se igrala zvali četnicima".

Natalija je ispričala kako njena prijateljica, Muslimanka, kojoj su četnici ubili starog i bolesnog muža, nije smela da joj se obrati "jer se više ne zna na koga možeš računati, a na koga ne. Komšije su u svim Muslimankama počeli da gledaju 'balinkuše' koje više ne poznaju i koje su osobe drugog reda".

Ana, koja potiče iz mešovitog braka (otac Srbin, majka Muslimanka) a udala se za Srbina, kada je rat počeo otišla je iz Mostara u izbeglištvo sa mužem i decom, dok su joj majka, sestra i zet ostali u Mostaru. Iz priče svoje majke saznala je, i to ju je teško pogodilo, da su prilikom pretresa stana, Hrvati i Muslimani, preko cele uvećane fotografije njene ćerke napisali "četnikuša".

Međunacionalna podvojenost najviše je ugrozila mešovite brakove, jer je jednostavno bilo nemoguće opredeliti se za jednu ili drugu stranu, pa su žene bile ponižavane i od strane svojih muževa, pripadnika druge nacionalnosti. Iz Milićine priče saznajemo da su njene komšije, muž Srbin i žena Muslimanka, poremetili bračne odnose zbog toga što su Srbi prebacivali ovom čoveku što se oženio Muslimankom. On je ženu fizički maltretirao i ponižavao govoreći: "Muslimanko jedna, idi u svoje selo, ali dete nećeš voditi, ono je srpsko".

Verbalno nasilje prema ženama koje su bile silovane, trebalo je da ih još više ponizi, šikanira i psihički uništi. Anđa je morala fizički da izdrži torturu silovanja

u muslimanskom logoru, ali i psihičko mučenje. O tome ona kaže: "Psovali su nas i nazivali pogrđnim imenima, stavljali su nam nož na vrat, htjeli su da nas zakolju". Dobrila je neposredno saznala od žena različite nacionalnosti, koje su bile silovane od strane hrvatskih vojnika, da su vređane i ponižavane rečima da su 'srpske kurve'. Prilikom saslušanja žena smeštenih u logor, ispričala je Nedeljka, pored silovanja bilo je primenjivano i psihičko maltretiranje i vređanje, psovanje 'četničke majke'.

U ratu u bivšoj Jugoslaviji žene su bile žrtve psihičkog maltretiranja i šikaniranja i zbog toga što su udate za vojna lica ili su im sinovi, očevi i drugi muški članovi porodice vojno angažovani u okviru regularne vojske. Mržnja prema ženama vojnih lica, kao posledica ogorčenosti prema JNA, ispoljavala se na najokrutniji način nezavisno od nacionalnosti ili stvarne vojne angažovanosti muških članova porodice.

U Sloveniji je oružanoj fazi građanskog rata prethodio duži period specijalnog rata, koji je bio usmeren na pripadnike Armije i članove porodica oficira. Oni su bili izloženi različitim oblicima psihološkog pritiska putem verbalne agridije, pretnji, ismevanja, vređanja od strane nekih kategorija civila, pripadnika teritorijalne odbrane, policije. Sudbina Slovenskih, žena vojnih lica, posebno kada su bile udate za Srbe, posebno je bila teška i dramatična. One su bile izložene pretnjama, naročito posle rata u Sloveniji, kada su im muževi otišli i one ostale same. O svom doživljaju te atmosfere otuđenosti, straha i pretnji nasiljem priča Katja:

"Moj muž je oficir JNA, po nacionalnosti Srbin, koji je u Sloveniji proveo ceo svoj život. Posle rata u Sloveniji, on je među poslednjim oficirima JNA napustio teritoriju Slovenije. Ja sam rođena Slovenka, nesumnjivo 'arijevskog' slovenačkog porekla. Strašno sam teško podnela celo to pripremanje 'rata', huškanja protiv Srba i JNA i šikaniranja zato što sam supruga vojnog lica. Čudno je to što je u vreme, neposredno posle povlačenja vojske, kada je Slovenija preduzela mere radi upisa u državljanstvo, dolazilo do šikaniranja žena vojnih lica i to upravo i najviše od osoba koje su se prezivale na -ić i koje su bile u sličnoj situaciji kao i mi. Ja imam sestru i drugu rodbinu u Sloveniji, muž moje sestrice radi u policiji, tako da sam se osećala zaštićenom u odnosu na Slovence.(...) Ja sam strahovito patila kad su na primer, u oktobru mesecu prikazivali na TV preko celog ekrana sliku mog muža i pri tome puštali natpis 'srpski četnik' uz puno ime i prezime."

Međutim, Katja nije bila "zaštićena" u odnosu na pripadnike druge nacionalnosti. Ona o tome priča:

"Zbog tog srbofobičnog stava slovenačkog mnjenja i medija, osilile su se izbeglice Muslimani, koji su, saznajući moje prezime, počeli da me prate kad izađem iz stana i da mi prete. Posle odlaska muža ja sam ostala da živim sama i jednog dana u proleće 1992. godine neko mi je pozvonio na vrata. Delimično sam otvorila vrata i videla njih dvoje: jedna devojka ne više od 20 godina stara i jedan muškarac. Oni su mi rekli da su izbeglice i kako sakupljaju priloge. Odgovorila sam da sam ja prilog za izbeglice dala na svom radnom mestu i poslala sam da zatvorim vrata. Tada je devojka priskočila, pokušala da me spreči da zatvorim vrata i to uz takve strašne psovke kakve ja nisam čula nikad u životu i ni sad ne umem da ih ponovim. Istovremeno je pokušala da me udari. Srećom, nisam vrata širom otvorila pa sam uspela nekako da ih zatvorim. Čula sam ih kroz zatvorena vrata kako obećavaju da će se vratiti. To su sigurno bili Muslimani, kojih je tih dana Ljubljana bila puna, jer sam prepoznala bosanski izgovor. Mislim da Srbi nisu mogli biti, jer zbog opšte hajke na Srbe svako ko nije dobio slovenačko državljanstvo morao je da ide iz Slovenije."

OSTALI OBLICI PSIHIČKOG NASILJA

Pored pretnji, zastrašivanja, uvreda i ponižavanja, postojali su i drugi oblici stradanja koje su žene doživele kao psihičko nasilje a kojima su bile izložene pre rata i u toku rata. To su: maltretiranje na poslu, izbacivanje iz stanova i protjerivanje sa teritorija na kojima su do tada živele, ograničenje slobode kretanja i prisustvovanje stradanjima i ponižavanjima drugih lica. Žene žrtve ovih oblika psihičkog nasilja, osećale su se, kako to Branka kaže, "građanima drugog reda", nemoćne da bilo šta urade ili promene, bez zaštite i pomoći.

Maltretiranje na poslu. Psihičkom nasilju na poslu u uslovima poremećenih međunacionalnih odnosa i rata žene su izložene prvenstveno zbog svoje nacionalne pripadnosti. Pri tome, posebno su izložene žene koje su bile na rukovodećem položaju u radnoj organizaciji ili obavljale odgovorne poslove u državnim organima. Novonastale okolnosti u vezi sa ratom očigledno su bile povoljna prilika da se ponize i maltretiraju one žene koje su u miru imale određenu društvenu moć vezanu za položaj u radnoj organizaciji, obrazovanje i/ili ekonomski status.

Žene, koje su bile zaposlene pre početka rata, ispričale su kako se odnos među kolegama na poslu promenio kada su počeli međunacionalni sukobi, mržnja i netrpeljivost. Zbog pripadnosti određenoj nacionalnosti neke žene su dobile otkaze ili su bile upućene na prinudni odmor. Iz primera koje su navele Mirjana i Gordana saznajemo da se međunacionalna netrpeljivost javila najpre prema ženama koje su bile na rukovodećim mestima, visoko obrazovane, drugačijeg društvenog i ekonomskog statusa od ostalih.

Mirjana je radila kao rukovodilac pravnog odeljenja. Kolege Hrvati su potpuno promenili stav prema njoj, počeli su da je psihički maltretiraju ispoljavajući moć koja se zasnivala na nacionalnoj pripadnosti:

"Naišao je naoružan naš bivši radnik, u vojnoj uniformi Hrvatske garde (Zenge). Sa tim radnikom smo imali neokončan spor koji sam ja vodila. On je bio sada penzioner. Zvao me je u moju kancelariju i rekao da spor sutra mora biti gotov. Rekla sam da će biti gotov ako sud odluči. Upozorio me je da se ne 'zezam': Ja sam mu odgovorila da mi ne prijeti i da ću razgovarati sa direktorom. Otišla sam kod direktora, ali je on bio u istoj uniformi. On je rekao da će intervenisati, da se pojedinci ne smiju tako ponašati. Ja sam tražila da ne idem na sud. Bila sam na kolegijumu gde su svi bili u uniformi i naoružani osim Srba. Grozno sam se osjećala. Rekla sam da ne želim da idem na sud, jer se bojim. Raspravljali su o mom ponašanju na kolegijumu."

Kolege su promenile stav i ponašanje prema Mirjani i zbog toga što joj je majka bila na području koje su držali Srbi. Sumnjali su u nju i pretili:

"Direktor i drugi Hrvati dolazili su pred napade da mi kažu da će u mom kraju biti napad i čišćenje terena. Rekla sam im da će mi onda ubiti majku, a oni su mi na to odgovorili da joj neće niko ništa, samo nek se sakrije. Kad sam se vratila, pošto sam odvela dijete u Srbiju, pitali su me koliko sam dovela četnika. Pitala sam gdje a oni su mi odgovorili u "tvoj kraj". Rekla sam da ih tu već ima, pa ne treba da ih ja dovodim. U Požezi su većinu činili Hrvati. Kad ovo pričam to nije ništa. A to su bili grozni strahovi. Direktor mi je rekao da ja moram reći zašto sam odvela dijete u Beograd i da će se sumnjati u mene ako često idem tamo. Govorili su i da majci ne idem a posebno da joj ne nosim hljeb, jer ću tako ići da pomažem i hranim četnike."

Direktor i kolege na poslu bili su nepoverljivi prema Mirjani:

"Govorili su da igram dvostruku igru, da ne mogu da budem rukovodilac, nisu mi vjerovali. Htjela sam da idem na dopust a direktor mi nije dopustio. Rekao je da on ima neugodnosti zbog nas Srba i da Srbi ne mogu biti na rukovodećim mestima."

Gordana se plašila od kolega Hrvata sa kojima je radila, jer su promenili odnos prema njoj. Radila je kao rukovodilac prodaje i doživljavala psihičko maltretiranje zbog različite nacionalnosti.

"Neki su, bez razloga, prestali da me pozdravljaju.(...) Kad je počeo rat ja sam bila na neki način obilježena. Jedan kolega je okretao glavu od mene kada je pao Vukovar. To je bio život pod totalnom neizvesnošću. Mogao je svako da dođe i da te uhapsi na radnom mjestu."

Odnos kolega muslimanske nacionalnosti promenio se i prema Lepi, koja je obavljala odgovornu dužnost u jednom od državnih organa. Ona o tome kaže:

"Naročito od jula 1992. godine počela je da se ispoljava međunacionalna netrpeljivost. Ja sam to primjetila među ljudima sa kojima sam radila, koji su svi bili visoko obrazovani, ali su mi stalno govorili da ja treba da ostanem u Sarajevu, ali da se javno odrekнем da sam Srпкиnja."

Danica opisuje međunacionalno podvajanje koje je počelo u radnoj organizaciji gde je radila:

"Šefovi su vršili selekciju jedino po nacionalnoj osnovi. Ja i nekoliko mojih kolega Srba dobili smo rješenje o upućivanju na prinudni odmor na godinu dana, a Sandžaklije i Muslimane su favorizovali na štetu zaposlenih Srba.(...) Govorilo se: Srbi neka idu u Srbiju, Hrvati u Hrvatsku, a Muslimani treba da ostanu u Bosni."

Neke žene su dobijale otkaz zbog toga što su određene nacionalne pripadnosti, bez obzira što su bile lojalne ljudima suprotne nacionalnosti koji su bili na vlasti. Iz Jovanine priče saznajemo da je njena rođaka, Srпкиnja, koja je radila kao medicinska sestra u Bjelovaru i bila uvek u dobrim odnosima sa Hrvatima, iako pred penzijom, dobila otkaz i nigde nije mogla da se zaposli u državnoj službi zato što je Srпкиnja. Bez posla je ostala i Jelena, koja je radila kao trgovac u jednoj Novosadskoj firmi. Stanislava je posetila novembra 1994. preduzeće u kome je radila trideset godina. Nisu joj dali radnu knjižicu. Od svojih prijateljica, tri Muslimanke i dve Srпкиnje, sa kojima je bila nerazdvojna pre rata doživela je tom prilikom neprijatnosti. Jedna je pitala "šta vi hoćete?", misleći pri tom šta hoće Srbi. Odgovorila joj je da samo hoće da radi i da ima platu od koje može živeti kao pre rata. Druga je uvredila govoreći joj da je "četnikuša". Direktor, Musliman, kazao je da joj treba zabraniti ulazak u fabriku. Ranka je radila kao ekonomski tehničar i kolege sa posla su je neposredno pre i u toku rata iz dana u

dan maltretirali i provocirali. "Bilo mi je teško podnijeti ta provociranja, posebno od kolega sa posla", kaže ona.

Izbacivanje iz stanova i proterivanje sa teritorije. Žene su veoma teško podnosile prinudno iseljavanje iz stanova i gubitak imovine. Pojačano psihičko reagovanje žena na gubitak imovine i svega onoga što su godinama stvarale povezano je sa njihovom socijalnom ulogom da brinu o porodici i domaćinstvu. Ratne okolnosti uticale su da moraju da napuste sve ono za šta su emotivno bile vezane, da u njihove stanove i kuće ulaze drugi ljudi, da su druga imena na vratima stana, da negde na drugom mestu daleko od onoga što im je bilo najdraže saznaju da je kuća spaljena ili srušena i da nemaju gde da se vrate.

Snežana: "Zgrada mi je uništena, stan je potpuno opljačkan. Samo dva albuma sa slikama su mi ostala koje je muž uspeo da sačuva.(...) Nemam gde da se vratim".

Olga: "Vratili su mi ključ, ali su mi stan uzeli. Na vratima mog stana pisalo je D.L. Tako su po prezimenima tražili srpske stanove i odvodili ljude, istjerivali ih iz stanova".

Nataša je ostala u Mostaru u vreme najvećeg ratnog nasilja. Pisala je sestri da se drugi useljavaju u tuđe stanove: "Ovdje su dali proglas da se svi vrate do kraja jula, ko se ne vrati, oduzeće stanove". Ona je pazila da se neko ne useli u stan njene majke, koji je ostao prazan:

"U mamin stan se može ući samo preko mene mrtve, jer znam da bi to mamu dotuklo.(...) Ana, išla sam gore u tvoj stan. Voljela bih da nisam, jer jednostavno grozno mi je bilo, pogotovo kad mi je druga žena otvorila vrata. Ja nisam znala kako sam ušla ni kako sam izašla".

O psihičkom maltretiranju koje su žene doživljavale prilikom izbacivanja iz stana i proterivanja priča Merima:

"Srela sam kod koleginice ženu koja je došla iz Sarajeva, stanovala je na Ilidži. Ona je Muslimanka, inače rodom je iz Mostara. Sva je ona istraumirana. Ona je sa Ilidže protjerana. Onda je došla ovdje, u Beograd, jer ima kumove u Beogradu. Njenu svekrvu su u Mostaru valjda ustaše ubile, muž joj je bio zatvoren, inače profesor na Univerzitetu. Sin joj je bio u vojsci, pa je izašao i ta priča, mislim, sad sam se toga sjetila, nije vezana za neko silovanje ili šta ja znam, ali mislim da je ipak jedna psihička tortura. Ona je pričala da su je Srbi uhvatili i da su je izbacili iz stana, a preko srpskih teritorija preko kojih je išla ona je dobila, pokazala mi je, potvrdi. Napisali

su joj da je Srpkinja. Ne Muslimanka nego Srpkinja. Ona je isterana iz svog stana. (...) Jednostavno samo dođu sa puškama, sa municijom”.

Na pitanje kako objašnjava to što su joj napisali da je Srpkinja, Merima kaže: “Jednostavno oni nisu dozvolili da se predstavi kao Muslimanka. Ona to pokazuje. Njoj su otišli živci, ženi koja ima oko 47 godina.”

Merima, takođe, govori i o raseljavanju sa teritorija i psihičkom pritisku prilikom etničkog čišćenja:

“Ja sam od ovih daljnih rođaka kod kojih sam stanovala saznala da je djevojka tog mladića (Meriminog rođaka) Hrvatica, njeni roditelji su negdje oko Prijedora. Ona je negdje u avgustu mjesecu očajna bila jer su joj roditelje izbacili. Čistili su ta mjesta, i jedan dan majka se javila i rekla da se možda poslednji put čuju jer su kamioni i kamioni ljudi protjerani sa tih teritorija i oni su očekivali da i oni budu protjerani. (...) Samo to saznanje da se ljudi preseljavaju sa jedne na drugu teritoriju, da odlaze u nepoznato, to su stvarno užasne stvari”.

Iz Senkine priče saznajemo da je jedna muslimanska porodica isterana iz kuće da bi se napravila “javna kuća”:

“Kod nas je došla u podrum muslimanska porodica koja je bila protjerana iz kuće u kojoj su srpski vojnici formirali bordel gde su dovodili Muslimanke.(...) Čovek je bio trgovac, “poplavili” su svu kuću, uzeli imovinu i formirali bordel”.

U nekim mestima upućivane su otvoreni zahtevi da se napusti teritorija. Sanija je morala da napusti Foču jer su “preko zvučnika rekli da svi Muslimani moraju da napuste grad”.

Isterivanje iz stanova i napuštanje teritorije vršeno je zbog etničkog čišćenja, ali i zbog pljačke. Natalija je ispričala:

“Kamionima su ratni profiteri dolazili po stvari stanovnika Grbavice.(...) Pljačkalo se na veliko. Svi napušteni stanovi, bez razlike, opljačkani su. Pljačka se, na primjer, tako što traže ključeve od nekog stana kako bi postavili mitraljez na prozor da bi odgovorili Muslimanima na vatru. Zatim opljačkaju sve što se može, tako da jedna grupa nosi čilime, druga bjelu tehniku, treća sitnije pokućstvo.(...) Moj stan je opljačkan pošto smo otišli za Jugoslaviju. Tražili su ključeve od mog komšije (tačno su znali kod koga su). Iz dana u dan ga privodili da bi ga slomili da im da i on im je na kraju dao”.

Nataša piše sestri iz Mostara da je "sve totalno uništeno: Evo šta bi radili. Ušli bi u radnje ili stanove, opljačkali i na kraju zapalili. I mi bi posmatrali te silne kamione pune stvari kako idu prema Nevesinju ili dalje". Dobrila je, posle čestih uznemiravanja pripadnika hrvatskih paramilitarnih formacija, zaključila: "Željeli su da odem iz stana kako bi mogli da ga opljačkaju".

Napuštanje kuće i gubitak imovine psihički teško je doživela Vida, koja je zajedno sa mužem dvanaest godina gradila kuću a stanovala u njoj samo šest meseci. "Kuća je do temelja spaljena i opljačkana prilikom osvajanja Trnova od strane Muslimana", a njoj je, kako priča, "ceo život stao u jednu torbu" kada je napustila teritoriju.

Ograničenje slobode kretanja. Jedan broj žena, koji je ostao na ratom zahvaćenom području, bio je prinuđen da živi pod stalnom kontrolom i prismotrom, uz ograničenje slobode kretanja i nemogućnost napuštanja teritorije. Ovaj oblik psihičkog nasilja takođe je bio povezan sa poremećenim međunacionalnim odnosima, društvenim položajem i zanimanjem žena i sa vojnim angažovanjem muških članova porodice i nije zavisio od volje ili ponašanja žena. Žene koje su bile izložene ovom psihičkom nasilju osećale su se bespomoćnim i zavisnim od odluke nekog drugog lica, muškarca koji je pripadao vojnim ili policijskim formacijama ili preuzeo ulogu "zaštitnika" i time ispoljavao svoju moć. O tome govore Lepa, Dragica i Sandra.

Lepa je živela u pre rata "elitnom naselju", koje je kad je rat počeo pripalo "muslimanskom delu Sarajeva". Zbog toga što joj je muž otišao iz Sarajeva, sin bio na ratištu a ona bila srpske nacionalnosti, policija je stalno kontrolisala njeno kretanje i ko je posećuje. Pisma koja je slala ili dobijala bila su otvarana i kontrolisana. Iz kuće je smela da se udalji samo do posla a kada bi htela da nekog poseti ili da se duže zadrži, morala je da obavesti svoju komšinicu. Muslimanku, i stražara koji je čuvao zgradu. Iz Sarajeva nije mogla legalno da izađe, jer je, kako je saznala, imala dosije u Službi bezbednosti. Dve i po godine bila je, kako kaže, "politički i ratni zarobljenik", jer joj je "faktički oduzeta sloboda zbog pripadnosti srpskom narodu". Ovakav život "pod prismotrom" uz ograničenje slobode kretanja, Lepa je emocionalno teško preživljavala:

"Nisam bila fizički maltretirana, ali ovo stalno iščekivanje, strah da mi mogu upasti u stan i oduzeti ga, jer sam sama i nezaštićena, psihički je na mene veoma intenzivno djelovalo. Nisam mogla da spavam noću i stalno sam razmišljala kako da se izvučem iz te situacije".

U zamenu za slobodan i legalan izlazak iz blokiranog grada Lepa je ponudila da dobrovoljno preda stan, ali ipak, tom njenom zahtevu nije udovoljeno.

Dragica, 60-godišnja penzionerka ostala je sama u Zenici pod blokadom. Strah da će je neko napasti ili ući u stan i opljačkati ga kada izađe, potpuno je ograničio njeno kretanje. Dragica o tome kaže: "Skoro da nisam izlazila iz stana, jedino onda kada je trebalo da nešto prodam od stvari i kupim hranu".

O posebnoj psihičkoj prinudi uz ograničenje slobode kretanja, ispričala je Sandra. Njenu prijateljicu, Srpkinja iz Sarajeva fizički i psihički je maltretirao otac njene prijateljice, Musliman, koji joj je ponudio "zaštitu".

"Nije joj dozvoljavao da jede niti da sa drugim ljudima razgovara i izlazi iz kuće. Živjela je kao u zatvoru. Pokušavala je da pobjegne, ali je to bilo veoma opasno, jer se pucalo sa svih strana. Čerka ovog čovjeka, njena prijateljica, znala je za sve ovo i nije odobravalala, ali protiv oca nije mogla ništa. Ona misli da se ovaj čovjek promjenio prema njoj zbog međunarodnog sukoba jer su odjednom svi Muslimani počeli Srbe smatrati četnicima i neprijateljima. Mjesec dana je trpjela ovo mučenje da bi zatim uspjela preko nekih ljudi da pobjegne najprije do Ilidže pa na Pale, predstavljajući se muslimanskoj vojsci kao Hrvatica koja ide po hranu".

Prisustvovanje stradanjima i ponižavanju drugih lica. Izvor traume i stresa kod žena u ratu može da bude izloženost psihičkom nasilju koje se sastoji u prisustvu stradanjima i ponižavanjima drugih, suočavanju sa prizorima zločina, masakrima, posledicama sadističkog izživljavanja. Iz priča žena saznajemo da je u ovom ratu civilno stanovništvo bilo izloženo opasnostima od granatiranja, snajperskih hitaca, postavljenih mina, mučenja u logorima, znači, strašnim događajima, koji ne samo da su neposredno ugrožavali život ljudi, već su stvarali strah, paniku i duboko emotivno pogađali one koji nisu direktno izloženi.

Mučenja i stradanja drugih ljudi imala su zastrašujući efekat i izazvala su psihičku patnju kod mnogih žena. O tome govore Desa, Slobodanka, Jovana, Snežana, Nedeljka i Olga.

Desa je ispričala da je videla posledice masakra u Čelebiću, gde su Muslimani masakrirali dvanaest mladića Srba – svi su bili obezglavljeni, dok je od rođake saznala da je njena komšinica Srpkinja iz Sarajeva bila odvedena u logor u Dobrinji, gde su je psihički mučili, vređali, nazivali svakojakim imenima, uskraćivali joj hranu i vodu.

Jedna Srпкиnja iz sela Ljuta o kojoj je pričala Slobodanka zajedno sa ćerkom odvedena je u logor. Pored toga što su bile fizički maltretirane, gledale su kako Muslimani u kofama iznose krv iz susedne prostorije gde su saslušavali i mučili zarobljenike. Kod žena je taj prizor izazvao tešku psihičku patnju i strah.

Jovana je radila kao medicinska sestra u jednoj bolnici blizu Pakraca. O psihičkoj traumi koju je trpela ukazujući pomoć ranjenicima ona kaže:

“Moja lična iskustva, a viđala sam osakaćene mladiće mojih godina ili sa ranama od napalm bombe koje ne mogu da zacjele, uticala su da se psihički nisam mogla dovoljno oporaviti.”

Patnju zbog mučenja drugih Snežana je doživela kad je čula da su komšije Muslimani odvezli petnaest muškaraca – Srba, pucali im po nogama i pustili ih da iskrvare. Među njima je bio i njen rođak. Kaže da ju je to strašno pogodilo: “Odveli su ih na prevaru, (...) Strašno je to što su to ljudi koji su se poznavali.(...) Najviše zla počinili su poznati ljudi, koji su se ranije poznavali”.

Nedeljka je posredno saznala od jedne žene, Srпкиnje, koju su uhapsili Hrvatski i muslimanski vojnici da je u logoru bila njena strina. Ova žena ispričala joj je kako su je vojnici vodili da prepozna leševe muža i sinova i pred njom pucali u leševe i psovali.

Upečatljiv primer teške psihičke patnje koju žena trpi kao očevidac ponižavanja drugih starih i nemoćnih ljudi, zbog njihove nacionalne pripadnosti navodi Olga:

“Bila sam prisutna kad su odveli dva bračna para penzionere od oko 60 godina: Hrvatica i Srbijanac, Makedonac i Srпкиnja. Živjeli su u Mostaru. Mi smo svi (ja sa djecom i prvi bračni par) spavali kod drugog bračnog para, jer nas je bilo strah da spavamo sami. Jedne noći oko 10 sati upala su dva Hosovca. Njih su povelili bez optužbe. Bili su mrtvi pijani i očigledno hteli da se iživljavaju u vrijeme policijskog časa kada HVO nije dozvoljavao hapšenje. Tetka Z. je pokušavala da skoči sa balkona. Nisu joj dali da umre kako ona želi. Vikali su, tukli ih. Pitali ih: ‘Šta si kad se popneš na drvo?’ a oni su morali da odgovore: ‘majmun’. A šta si kad se spustiš, morali su da odgovore da su tada ‘četnici’. Ove ljude su odveli i oni se više nisu vratili”.

Olga konstatuje: “To je nešto najstrašnije što sam doživela”. Olga je to prijavila policiji HVO-a. Međutim oni su joj kazali: “Prijavila si, ali više nemoj da spavaš sama.”

Posmatranje ponižavanja drugih lica, uz opštu situaciju ispoljavanja međunarodne mržnje i netrpeljivosti, uticalo je na neke žene da javno ispolje svoje neraspoloženje i ogorčenost prema pripadnicima svoje nacionalnosti, čak i po cenu sopstvene bezbednosti.

Natalija: "Svačega smo se nagledali. Maltretiranja Muslimana u redu za hljeb, na primjer. Samo nam kažu da se izdvoje oni koji nisu Srbi i odvedu ih. Ja ne znam kako sam živa ostala, nisam mogla to da gledam i svašta sam im govorila. Kako su četnici, kako ih nije sramota da to rade. Toliko sam osjećala bijesa da nisam uopšte pazila šta sam im govorila. Nemoćan si da bilo šta uradiš. To je jedan veliki strah i poniženje".

STRAH KOD ŽENA SA KOJIMA SMO RAZGOVARALE

Pored izloženosti psihičkom nasilju, naše sagovornice bile su izložene strahovima jakog intenziteta vezanim za opštu ugroženost ratom. Iznenadno i neočekivano nastupanje neposredne ratne opasnosti izazvalo je kod žena različite vrste straha. Mnoge žene bile su nepripremljene za novonastale okolnosti, jer su rođene i živele godinama u miru, a jedan broj žena je doživio prethodni rat, pa su njihova strahovanja i strepnje od ponovne ratne opasnosti prožete međunarodnom mržnjom, bili izuzetno intenzivni i opravdani. Kod žena koje ranije nisu doživjele rat postojala je neverica u pogledu prihvatanja svega onoga što se događa, pa čak i nada da će se "situacija smiriti i nastaviti normalan život".

Na početku rata najviše žena doživjelo je strah od granatiranja, snajpera, barikada, upada u stan pripadnika vojske i policije, praćenja, pretresa stana, hapšenja. Kasnije su žene strahovale za svoj opstanak u ratnim uslovima, a kada su odlučile da napuste ratno područje, s obzirom da je to nastupilo naglo i bez ikakve pripreme, uz nošenje samo najosnovnijih stvari i vrednosti, plašile su se da će i kako uspeti da stignu do bezbedne teritorije. Strah je kod žena povezan sa opštom neizvesnošću i opasnostima proisteklim iz celokupne ratne situacije, ali i sa nekim specifičnijim okolnostima i rizicima kojima su bile izložene zbog svog pola ili nacionalnosti kojoj pripadaju, vojnog angažovanja svojih muževa ili sinova, zbog svog socijalnog statusa ili zanimanja, ranijeg načina života ili zbog neposrednih pretnji kojima su izložene. Žene doživljavaju posebno intenzivno osećanje straha za svoju decu, za muževe, roditelje i drugu blisku rodbinu.

S obzirom na vreme pojavljivanja moguće je izvršiti klasifikaciju straha na sledeći način:

- ▶ **strah koji se javio pred rat kao strepnja, zabrinutost, nespokojstvo, uznemirenost;**
- ▶ **strah izražen u toku rata kao realan strah od granatiranja, snajperskih hitaca, pretresa, hapšenja, ubijanja, mučenja, povređivanja, blokiranja mostova i nemogućnosti napuštanja ratnog područja;**
- ▶ **strah ispoljen prilikom prebacivanja sa ratom zahvaćenog područja, povezan sa nesigurnošću i neizvesnošću dolaska na bezbedniju teritoriju;**
- ▶ **strah koji se pojavio u izbeglištvu povezan sa brigom za članove porodice koji su ostali na ratom zahvaćenom području.**

a) Strah u predratnom periodu

Pred rat, kada su predosetile da se "nešto sprema", da komšije počinju da se mrze, špijuniraju, prete jedni drugima, da se bezbednost osigurava nabavljanjem oružja, da se nose drugačije uniforme i oznake, da postoji realna mogućnost mobilizacije muških članova porodice i da više nema atmosfere poverenja i sigurnosti, žene su postale uznemirene, nespokojne i zabrinute. Uplašene ratnim pripremama, bespomoćne da bilo šta promene ili da na bilo šta utiču, bez mogućnosti da zaštite sebe i članove porodice, a imajući sopstvena ili saznajući za iskustva drugih u prethodnom ratu, neke žene su se odlučile da napuste prebivalište zajedno sa decom ili da ih puste da odu sama, pre svega kako bi zaštitile decu. To su bile uglavnom one žene koje su imale blisku rodbinu u nekom drugom mestu van ratne opasnosti. Ovakve odluke žene su donosile verujući da je odlazak samo privremen, na nekoliko meseci, dok se ponovo ne uspostave sigurniji i bezbedniji odnosi. Napuštanje teritorije uvek predstavlja poslednji izlaz, kada strah postane nepodnošljiv.

O svojim strepnjama i neizvesnostima pred rat u Bosni ispričala je Gordana:

"Veliki strah sam doživjela. Jesen 1991. godine – rat u Hrvatskoj, u Bosni tenzije. Katolički božić, ja dežuram u tvornici. Nije bilo autobusa, u pet ujutru sam išla sama, bilo je pijanih u uniformama, miniran je bio kafić, došla sam do polu pijanih

stražara u tvornici, a ja samo treba da dežuram. Strašno sam se bojala. Pričao mi rođak da su ga boli vrelinom nožem po celom telu. Rekao mi je: "Nemoj nigdje da budeš sama gdje ima njih". On mi je bio stalno pred očima. Sama u cijeloj zgradi, njih tri polu pijana, naoružana. Zvali su me ujutro da dođem u stražaru. Odnos prema meni bio je potpuno izmijenjen, ja sam stajala i mislila da li da ponesem šipku, (da se branim) shvatila sam da s njim ne mogu ništa(...) Stalno sam se plašila od blokiranja mostova i da nećemo moći da izađemo iz Čapljine. Došla sam s posla, muž mi je bio tu dan pre Bajrama. Mi smo prijatelji sa jednom muslimanskom porodicom, trebalo je da idemo kod njih. Muž je bio kupio neku vitrinu i rekao ćerki da ponesu neke igračke. Sve je bilo na zadnjem sedištu. Počeo je mrak da pada. U to vreme se pucalo, pa sam zvala da pitam da li su mama i tata još kod prijatelja Muslimana, a oni su rekli da su još prije jednog sata otišli. Ušla je jedna žena koja je kod nas uvijek spavala kad je opasno, sa dvoje djece. Kažu da su blokirani mostovi. Ja samo mislim na oca koji je bolestan i mogao bi ostati u Čapljini. Ne mislim uopšte na sebe. Mi smo sada jedini ulazili u Čaplinu. Muž mi je rekao: "Jao u ruke im idemo". Shvatila sam da mi se dešava ono čega sam se najviše bojala, da budem u Čapljini kada su mostovi blokirani. Vidim da je pun grad ustaša. Od straha nisam ispuštala iz ruku neko kristalnu zdjelu koju sam nosila na poklon. Vidjela sam da mi ni brata ni porodice nema. Morali smo da se vratimo, da idemo po dijete koje je ostalo na drugoj strani. Ja sam rekla stražaru da me pusti jer moram po dijete. Nosila sam još onu zdjelu sa kinder jajima i on nas je pustio. Uzeli smo dijete i krenuli za Mostar".

Na intenzitet straha koji utiče na žene da napuste ratom zahvaćeno područje mogu da deluju različite okolnosti. Strah se pojačava brigom za dete, trudnoćom, stradanjima kojima su porodice bile izložene u prethodnom ratu kao i saznanjima o onome što se dešavalo u sadašnjim uslovima međunacionalnog konflikta. O tome saznajemo iz Tamarine priče.

Tamara je poreklom iz Like, iz partizanske porodice. Očeva rodbina, svi Srbi, stradala je u drugom svetskom ratu od ustaša. Posle političkih promena u Hrvatskoj i saznanja za prve masovne pokolje Srba u Lici, Tamara, koja je bila u drugom stanju, nije smela da ostane u Otočcu. Napustila je Otočac i otišla u Knin, a zatim, opet zbog straha da sa detetom ne nastrada, u Beograd.

"Bježali smo u zbjezgovima i krili se po pećinama. To je uticalo na moje psihičko stanje, koje je postajalo sve teže, tako da sam otišla sa malim djetetom od šest mjeseci u Beograd kod tetke. U to vrijeme u Kninu su bile uhapšene neke ustaše,

njih desetak, za koje se govorilo da su im našli ogrlice od dječijih prstića (od srpske djece). Zato sam bila uplašena i strahovala sam šta će se desiti sa mojim djetetom ako Hrvati slučajno prodru u Knin. Odlučila sam da odem odatle. Kasnije, dok smo putovali prema Srbiji, strašno sam se bojala dok smo prolazili kroz Hrvatsku i Bosnu. Tu su paravojne formacije presretale autobuse a išlo se isključivo noću i kroz ratna područja, tako da su vojne kontrole bile stalne. Osjećala sam veliki strah, jer ste nemoćni i tek kada vidite njihove oznake na kapama znate s kim imate posla.”

O strahu koji su doživele usled iznenadne promene nastale podelom grada, postavljanjem prvih barikada i drugim znacima predstojećeg ratnog sukoba, pričaju Merima i Svetlana. Merima kaže:

“To dijeljenje Sarajeva, kada su počele stranke, mi smo znali da neki dijelovi pripadaju Muslimanima, neki Srbima, ali ja ni ljudi sa kojima sam se družila nismo to uzimali u obzir, jer Sarajevo je bilo jedinstveno, ljudi su bili izmješani. Ja sam stanovala u muslimanskom dijelu Sarajeva i rodila sam se u tom dijelu i radila sam tu.(...) I prije rata znali smo se tako šaliti gdje se ko nalazi, ali zaista je to bila šala, svi smo bili, čini mi se, izmješani. Prve barikade su nas sve iznenadile, tramvaji nisu radili i trolejbusi. Tog dana nisam otišla na posao. To je bio šok za mene, ja sam bila izbezumljena”.

Ratna opasnost se sve više približavala. Jedan od znakova bila je, kako kaže Merima, nestašica uličnog osvetljenja i sve češća pucnjava:

“Mi smo uveče legli normalno, ujutru sam izašla da kupim hljeb i mlijeko i kad sam sišla samo sam vidjela naoružane ljude. I to mladići koje sam ranije sretala i koje sam iz viđenja znala. Ja sam se sledila. I tada su bile te barikade, znači 5. aprila se nije moglo ići na posao. U meni je tako neki strah bio”.

Posle događaja na mitingu ispred Skupštine u Sarajevu, Svetlana, čije su obe ćerke prisustvovala mitingu, zajedno sa mužem odlučila je da dve najstarije ćerke pošalje van Sarajeva.

U periodu zaoštavanja međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj, Mirjana je često putovala jer je odvela dete u Beograd i svake dve nedelje ga posećivala. Smatrala je da je najsigurnije da putuje svojim automobilom, mada je morala da prođe veliki broj kontrola: „A kad ideš kroz sto kontrola moraš da prođeš. Dijete mi u kolima spava, a ja moram sve da otvorim da vide da nemam oružje”. Jednom prilikom, kada se vraćala iz Beograda, doživela je strah i zbog svog pola i zbog

nacionalnosti, jer nije mogla da odbije da vozi muškarce, pripadnike neprijateljske hrvatske nacionalnosti:

„Jednom sam se vraćala iz Beograda kada se vojska povlačila iz Slovenije. Ja sam bila sama u autu. Strah je to bio, znaš. Jednom, čim sam prešla na hrvatsku stranu uvalili su mi da povezem jednog civila – muškarca. Rekla sam: Kako da ga vozim kad ne znam ko je. ,I vozila sam ga. Jednom sam i Zengu vozila. Onaj strah kad prolaziš njihove patrole ne može se opisati“.

Kod Mirjane je u periodu pred rat posebno bio izražen strah za njeno vanbračno dete, o kome je sama brinula:

„Zengisti su bili smješteni u školi gdje je moje dijete trebalo da ide. Govorilo se da vojska gađa školu. U mom preduzeću su se pravile bombe. Možeš misliti kako se osjećaš kad znaš za koga se prave bombe.(...) Kad uđeš u prodavnicu bojiš se. Stalno se bojiš. Drhtala sam kad sam išla da vidim kad počinje škola“.

Shvatila je da više ne može da se bori sa strahom i brigama (“Potpuno sam bila bespomoćna, vlast nas nije štitila”) i odlučila da i sama napusti Hrvatsku i dođe u Beograd.

b) Strah u toku rata

Žene koje su ostale na ratom zahvaćenom području kada je rat počeo bile su u stalnoj, realnoj, opasnosti i doživljavale su strah jakog intenziteta. Žene strahuju od granatiranja, pretresa, hapšenja i odvođenja u logore. Posebno su majke teško preživljavale ratne opasnosti, brinući se i plašeći za sudbinu svoje dece. “Kod žene je dominantan strah za dete”, kao što kaže Gordana.

Senka je sa decom nekoliko meseci provela u ratom zahvaćenom Sarajevu i najviše se plašila da oni ne stradaju prilikom granatiranja:

“Djeca su mi spavala u WC-u. Dvadeset osmog maja je bilo strašno granatiranje, palo je pet granata. Kad smo krenuli u podrum, izgorjela je cijela kuća, ali smo preživjeli“.

Bezbednost stanovanja u kućama i stanovima bila je ugrožena, što je još više povećavalo strah i neizvesnost ostanka i opstanka. O tome su pričale Vera, Emina, Natalija i Biserka.

Vera: "Pala je granata pred kuću. Na četiri mjesta je kuća bila oštećena".

Emina: "U aprilu 1992. metak je prošao kroz moj stan, 30 cm pored dijeteta".

Biserka: "Stanovala sam u Sarajevu, na Grbavici. Maja 1992, jedne večeri, rafal iz automatskog oružja je razbio prozor i pogodio fotelju u kojoj je obično u to vreme sedeo moj muž".

Natalija je do decembra 1992. godine bila sa mužem u Sarajevu i preživljavala strah od granatiranja:

"Kuća je bila stalno na meti granata i snajpera. U mom stanu prozori i gornji dijelovi nameštaja polupani su i prorešetani mecima. Svaki dan se čuju jauci nekoga na stepeništu ispred ulaza koga je pogodio snajper.(...) Ali najstrašniji je psihološki pritisak. (...) Prilikom granatiranja sklanjali smo se u podrum. Mom mužu je bilo vrlo teško da silazi stepenicama i da se ponovo penje. I tako, on odbije da ide u podrum. Ja sam ga dva – tri puta ostavljala samog, a onda vidim, šta ću ja ako se njemu nešto desi. Pa i ja ostanem, namjestimo dušeke po zemlji i to u hodniku, jer u spavaćoj sobi na normalnom krevetu može da te zakači metak ili geler, i tako spavamo".

Iz pisama koja je iz Mostara Nataša pisala sestri Ani saznajemo da je stalno bila u strahu od granatiranja:

"Jednostavno iz čista mira bace granate na sred grada. Tako ubijaju civile. U zadnje vreme dosta je raje poginulo i ostalo sakato. Jednostavno izađeš, malo se opustiš, kad ono iz čista mira granata. Najgore je što smo se svi ostravili i samo očekuješ kad će puknuti" (pismo od 22.07.1992).

"Inače, ovde je ima tri dana grozno. Pravi pakao. Vode se odlučujuće bitke. Po Mostaru padaju nekakvi orkani. Ne smijemo mrdnuti iz kuće. Juče je granata pala na starački dom. Poginulo je troje ljudi. Ima oko tridesetak teže ranjenih. Uopšte jedno grozno stanje. Čovjek da ne poveruje šta nam se dešava. Ja sam grozno, tresem se ko prut.(...) Kod mame je balkon otišao skroz od gelera. Sreća, ona i teta su bile u kuhinji, ja došla, ona sva bela ko krpa. Prepala se" (pismo od 12.11.1992).

Strah od granatiranja bio je povezan sa strahom da se u skloništima takođe može izgubiti život. Skloništa nisu bila namenski pravljena. To su bili, kako priča Merima, podrumi u kojima nije bilo velike sigurnosti:

“Samo sam mislila da sklonim djecu od granata.(...) Djeca kao djeca, ništa nisu shvatala, ona su htjela da izađu da se igraju ispred izlaza, a ja sam ludjela: granate kad padaju ne biraju da li su djeca u pitanju.(...) Granate su padale svaki čas. Ja sam se plašila za djecu, taj podrum nije nikakvo sklonište bio, to je običan podrum u stambenoj zgradi, svi smo tamo bili i Srbi i Hrvati i Muslimani. Niko ništa nije znao, jer iz te perspektive vi ništa ne možete da znate. Vi znate da ste zatvoreni, da ne možete nigdje da izađete”.

Kod nekih žena strah deluje tako što parališe i onemogućava svaku aktivnost. Ivana, sedamnaestogodišnja učenica iz Sarajeva, nije dugo ostala na ratom zahvaćenom području, ali je doživela strah prvih dana rata i nije smela da izlazi na ulicu:

“Bila sam strašno prepadnuta. Sve je pusto na ulici. Najviše su pucali uveče i noću. Ništa ne vidiš, samo čuješ. Užas”.

Slično je doživela i Vesna, koja nije mogla da podnese strah od ratne opasnosti, pa je sa decom odmah na početku rata napustila Sarajevo:

“Takav strah se u mene uvukao da nisam smjela da idem na ulicu. Bdjela sam na prozoru, budila se misleći da mi neko na uvo viče”.

Strah jakog intenziteta, doživljen prilikom stresnih događaja u ratu, izazvalo je psihičke probleme i javlja se i kasnije u sećanjima posle ratom zahvaćenog područja. O tome su pričale Olivera i Zorica.

Olivera je ostala dve i po godine u muslimanskom delu Sarajeva, jer nije želela da ostavi muža samog, plašeći se da bi joj deca prebacivala kasnije ako se njemu nešto desi. Zbog toga je, uplašena dešavanjima u gradu, odlučila da pošalje decu samu. “Svašta se dešavalo, granate su padale, ljudi su odvođeni i ubijani, djevojke silovane”, kaže ona. Dugotrajan strah jakog intenziteta, uz brigu o deci koja su bila u izbeglištvu, uticao je da Olivera posle napuštanja ratnog područja i dalje bude uznemirena i zaplašena:

“Ja sam puno strahovala. Kada idem ulicom stalno mislim da mi je neko za leđima, da će mi pucati u leđa ili me napasti na drugi način. To što sam ja preživjela ne može se ispričati, to se može samo doživjeti”.

Zorica je ispričala kako je prvi put u životu doživela strah od smrti prilikom napada muslimanskih paravojnih formacija na selo Čemerno, u koje se sklonila sa roditeljima i bratom. Od smrti spasilo ih je bekstvo u podrum. Ona o tome kaže:

Mislila sam da je došao kraj, tresla sam se pored majke i brata koji je tiho plakao. Čuli smo kako ulaze u kuću, hodaju po sobi i nešto traže. Uspjela sam da čujem kako traže upaljač ili šibicu. Imala sam utisak da žure i da nemaju vremena, ali da će se kasnije vratiti. Izašli su iz kuće, što smo mi iskoristili i pobjegli u šumi. Tri i po sata smo bili u jezivo hladnoj šumi.”

Zbog ovog događaja Zorica je dugo bila psihički utučena. Njen strah za sopstveni život i život članova porodice bio je opravdan, jer je neposredno pre ulaska muslimanskih vojnika u kuću, videla kada su ti isti vojnici izveli iz susedne kuće njene rođake, ubili ih, a kuću zapalili. O ovom događaju nije mogla nikome da priča, jer bi joj se slike vraćale u sećanje. Tek po prvi put posle dve i po godine je uspela da prevaziđe psihičke neprijatnosti zbog podsećanja.

U toku rata žene su strahovale zbog pretresanja stanova. Pretres su vršili nepoznati, naoružani, nekada maskirani ljudi, a pričalo se da tom prilikom podmeću oružje, posle čega dolazi do hapšenja, fizičkog i psihičkog maltretiranja i odvođenja u logor. Dominiralo je osećanje nesigurnosti i neizvesnosti šta će se dogoditi.

Maja je ispričala da se zbog čestog pretresanja stana osećala vrlo nesigurno i uplašeno:

“Tu sam se osećala vrlo nesigurno, jer su dolazili teritorijalci sa oružjem. Čula sam od komšija kako su nas neki proglasili četnicima. Ispitivali su muža (teškog asmatičara) što ne ide na posao. To je ratna atmosfera i ja sam se bojala tih anonimnih dojava, gde svaki čas neko strada zato što ga drugi zlonamjerno prijavi. U cijeloj zgradi mi smo bili jedina čisto srpska porodica. Bilo je još samo dvije mješovite porodice. Ja sam znala da mi moj najbolji prijatelj, Musliman, koji je pacifista, ne bi ništa mogao pomoći u takvoj situaciji”.

O ulasku naoružanih vojnika u kuće i stanove i strahu koji se tom prilikom doživljava Natalija, kaže:

“Ostala sam sama i čujem ih. Slušam kako odzvanjaju batovi čizama i živa nisam šta će biti ako samo zakucaju. Čujem kako prolaze na gornji sprat, lupaju kundalicima u vrata da neko otvori. Nema nikog. Onda ljutito silaze”.

Strah da se može nešto neprijatno dogoditi ukućanima prilikom pretresa stana Svetlana je ovako doživela:

“Upadale su jedinice unutra u stanove, maltretirali nas, podmetali bombe, pa hapšili(...) Mi smo mnoge knjige pobacali. Zbog gusala se išlo u zatvor (...) Prvi upad u stan početkom maja 1992. bio je kod nas (...) Dolaze i zvone uniformisani ljudi. Muž je bio u kupatilu pa sam ja otvorila. Kažu mi da su iz Republičkog MUP-a i da imaju dojavu da je pucano sa trećeg sprata u onog čovjeka. Njih sedmorica u uniformama gledaju po stanu. Bili su kulturni, ali vas panika uhvati što se to dešava”.

Žene koje su ostale same sa decom u stanu još teže su doživljavale opasnosti vezane za ulazak vojnika u kuću i pretresanje stana. Marina je skoro celo vreme trajanja rata provela u blokiranoj Tuzli, u stanu sa dvoje maloletne dece, dok se njen muž krio, jer je odbio da se bori u muslimanskoj vojsci. Nekoliko meseci u toku 1993. godine Marina je skoro svakodnevno doživljavala strah od pretresa, jer su, kako priča, “stalno u kuću dolazili naoružani muslimanski vojnici i pretresali stan”, tražeći njenog muža. “Živjela sam u strahu od stalnih upada u kuću. Čula sam da ljude ubijaju i maltretiraju, pa sam se bojala da to ne učine meni i mojoj djeci”. Kasnije, kada su muža uhvatili i odveli u logor, strah je bio još jači:

“Dok je bio u logoru još više me je bilo strah, jer sam bila potpuno bez zaštite. Svakodnevno sam slušala o tome kako ljudi nestaju, kako ubijaju i maltretiraju Srbe, nazivajući ih četnicima. Od ranijih poznanika muslimanske nacionalnosti niko sa mnom nije hteo da razgovara, doživjela sam potpuni bojkot”.

Strah od hapšenja i odvođenja u logor postojao je kod svih žena koje su jedno vreme provele na ratom zahvaćenom području. One su posmatrale kako pripadnici vojnih ili paravojnih formacija i policije upadaju u stanove i odvođe njihove komšije uz fizičko maltretiranje i vređanje.

Mirjana: „Sto njih je došlo do hapse mog kolegu Srbina, jer je navodno imao oružje u kući. Mi smo se svi uplašili, mislili smo da su došli po sve nas. Mislili smo da će nas sve pohvatati”.

Desa: „Sa prozora svoga stana vidjela sam kako odvođe mog komšiju koji je bio vojno lice. Od tada sam stalno razmišljala o tome. Svaki čas sam očekivala da neko dođe po mene i moga muža, a naročito sam se bojala za moju devojčicu od osam godina”.

Kada žene ostanu na ratom zahvaćenom području, a desu ili druge bliže članove porodice prebace na bezbednija mesta, osim strahovanja za vlastiti život (zbog granatiranja, stalnih pretresa i hapšenja), brinu i za sudbinu dece i drugih članova porodice. U ratnim uslovima teško je dobiti česte i prave informacije o tome kako su se najbliži snašli u drugoj sredini i sa drugim ljudima. Tada je, kako kaže Svetlana, „odvojenost od dece teža nego ratni uslovi”.

Olivera koja je dve i po godine provela na ratnom području rastrzana između obaveza prema mužu i ljubavi prema deci, ističe takođe da je najteže u ratu doživela odvojenost od dece. Razdvojenost od deteta, majke i sestre teško je podnela i Nataša. Iz svakog njenog pisma vidi se da joj mnogo nedostaju i da je jako zabrinuta za njihovu sudbinu, iako je, živeći u Mostaru u uslovima neposredne ratne opasnosti, trebalo više da strahuje za sopstveni život.

c) Strah prilikom prebacivanja sa ratom zahvaćenog područja

Odlazak sa ratnog područja, sa teritorije na kojoj se do tada živelo, „istrgnutost iz korena”, „odvajanje od ognjišta” nosi sa sobom duboku nesigurnost, zbunjenost, ranjivost i zastrašenost. Sva ova osećanja praćena su strahom šta će se desiti prilikom odlaska, jer nijedan put nije bio dovoljno siguran i bezbedan.

O strahu i neizvesnosti kojima su bile izložene prilikom odlaska sa ratom zahvaćenog područja pričale su Nedeljka, Nadežda, Jelena i Lepa.

Nedeljka: „Bila sam u stalnom strahu i morala sam da krenem. Pešačila sam dvadeset dva kilometra do srpske teritorije i uopšte nisam žalila što ostavljam kuću u koju sam sve uložila. Mislila sam samo kako da se izvučem sa djecom, jer tri meseca kako je rat počeo uopšte nisam u toku noći zaspala”.

Nadežda je iz Sarajeva krenula sa ćerkama:

„Pošle smo u neizvesnost u velikom strahu, prolazile smo kroz dijelove grada u kojima su kuće izgorjele, razrušene, bez stanovnika. Ostavila sam stan i svu udobnost koju sam imala, što doživljavam kao veliko nasilje”.

Jelena je bila u trećem mesecu trudnoće kada je krenula iz Čapljine. Bila je uplašena, jer je morala da putuje autobusom u kome su bili Muslimani:

„U autobusu sam vidjela dvojicu komšija Muslimana obučenih u uniforme HOS-a, koji su bili u pratnji autobusa. Oduzela sam se, jer su me poznavali. Nisam znala

gdje idemo. Plakala sam cijelim putem i plašila sam se da me ne primjete ona dvojica. Komšija mi je rekao da se predstavim kao neka njegova rođaka Muslimanka ako me budu dirali, ali ja sam pomislila „šta ću se predstavljati kad me znaju“.

Posle dve i po godine provedene u blokadi u Sarajevu, Lepa je ilegalno napustila grad. O strahu koji je uticao na njenu odluku o odlasku, ona priča:

„Stalno iščekivanje, strah da mi mogu upasti u stan i oduzeti ga, jer sam sama i nezaštićena, psihički je na mene veoma loše djelovao. Počela sam tajno, ali intenzivno da se raspitujem kako da ilegalno izađem iz Sarajeva. Mnogo sam rizikovala. Uspjela sam da nađem neku vezu, da zavaram trag i jedne noći u septembru izađem iz Sarajeva. Ta noć je za mene bila nezaboravna zbog straha koji sam pretrpjela. Musliman je trebalo da me prevede preko jednog dijela, a jedan dio puta sam prelazila sama, ne znajući da li je polje minirano ili ne, gdje su straže i da li će me saslušati, a da prethodno ne pucaju.“

d) Strah u izbeglištvu povezan sa brigom za članove porodice

Dok su u izbeglištvu, kod žena je jako izražen i strah za roditelje i druge članove porodice koji su ostali na ratom zahvaćenom području. Žene koje su sa decom napustile ratom zahvaćeno područje, u izbeglištvu su strahovale šta se dešava sa članovima porodice koji su ostali u ratnoj opasnosti. Posledice straha i zabrinutosti za najbliže članove porodice ispoljile su se u vidu depresije, potištenosti, lošeg raspoloženja, uznemirenosti, gubljenje nade da li će se situacija promeniti.

O svom strahu i zabrinutosti za roditelje koji su ostali na ratnom području priča Gordana:

„Tih dvadeset dana prije nego što će pasti Tasovčići bili su mi najgori u životu. Roditelji su stanovali u prvoj kući pored Neretve, bili su najugroženiji. Ja sam izgubila svaku nadu, sedamnaest meštana je bilo uhvaćeno i ubijeno.(...) Strašno mi je bilo olakšanje da su izašli i izbjegli pokolj.(...) Mama je bila u poderanoj haljini, bez dva zuba, sa dugom kosom, tata je bio jako iscrpljen. Tata je imao upalu pluća, znojio se jako. Mama mu je oblačila svoje haljine. To mi je bio šok“.

Jelena je napustila Čaplinu kada je rat počeo, ali je stalno strahovala za roditelje koji su ostali u Tasovčićima. I Eminini roditelji su ostali u Mostaru, a ona je sa decom u izbeglištvu i plaši se za sudbinu majke i sestre. Ona o tome kaže:

„Ponovo sam pala u depresiju. Patim za majkom i sestrom. Psihički sam opterećena brigom za sestru, ne znam da li će je neko ubiti, šta će sa djecom uraditi”.

STRATEGIJE PODRŠKE I POMOĆI

Iako su dosadašnji ratovi pokazali da ne ostavljaju samo pustoš na teritorijama već i u ljudskim dušama, tek poslednjih decenija počelo je da se organizuje pružanje profesionalne i neprofesionalne pomoći licima ugroženim ratom i izbeglištvom za prevazilaženje životne krize. Socijalna pomoć podrazumeva pomoć u rešavanju problema obezbeđivanjem informacija, davanjem save-ta, pružanjem emocionalne podrške, a moguće je da se odredi i kao socijalna mreža u kojoj su odnosi takvi da pojedinac veruje da je voljen i cenjen, da je prihvaćen i da su drugi spremni da se o njemu staraju. U takvoj socijalnoj mreži potrebno je da postoji i aktivno učestvovanje onoga kome se pruža socijalna podrška. Tek tako može da dođe do aktiviranja prirodnog mehanizma odbrane koji je povezan sa nagonom samoodržanja.

Psihološku pomoć pružaju profesionalni timovi sastavljeni od psihologa, psihi-jatra i socijalnog radnika. Stručna medicinska i psihijatrijska pomoć neophodna je ženama i devojkama koje su u ratu bile žrtve silovanja jer mogu da budu u stanju šoka zbog preživljene traume i stresa. Pomoć psihologa i psihijatra treba da bude pružena onim ženama koje su zbog iskustva u ratu i izbegliš-tvu emocionalno labilne i uznemirene, što se odražava na njihov odnos prema deci – ne brinu o njima ili ih zlostavljaju. Timovi stručnjaka sačinjavaju posebne programe za rad sa izbeglicama i organizuju edukaciju onih koji treba da ove programe realizuju.

Pored profesionalne pomoći, veliki značaj za prevazilaženje ratne traume ima neprofesionalna podrška koju pružaju pojedinci, humanitarne organizacije i udruženja, porodice u koje su izbeglice primljene. Žene, zajedno sa decom, dolaze sa ratnog područja i u novoj, za njih nepoznatoj sredini, nalaze utoči-šte u kolektivnom smeštaju ili u porodicama rođaka i prijatelja, koje su i same suočene sa egzistencijalnom nesigurnošću i nemaštinom. Svima je zajednič-ko da nemaju moć i kontrolu nad spoljašnjim događajima niti znaju koliko će trajati rat i izbeglištvo. Zbog toga je neprofesionalna pomoć u vidu druženja, saradnje, razgovora, podsticanja, jačanja sopstvenih unutrašnjih psihofizičkih mogućnosti, isto tako značajna kao stručna, profesionalna pomoć. Neprofesi-

onalna pomoć se pokazala efikasnom i u drugim kriznim stanjima, na primer, u prevenciji samoubistava. Ovaj vid pomoći pruža se u okviru centara kombinovanog sastava (neprofesionalci čine ubedljivu većinu osoblja, a jezgro centra čine eksperti koji organizuju rad) ili centara sastavljenih od neprofesionalaca, dok su profesionalci konsultanti ili koordinatori (Kapamadžija, B. I dr., 1990). Neprofesionalna pomoć ima mnogo prednosti (stalan kontakt, neposredno i brzo delovanje, veći broj učesnika) i zato je neophodna u radu sa ženama koje su preživele ratno nasilje.

Radeći na istraživanju nasilja nad ženama u ratu, istovremeno smo delovale i kao neprofesionalna grupa za podršku ženama žrtvama ratnog nasilja. Razgovarajući sa ženama u izbeglištvu, polazile smo od feminističkih principa intervencije u situaciji nasilja, ne nudeći gotova rešenja i nerealne mogućnosti. Kroz razgovor i druženje, nastojale smo da ohrabrimo i osnažimo žene da same traže rešenja za situaciju u kojoj se nalaze. Iskustvo pokazuje da iz aktivnog suočavanja sa posledicama rata i problemima izbeglištva, žene izlaze osnažene, psihički jače i stabilnije. Jedna od žena (Nada) ispričala nam je da nije htela da pije sedative, već je nastojala da se sa gubitkom muža u ratu i svim ratnim i izbegličkim strahotama i odgovornostima aktivno suoči i sama prevaziđe nastalu životnu krizu.

Neprofesionalnu pomoć i podršku ženama takođe su pružale i žene u crnom i SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja.

Rad na istraživanju nasilja nad ženama u ratu na prostorima nekadašnje SFR Jugoslavije odvijao se tokom 1994. godine, znači kada su se već ispoljile posledice ratnog, međunacionalnog i verskog sukoba. Žene koje su kasnije napustile ratom zahvaćeno područje, u početku razgovora i druženja nisu htele da se podsećaju na gubitke, strahovanja i stravične prizore ratne nesreće. One koje su ranije napustile ratno područje, dok su im neki članovi porodice ostali i dalje u ratnoj opasnosti, nisu htele da govore o svom doživljaju nasilja u ratu. Plašile su se da se nešto neprijatno može dogoditi onima koje su ostavile na ratom zahvaćenom području ako bi o tome pričale. Ovakvo reagovanje žena bilo je očekivano i razumljivo jer su one došle sa izgubljenim poverenjem u lude. Najčešće su odgovarale da nisu doživele nikakvo nasilje, podrazumevajući pod tim samo seksualno i fizičko nasilje. Kasnije se njihov odnos promenio, stekle su poverenje i želju za saradnjom. U toku razgovora i druženja iznosile su svoja razmišljanja, davale predloge i aktivno sarađivale. Kao najpotrebniju pomoć

Žene, zakoni i društvena stvarnost

navele su promenu stava okoline prema njima kroz društvenu prihvaćenost, razumevanje, da bi se osećale kao ravnopravna ljudska bića, a ne kao „građani drugog reda“.

Razgovori sa ženama o pomoći koja im je potrebna da se prilagode i snađu u novim uslovima života predstavljali su dragoceno iskustvo u sagledavanju njihovog položaja i mogućnosti koje im se pružaju u novoj sredini. Žene iz kolektivnog smeštaja došle su iz raznih sredina, živele u različitim uslovima, pa se njihove potrebe u izbeglištvu razlikuju. Sve žene su naglasile da im je veoma značajno kako ih nova sredina prima i vrednuje, s obzirom na to da su odlaskom sa ratnog područja u lestvici društvene hijerarhije promenile socijalni položaj i status. Bilo im je veoma važno da ih neko razume, da im pomogne da zaborave ono što su doživele, da im se pruži moralna podrška. Želele su da ih neko posećuje, poklanja im pažnju, druži se i razgovara sa njima, kako bi se uverile da „nisu svi ljudi zli“ da bi se vratile u društvo i prevazišle svoje dileme i teškoće. Ženama u izbeglištvu je najteže kada se sa njima postupa „kao sa stvarima“, uz omalovažavanje, potcenjivanje, vređanje, ucenjivanje i društvenu izolaciju.

Naše sagovornice predlagale su različite vrste pomoći i podrške koje se mogu klasifikovati na sledeći način:

- ▶ Organizovanje određene radne aktivnosti,
- ▶ Povezivanje sa članovima porodice koji su ostali na ratom zahvaćenom području ili su na drugom mestu u izbeglištvu i davanje tačnih informacija o njima,
- ▶ Društvena prihvaćenost, druženje, moralna podrška,
- ▶ Bolji smeštaj ili bolji uslovi za život u već postojećem smeštaju, materijalna pomoć.

PORODIČNOPRAVNA ZAŠTITA OD NASILJA U PORODICI U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

NEVENA PETRUŠIĆ*

7

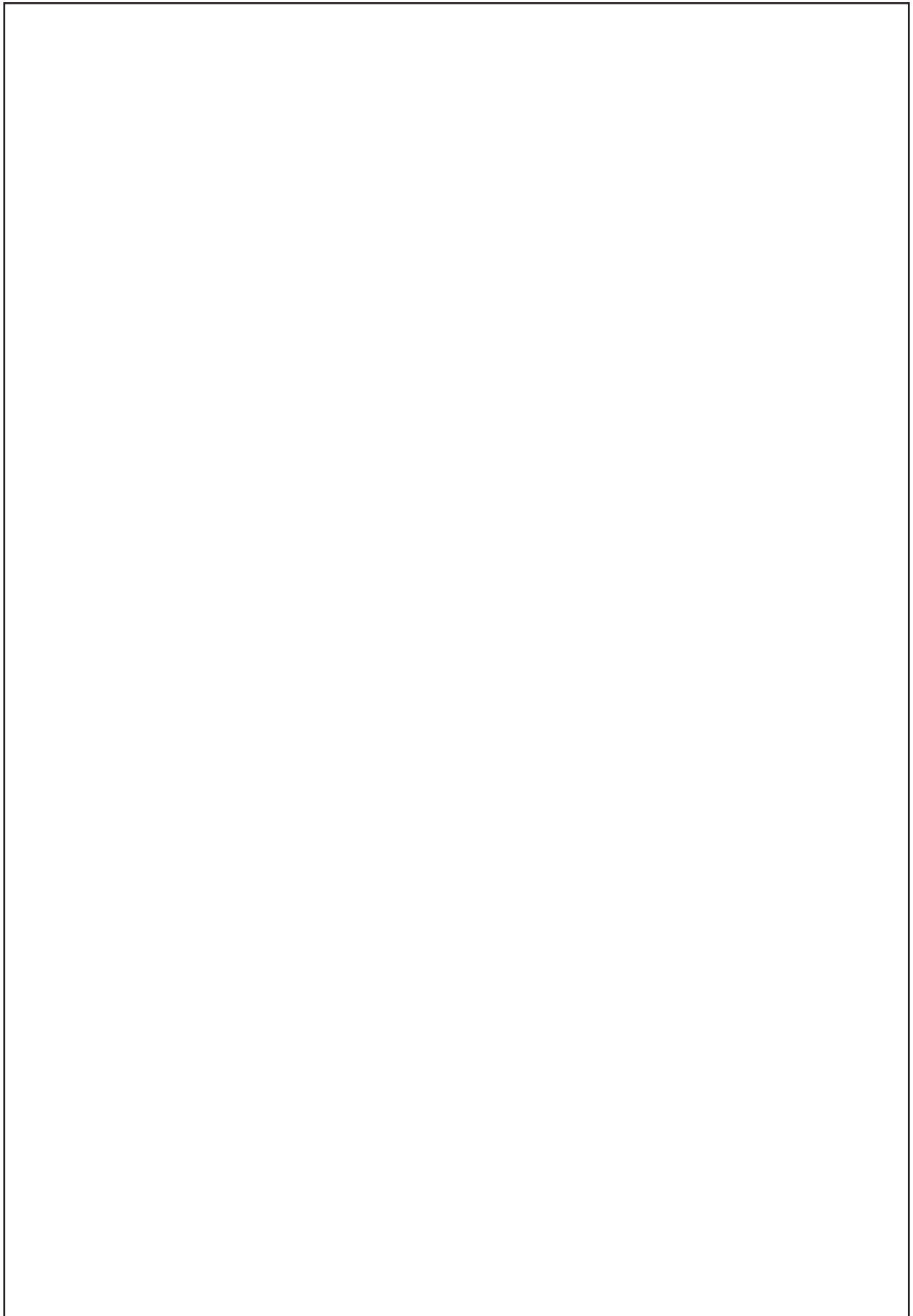
REZIME

U radu je celovito obrađen novi porodičnopravni sistem zaštite od nasilja u porodici. U prvom delu rada izložen je teorijski okvir nasilja u porodici, uz ukazivanje na fenomenologiju i etiologiju ove univerzalne i kompleksne društvene pojave, kao i na međunarodne standarde u pogledu njenog sprečavanja i eliminisanja. Drugi deo rada posvećen je osnovnim karakteristikama nasilja u porodici na teritoriji Srbije. U trećem delu rada rekonstruisan je proces izgradnje integralnog sistema pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji. Centralni deo rada posvećen je sistemu porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, koji je sagledan i sa materijalnopravnog i sa procesnog aspekta. U radu su razmotreni problemi vezani za samu definiciju nasilja u porodici i kritički je analizirana lista titulara prava na pravnu zaštitu od nasilja u porodici. Posebna pažnja posvećena je merama porodičnopravne zaštite i svaka od mera sagledana je s aspekta njenog cilja, svrhe i uslova za određivanje. Predmet razmatranja su i pitanja koja se tiču trajanja i produženja mera zaštite od nasilja u porodici. U radu je obrađen postupak za zaštitu od nasilja u porodici, njegova organizaciona i funkcionalna pravila, kao i pojedine njegove ustanove. Posebna pažnja posvećena je načelima postupka, pokretanju i toku postupka, procesnom položaju organa starateljstva, kao i ostvarivanju procesnih prava deteta.

KLJUČNE REČI

nasilje u porodici, mere zaštite, parnica za zaštitu od nasilja u porodici, tužba, organ starateljstva, zastupanje deteta, pravo deteta na izražavanje mišljenja

* Izvod iz šireg rada koji je objavljen u: Ponjavić, Z. (ur.) Novo porodično zakonodavstvo, Zbornika sa savetovanja, Vrnjačka Banja, 16. i 17. oktobar 2006, Pravni fakultet u Kragujevcu: Centar za porodično pravo, ISBN 86-80765-74-0, COBISS.SR-ID 134429452.

NASILJE U PORODICI NA TERITORIJI SRBIJE – OBIM I OBELEŽJA

Nasilje u porodici jedna je od onih socijalno-patoloških pojava koju je naše društvo decenijama marginalizovalo i ignorisalo. Patrijarhalna shvatanja o odnosu polova i roditeljstvu, koja su još uvek dominantna u našoj sredini, predstavljaju jedan od osnovnih razloga zbog kojih se porodično nasilje ne smatra ozbiljnim oblikom kriminaliteta, već uobičajenim i socijalno prihvatljivim oblikom ponašanja za koji se nalaze opravdanje i umanjuju negativne posledice koje ono izaziva.¹ Dosadašnja empirijska istraživanja fenomena porodičnog nasilja na teritoriji Srbije pokazala su: da je ovaj oblik nasilja u porastu, da su žrtve porodičnog nasilja najčešće žene i deca, da su porodice u kojima se nasilje ispoljava mesto u kome se ugrožavaju i krše elementarna ljudska prava,² da su najčešći izvršioci nasilja bračni, odnosno vanbračni partneri, te da žrtve nasilja u porodici još uvek retko prijavljuju nasilje.

Prema rezultatima istraživanja porodičnog nasilja u Srbiji,³ skoro svaka druga ispitana žena doživljava neki oblik psihičkog nasilja u porodici, svaka treća žena je doživela fizički napad od nekog člana porodice, dok se svakoj četvrtoj pretili nasiljem. Istraživanje procesuiranih slučajeva nasilja prema članovima porodice⁴ pokazalo je da su u preko 92% slučajeva izvršioci krivičnog dela nasilja u porodici muškarci i da je najrasprostranjenije bračno nasilje, i to nasilje izvršeno prema supruzi sa kojom nasilnik jeste ili je bio u braku.

PROCES IZGRADNJE INTEGRALNOG SISTEMA PRAVNE ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI

Zahvaljujući, pre svega, dugogodišnjim nastojanjima ženskih NVO da porodično nasilje učine društveno vidljivim i njihovom sistematskom javnom zagova-

1 To je, verovatno jedan od razloga zbog kojih, sve do nedavno, nasilje u porodici na teritoriji Srbije nije bilo predmet šireg istraživanja i proučavanja kako bi se utvrdili njegov stvarni obim, struktura i dinamika, njegove karakteristike i oblici ispoljavanja. Krajem 2001. god. okončano je prvo istraživanje ove pojave na teritoriji Republike Srbije. Rezultati istraživanja publikovani su u: *"Porodično nasilje u Srbiji"*, Nikolić Ristanović, V., (ur.) VDS, „Prometej“, Beograd, 2002. Iste godine objavljeni su i rezultati istraživanja prakse pravosudskih organa. Videti: Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica, Nasilje u porodici - nasilje u prisustvu vlasti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

2 U svim međunarodnim aktima posvećenim društvenom položaju i pravima žena, nasilje u porodici apostrofirano je kao kršenje osnovnih ljudskih prava na život i zdravlje.

3 *Porodično nasilje u Srbiji*, op. cit., str. 13.

4 Kontantinović Vilić, S., Petrušić, N., *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, ŽIC, Niš, 2002.

ranju i lobiranju za usvajanje odgovarajućih zakonskih rešenja, u Srbiji je 2005. god. okončan proces izgradnje institucionalnih pravnih mehanizama za sprečavanje i suzbijanje porodičnog nasilja. Prvi korak učinjen je inkriminisanjem porodičnog nasilja kao posebnog krivičnog dela „nasilje u porodici”,⁵ a usvajanjem novog Porodičnog zakona,⁶ zaokružen je sistem pravne zaštite od nasilja u porodici propisivanjem i regulisanjem porodičnopравnih mera zaštite. Time je na normativnom planu stvoren sveobuhvatan, celovit i koherentan sistem pravne zaštite od porodičnog nasilja, zasnovan na prožimanju preventivnih porodičnopравnih mera zaštite i mera krivičnopравne zaštite. Projektovani sistem je izraz saznanja da zaštita od porodičnog nasilja ne bi bila efikasna ukoliko bi se bazirala samo na krivično-pravnim sankcijama i da, s druge strane, preventivne mere zaštite, same po sebi, ne bi bile dovoljne za ostvarivanje brze i efikasne zaštite žrtava nasilja u porodici.⁷

Izgradnja normativnih instrumenata za zaštitu od nasilja u porodici predstavlja izraz političke volje države da odgovarajućim pravnim mehanizmima započne borbu protiv nasilja u porodici i domaće zakonodavstvo uskladi sa savremenim međunarodnim standardima u domenu ljudskih prava. To, nesumnjivo, pokazuje da je zakonodavac prihvatio stav da država ima dužnost da obezbedi adekvatna sredstva za zaštitu od nasilja u porodici, da delovanjem svojih institucija predupredi i spreči ispoljavanje nasilja u porodici, te da je odgovorna za kršenje ljudskih prava ukoliko ne obezbedi adekvatnu institucionalnu zaštitu žrtvama nasilja.⁸

5 Narodna Skupština Republike Srbije donela je 28. februara 2002. god. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, kojim je, u čl. 118a, predviđeno novo krivično delo nasilje u porodici i odgovarajućim izmenama Krivičnog zakona obezbeđena krivičnopравna zaštita žena od seksualnog nasilja u braku time što je inkriminisano silovanje bračne supruge. Ustanovljeni sistem krivičnopравne zaštite od nasilja u porodici pretrpeo je u međuvremenu izmene, donošenjem Krivičnog zakonika Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005). Usvajanjem ovog zakona, smanjene su sankcije za sve oblike izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici (čl. 194). Pored toga, u Krivični zakonik unet je novi oblik izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici, čija se radnja sastoji u kršenju izrečene mere zaštite od nasilja u porodici koju je sud odredio na osnovu zakona (čl. 194. st. 5).

6 Porodični zakon, „Sl. glasnik RS”, 18/2005 od 17. februara 2005, (u daljem tekstu „PZ”).

7 Za takav pristup opredelila se Austrija i njen model zaštite od nasilja u porodici poslužio je za ugled i drugim državama. (Videti: Logar, R., op. cit. str. 14-19).

8 Videti: Banč, Š., *Prava žena kao ljudska prava: prilog reviziji ljudskih prava*, Beogradski krug, 3-4/1995, 1-2/1996, str. 175.

PORODIČNOPRAVNA ZAŠTITA OD NASILJA U PORODICI

Porodičnopravna zaštita od nasilja regulisana je tako što je zakonodavac u izričito zabranio nasilje u porodici, članovima porodice priznao pravo na zaštitu od nasilja u porodici (čl. 10. PZ), regulisao mere porodičnopravne zaštite i uslove pod kojima se one određuju i predvideo (odredbe čl. 197- 200. PZ) i uredio poseban postupak po čijim se pravilima postupa u parnici koja se vodi radi zaštite od nasilja u porodici (odredbe čl. 283-289. PZ).⁹

Operacionalna definicija nasilja u porodici

Nasilje u porodici definisano je odredbom čl. 197, tako što je u prvom stavu određeno da se pod nasiljem u porodici podrazumeva *“Ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice”*, a dok su u drugom stavu, samo primera radi, navedeni karakteristični slučajevi nasilja u porodici, koji se u praksi najčešće ispoljavaju: nanošenje telesnih povreda; pokušaj nanošenja telesnih povreda, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje je nije navršilo 14. godinu života ili sa nemoćnim licem, ograničavanje sloboda kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje (imenovani oblici nasilja), kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje (neimenovani oblici nasilja).

Evidentno je da je zakonska definicija nasilja u porodici veoma široka jer obuhvata sve moguće vidove ispoljavanja nasilja, tj. svako drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje, kojim se ugrožavaju osnovne vrednosti ljudskog bića: njegov telesni integritet, duševno zdravlje i spokojstvo. Apstraktno i široko definisanje pojma nasilja u porodici bilo je neophodno kako bi se omogućila pravovremena reakcija institucija sistema na nasilje u porodici, tj. određivanje mera zaštite od nasilja u porodici dok ono još uvek nije poprimilo teže oblike, jer se time može prekinuti proces eskalacije nasilja.

U svakom postupku za zaštitu od nasilja u porodici sud treba da ispita da li je i kako je nasilje ispoljeno. Bez obzira na to da li se utvrđuje imenovani oblik nasilja ili nasilje koje zakonodavac nije imenovao, sud ima zadatak da utvrdi da li je konkretno ponašanje lica za koje se tvrdi da je izvršilac nasilja, koje se sastoji u

⁹ S obzirom da se novi PZ primenjuje tek nešto više od godinu dana, još uvek nije formiran dovoljan kvantum sudske prakse, koji bi omogućio validna empirijska istraživanja. Zbog toga se zaključci u radu baziraju na normativnoj analizi izvršenoj primenom uobičajenih metoda interpretacije pravnih normi.

određenim radnjama (telesnim aktima, izgovaranju reči i sl.), propuštanju (nečinjenju), gestikulaciji i sl., zaista ispoljeno i da, potom, kvalifikuje to ponašanje.

Kad su u pitanju neimenovani oblici nasilja u porodici, sud ima veoma složen zadatak jer treba ne samo da utvrdi da li je konkretna radnja zaista preduzeta, već i da oceni da li se preduzeta radnja, odn. ispoljeno ponašanje može smatrati *drskim, bezobzirnim i zlonamernim ponašanjem*, s obzirom na to u čemu se radnja, odn. ponašanje sastoji, šta je cilj radnje i kakve je neposredne posledice izazvala u odnosu na lice koje tvrdi ili za koje se tvrdi da je žrtva nasilja. Drskost, bezobzirnost i zlonamernost su, zapravo, komponente "nasilja u porodici", njegova suštinska obeležja, koja ga jasno razlikuju od dozvoljenog ponašanja. Radi se o socijalnim konstrukcijama, zasnovanim na određenim vrednosnim pretpostavkama i socio-kulturnim standardima, koji definišu odnos prema članu porodice. „Drskost“, „bezobzirnost“, „zlonamernost“, ispoljeni u ponašanju člana porodice prema drugom članu porodice, jesu standardi čija se sadržina može odrediti samo relacijski – u odnosu na opšte društvene norme i vrednosti. Zbog toga se može javiti sukob između porodičnog i društvenog sistema vrednosti, posebno kad član porodice u svom ponašanju prema drugom članu porodice odstupa od kulturnih obrazaca ponašanja i zahteva koji se postavlja kao izričita zabrana određenog ponašanja.

Pojmovi „drsko ponašanje“, „bezobzirno ponašanje“ i „zlonamerno ponašanje“, koji su korišćeni prilikom formulisanja pravne norme, predstavljaju tipične pravne standarde, čiju sadržinu sud treba da popuni svojim sudom vrednosti. Iako sud ima široka ovlašćenja u konkretizaciji pravnih standarda, to ne znači da je lišen bilo kakvih ograničenja i da proizvoljno može popunjavati njihovu sadržinu. Ono što se uopšteno može reći kad je u pitanju konkretizacija pravnih standarda, važi i za standarde koje je zakonodavac upotrebio prilikom definisanja pojma nasilja u porodici: sud je taj koji će, koristeći objektivna merila i uzimajući u obzir sve specifične objektivne i subjektivne okolnosti konkretnog slučaja, zauzeti stav da li je konkretna radnja, odn. ponašanje takvo da se može smatrati drskim, bezobzirnim i zlonamernim ponašanjem.

Kao što su u sudskoj praksi izgrađeni ujednačeni kriterijumi i merila za konkretizaciju pravnih standarda u drugim sferama prava, očekuje se da tokom vremena sudska praksa izgradi pouzdana i relevantna merila na osnovu kojih će se procenjivati kada se ponašanje člana porodice ima smatrati drskim, bezobzirnim i zlonamernim. Da bi ovi kriterijumi u praksi doveli do adekvatne i

pravovremene reakcije na nasilje u cilju njegovog sprečavanja, neophodno je da sudije pokažu „nultu toleranciju“ na nasilje, što podrazumeva da svako ponašanje koje odstupa od standarda „normalnog“ ophođenja i komuniciranja sa članovima porodice kvalifikuju kao nasilje u porodici. Za slučaj da se u pravnoj praksi pojave eventualne proizvoljnosti u konkretizaciji pravnih standarda, koje mogu da dovedu do nejednakosti u ostvarivanju pravne zaštite od nasilja u porodici ili, pak, do sužavanja dometa porodičnopravne zaštite, biće neophodno koristiti standardne mere za ujednačavanje i usmeravanje pravne prakse.

Prilikom kvalifikacije dela nasilja u porodici, treba imati u vidu da je ispoljavanje nasilja prema deci jedan od razloga za lišenje roditeljskog prava, kao najteže porodičnopravne sankcije, koja se izriče roditeljima radi zaštite deteta. Prema čl. 81. PZ, roditelj će biti potpuno lišen roditeljskog prava ako zlostrebljava prava ili grubo zanemaruje dužnosti iz sadržine roditeljskog prava, što, pored ostalog, uključuje fizičko, seksualno ili emocionalno zlostavljanje deteta.¹⁰ Eventualno pokretanje postupka za lišenje roditeljskog prava zbog ispoljenog nasilja roditelja prema detetu ne isključuje mogućnost da zbog istog akta nasilja prema roditelju bude izrečena i odgovarajuća mera zaštite deteta od nasilja.¹¹

Titulari prava na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici

Krug subjekata kojima pripada pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici određen je tako što je definisano ko se, za potrebe pružanja ove vrste zaštite, smatra članom porodice. Prema odredbi čl. 197. st. 3. PZ, u krug ovih subjekata spadaju: supružnici ili bivši supružnici; deca, roditelji i ostali krvni srodnici, kao i lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, lica koja su međusobno bila ili su

¹⁰ Odredbama Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja od 31. avgusta 2005. godine, koji je usvojila Vlada RS, definisani su raznovrsni oblici zlostavljanja i zanemarivanja dece (zlostreba ili zlostavljanje deteta, fizičko zlostavljanje deteta, seksualna zlostreba deteta, emocionalna zlostreba deteta i dr.), saglasno kriterijumima Svetske zdravstvene organizacije. (Detaljno: Draškić, M., *Porodično pravo i prva deteta*, Autor, Čigoja štampa, Beograd, 2005, str. 306-307).

¹¹ Prema tome, uz zahtev za lišenje roditeljskog prava nad detetom može biti istaknut i zahtev za određivanje mere zaštite deteta od nasilja u porodici protiv tog roditelja, ako je to potrebno radi zaštite deteta. Ako su ispunjeni zakonski uslovi, sud će doneti odluku o lišenju roditeljskog prava i odluku kojom određuje jednu ili više mera zaštite deteta od nasilja u porodici. Ove odluke sud može doneti i po službenoj dužnosti, kad se pred njim vodi postupak u pojedinim bračnim parnicama i parnicama iz odnosa roditelja i dece.

još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.¹²

Prilikom određivanja titulara prava na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, zakonodavac je nastojao da omogući zaštitu ne samo osoba koje povezuje "klasičan" porodični odnos, već i osoba koje su u kvaziporodičnim odnosima, za koje se zna da mogu biti podloga nasilničkom ponašanju.¹³

Mere porodičnopravne zaštite

17. U svim pravnim sistemima u kojima su mere porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici predviđene, suština ovih mera sastoji se u ograničenju ili privremenoj zabrani održavanja ličnih odnosa nasilnika sa žrtvom nasilja. Polazi se od toga da je izvršeno porodično nasilje, bez obzira na intenzitet i oblik ispoljavanja, dovoljan razlog za izricanje ovih mera i da je privremena zabrana kontakta jedini način da se predupredi novo nasilje. Pri tome se ima u vidu da porodično nasilje, po pravilu, ima uzlaznu liniju u pogledu oblika ispoljavanja i posledica koje izaziva, te da je, zato, neophodno izricanje mera zaštite onda kad nasilje još uvek nije poprimilo teže oblike. Isto tako, izricanju mera zaštite od porodičnog nasilja ima mesta i u periodu „primirja“, naročito ako se ima u vidu da je za ovu specifičnu vrstu nasilja karakterističan ciklus u ispoljavanju: nakon faze „primirja“, u kojoj se nasilnik „iskreno“ kaje i obećava da će promeniti, nastupa faza „gomilanja besa“, koja posle određenog vremena kulminira i pre-rasta u pravu erupciju nasilničkog ponašanja, da bi posle toga opet nastupila faza „primirja“.¹⁴

12 Iako je u toku javne diskusije o Nacrtu PZ bilo primedbi da je ovako širok krug aktivno stvarno legitimisanih subjekata kojima pripada pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, navodno, neprimeren i da je pojam „član porodice“ proširen licima među kojima ne postoje bilo kakav porodičnopravni odnos, kakav je slučaj, npr. sa licima u emotivnoj vezi koja ne žive niti su živela zajedno, ove primedbe nisu prihvaćene. Naprotiv, u konačnoj verziji teksta PZ definicija pojma „član porodice“ još više je proširena time što je ovaj pojam obuhvatio i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

13 Tako i: Draškić, M., op. cit., str. 57. Prof. Ponjavić ukazuje na teškoće u dokazivanju emotivne ili seksualne veze, odn. drugog ličnog odnosa na koje se poziva osoba koja traži zaštitu od nasilja u porodici. (Ponjavić, Z., *Porodično pravo*, Kragujevac, 2005, str. 395).

14 Prema jednom broju autora, ciklus nasilja, koji se ponekad označava i kao "točak nasilja", sastoji šest faza: stvaranje tenzije, faza kontrole, faza eksplozije, "pokajnička faza", faza ubeđivanja i faza "medenog meseca" (Videti: Petrušić, N., Konstantinović Vilić S., op. cit., str. 27).

Imajući u vidu uporednopravna rešenja i iskustva u njihovoj primeni, prilikom kreiranja mera porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, u čl. 198. st. 2. PZ predviđeno je pet posebnih mera zaštite: 1. izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odn. zakupa nepokretnosti; 2. izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; 3. zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; 4. zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i 5. zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.¹⁵ Mere su određene taksativno, po sistemu enumeracije, tako da sud nije ovlašćen da odredi bilo koju drugu meru.

Svrha zaštitnih porodičnopravnih mera jeste da se njihovom primenom spreči ponovno izvršenje nasilja u porodici, da se obezbedi nužna zaštita fizičkog i psihičkog integriteta, zdravlja i lične bezbednosti člana porodice izloženog nasilju, kao i da se otklone okolnosti koje pogoduju ili podstiču ponavljanje nasilja, odn. izvršenje drugih vidova nasilja. Suština ovih mera ogleda u ograničavanju ili privremenoj zabrani održavanja ličnih odnosa izvršioca nasilja sa žrtvom nasilja, što uključuje i ograničavanje izvesnih prava i sloboda izvršioca nasilja. Polazi se od toga da je u slučaju nasilja nad članom porodice privremena zabrana kontakta izvršioca nasilja sa žrtvom jedini način da se predupredi novo nasilje.

Odredbama PZ nije predviđeno ograničenje u pogledu broja mera koje se mogu tražiti, odnosno izdati, već one mogu biti kombinovane i prilagođene okolnostima konkretnog slučaja.

U pogledu naloga za iseljenje iz porodičnog stana, odn. kuće (porodičnog doma) i naloga za useljenje u porodični dom,¹⁶ zakonodavac je izrčito predvideo da ove mere mogu biti izrečene nezavisno od prava svojine odnosno zakupa na stanu, odn. kući, što podrazumeva da ove mere mogu biti izdate i kad je stan, odn. kuća u isključivoj svojini izvršioca nasilja.

U toku javne rasprave povodom Nacrta PZ bilo je mišljenja da nalog za iseljenje iz porodičnog doma nije primeren i legitiman u situaciji kad je stan, odn. kuća u

¹⁵ U „Modelu PZ“ Centra za unapređenje pravnih studija bile su predviđene još dve mere: obavezno lečenje od alkoholizma i drugih bolesti zavisnosti i obavezno savetovanje ili psihijatrijsko lečenje. U „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici VDS“ takođe su bile predviđene još dve mere: obavezno lečenje od alkoholizma i drugih bolesti zavisnosti i obavezno psihološko savetovanje ili tretman. Na žalost, zakonodavac je ove mere izostavio iz konačnog teksta takona, iako se radi o merama koje mogu značajno da doprinesu sprečavanju nasilja u porodici.

¹⁶ Nalog za useljenje u porodični stan, donosno kuću nije bio predviđen u „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici VDS“ kao posebna mera zaštite od nasilja u porodici.

isključivoj svojini nasilnika jer se time, navodno, nelegitimno ograničava njegovo pravo svojine, garantovano međunarodnim i najvišim domaćim aktima. Ovakav prigovor nije opravdan jer samo pravo svojine nije apsolutno pravo, već podleže različitim ograničenjima u javnom, odn. opštem interesu.¹⁷ S druge strane, nalog da se izvršilac nasilja iseli iz porodičnog stana, odn. kuće ne lišava ga prava svojine na toj nepokretnosti već samo umanjuje krug njegovih svojinskih ovlašćenja; ovaj nalog za iseljenje samo onemogućava da izvršilac nasilja i dalje stanuje u porodičnom domu jer je svojim nasilničkim ponašanjem ugrožio život, zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice, koji i sam ima pravo da stanuje u porodičnom stanu, odn. kući. U situaciji kad postoji realna opasnost da će se nasilje ponoviti, opravdano je da se izvršiocu nasilja za izvesno vreme uskrati pravo stanovanja u porodičnom stanu, odn. kući jer takvo ograničenje opravdava interes zaštite žrtve nasilja,¹⁸ koji je istovremeno i opšti interes društva.

17 Pravo svojine uživa tretman osnovnog ljudskog prava i, kao takvo, garantovano je čl. 1. dodatnog Protokola br. 1. uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Reč je, međutim, o jednom kvalifikovanom pravu, pravu koje je podložno raznovrsnim ograničenjima, uključujući i mogućnost da, pod određenim uslovima, bude u potpunosti oduzeto. Prema ustaljenoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, ograničavanje svojine dopušteno je i legitimno, ako je izvršeno radi ostvarivanja legitimnog opšteg, odn. javnog interesa, pri čemu se pojam "opšti interes", tumači veoma široko, a državama se priznaje diskreciono pravo da same procenjuju koji su to opšti interesi koje treba da budu zadovoljeni i na koji način se oni mogu zadovoljiti. Evropski sud za ljudska prava, razmatrajući druga ograničenja svojine, stoji na stanovištu da je „mešanje države u socijalno-ekonomska pitanja, kao što je stanovanje, veoma često potrebno radi ostvarivanja socijalne pravde i javne dobrobiti i da na tom području sloboda procene koju države imaju u sprovođenju socijalne i ekonomske politike nužno mora biti široka“. Po mišljenju Evropskog suda, ova sloboda procene mora se priznati ne samo domaćem zakonodavcu, već i sudskim i drugim organima, koji su pozvani da tumače i primenjuju važeće zakonske propise. Ovaj stav Evropskog suda izražen je u brojnim sudskim odlukama: *James and Others v. UK*, A 98, (1986); *Scollo v. Italy* A 315-C (1995); *Handyside v. the United Kingdom*, A24 i dr. (<http://echr.coe.int>). Detaljno: Videti: Van Dijk, P., Van Hoof, G. J. H.: *Theory and Practice of European Convention on Human Rights*, London, Kluwer Law Int, 1998, pp. 619-625; Peukert, W., *Protection of Ownership under Article 1 of the First Protocol to the European Convention on Human Rights*, *Human Rights Law Journal*, 12/1981, p. 3238; Coban, A. R., *Protection of Property Rights Within the European Convention on Human Rights*, Ashgate Pub Co, 2004; Gomien, D.: *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg Cedex, 2000; Čok, V., *Pravo na imovinu*, u: Dimitrijević, V. i dr., *Ljudska prava*, „Beogradski centar za ljudska prava“, „Dosije“, 2004. elektronsko izdanje, <http://www.bgcentar.org.yu>, Petrušić, N., *Ograničenja prava svojine u javnom interesu – standardi Evropskog suda za ljudska prava*, u: „Pravni sistem Republike Srbije – usaglašavanje sa pravom Evropske unije“, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 2005, str. 295-314.

18 U pojedinim situacijama izdavanje naloga za iseljenje iz zajedničkog stana, odn. kuće, predstavlja meru kojom se štiti i interes samog izvršioca nasilja, a ne samo žrtve, jer se time sprečava da u afektu izvrši teži oblik nasilja.

U pogledu naloga za useljenje u porodični stan, odnosno kuću, zbog izraza koji su upotrebljeni u formulaciji zakonske odredbe čl. 198. st. 2. t. 2, PZ pojavljuje se niz spornih pitanja. Pre svega, postavlja se pitanje na koga se uopšte odnosi mera zaštite od nasilja u porodici: na nasilnika, tuženog u parnici, ili na tužioca, žrtvu porodičnog nasilja. S obzirom da se porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici pruža u parnici, koja ima strogu dvostranačku konstrukciju, nalog za useljenje u porodični stan, odnosno kuću može se izdati samo protiv tuženog (izvršioca nasilja), ukoliko su ispunjeni zakonom propisani uslovi za pružanje porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, budući da u parnici tužilac ne može biti osuđen ni na šta drugo osim na naknadu troškova postupka. Nemoguće je, međutim, zamisliti da nasilje u porodici bude delotvorno prevenirano izdavanjem naloga da se tuženi useli u porodični stan, odn. kuću. S druge strane, nalog tuženom da se useli u porodični dom bio bi u suprotnosti i sa elementarnim pravom pojedinca na slobodan izbor mesta stanovanja, odn. prebivališta, pa makar to bio i član porodice koji se nasilnički ponaša prema ostalim članovima svoje porodice. (Pre)ostaje, stoga, da se zaključi da se useljenje u porodični stan može odnositi samo na tužioca, žrtvu porodičnog nasilja. Ako je ovaj zaključak ispravan, onda je odredbu čl. čl. 198. st. 2. t. 2, PZ trebalo drukčije redigovati jer suština zaštitne mere nije u nalogu za useljenje, već u nalogu tuženom da tužiocu "dopusti" useljenje,¹⁹ tj. da se uzdrži od radnji kojima sprečava useljenje tužioca, žrtve nasilja u porodici.

Mera zaštite od nasilje u porodici može se sastojati u nalogu tuženom da se uzdrži od približavanja tužiocu, žrtvi nasilja, na određenoj udaljenosti, kao i u nalogu tuženom da se uzdrži od pristupanja u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada tužioca. Ove zaštitne mere sastoje se zabrani (uskraćivanju prava) izvršiocu nasilja da se u određenom vremenskom periodu približava žrtvi nasilja na određenoj udaljenosti, odn. njenom mestu stanovanja i/ili mestu rada i u izdavanju naloga izvršiocu nasilja u porodici da se uzdrži od ponašanja suprotnog izrečenoj zabrani.

Svrha ovih mera je da se predupredi novo nasilje i žrtvi nasilja u porodici omogućiti slobodno i bezbedno kretanje, obavljanje svakodnevnih životnih aktivnosti bez straha da će je izvršilac nasilja uznemiravati samim pojavljivanjem, uhođenjem i drugim sličnim ponašanjem. Mera zabrane približavanja članu

¹⁹ U praksi su česti slučajevi da žrtva nasilja pod prinudom napusti porodični dom ili to učini u akutnoj situaciji nasilja, radi spašavanja svog života i zdravlja ili života i zdravlja svoje dece.

porodice na određenoj udaljenosti i mere zabrane pristupa u prostor oko mesta stanovanja i mesta rada imaju preventivni karakter i njihovo određivanje opravdano je kad postoji opasnost da će izvršilac nasilja ponovo izvršiti nasilje. Uslovi za određivanje ovih mera postoje, međutim, ne samo kad postoji opasnost da će žrtva nasilja biti (ponovo) fizički povređena, već i onda kad se proceni da bi i samo približavanje izvršioca nasilja žrtvi nasilja bilo akt nasilja, s obzirom da, u je izvesnim situacijama, samo pojavljivanje izvršioca nasilja, odn. njegovo približavanje žrtvi, vid ispoljavanja psihičkog nasilja jer kod žrtve nasilja izaziva uznemirenje, opravdan strah od ponavljanja nasilja i brojne druge psihičke posledice.

Određivanje mere zabrane približavanja žrtvi nasilja, odn. pristupa u prostor oko mesta stanovanja i/ili mesta rada podrazumeva da sud utvrdi udaljenost ispod koje se izvršilac nasilja u porodici ne sme približiti žrtvi. Kolika će biti ta udaljenost, određuje sud, imajući u vidu niz okolnosti: gde se nalazi mesto stanovanja i mesto rada izvršioca nasilja i žrtve, da li se radi o gradskom, prigradskom ili seoskom području na kome su izvršilac nasilja i žrtva nastanjeni i dr.

Zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice je najblaža mera zaštite, koja se sastoji u nalogu tuženom da se uzdrži od daljeg uznemiravanja člana porodice, što podrazumeva da se uzdrži od svakog ponašanja koje, prema zakonskoj definiciji, predstavlja akt ispoljavanja nasilja. Ova zaštitna mera može biti određena i kao jedina mera zaštite, ali se ona redovno kombinuje sa drugim zaštitnim merama, kao prateća mera.²⁰

Koju će meru zaštite sud odrediti, zavisi od raznovrsnih okolnosti: od toga koji je vid nasilja ispoljen i kako je došlo do ugrožavanja telesnog, odn. psihičkog integriteta žrtve, kakve su životne prilike žrtve i izvršioca nasilja, koji je stepen

²⁰ Svrha zaštitne mere je da spreči dalje ispoljavanje nasilja prema članu porodice. Načini uznemiravanja žrtve nasilja veoma su raznovrsni i nemoguće je unapred odrediti koje su to sve radnje, odn. ponašanje čije bi preduzimanje predstavljalo akt uznemiravanja žrtve nasilja. Izvršilac nasilja može promeniti svoju strategiju i, umesto onih vidova nasilja koje je već izvršio, započeti sa vršenjem drugih oblika nasilja, koje do tada nije vršio. Ukoliko bi se u sudskoj odluci zabrana uznemiravanja člana porodice precizirala navođenjem samo izvršenog, odn. izvršenih vidova nasilja, onih koji su uzrokovali potrebu za pokretanjem postupka zaštite, dometi ove zaštitne mere bili bi suženi. Zbog toga u odluci suda nije potrebno posebno navoditi vidove ispoljavanja nasilja na koje se mera odnosi, već izvršiocu nasilja treba zabraniti svako dalje uznemiravanje žrtve i naložiti mu da se, dok traje mera zabrane, uzdržava od svakog drskog, zlonamernog i bezobzirnog ponašanja kojim ugrožava njen telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo.

opasnosti od daljeg ispoljavanja nasilja i dr. U svakom slučaju, izbor mera zaštite od nasilja u porodici mora biti takav da obezbedi adekvatnu reakciju na nasilje u porodici i žrtvi nasilja pruži maksimalno moguću zaštitu u datim okolnostima.

Izbor mera zaštite podrazumeva procenu stepena opasnosti (rizika) od ponavljanja nasilja. Prilikom izbora mera zaštite koje će biti određene, sud mora da uzme u obzir i maksimalno uvaži mišljenje same žrtve o nivou opasnosti koja joj pretila jer je upravo žrtva ta kojoj se zaštita pruža, tako da njena subjektivna procena, zasnovana na iskustvu, predstavlja ključni faktor prilikom izbora mere zaštite koja će u konkretnom slučaju biti određena.

Prilikom određivanja mera zaštite od nasilja u porodici, treba imati u vidu njihov zajednički cilj, svrhu svake pojedinačne mere i okolnosti u kojima će svaka pojedinačna mera biti ispunjena. Radi sprečavanja daljeg ispoljavanja nasilja prema članu porodice putem mera porodičnogpravne zaštite, po pravilu je neophodno da kumulativno bude određeno više mera, a u pojedinim slučajevima i sve zakonom predviđene mere.²¹

Trajanje, produženje i prestanak mera zaštite od nasilja u porodici

21. Mere zaštite od nasilja u porodici, po prirodi stvari, imaju privremeni karakter, te je, zato, neophodno da već prilikom izricanja one budu vremenski ograničene. Prema odredbi čl. 198. st. 3, sud, po svojoj oceni, određuje dužinu trajanja svake izrečene mere, pri čemu je maksimalni rok za svaku meru godinu dana.

Odredbom čl. 198. st. 4. PZ izričito je propisano da se vreme provedeno u pritvoru, kao i svako lišenje slobode u vezi s krivičnim delom, odnosno prekršajem uračunava u vreme trajanja mere zaštite od nasilja u porodici. Prilikom propisivanja pravila o uračunavanju vremena provedenog u pritvoru, odn. za-

21 Da bi se ostvarili postulirani ciljevi propisa o zaštiti od nasilja u porodici i žrtvama ovog oblika nasilja pružila adekvatna pravna zaštita, neophodno je da sud, na osnovu utvrđenog stanja stvari, sagledavajući konkretnu životnu situaciju i prilike u kojima žrtva nasilja i izvršilac nasilja žive, kao i sve okolnosti vezane za njihov međusobni odnos, odredi takvu "kombinaciju" zaštitnih mera, da one budu jedna drugoj kompatibilne i da, sve zajedno, pruže maksimalno moguću zaštitu od nasilja u porodici. Analiza malobrojnih odluka koje su mi bile dostupne pokazuje da prilikom određivanja mera zaštite pojedini sudovi ne vode dovoljno računa o njihovoj međusobnoj usklađenosti i prenebregavaju činjenicu da određivanje jedne mere zaštite, po prirodi stvari, podrazumeva određivanje druge, kompatibilne mere. Takođe, pojedini sudovi ne pokazuju spremnost da prilikom određivanja mera zaštite koriste svoja oficijelna ovlašćenja.

tvoru u vreme trajanja mere zaštite od nasilja u porodici, zakonodavac nije precizirao koje je to krivično delo, odn. prekršaj povodom koga je izvršilac nasilja bio lišen slobode. Zbog nepostojanja bilo kakvog određenja u pogledu krivičnog dela, odn. prekršaja, moglo bi se zaključiti da se u vreme trajanja mere porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici ima uračunati vreme koje je izvršilac nasilja proveo u pritvoru, odn. zatvoru, bez obzira na to koje je delo i izvršio i koje je lice oštećeno tim delom. Imajući, međutim, u vidu cilj zakonske norme o uračunavanju, nesumnjivo je da uračunavanje treba vršiti samo ako je u pitanju lišenje slobode izvršioca nasilja povodom krivičnog dela, odn. prekršaja koji je on izvršio prema onom članu svoje porodice, radi čije se zaštite vodi parnica u kojoj se odlučuje o merama zaštite od nasilja u porodici. Pri tome je irelevantna kvalifikacija samog dela: – delo može biti kvalifikovano kao krivično delo nasilja u porodici, kao neko drugo krivično delo ili kao prekršaj. Bitno je da se radi o delu sa elementom nasilja i da je delo bilo upereno upravo protiv onog lica radi čije se zaštite vodi parnica za zaštitu od nasilja u porodici.

Odredbama čl. 199. PZ predviđena je mogućnost produžavanja trajanja izrečene mere, sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena. Saglasno tome, postupci za produženje trajanja mere mogu se sukcesivno pokretati neograničeni broj puta.

U parnici za produžavanje trajanja mere zaštite od nasilja u porodici može se tražiti produžavanje trajanja samo onih mera koje su pravnosnažnom odlukom suda već određene. Ukoliko postoji potreba za izdavanjem nove mere zaštite, pokreće se novi postupak u kome se ispituju sve one okolnosti na osnovu kojih se može utvrditi ispunjenost uslova za izdavanje mere zaštite. Postupak za produžavanje trajanja mere zaštite pokreće se pre nego što istekne vreme na koji je mera određena. Za slučaj da postupak do tog trenutka nije pokrenut, a izvršilac nasilja je nastavio da ispoljava nasilje prema članu porodice, može se pokrenuti postupak za zaštitu od nasilja u porodici, čiji predmet nije zahtev za produžavanje trajanja izrečene mere, već zahtev za ponovno određivanje mere zaštite, s tim što to mogu biti mere koje su ranijom sudskom presudom bile određene ili neke druge mere.

Mera zaštite od nasilja u porodici ima za cilj da se žrtvi nasilja pruži zaštita od daljeg nasilja i da se pozitivno utiče na buduće ponašanje izvršioca nasilja. Za slučaj da je pre isteka vremena na koji je mera određena prestanu razlozi zbog kojih je ona određena, postoji mogućnost da se traži njen prestanak.

POSTUPAK U PARNICAMA ZA ZAŠTITU OD NASILJA U PORODICI

U parnicama za zaštitu nasilja u porodici primenjuje se poseban parnični postupak koji je zakonodavac regulisao tako što je kreirao jedan broj posebnih procesnih pravila sadržanih u čl. 283-289 PZ²² i predvideo supsidijarnu primenu Zakona o parničnom postupku²³ (čl. 202. PZ).

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici primenjuje se u parnicama u kojima sud, na zahtev ovlašćenih lica, odnosno organa ili po službenoj dužnosti, određuje jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici, u kojima odlučuje o produženju trajanja mere zaštite od nasilja u porodici posle isteka vremena na koji je mera određena, kao i u parnicama u kojima sud, na zahtev lica protiv koga je mera zaštite određena, odlučuje o prestanku ove mere pre nego što je isteklo vreme na koje je ona određena.

Nadležnost i sastav suda

U parnicama za zaštitu od nasilja u porodici stvarno je nadležan opštinski sud²⁴ dok je mesno nadležan sud opšte mesne nadležnosti i sud na čijem području ima prebivalište, odn. boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno (čl. 283. PZ). Pravilo o izbornoj mesnoj nadležnosti u interesu je člana porodice prema kome je nasilje izvršeno jer mu pruža mogućnost da pokrene postupak pred sudom na čijem je području njegovo prebivalište, odn. boravište.

22 Prilikom regulisanja postupka za određivanje porodičnopravnih mera zaštite od nasilja u porodici, zakonodavac se opredelio za parnicu kao metod pravne zaštite. U „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici“ Viktimološkog društva Srbije bila je predviđena primena vanparničnog postupka. Radna grupa bila je mišljenja da je, s obzirom na prirodu i cilj koji se izricanjem ovih mera ostvaruje, najprimereniji ovaj tip procedure jer su vanparnična pravila elastičnija i jednostavnija u odnosu na parnična procesna pravila, tako da bi njihova primena omogućila da se na brz i efikasan način pruži pravna zaštita i predupredi dalje nasilje, a sam postupak u potpunosti prilagodi sadržini pravne stvari i cilju pravne zaštite koja se ostvaruje. Isto tako, prilikom opredeljivanja za vanparnični postupak kao metod pravne zaštite imalo se u vidu da se izricanjem mera zaštite od porodičnog nasilja štite ne samo privatni interesi, već i javni interes. Nesumnjivo je, naime, da se javni interes u postupku može bolje ostvariti u vanparničnom postupku, nego u parnici, s obzirom na konstrukciju same parnice i načela na kojima se ona zasnova.

23 Zakon o parničnom postupku od 15. novembra 2004. god. „Sl. glasnik RS“, 125/2004, (u daljem tekstu „ZPP“).

24 Čl. 21. st. 2. Zakona o uređenju sudova RS, „Sl. glasnik RS“, 63/2001, 42/2002, 27/2003 i 29/2004.

U ovim parnicama u prvom stepenu odlučuje veće sastavljeno od jednog sudije i dvoje sudije porotnika, a u postupku po žalbi, veće sastavljeno od troje sudija (čl. 203. st. 1. PZ).

Pravne stvari zaštite od nasilja u porodici, kao i ostale pravne stvari iz bračnih i porodičnih odnosa, veoma su kompleksne i zato postoji potreba da u ovim pravnim stvarima postupaju posebno stručno osposobljene i kvalifikovane sudije. Zbog toga je postupanje u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici povereno specijalizovanom veću. Specijalizovano čine posebno stručno osposobljene i kvalifikovane sudije profesionalci, koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta, i sudije porotnici, koji se biraju iz redova stručnih lica sa iskustvom u radu sa decom i mladima.²⁵

Načela postupka

26. Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici predstavlja poseban parnični postupak, koji je zasnovan na modifikovanim parničnim procesnim načelima i time prilagođen prirodi pravnih stvari u kojima se primenjuje.

Prema izričitoj odredbi sadržanoj u čl. 285. PZ, postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici naročito je hitan. Ako se postupak odnosi na dete ili na roditelja koji vrši roditeljsko pravo, tužba se ne dostavlja tuženom na obavezan odgovor (čl. 204. st. 2. PZ), a sud je dužan da postupak sprovede na najviše dva ročišta (čl. 204. st. 3. PZ). Prvo ročište treba da bude održano u roku od osam dana od dana prijema tužbe u sudu, a drugostepena odluka treba da bude doneta u roku od 15 dana od dana kad je žalba dostavljena drugostepenom sudu (čl. 285. PZ).

U postupku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici načelo dispozicije bitno je suženo. Sud nije vezan granicama tužbenog zahteva i može odrediti meru zaštite od nasilja u porodici koju tužilac nije tražio, ako oceni da se takvom merom najbolje postiže zaštita člana porodice prema kome je nasilje izvršeno (čl. 287. PZ). Odstupanje od načela dispozicije ogleda se u tome što sud po službenoj dužnosti može da pokrene adhezioni postupak za zaštitu od nasilja u porodici uz postupak u bračnim parnicama (čl. 226. st. 3. PZ), u maternitetskim i pater-

²⁵ Pravila o specijalizaciji suda počela su da se primenjuju od 1. jula 2006. god., posle realizacije programa edukacije sudija, koji je utvrđen Pravilnikom o programu i načinu sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta sudija koji sude u postupcima u vezi sa porodičnim odnosima, („Sl. glasnik RS”, 44/2006).

nitetskim parnicama (čl. 260. st. 3. PZ), u parnicama za zaštitu prava deteta, u parnicama za vršenje roditeljskog prava, kao i u parnicama za lišenje i vraćanje roditeljskog prava (čl. 273. st. 3. PZ).

U pogledu prikupljanja procesnog materijala, dominira istražno načelo u odnosu na raspravno načelo (čl. 205. PZ). Sud ima aktivnu ulogu u prikupljanju činjeničnog i dokaznog materijala i dužan je da podstiče stranke da iznose činjenice i nude dokaze, a ovlašćen je i da samostalno istražuje i prikuplja činjenice koje stranke nisu iznale i proverava istinitost i onih činjenica koje među strankama nisu sporne. Sud je, takođe, ovlašćen da izvodi i one dokaze koje stranke nisu predložile.

Saglasno istražnom načelu, sud na usmenoj raspravi nije samo onaj ko rukovodi raspravom stranaka, već aktivni podstrekač stranačke procesne delatnosti i aktivni "tragač" za relevantnim činjenicama. Zato je neophodno da prilikom izviđanja stanja stvari sud permanentno ima na umu da je primarno odgovoran za rezultate izviđanja. U tom smislu, sud je dužan da podstiče stranke da iznesu sve pravnorelevantne činjenice, da dopune svoje navode i izjasne se o navodima protivnika, da pruže potrebna objašnjenja i ponude sve raspoložive dokaze. Ulogu aktivnog podstrekača stranačke aktivnosti sud vrši tako što strankama postavlja pitanja i traži neophodna razjašnjenja i dopune navoda radi utvrđivanja stanja stvari. U parnicama za zaštitu od nasilja u porodici sud sam istražuje činjenice i u podlogu svoje odluke može da uzme i onu pravnorelevantnu činjenicu na koju se nijedna stranka nije pozvala. U skladu sa načelom kontradiktornosti, neophodno je, međutim, da strankama pruži mogućnost da se o toj činjenici izjasne.

U toku usmene rasprave dolazi do punog izražaja načelo saslušanja i načelo jednakosti stranaka. Radi ostvarivanja ovih načela, neophodno je da stranke budu upoznate ne samo sa navodima i zahtevima svog protivnika, već i sa stavovima suda od kojih zavisi usmeravanje postupka i tok samog raspravljanja.

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u parnici zasnovan je na principima tzv. otvorenog pravosuđenja.²⁶ Sud je dužan da stranke permanentno upoznaje sa svojim hipotezama, radnim kvalifikacijama i ocenama u pogledu pravne stvari, da bez ikakve rezerve saopštava strankama svoje stavove, pravna

²⁶ O konceptu otvorenog pravosuđenja, detaljno, Triva, S., Belajec, V., Dika, M., *Novo parnično procesno pravo*, Zagreb, 1977.

shvatanja i koncepciju kojom se rukovodi prilikom prikupljanja i ocenjivanja procesne građe. Sud je, isto tako, dužan da u toku čitavog postupka strankama pruža potrebna razjašnjenja i upozna ih sa svojim viđenjima pravne stvari i da zajedno sa njima razmotri sve činjenične i pravne aspekte istaknutog pravozaštitnog zahteva. Iznošenjem svojih stavova i motiva kojima se rukovodi prilikom preduzimanja procesnih radnji, sud pruža strankama priliku da se izjasne i o njegovim stavovima i tezama. Sud je, takođe, dužan da stranke upozori na one elemente pravne stvari o kojima je dužan da vodi računa po službenoj dužnosti i da ih pozove da iznesu svoje primedbe. U cilju donošenja zakonite i odluke, sud treba da upozna stranke i sa svojim stavom o konkretnoj materijalnoj pravnoj normi koju bi, po njegovom mišljenju, trebalo primeniti, kao i sa svojom interpretacijom sadržine pravne norme.

S obizrom da sud nije vežan tužbenim zahtevom, tj. da može odlučivati ultra i extra petitem u pogledu mere zaštite koju će odrediti, potrebno je da sud postavi radnu tezu u pogledu mere koju namerava da odredi i da sa tim otvoreno upozna stranke, kako bi im omogućio da o tome raspravljaju. Od posebne važnosti je da sud strankama objasni smisao i svrhu svake od mera zaštite od nasilja u porodici, kao i posledice određivanja mera zaštite od nasilja u porodici.

U postupku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici javnost je zakonom isključena i važi načelo diskrecije, koje je konkretizovano pravilom da podaci iz sudskih spisa predstavljaju službenu tajnu, koju su dužni da čuvaju svi učesnici kojima su ti podaci dostupni (čl. 206).

Ostala parnična procesna načela, koja važe u opštem parničnom postupku, u neizmenjenom vidu važe i u postupku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici.

Pokretanje postupka

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici redovno se pokreće tužbom aktivno legitimisanih lica, odn. organa i vodi se kao osnovni postupak. Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja porodici može se voditi i kao adhezioni (pridruženi) postupak uz postupak u bračnim parnicama²⁷ u maternitetskim i paternitetskim parnicama,²⁸ u parnicama za zaštitu prava deteta, u parnicama

27 Čl. 226. st. 3. PZ.

28 Čl. 260. st. 3. PZ.

za vršenje roditeljskog prava, kao i u parnicama za lišenje i vraćanje roditeljskog prava.²⁹

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici, kao adhezioni postupak, može pokrenuti neka od parničnih stranaka u osnovnom postupku ili sam sud, ex officio. Potreba da sud po službenoj dužnosti pokrene postupak za zaštitu od nasilja u porodici postoji kad sud, na osnovu rezultata izviđanja i raspravljanja u osnovnom postupku, koji se vodi u nekoj od bračnih parnica ili parnica iz roditeljsko-dečijeg odnosa, dođe do saznanja da postoji potreba za pružanjem pravne zaštite od nasilja u porodici, a da nijedan od aktivno legitimisanih subjekata nije zatražio određivanje mere zaštite.

Prema odredbi čl. 284. st. 2. PZ, aktivno procesno legitimisani u parnicama za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici i u parnicama za produžavanje trajanja mera zaštite član porodice prema kome je nasilje izvršeno, njegov zakonski zastupnik, javni tužilac i organ starateljstva. Aktivna legitimacija u parnici u kojoj se traži prestanak mera zaštite od nasilja u porodici pre isteka vremena na koji je ona određena, prema izričitoj zakonskoj odredbi, pripada isključivo licu protiv koga je mera određena (čl. 200. PZ).

Sadržina i pravna priroda tužbe

Postupak u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici pokreće se tužbom.³⁰ U pogledu sadržine tužbe u ovim parnicama, u svemu važe pravila ZPP kojima je regulisana formalna sadržina ove inicijalne parnične radnje u opštem parničnom postupku.³¹

Centralni deo tužbe za zaštitu od nasilja u porodici je tužbeni zahtev, koji može biti jednostavan i složen, u zavisnosti od toga da li se traži izdavanje jedne ili više mera zaštite. Tužbeni zahtev treba da bude precizno i jasno određen i opredeljen i u subjektivnom i u objektivnom smislu. To podrazumeva da tužilac odredi: lice protiv koga se mera ima odrediti, lice radi čije se zaštite mera određuje, vrstu mere čije se određivanje traži, uključujući sve one elemente koji su potrebni za njenu konkretizaciju, kao i dužinu trajanja tražene mere.

²⁹ Čl. 273. st. 3. PZ.

³⁰ Čl. 284. st. 1. PZ.

³¹ Čl. 187. ZPP.

Svaka tužba u parnici za zaštitu od nasilja u porodici kojom se traži određivanja mera zaštite ima i konstitutivni i kondemnatorni element. Konstitutivni element tužbe ogleda se u zahtevu tužioca da sud svojom odlukom izrekne određenu promenu, čija je suština, bez obzira na vrstu mere, u tome da se tuženom zabrani vršenje određenog prava, odn. ponašanja i time unese promena u postojeće odnose stranaka. Kondemnatorni element tužbe ogleda se u traženju da sud izrekne konkretnu zapovest tuženom, tj. da mu naloži da, saglasno izrečenoj zabrani, nešto učini ili da se uzdrži od nekog činjenja.

Uloga organa starateljstva

U parnicama za zaštitu od nasilja u porodici organ starateljstva sudeluje u različitim procesnim ulogama i ostvaruje različite funkcije i zadatke.³²

Pre svega, organ starateljstva ima položaj stranke (tužioca) u parnici za zaštitu od nasilja u porodici. Položaj tužioca u ovoj parnici organ starateljstva stiče kad pokrene postupak ili kad se u toku postupka pridruži tužiocu i time naknadno stekne položaj jedinstvenog suparničara.

Ukoliko organ starateljstva nije sam pokrenuo ovaj postupak, on u postupku koji su pokrenuli drugi ovlašćeni subjekti ili sud, *ex officio*, može da se javi kao specifičan veštak, kao pomoćni organ suda i kao saradnik suda.

Organ starateljstva ima položaj specifičnog veštaka kad daje svoje mišljenje o svrsishodnosti tražene mere zaštite od nasilja u porodici. Sud može da zatraži od organa starateljstva da da svoje mišljenje o svrsishodnosti mere zaštite od nasilja u porodici ukoliko organ starateljstva nije sam pokrenuo postupak (čl. 286. PZ). Mišljenje organa starateljstva ne vezuje sud, već sud slobodno ocenjuje mišljenje organa starateljstva, tako da može da ga uvaži u celosti, samo delimično ili da ga uopšte ne uvaži. Organ starateljstva u parnici može kumulativno steći i ulogu pomoćnog istražnog organa suda. Takvu ulogu on ima kad, po nalogu suda, pruža sudu pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza (čl. 286. PZ). Tako je organ starateljstva dužan da, na zahtev suda, prikupi i sudu stavi na uvid podatke do kojih je došao primenom različitih metoda socijalnog rada sa pojedinim članovima porodice. Organ starateljstva je saradnik suda kada, na zahtev suda, pruža stručnu pomoć u utvrđivanju mišljenja deteta (čl. 65. st. 6. PZ).

³² Videti: Stanković, G., Petrušić, N., *Novine u građanskom procesnom pravu*, Udruženje za građansko procesno pravo, „Sven“, Niš, 2005, str. 43.

Zastupanje deteta

Prema odredbama PZ, dete ima položaj stranke u postupku za zaštitu od nasilja u porodici samo ako se postupak neposredno vodi radi njegove zaštite. U takvom slučaju u postupku se primenjuju pravila koja obezbeđuju nezavisno zastupanje deteta u slučaju kolizije interesa između deteta i njegovog zakonskog zastupnika, odn. u slučaju da zakonski zastupnik deteta ne zastupa dete na odgovarajući način.

Dete kao stranku zastupa njegov zakonski zastupnik. Ukoliko između deteta i njegovog zakonskog zastupnika postoje suprotni interesi,³³ dete zastupa kolizijski staratelj, odn. privremeni zastupnik.³⁴ Kolizijskog staratelja postavlja organ starateljstva, samoinicijativno ili na predlog deteta, odn. drugog lica ili ustanove, kojima se dete obratilo i zatražilo pomoć u pokretanju postupka za postavljanje kolizijskog staratelja, ukoliko utvrdi da između deteta i njegovog zakonskog zastupnika postoje suprotni interesi. Dete ima pravo da samostalno ili preko drugog lica ili ustanove inicira ovaj postupak ako je navršilo 10. godinu života i ako je sposobno za rasuđivanje.³⁵

Privremenog zastupnika detetu postavlja sud u toku parnice, po službenoj dužnosti ili na predlog samog deteta, odn. lica ili ustanove, kojima se dete obratilo za pomoć u pokretanju postupka za postavljanje privremenog zastupnika, ukoliko utvrdi da između deteta i njegovog zakonskog zastupnika postoje suprotni interesi ili da dete kao stranka nije zastupano na odgovarajući način. Detetu je priznato pravo da samostalno ili preko drugog lica ili ustanove inicira ovaj specifičan adhezioni postupak za postavljanje privremenog zastupnika, pod uslovom da je navršilo 10. godinu života i da je sposobno za rasuđivanje. Sposobnost deteta za rasuđivanje utvrđuje sud u toku ovog adhezionog postupka tako što sprovodi potrebne izviđaje.³⁶

33 O uporednim modelima nezavisne pravne reprezentacije deteta u sudskom postupku, videti: Petrušić, N., *Pravna reprezentacija deteta u postupku porodičnog pravne zaštite od nasilja u porodici*, Pravni život, 9/2002, tematski broj "Pravo i svetski poredak", str. 755-767.

34 Čl. 265. PZ. Pravila o kolizijskom odn. privremenom zastupniku nalaze se među odredbama kojima je regulisan postupak u parnicama za zaštitu prava deteta i u parnicama za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava (čl. 261-273. PZ), ali se ona primenjuju i u svim drugim sudskim i administrativnim postupcima u vezi sa porodičnim odnosima ako se ti postupci odnose i na prava deteta (čl. 268. PZ).

35 Čl. 265. st. 2. PZ.

36 Čl. 265. st. 3. PZ

Formiranje i izražavanje mišljenja deteta

U postupku za zaštitu od nasilja u porodici primenjuju se i pravila PZ koja obezbeđuju da dete formira i slobodno izrazi svoje mišljenje³⁷ u postupku pred sudom. Prema čl. 65. PZ, dete koje je sposobno da formira svoje mišljenje ima pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje.³⁸ Dete ima pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje u svim postupcima koji tangiraju njegove interese, što podrazumeva da ima pravo na slobodno izražavanje mišljenja u svim parnicama za zaštitu od nasilja u porodici, uključujući ne samo one koje se vode u cilju zaštite deteta od nasilja, već i one koje se vode radi zaštite drugog člana porodice.³⁹

Načelna odredba o pravu deteta da slobodno izrazi svoje mišljenje konkretizovana je propisivanjem posebnih dužnosti suda i kolizijskog staratelja, odn. privremenog zastupnika deteta. Pre svega, zakonom je propisana dužnost suda da se stara da dete dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna, ako u

37 Pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja spada u red onih posebnih prava deteta čije garantovanje i praktično ostvarivanje potvrđuju spremnost društva da detetu prizna status autonomnog pravnog subjekta. Radi se o jednom od tzv. participativnih prava deteta, koje je od krucijalnog značaja za ostvarivanje pravnog subjektiviteta deteta i jedna od neophodnih pretpostavki za uživanje svih ostalih prava i sloboda deteta. U literaturi se ocenjuje da je odredba čl. 12. st. 1. Konvencije UN o pravima deteta, kojom je detetu priznato pravo na slobodno izražavanje mišljenja, u istorijskom smislu, najznačajnija ne samo zbog toga što je njome izričito rečeno već zbog toga što ona „priznaje dete kao kompletno ljudsko biće sa svojim integritetom i ličnošću, koje je sposobno da u potpunosti učestvuje u društvenom životu“. (Videti: Freeman, M.: *Whither Children: Protection, Participation, Autonomy?* Manitoba Law Journal, Vol. 22, 1993, p. 319).

38 Analiza pravila PZ kojima je regulisano ostvarivanje prava deteta na slobodno izražavanje mišljenja pokazuje da su dometi ovog prava isuviše suženi i da su, zbog postavljenih zakonskih ograničenja, standardi domaćeg prava niži od onih ustanovljenih konvencijskim pravilima. Međutim, u domaćoj literaturi porodičnog prava uglavnom se ne problematizuju dometi prava deteta na slobodno izražavanje mišljenja. Izuzetak je udžbenik prof. Ponjavića, koji ukazuje na fluidne granice polja primene prava deteta na slobodno izražavanje mišljenja. (Videti: Ponjavić, Z., op. cit., str. 243).

39 U čl. 266. st. 3 PZ, navedeno je „Ako sud utvrdi da je... stranka dete koje je sposobno da formira svoje mišljenje, dužan je...“. Stilizacija ove odredbe upućuje na zaključak da u parnicama u kojima dete nije stranka, a u kojima se odlučuje o njegovim pravima, dete nema zakonsko pravo da izrazi svoje mišljenje, tj. ne postoji dužnost suda da detetu omogući izražavanje mišljenja. S obzirom da bi takvo tumačenje isuviše suzilo pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja, budući da u mnogim parnicama iz roditeljsko-dečijih odnosa detetu nije priznat položaj stranke, ovu odredbu treba šire tumačiti: u smislu čl. 65. PZ, dete ima pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje u svim postupcima koji tangiraju njegove interese. Saglasno tome, detetu treba omogućiti da izrazi svoje mišljenje u parnici za zaštitu od nasilja u porodici i kad se ona neposredno ne vodi radi njegove zaštite, već radi zaštite drugog člana porodice. (Tako i: Ponjavić, Z., op. cit., str. 399).

toku postupka utvrdi da se je ono sposobno da formira svoje mišljenje. Pored toga, sud je dužan da detetu omogući da neposredno izrazi svoje mišljenje i da mišljenju deteta posveti dužnu pažnju, u skladu sa godinama i zrelošću deteta. Sud, međutim, neće preduzeti radnje vezane za formiranje i izražavanje mišljenja deteta ako oceni da bi to očigledno bilo u suprotnosti sa najboljim interesom deteta.⁴⁰

Prema čl. 267. PZ, ukoliko kolizijski staratelj, odn. privremeni zastupnik zaključa da je dete koje zastupa sposobno da formira svoje mišljenje, dužan je da se stara da dete dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna, da detetu pruži sva neophodna objašnjenja koje se tiču mogućnih posledica radnji koje on preduzima, kao i da sudu prenese mišljenje deteta, ako dete nije neposredno izrazilo svoje mišljenje pred sudom. Kolizijski staratelj, odn. privremeni zastupnik neće vršiti zakonom propisane dužnosti koje su vezane za formiranje i izražavanje mišljenja deteta ako oceni da bi to očigledno bilo u suprotnosti sa najboljim interesom deteta.⁴¹

Prilikom utvrđivanja mišljenja deteta, sud je dužan da sarađuje sa školskim psihologom, odnosno sa organom starateljstva, porodičnim savetovalištem ili sa drugom ustanovom specijalizovanom za posredovanje u porodičnim odnosima. Razgovoru sa detetom, koji se vodi radi utvrđivanja mišljenja deteta, obavezno prisustvuje lice koje je dete samo izabralo.⁴² Ovo lice, u koje dete ima poverenje, pruža pomoć i podršku detetu i ohrabruje ga da, na osnovu činjenica sa kojima se upoznao, slobodno izrazi svoje autentično mišljenje.

40 Čl. 65. st. 6. PZ. Treba primetiti da je zakonodavac pravo na slobodno izražavanje mišljenja, vezao za princip najboljeg interesa deteta, polazeći od stava da pravo na slobodno izražavanje mišljenja deteta i princip najboljeg interesa deteta mogu biti međusobno kontradiktorni i da u tom slučaju prevagu ima najbolji interes deteta. Ovaj stav je, međutim, i u teoriji i u zakonodavnoj praksi, odavno napušten. U savremenom pravu najbolji interes deteta ne posmatra se pasivno, niti se smatra da su isključivo odrasli ti koji određuju sadržaj principa najboljeg interesa deteta, već se polazi od stava da su ova dva principa međusobno povezana, pri čemu je upravo uvažavanje mišljenja deteta veoma često u najboljem interesu deteta. (Detaljno: Vučković Šahović, N., *Prava deteta i međunarodno pravo*, Beograd, 2000, str. 110).

41 Videti argumentaciju navedenu u napomeni br. 40.

42 U literaturi se pravilo čl. 65. st. 6. PZ, kojim je regulisano pravo deteta da prilikom ostvarivanja prava na slobodno izražavanje mišljenja dobije pomoć i podršku lica u koga ima poverenje i koga samo izabere, ne interpretira kao imperativno pravilo, već se navodi da to lice „može prisustvovati“ prilikom utvrđivanja mišljenja deteta. (Videti: Ponjavić, Z., op. cit., str. 245). Dikcija čl. 65. st. 6. PZ upućuje, međutim, na zaključak da je reč o kogentnom pravilu.

Sadržina i pravna priroda presude

Sud donosi meritornu odluku u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici u formi presude.⁴³ Meritorne odluke kojima je određena mera zaštite od nasilja u porodici su, s obzirom na tip i sadržinu zaštite koja se njome pruža, kompleksne prirode jer imaju obeležja i konstitutivnih i kondemnatornih sudskih odluka.

Konstitutivni elemenat presude kojom je određena mera zaštite od nasilja u porodici ogleda se u tome što se određivanjem mere tuženom oduzima određeno pravo, odn. uskraćuje određena sloboda i time unosi promena u postojeći pravni odnos stranaka. Tako, kad su u pitanju presude kojima se određuje mera zabrane približavanja žrtvi nasilja u porodici, odn. zabrana pristupa u prostor oko mesta rada i/ili masta stanovanja, konstitutivni deo ovih presuda sadrži pojedinačnu pravnu normu, kojom sud, koristeći svoja zakonska ovlašćenja, izvršiocu nasilja privremeno zabranjuje određeno ponašanje (približavanje žrtvi nasilja), čime ga ograničava u vršenju jednog od njegovih osnovnih ljudskih prava i sloboda – prava na slobodu kretanja. Kondemnatorni element presude kojom je određena mera zaštite od nasilja u porodici sastoji se iz konkretnog naloga (zapovesti) tuženom da, u skladu sa izrečenom promenom, nešto učini, da nešto trpi ili da propušta da čini i time svoje buduće ponašanje, dok traje mera zaštite, uskladi sa sadržinom konstitutivnog dela dispozitiva.

Prilikom redakcije dispozitiva presude kojom se određuje mera zaštite od nasilja u porodici, neophodno je da sud vodi računa o činjenici da se radi o presudi dvojake pravne prirode, tj. o presudi koja ima i konstitutivni i kondemnatorni elemenat. Iz formulacije i stilizacije konstitutivnog dela presude treba da bude jasno vidljivo kog je konkretnog prava, odn. slobode tuženi lišen, tj. u čemu se ova promena ogleda i za koji će vremenski period ona važiti. Prilikom redakcije kondemnatornog dela presude, sud mora koristiti one formulacije koje su uobičajene kad su u pitanju kondemnatorne odluke, kako bi bilo sasvim jasno i nedvosmisleno kako se tuženi ima ponašati da bi njegovo ponašanje bilo saobrazno naređenju iz sudske odluke.

U pogledu redakcija dispozitiva presuda, u delu sudske prakse sreću se presude čiji prvi stav sadrži autoritativno utvrđenje suda da je tuženi određenog dana

⁴³ Kad se postupak za zaštitu od nasilja u porodici vodi kao osnovni (samostalni) postupak, presuda kojom se odlučuje o merama zaštite od nasilja u porodici izrađuje se u formi posebnog pismena. Ukoliko se, međutim, postupak vodi kao adhezioni, presuda kojom je odlučeno o merama zaštite redovno se unosi u pismo u kome je sadržana presuda o tužbenom zahtevu u osnovnom postupku. Radi se, međutim, o dvema posebnim odlukama, koje se potpuno nezavisne jedna od druge u pogledu pobijanja, stupanja na pravnu snagu i dr.

preduzeo konkretnu radnju prema tužiocu, čime je izvršio delo nasilja u porodici predviđeno odredbama PZ.⁴⁴ Nesumnjivo je da se radi o pogrešnoj praksi koja je suprotna važećim propisima, s obzirom da predmet autoritativnog utvrđenja ne mogu biti činjenice. Saglasno čl. 188. ZPP, predmet utvrđenja mogu biti postojanje, odn. nepostojanje nekog prava ili pravnog odnosa ili istinitost, odn. neistinitost neke isprave. S druge strane, tzv. deklarativna preambula, koju sadrže i konstitutivne i kondemnatorne odluke, ne unosi se u dispozitiv presude, već u njeno obrazloženje.

U pojedinim sudskim odlukama presude uopšte ne sadrže konstitutivni deo, već samo kondemnatorni deo, koji obično započinje rečima: „Usvaja se tužbeni zahtev tužioca BB, pa se tuženi AA obavezuje da ...“. Ovakva formulacija i stilizacija dispozitiva nije korektna. Pre svega, neophodno je da dispozitiv presude sadrži konstitutivni deo jer se upravo na osnovu ovog dela odluke, kojim je izvršena promena u pogledu pravnog odnosa stranaka, izriče konkretna zapovest tuženom. Pored toga, ne postoji potreba da se sud izjašnjava o tome da zahtev tužioca usvaja, posebno ako se ima u vidu da sud u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici nije vezan tužbenim zahtevom u pogledu vrste zaštitne mere koju će u konkretnom slučaju odrediti i da ovaj postupak, kao adhezioni, može pokrenuti po službenoj dužnosti. Korišćenje pravnotehničkog izraza „obavezuje se...” u formulaciji kondemnacije nije adekvatno jer se ne radi o obavezivanju tuženog, već u izdavanju sudske zapovesti (nalog) tuženom da se na određeni način ponaša, a upotreba povratne zamenice „se” je gramatički pogrešna i nelogična jer se ne radi o samoobavezivanju tuženog.

Kondemnatorni deo dispozitiva presude kojom sud određuje meru zaštite od nasilja u porodici treba da bude formulisan i stilizovan tako da on bude sažet, precizan, potpun i jasan. Od izuzetne je važnosti da kondemnatorni deo presude bude jasno i precizno određen, na način koji je uobičajen kad su u pitanju kondemnatorne presude, kako bi se obezbedila potpuna izvesnost u pogledu obaveza izvršioca nasilja, što olakšava prepoznavanje ponašanja suprotnog izrečenom sudskom nalogu i utvrđivanje pretpostavki za eventualno prinudno izvršenje presude. Osim toga, tome treba imati u vidu da se kondemnatornim

44 U pojedinim elektronskim paketima pravnih propisa ponuđeni su modeli presuda čiji dispozitivi takođe sadrže ovakvu vrstu utvrđenja. Tako je npr. u paketu „Paragraf Net”, ovaj deklarativni deo dispozitiva presude formulisan tako što je navedeno: „Usvaja se tužbeni zahtev tužilje NN iz B i utvrđuje se da je tuženi SS iz B dana xx godine yy, izvršio nasilje u porodici na taj način što je ugrozio telesni integritet svoje supruge – tužilje NN iz B, tako što joj je naneo laku telesnu povredu u predelu leđa, čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 1. Porodičnog zakona.”

delom dispozitiva presude određuju predmet, obim i granice eventualnog prinudnog izvršenja. Konačno, precizno i jasno određen i opredeljen sudski nalog u pogledu mere zabrane približavanja žrtvi značajan je i zbog toga što prekršaj mere zaštite od nasilja u porodici, koju je sud odredio na osnovu zakona, predstavlja poseban oblik krivičnog dela nasilja u porodici, za koji je zaprećena novčana kazna ili zatvor do šest meseci.⁴⁵

U sudskoj praksi uobičajeno je da se, u vidu posebnog stava, u dispozitiv presude unosi konstatacija da mere zaštite mogu biti produžavane, sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih su određene. Iako, striktno posmatrano, unošenje ove pouke nije neophodno, praktični razlozi opravdavaju da ovaj vid upozorenja i poučavanja stranaka bude sadržan u sudskoj presudi.

Pravni lekovi

Izričitim zakonskim propisima predviđeno je da žalba u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici ne zadržava izvršenje presude o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici. Protiv odluka u ovim parnicama revizija je dozvoljena.⁴⁶

Troškovi postupka, dostavljanje odluke i evidencija o nasilju

O troškovima postupka sud odlučuje o slobodnoj oceni, vodeći računa o razlozima pravičnosti.⁴⁷

Presudu u parnicama za zaštitu od nasilja u porodici sud dostavlja strankama. Sud je dužan da presudu odmah dostavi i organu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište, odnosno boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno i organu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište odnosno boravište član porodice protiv koga je mera zaštite određena.⁴⁸ Organ starateljstva dužan je da vodi evidenciju i dokumentaciju kako o licima prema kojima je nasilje izvršeno, tako i o licima protiv kojih je određena mera zaštite.⁴⁹

45 Čl. 194. st. 5. Krivičnog zakonika Republike Srbije.

46 Čl. 228. PZ i čl. 208. PZ.

47 Čl. 207. PZ.

48 Čl. 289. PZ.

49 Čl. 289. st. 2. i 3. PZ. Način vođenja evidencije regulisan je Pravilnikom o evidenciji i dokumentaciji o licima prema kojima je izvršeno nasilje u porodici i o licima protiv kojih je određena mera zaštite od nasilja u porodici ("Sl. glasnik RS", br. 56/2005).

PRAKSA I ISKUSTVO

- 1. REAGOVANJE POLICIJE NA NASILJE U PORODICI,
- TEORIJSKI OKVIR I STRANA ISKUSTVA**
- 2. KRIVIČNO DELO NASILJA U PORODICI -
PRAVNA PRAKSA NA TERITORIJI NIŠA**
- 3. ISTRAŽIVANJE AKTUELNE PRAVOSUDNE PRAKSE
U PROCESUIRANJU KRIVIČNIH DELA NASILJA
U PORODICI U BEOGRADU I NIŠU**
- 4. PRIMER DRUŠTVENE REAKCIJE NA PORODIČNO NASILJE - PUT
DO PRAVDE KROZ LAVIRINTE PRAVOSUDNOG SISTEMA**
- 5. RAD NA POJEDINAČNIM SLUČAJEVIMA: »MAJKA U
ZATVORU, DETE U DOMU (Slučaj Fahrete Šljivić)«
I »MAJKA JE HTELA DA ZAŠTITI ČERKU«**
- 6. ŽENE KRAJINE – PRIHVAT IZBEGLICA U SRBIJI**

REAGOVANJE POLICIJE NA NASILJE U PORODICI – teorijski okvir i strana iskustva

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ*

1

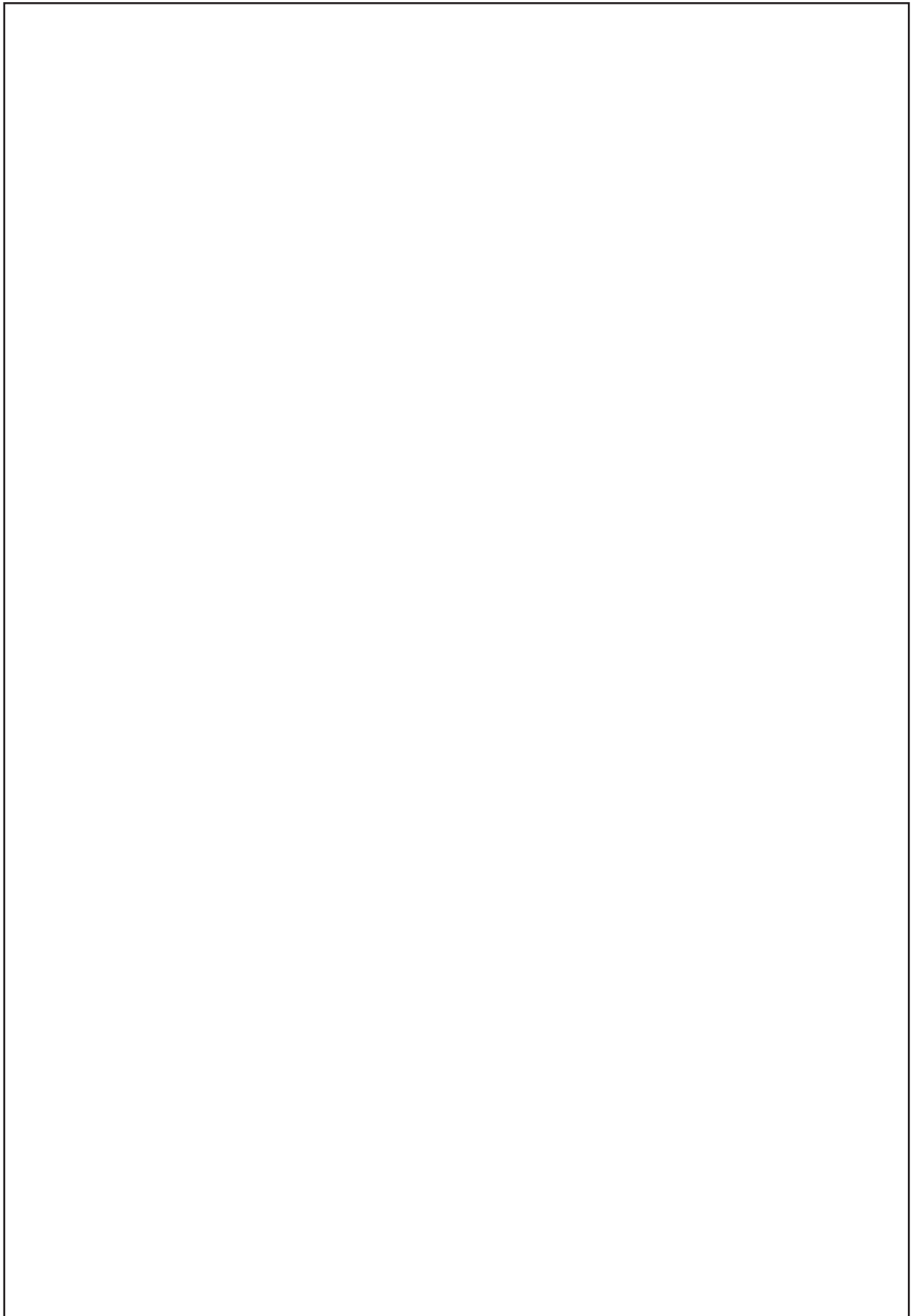
REZIME

Rad je posvećen sagledavanju delovanja i intervencije policije u slučajevima prijavljenog nasilja u porodici. Imajući u vidu specifičnost odnosa izvršioca i žrtve nasilja u porodici, težinu nastalih posledica, kao i činjenicu da je, prilikom intervencije, policija prvi državni organ koji "narušava" sferu privatnosti porodice, od izuzetnog je značaja proučiti način delovanja policije, utvrditi stepen njene efikasnosti i ispitati koji su to faktori od kojih zavise efekti policijske intervencije. Od posebne važnosti je proučavanje pravila sadržanih u opšteprihvaćenim, zajedničkim protokolima o postupanju policije. U radu je ukazano na politiku reagovanja policije na nasilje u porodici u pojedinim stranim uporednim sistemima (Velika Britanija, SAD, Australija). Posebna pažnja posvećena je razmatranju delatnosti koju policija preduzima prilikom prikupljanja potrebnih podataka o izvršenom nasilju, žrtvi i učiniocu, načinu reagovanja policije radi sprečavanja recidiviranja nasilja, kao i njenoj odgovornosti i zadacima koje ima prilikom intervencije.

KLJUČNE REČI

policija, nasilje u porodici, zakoni, protokoli o postupanju

* Objavljeno u: Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, br.1, 2005, ISSN 1450-6637, UDK 343.98

1. UVOD

Sve do kraja šezdesetih godina XX veka, dominiralo je shvatanje da je „dom čovekova tvrđava“, da je nasilje nad ženama izvršeno u okviru porodice privatna stvar i da konflikte, ukoliko se ne radi o nanošenju težih povreda ili lišenju života, treba da reše isključivo bračni partneri u okviru porodice. Smatralo se da ne postoji potreba i opravdanje za bilo kakvu spoljnu intervenciju državnih organa i institucija, da pravnu zaštitu treba pružiti samo kad u okviru privatne sfere nije moguće ništa drugo učiniti. Pravo na privatnost bilo je garantovano kao jedno od univerzalnih ljudskih prava, što je isključivalo delovanje državnih institucija u slučajevima svih oblika nasilja izvršenih u okviru porodice. U većini zemalja, u slučajevima nasilja u porodici policija uopšte nije intervenisala hapšenjem nasilnika, iako je to činila u ostalim slučajevima nasilja. U policijskoj kulturi pridavao se mali značaj postupanju u slučajevima porodičnog nasilja; većina policajaca verovala je da porodične konflikte najbolje rešavati unutar porodice, tako da policijska intervencija u slučajevima porodičnog nasilja nije bila „popularna“, niti se smatrala „pravim“ policijskim poslom jer nije donosila nagrade.¹

Akcije ženskih pokreta sedamdesetih godina, zajedno sa razvojem zastupanja i zalaganja za prava žrtava zločina, posebno žrtava silovanja i nasilja u porodici, predstavljali su osnovu za promenu pristupa nasilju u porodici. Ženske grupe su lobirale za uvođenje krivičnopravne zaštite žrtava nasilja i istovetan ili stroži pristup izvršiocima nasilja u porodici u odnosu na nasilja van porodice. Zahvaljujući, pre svega, njihovom radu i zalaganju, danas preovlađuje shvatanje da je nasilje u porodici kriminalitet, da činjenica što se ono odigrava kod kuće ne umanjuje društvenu opasnost ove kriminalne pojave i da porodica u kojoj postoji nasilje ne može da bude zaštićena domenom privatnosti. Razlika u zakonskom tretiranju nasilja koje se vrši u sferi javnog života i nasilja u porodici danas je sve manja, dok je nasilje između suprotnih polova postalo tema od javnog interesa mnogo više nego ikada ranije. Kada je u Direktivi Međunarodnog udruženja šefova policije 1976. godine naglašeno da „zlostavljanje supruge ne treba smatrati zločinom bez žrtve“ (Braun 1987, 168), policijska odeljenja u mnogim američkim državama usvojila su politiku hapšenja nasilnika, ukazujući na to da je ova mera deleko efikasnija od svih drugih, posebno savetovanja i razdvajanja,

1 Erez, E.(2002) Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview, <http://www.nursingworld.org/oj/n/topic17/tpc173.htm>

kad je reč o smanjivanju broja ponovljenih zlostavljanja u okviru porodice.² Novi zakoni, doneti devedesetih godina XX veka, daju legitimitet pojačanoj policijskoj intervenciji u privatnu porodičnu sferu ukoliko je ispoljeno nasilje.

2. POLITIKA DRŽAVE PREMA PORODIČNOM NASILJU

U toku sedamdesetih godina XX veka, u Velikoj Britaniji i SAD, feministički pokret javno je ukazao na problem nasilja muškaraca nad ženama u braku. Pokrenuta su empirijska istraživanja o osnovnim obeležjima i vrstama porodičnog nasilja i evaluirana rešenja koja postoje u krivičnopravnim sistemima i efekti njihovog dejstva u slučajevima porodičnog nasilja.³ Istraživanjima, koja su vršile uglavnom autorke feminističke orijentacije, utvrđeno da je policija bila neza- interesovana da interveniše u većini slučajeva porodičnog nasilja. Zbog toga su one u svojim radovima ispitale ulogu pojedinih policijskih službenika (dispečar, radio kontrolor), i uticaj policijskog operativca koji prvi prisustvuje sceni nasilja i donosi odluku o tome da li će podneti prijavu protiv osumnjičenog.⁴ U pojedinim studijama analizirani su policijski dosijeji, dok su u drugim predmet razmatranja bili prikupljeni podaci iz izjava žena žrtva nasilja, kao i upitnici koje su one popunjavale.

Sva istraživanja su pokazala da je krivično gonjenje preduzimano prema malom broju izvršilaca nasilja u porodici, da je još manji broj izvršilaca nasilja u porodici bio uhapšen, čak i kada je žrtva sarađivala sa policijom, kao i da su žrtve bile nezadovoljne radom policije. Istraživanja su, takođe, ukazala na činjenicu da čak i onda kad je došlo do pokretanja postupka, izvršeno delo tretirano je kao delo sa manjim stepenom društvene opasnosti i manje težim posledicama, iako su činjenice i dokazi ukazivali na sasvim suprotno. U jednom od istraživanja⁵ oštroj kritici podvrgnuta je praksa policije koja u „knjigama incidenata“ konstatuje dela porodičnog nasilja, ali uglavnom prikriva ozbiljnije povrede nad ženama.

2 Egan, N.: The Police Response to Spouse Abuse, <http://www.lib.jjay.cuny.edu/research/spouse.html>

3 Hoyle, C. (2000) *Negotiating Domestic Violence, Police, Criminal Justice and Victims*, Oxford University Press, ISBN 0-19-826773-8, str. 3.

4 Edwards, S.S.M. (1989) *Policing "Domestic" Violence: Women, the Law and the State*, London, cit. prema Hoyle, C., op. cit. str. 3.

5 Chatterton, M. (1981) *Report of the Royal Commission on Criminal Procedure*, London, cit. prema Hoyle, C., op. cit. str. 4.

Rezultati izvršenih istraživanja bili su povod da se u mnogim zemljama organizuju kampanje koje su imale za cilj da tvorci zakona budu upoznati sa fenomenom nasilja u porodici i budu senzibilisani da pristupe reformi zakonodavstva. Kampanje su bile veoma uspešne, tako da je u poslednjih par decenija došlo da radikalnih promena u društvenom pristupu svim oblicima nasilja nad ženama, kao i u shvatanjima javnosti o ulozi države kao regulatora ponašanja unutar same porodice. Feministički inspirisana istraživanja (uglavnom radovi Susan Edwards, Elizabeth Stanko, i Rebecca i Russel Dobash), uz podršku advokata zlostavljanih žena i pojedinih ženskih organizacija za pomoć ženama žrtvama porodičnog nasilja, uticali su na vlade u pojedinim zemljama da ponovo razmotre svoja shvatanja i zakonska rešenja u pogledu društvene opasnosti svih oblika nasilja nad ženama u porodici.

Do promena u stavu države prema porodičnom nasilju došlo je u Velikoj Britaniji 1975. godine, posle sastanka Preliminarnog Komiteta čija je tema bila nasilje u braku.⁶ Za razliku od ranijeg stava da je važno očuvati jedinstvo među supružnicima i da policija ne bi trebalo da hapsi muškarce koji su ispoljavali nasilje prema svojim partnerkama, na ovom sastanku je preporučeno da se nasilje u porodici tretira na isti način i sa istom ozbiljnošću kao i napad na javnom mestu. Zaključeno je da policija mora da vodi statistiku i da bude spremna da uhapsi nasilnika na licu mesta, ukoliko postoji očigledan dokaz o fizičkoj povredi žrtve. U periodu 1976-1978. godine, Parlament je doneo tri zakona dokumenta kojima je regulisana bolja policijska zaštita žrtava nasilja, kao i pružanje pomoći zlostavljanim ženama hapšenjem nasilnika, iseljavanjem nasilnika iz kuće i obezbeđivanjem smeštaja žrtvama porodičnog nasilja.

Značajan pravni akt donet je 1990. godine u Velikoj Britaniji, pod nazivom Home Office Circular (No. 60). U njemu se naglašava da sve slučajeve fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja u porodici treba zabeležiti i istražiti, na isti način na koji bi se to učinilo da nije izvršeno u okviru porodice. Savetovano je da policija vodi preciznu evidenciju svih prijava nasilja u porodici da bi policijski službenici jednostavno i brzo mogli da pretraže sve neophodne podatke i informacije. Policajcima je, takođe, preporučeno da promene stav prema žrtvama, da pokažu razumevanje i spremnost da pruže potrebne informacije o društvenim i državnim institucijama gde žrtve mogu da potraže pomoć. U ovom dokumentu ukazano je i na mogućnost organizovanja specijalnih jedinica policije, koje bi

6 Hoyle, C.: op. cit. str. 2.

trebalo da postupaju isključivo u slučajevima nasilja u porodici i da se povezuju sa ostalim agencijama koje se bave istom problematikom. U toku 1991. godine, u Engleskoj i Velsu usvojene su nove zakonske odredbe o nasilju u porodici, a praksu policije i odnos prema nasilju u porodici, menjali su, u izvesnoj meri, lokalni zakoni i preporuke, kojima je bilo predviđeno da „prestupnike treba uhapsiti i držati ih u zatvoru do suđenja, ako postoje dokazi o povredi“.

U većini australijskih država, sve do sedamdesetih godina XX veka, žene žrtve porodičnog nasilja bile su praktično bez pravne zaštite, iako je prebijanje supruge utvrđeno kao kriminalno ponašanje još krajem XIX i početkom XX veka. Pretučena žena sa modricama, koja bi se obratila okružnom sudu u najvećem broju slučajeva dobila bi ukor „da ide kući i lepo se ponaša“ ili „da treba da se pomiri sa mužem“. Preovlađivalo je shvatanje da je nasilje prema ženi u porodici stvar građanskog, a ne krivičnog prava, da ne treba preduzimati nikakve zakonske mere zbog „domaće“ prirode ovog nasilja, kao i da muž protiv koga se vodi krivični postupak ne treba da bude osuđen i kažnjen, već pušten kući, uz preporuku „da se lepo ponaša“. Retki su bili slučajevi da muškarca nasilnika osude, još ređi da bude osuđen na kaznu zatvora.⁷ Ovakav stav sudova prilikom procesuiranja nasilja u porodici uticao je na primenu zakona od strane policije. Bila je veoma mala verovatnoća da će policija da reaguje, tako da su zlostavljane žene, koje su zvale policiju u pomoć, dobijale odgovor da policija ne može ništa da uradi, da se radi o privatnoj stvari i da ne može da ulazi na privatni posjed.⁸

Promene zakona 1984. godine u Novom Južnom Velsu omogućile su da policija, po dobijanju poziva da interveniše, može da se obrati sudiji radi dobijanja „telefonskog ovlašćenja“ („telephone warrant“) da uđe u kuću⁹, ukoliko joj je to bilo uskraćeno. U praksi je ova odredba zakona retko primenjivana, što se objašnjavalo malim brojem slučajeva uskraćivanja ulaska u kuću.

Međutim, i pored zakonskih promena, sporo je dolazilo do promena stavova policije u praksi. Policija je smatrala da nema svrhe izvoditi muškarca pred sud zato što je zlostavljao ženu jer žena ne želi da podnese tužbu protiv muža ili ne

7 Scutt, J.(1991) Criminal Assault at Home: Policy Directions and Implications for the Future, The Faluate to enforce laws against wife beating and abuse, <http://www.infochange.net.au/wise/DVIM/>

8 Bacon & Lansdowne (1982), Jonson, Ross&Vinson (1982), Scutt (1982), cit. prema Scutt, J., op. cit. str. 187.

9 Stubbs (1985) cit. prema Scutt, J., op.cit.

želi da svedoči. Istraživanja postupanja policije u slučajevima nasilja u porodici pokazala su da je uobičajena praksa da policija nagovara žene žrtve nasilja da ne svedoče protiv svojih muževa. Prilikom policijskih ispitivanja zlostavljanih žena, predočava im se da nema svrhe svedočiti jer će muž biti više uznemiren ako svedoče nego ako odustanu, da deca neće razumeti zbog čega se pojavljuju na sudu i svedoči protiv njihovog oca i da njeno svedočenje nije nikakva garancija da muž neće nastaviti da je zlostavlja.¹⁰ S obzirom na činjenicu da je državna politika u oblasti nasilja u porodici prihvatila postojanje standardnih krivičnopravnih propisa, a ne postojanje posebnih, specijalizovanih krivičnopravnih propisa za regulisanje nasilja koje se događa u porodici, u literaturi se naglašava da nasilje nad ženama pripada građanskoj ili kvazi-kriminalnoj sferi, da napadi na žene dobijaju status „domaćih“ problema, da zakon krivična dela muškaraca prema ženama svrstava u manje ozbiljnu kategoriju krivičnih dela od krivičnih dela koja vrši muškarac prema muškarcu van porodice.¹¹

Australijski Institut za kriminologiju održao je 1979. godine prvu Međunarodnu konferenciju o nasilju u porodici, koja se bavila sledećim pitanjima: 1. sociološki pogledi na nasilje u porodici; 2. načini ispoljavanja, oblici i dinamika nasilja u porodici; 3. zakon i nasilje u porodici i 4. institucije koje mogu da pomognu osobama koji se suočavaju sa nasiljem u porodici.

Posle ovog Kongresa, države širom Australije počele su detaljnije da se bave nasiljem u porodici. Najveća pažnja bila je posvećena korišćenju sudskih zabrana, „tužbi zbog narušavanja mira“ ili „naredbi o zabrani maltretiranja“ u cilju (mogućeg) popravljavanja stanja stvari i zaštite žrtava nasilja u porodici. Navedene zaštitne mere regulisane su Porodičnim zakonom (The Family Law Act) i žena (ili muž) mogu da se, zbog straha od ispoljavanja nasilja, izloženosti nasilju ili straha da će se nasilje ponoviti, obrate porodičnom sudu i zatraže izdavanje naredbe da ih partner više ne uznemirava, ne zlostavlja i ne ometa na bilo koji drugi način, da se ne približava njegovom/njenom mestu stanovanja ili radnom mestu. Ovakve naredbe odnose se samo na bračne parove i, ukoliko se ne poštuju, po Porodičnom zakonu, postoji mogućnost hapšenja zbog kršenja naredbe. Od policije se zahteva da, ukoliko interveniše zbog kršenja naredbe, što se smatra kriminalnim prestupom, uhapsi nasilnika bez posebnog naloga.

¹⁰ Heti&Saton (1985)., Mekaloh (1985)., Skat (1983)., cit. prema Scutt, J. op. cit. str. 188.

¹¹ Scutt, J., op. cit. str. 189.

U literaturi koja analizira zakonska rešenja, navodi se da mere „naloga za intervenciju” prikrivaju kriminalnu prirodu nasilja u porodici. Žena je pretučena, policija dolazi na lice mesta i kaže joj da mora da podnese zahtev za izdavanje naloga ili će oni to uraditi umesto nje. Kad bi policija sprovedila postojeći zakon, uhapsila bi muža za kriminalni napad, bez obzira na nalog za intervenciju, koji mnoge žene, a i njihovi muževi, smatraju „samo parčedom papira”. Kada žena dobije nalog da policija uhapsi muža zbog kršenja naredbe, ona je još jednom bila izložena nasilju. Policija hapsi muža i nastavlja postupak protiv njega ne zato što je napao svoju ženu i time izvršio krivično delo, već zato što je prekršio naređenje suda. Po zakonu, kršenje naredbe smatra se krivičnim delom, ali delom koje je izvršeno protiv suda, a ne protiv žene. Zapravo, muškarac se tereti za nepoštovanje suda, što podiže status i položaj suda iznad statusa i položaja žene. Prava koja je ženama dao krivični zakon nestaju sa scene jer se sada veća važnost daje pravu sudova da izdaju naređenja koja se moraju poštovati.¹²

U većini država Amerike, kao i na saveznom nivou, sve do sredine osamdesetih godina XX veka, nasilje u porodici nije bilo regulisano kao poseban tip kriminalnog ponašanja, već su za ovaj oblik kriminaliteta primenjivani standardni krivičnopravni propisi. U tom periodu, policija je primenjivala neformalno pravilo „hirurškog šava”, kada je dolazila po pozivu za nasilje u porodici. Policija bi uhapsila nasilnika kada bi žena imala takvu povredu koja je zahtevala nekoliko hirurških šavova da se rana zašije. Sredinom osamdesetih, posle niza kampanja, otvaranja skloništa za pretučene žene, zalaganja ženskih grupa, nasilje u porodici prevazilazi status lične i porodične nesreće i postaje društveni problem, oblik kriminalnog ponašanja. Države su počele da donose zakone o nasilju u porodici koji su ženama omogućavali da brže i lakše dođu do naloga za zaštitu, a policiji da može da uhapsi nasilnika bez zvaničnog podnošenja prijave od strane žrtve.¹³

U literaturi se navode tri osnovne vrste načina reagovanja policije: 1) *posredovanje* kada policija ima ulogu „mirotvorca”, savetnika na samom mestu događaja na kome razgovara sa nasilnikom, ostaje na mestu događaja dok se nasilnik ne smiri ili se situacija ne stiša na neki drugi način ili upućuje nasilnika u ustanovu za socijalnu pomoć; 2) *hapšenje* koje je fakultativno ako policija donese takvu odluku i 3) *obavezno hapšenje* u zakonom nevedenim slučajevima nasilja u porodici.

¹² Scutt, J., op. cit. str. 189, 190.

¹³ Gelles, R. (2000) *Public Policy for Intimate Violence and Child Maltreatment: A Few Successes, Many False Promises*, Za život bez straha, Autonomni ženski centar (2002), Beograd, str. 74.

Interesantno je pomenuti rezultate studije objavljene 1984. godine, koja se naziva „Eksperiment Mineapolis“, u kojoj je ukazano da je za smanjivanje broja ponovljenih zlostavljanja supružnika hapšenje daleko efikasnija mera od save-
tovanja i razdvajanja. Istraživanje rađeno u Mineapolisu pokazalo je da su nasil-
nici koji su proveli osam časova u zatvoru, za razliku od onih koji nisu pritvarani,
u duplo manjem broju slučajeva ponavljali nasilje u periodu u narednih šest
meseci. „Eksperiment Mineapolis“ je uticao na politiku hapšenja u odeljenjima
policije u celoj Americi.¹⁴ Iako su autori eksperimenta u Mineapolisu predlagali
da se na osnovu njihovih zaključaka usvoji politika hapšenja, a ne obaveznog
hapšenja, mnogi pobornici obaveznog hapšenja pozivali su se upravo na ovaj
eksperiment. Međutim, bilo je potrebno da prođe čak deset godina da bi save-
zna vlada u Americi osnovala Kancelariju za nasilje nad ženama pri Ministarstvu
pravde i obezbedila finansijsku pomoć službama za žrtve nasilja nad ženama.¹⁵

3. ULOGA I ZADACI POLICIJE - PROPISI I PRAKSA

Policija¹⁶ je poseban državni organ zadužen, pre svega, za bezbednost društva
i građana, koji je istovremeno ovlašćen da u zakonom određenim slučajevi-
ma može ograničiti prava i slobode pojedinca. Uloga policije je i represivna i
preventivna. Od policije se očekuje da, primenjujući svoja zakonska ovlašće-
nja, reaguje, na zakonom propisan način, brzo i efikasno. Kada interveniše u
slučajevima porodičnog nasilja, od policije se, pre svega, očekuje da deluje u
pravcu sprečavanja novog nasilja i nastanka težih posledica. Pripadnici policije
trebalo bi da poseduju interpersonalne i komunikacione socijalne veštine¹⁷
kako bi ostvarili autoritet bez formalne prisile i izbegli primarnu i sekundarnu
viktimizaciju u odnosima sa građanima.

Prilikom ispitivanja mogućnosti drugačijeg tretmana porodičnog nasilja i nasilja
van porodice, feministički opijentisani autori i autorke (Edwards 1996., Faragher

14 Binder & Meeker (1988), Cohn & Sherman, cit prema Egan, N.: The Police Response to Spouse Abuse, <http://www.lib.jjay.cuny.edu/research/spouse.html>.

15 Zakon o nasilju nad ženama iz 1994. cit. prema Gelles, R.. op. cit. str. 75.

16 Termin „policija“ upotrebljava se u mnogim jezicima (na primer, francuski i engleski „police“, italijanski „polizia“, nemački „polizei“) i ima različita značenja. Različite definicije policije videti kod Bačanovik, O. (1997) Policijata i žrtvite, Pečatnica „2-ri Avgust S“, Štip, Skopje, str. 22.

17 Ilić, Z. (2003) Državni organi i prevencija maloletničke delinkvencije na lokalnom nivou (2003), Strategija državnog reagovanja protiv kriminaliteta, XV Seminar prava, Budva, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 121.

1985., Hatty 1989., Pahl 1985., Dobash and Dobash 1980., Stanko 1989., Hamner, Radford, Stanko 1989.) ukazali su na postojanje mizoginije, na seksističke stavove policije, kao i na neprimerenu klasifikaciju žrtava na one koje su i koje nisu „zaslužile“ da budu žrtve. Zaključak ovih autora da policija nije dovoljno aktivna kada interveniše u slučajevima porodičnog nasilja i da nema adekvatan stav prema žrtvi, baziran je na činjenici da pripadnici policije ne iskazuju dovoljno sažaljenja prema žrtvama porodičnog nasilja.¹⁸

Delovanje policije treba posmatrati u kontekstu u kome ona treba da donese važne odluke. Pre svega, policija treba da prikupi potrebna obaveštenja, da otkrije i evidentira dokaze koji će opravdati pokretanje postupka i krivično gonjenje, kao i da odluči šta da preduzme da se nasilje ne bi ponovilo. Formiranje pravilne odluke policije zavisi, pored ostalog, od postojeće društvene stvarnosti i celokupnog društvenog i pravnog konteksta na relaciji policija - tužilaštvo - sud - okrivljeni - žrtva.

U jednom broju radova nastalih tokom osamdesetih godina XX veka kritikovani su formalni policijski propisi koji su savetovali policajce da nastoje da pomire sukobljene strane pre nego što konstatuju da je izvršeno krivično delo. U studijama o porodičnom nasilju tvrdilo se da je policija davala nižu stopu prioriteta pozivima koji su se ticali porodičnog nasilja, da je na ovakve pozive retko odgovarala ili da je retko sprovodila hapšenje i preduzimala neke druge represivne mere, čak i kada je upotrebljena sila mogla da opravda takvu akciju. Naglašeno je da su žene žrtve porodičnog nasilja, koje su pozvale policiju i prijavile nasilje, bile nezadovoljne i dodatno viktimizirane neodgovarajućim policijskim tretmanom. U cilju otklanjanja navedenih nedostataka, predloženo je uvođenje obuke za policajce, kako bi se prevazišli stereotipi i predrasude i stvorili uslovi za promovisanje dobre prakse u postupanju policije.

Detaljno istraživanje o radu policije u slučajevima porodičnog nasilja sprovela je Edwards (1989) 1984. i 1985. godine u dve policijske stanice. Njeno istraživanje je pokazalo da su tradicionalni stavovi prema porodičnom nasilju ostali nepromenjeni, iako je došlo do promene propisa. Bilo je očigledno, kako navodi autorka, da je zakon „simbolično služio da se njime institucionlizuje domaće nasilje, ističući principe nemešanja u porodični život i patrijarhalni autoritet kao neprikosnovene principe iznad principa zaštite supruge.“¹⁹

18 Hoyle, C., op.cit. str.7.

19 Edwards, S.S.M. (1989) (1996) *Policing "Domestic" Violence: Women, the Law and the State*, London, Sage, Sex and Gender in the Legal Process, Blackstone Press, cit. prema Hoyle, C., op. cit. s. 10.

S druge strane, protagonisti kulturoloških teorija smatrali su da zakonska pravila i pravila policije nemaju uticaj na sam pravac delovanja policije i da zakonske reforme ne mogu znatno da promene „kulturu“ policije. Između zakonskih pravila i policijske prakse postoji značajan raskorak, što je, prema tvrđenju McBarnet (1983), rezultat postojanja takvih zakona koji stvaraju fleksibilnu i popustljivu strukturu u okviru koje policija radi.²⁰

Postoje brojni razlozi zbog kojih policija pojedine odredbe zakona ne primenjuje u praksi: tzv. „praznine u zakonu“, neregulisanost pojedinih specifičnih situacija koje se javljaju u praksi, primena zakonskih odredbi u drugim situacijama od onih koje su predviđene, nepravilno tumačenje, diskreciono i autoritativno odlučivanje, ignorisanje „duha“ zakona i pojedinih smernica i sl. Efikasna primena zakona koji se odnose na nasilje u porodici trebalo bi da žrtvama nasilja pruže potpunu zaštitu od ovog oblika kriminaliteta. Međutim, Edwards je smatrala da postoji „javno/privatna podela“ zakona na one u teoriji i one u praksi, što utiče na različite nivoe reakcije policije na prioritete u postupanju. Iako zakon to ne predviđa, prilikom intervencije, policija tretira nasilje u porodici kao manje važno. Policajci su veoma rigorozni u sprovođenju zakona, osim u slučajevima porodičnog nasilja, kada retko intervenišu, a i kada to učine, uglavnom nastoje da smire situaciju i osiguraju mir.²¹

Drugi teoretičari, posebno teoretičari kulture,²² isticali su da policijski posao uključuje diskreciono odlučivanje i da ne zavisi u velikoj meri od zakona, da je policajac u patroli „pozornik mira“ pre nego „pozornik zakona“, da mnogo više vremena provodi u održavanju mira, nadgledanju terena i pružanju neophodne pomoći po pozivu i da je „najuzbudljivija stvar prilikom patroliranja veliki broj slučajeva u kojima policajac ne primenjuje zakon“.

Uloga policije, prema shvatanju ovih autora, jeste pružanje usluga i održavanje reda, što se uglavnom ne postiže samo primenom zakona. Rad policije obuhvata kontrolu kriminaliteta i primenu zakona, ali postoje i druge funkcije kao što su administrativni postupci, regulisanje funkcionisanja saobraćaja, pružanje pomoći u hitnim slučajevima, prevencija zločina, razrešavanje konflikata i drugo. Policija vodi računa o mnogim pitanjima, pružajući različite usluge građanima.

20 McBarnet, D (1983) *Conviction, London, Macmillan*, cit. prema Hoyle, C., op. cit. s. 12.

21 Edwards, S.S.M., op. cit. str.15.

22 Banton, M. (1964) *The Policemen in the Community, London, Tavistock*, cit. prema Hoyle, C., op. cit. s.16.

Istraživanja su pokazala da policijski službenici smatraju kako pružanje usluga građanima odvraća policiju od „pravog“ rada na suzbijanju kriminaliteta. Reiss²³ je, npr. posle obavljenih intervjua sa policajcima, konstatovala da je uloga policije podeljena između primene zakona i održavanja reda i mira. Kada policija interveniše u slučajevima porodičnog nasilja, ona uglavnom teži da održi mir, preuzimajući ulogu miritelja, pre nego gonitelja.

Edwards je, takođe, kritikovala ovakvu politiku reagovanja policije, ističući da ona ne treba da preuzima ulogu socijalnog radnika i savetodavca. Policija treba da rešava konflikt, primenjujući krivičnopravne propise, a ne samo da posreduje. Odluka da li treba primeniti zakon ili ne, retko se donosi samo na osnovu poziva, već najčešće posle razgovora sa akterima događaja. Policajci u većini slučajeva ne koriste svoje legitimno pravo da upotrebe silu kako bi razrešili konflikt jer je njihov autoritet zaštićen samim tim što je opšte poznato da policija može da upotrebi silu kada je to neophodno. Na taj način, primena zakona postaje sredstvo kojim se postiže društveni red i mir. Od stava policije prema nasilju u porodici, društvene i organizacione percepcije ove pojave, zavisi kako će policija reagovati prema nasilniku i prema žrtvi i kako će i koliko efikasno primeniti zakon.

4. FAKTORI KOJI UTIČU NA NAČIN REAGOVANJA POLICIJE

Empirijska istraživanja pokazuju da se ponašanje policije u većini slučajeva znatno razlikuje od utvrđenih standarda i preporučenih pravila postupanja. Ova pojava je posebno izražena u situacijama kada policija ima diskreciono pravo da odlučuje o hapšenju. Autorke feminističke orijentacije svu pažnju usredsredile su upravo na ovu „moć“ policije. Kako se navodi u pojedinim radovima, diskreciono odlučivanje policajaca ponekad je „kapricioznog“ karaktera i zasnovano je na polnim predrasudama i predrasudama u pogledu određenih tipova žrtve (Stanko 1989, Ferraro 1993). Razmatrajući granice diskrecionog odlučivanja, Hoyle (Hoyle 2000.), ukazuje na činjenicu da diskreciono ovlašćenje ne znači da policija može da krši zakon i odlučuje po svojoj slobodnoj volji, ali da je diskreciono odlučivanje uvek zavisno od kulturološke i situacione percepcije²⁴ policijskih operativaca.

23 Reiss, A.J. Jr (1971) *The Police and the Public*, new Haven:Yale University Press, cit. prema Hoyle, C., op. cit. s.16.

24 Hoyle, C., op. cit. str.18.

Nesumnjivo je da odlučivanje policije zavisi od okolnosti svake konkretne situacije, od informacija kojima raspolaže i koje dobija na licu mesta, od ponašanja nasilnika, od stepena ugroženosti žrtve i mnogih drugih faktora. Policajac treba da pronikne u složenu porodičnu situaciju, koja je veoma dinamična i promenljiva, da od svih aktera događaja prikupi potrebna obaveštenja, sazna šta se dogodilo, da zatraži potrebna objašnjenja i od žrtve i od nasilnika i dr.

McConville, Sanders, i Leng (1991) analizirale su proces „konstruisanja slučaja“, od trenutka kada je osoba postala objekat policijske sumnje. Radi se o procesu policijskog istraživanja, u kome policajac mora da razmišlja, razume, racionalizuje, pregovara, kako bi prikupio sve neophodne elemente za optuženje i obezbedio dokaze za kasnije suđenje. Ovaj proces predmet je analize i Kemp, Norris, i Fielding (1992), koje su istraživale postupanje policije u situacijama koje ne mogu da se podvedu pod zakonsku regulativu ili koje su limitirane zakonskim i organizacionim pravilima postupanja policije.

U radovima McConville, Sanders, i Leng i Kemp, Norris, i Fielding, koji su zasnovani na interakcionističkom pristupu, polazi se od toga da je policajac, kada stigne na mesto izvršenja porodičnog nasilja, „beli komad hartije koji čeka da bude ispisan posle razgovora sa akterima događaja“. Dok se odvija proces razgovora i pregovaranja, policajci rutinski postupaju, primenjujući pravila službe ili „pravila rada“ nastala na osnovu iskustva na terenu. Ovo rutinsko postupanje donekle struktuirano diskreciono odlučivanje u određenim situacijama porodičnog nasilja. Istraživanje koje je obuhvatilo analize priča policajaca o tome kako postupaju i odlučuju, imalo je za cilj da otkrije kakva su „pravila rada“ policije, koja rutinski oblikuju njihove odluke, kakva je njihova veza sa legalnim pravilima i zvaničnim smernicama, kao i nivo do koga „pravila rada“ preovlađuju nad „legalnim pravilima“.

Hoyle (2000) je pokušala da problematizuje i konkretizuje koncept „pravila rada.“ Iako je ovaj termin kritikovan zbog rigidnosti i determinizma, naročito kada se koristi u kontekstu društveno-legalnog rada i legalno-formalnih pravila i propisa, Hoyle konstatuje da čak i rigidna pravila sadrže fluidne elemente i skoro uvek određuju neki pravac. U toku pregovaračke faze, različiti akteri pokušavaju da ispričaju svoju „priču“, a policija pokušava da, iz često takmičarskih i konfliktnih opisa, sazna šta se zapravo desilo, kao i šta bi se moglo dogoditi u budućnosti. Njihovo razumevanje ovih društvenih situacija, kao i konteksta u okviru koga se one dešavaju, omogućava im da dođu do određenih „radnih

pretpostavki“ o tome šta se desilo, šta se trenutno dešava, kao i šta će se desiti u budućnosti. U toku ove faze objašnjavanja, zaključci se donose na osnovu toga kako policija rutinski interpretira događanja i informacije. Tek kada se donesu „radne pretpostavke“, policija postaje svesna koje „pravilo rada“ treba da primeni u datoj situaciji. Pravilo se ne može odabrati ako se pre toga ne postavi pretpostavka.²⁵ Do „radnih pretpostavki“ policija dolazi na osnovu informacija sakupljenih na terenu, kao i na osnovu unapred prikupljenih informacija. To nisu samo informacije o osumnjičenom, žrtvi i drugim stranama koje su učestvovalе u sukobu, već i o samom događaju.

Odnos između „radne pretpostavke“ i „pravila rada“ je dinamički i interaktivan proces. Postoje dva tipa interakcije koji mogu da se pojave. Prvo, postoje tzv. „povratne karike“, kada „pravila rada“ ili znanje o „pravilima“ ima uticaj na „radne pretpostavke“ do kojih se došlo. Na primer, jedno „pravilo rada“ je da policija odmah hapsi drske i neprijateljski raspoložene osumnjičene, koji se konfrontiraju i verbalno sukobljavaju sa policijom. Međutim, može se dogoditi da u tom trenutku hapšenje nije poželjno jer je policijski kombi već pun osumnjičenih. Ova okolnost može da stvori još jedno „pravilo rada“ da policajac ponovo preispita situaciju i odluči da ne uhapsi osumnjičenog, ako nije bio previše nasilan. Drugi tip interakcije tiče se upotrebe „pravila rada“ kao resursa. U ovom slučaju, osumnjičenom se pretilo pravilom, zbog čega on menja svoje ponašanje. To znači da policajac u tom slučaju može da izmeni svoju pretpostavku i primeni drugo „pravilo rada“. Ukoliko se osumnjičeni drsko i bezobzirno ponaša, policajac može da mu zapreti da će ga uhapsiti ukoliko se ne smiri. Ako prihvati ovaj „savet“, osumnjičeni može promeniti svoje trenutno ponašanje. Shodno tome, policajac menja svoju pretpostavku, odnosno, na snagu stupa drugo pravilo koje isključuje hapšenje ako se osumnjičeni smirio i više ne pravi probleme. Na osnovu ovoga se može zaključiti da pojam „radna pretpostavka“ nije alternativa, već neophodni predhodnik pojmu „pravilo rada“.

Na formiranje „radnih pretpostavki“ takođe utiče poznavanje zakonskih propisa, pre svega krivičnog i krivičnoprocesnog zakona i pravila policijske službe, što umanjuje razliku između „zakona u knjizi“ i „zakona na delu“.²⁶

²⁵ Hoyle, C., op. cit. str.20.

²⁶ Hoyle, C., op. cit. str. 23.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U Republici Srbiji nasilje u porodici inkriminisano je kao posebno krivično delo tek 2002. godine, posle višegodišnjeg procesa javnog zagovaranja i lobiranja ženskih grupa. Nesumnjivo je da u procesuiranju dela nasilja u porodici policija ima izuzetno značajnu ulogu jer od njenog rada zavisi kvantitet i kvalitet prikupljenih podataka o izvršenom delu nasilja, žrtvi i učiniocu. S druge strane, način delovanja i intervencije policije utiču na bezbednost žrtve, buduće ponašanje nasilnika, spremnost žrtve da svedoči i dr.

Istraživanja uporedne policijske prakse pokazuju da je, zbog izuzetno velike odgovornosti i kompleksnosti zadataka koje policija ima na sprečavanju recidiviranja porodičnog nasilja i procesuiranja izvršenih dela nasilja, od izuzetnog značaja definisanje posebnih pravila postupanja u slučajevima prijavljenog nasilja u porodici, čija primena obezbeđuje da policijska intervencija bude efikasna i delotvorna i da ne izazove neželjene posledice. Pored toga, istraživanja pokazuju da način reagovanja, delovanja i ponašanja policije u velikoj meri zavisi od ličnih stavova, predrasuda i stereotipnih shvatanja policijskih operativaca, s obzirom da pravila operativnog rada, čak i kad su striktna, pružaju policiji široka diskreciona ovlašćenja. Iskustva strane uporedne policijske prakse, koja se, pod uticajem argumentovanih kritika kontinuirano unapređuje, koristan su putokaz za razvoj strategije delovanja domaćih resornih državnih organa u pravcu poboljšanja načina reagovanja i delovanja policije u slučajevima nasilja u porodici. Saglasno tome, za budući rad na unapređenju policijskog delovanja i rada u domenu porodičnog nasilja od prevashodne važnosti su dva zadatka: izrada adekvatnih protokola o postupanju policije i edukacija policijskih operativaca koja bi obezbedila da se upoznaju sa obeležjima, strukturom i dinamikom porodičnog nasilja, da prevladaju svoje predrasude i stereotipe i steknu neophodne komunikacijske veštine.

LITERATURA:

- Banton, M.(1964) "The Policemen the Community", London, Tavistock.
Reiss, A.J., Jr.(1971) "The Police and the Public", New Haven, Yale University Press.
Bačanovik, O.(1997) "Policijata i žrtvite", Štip, Skopje Pečatnica "2-ri Avgust S".
Breithwaite, J.&Strang, H. (2002) "Restorative Justice and Family Violence", Cambridge, Cambridge University Press.

- Busch, R.(2002) "Domestic Violence and Restorative Justice Initiatives: Who Pays if We Get it Wrong?", Cambridge, Cambridge University Press.
- Casey, G.& O'Dell, A.(1993) "Stopping the Violence: The Role of the police Officer and the Prosecutor, Western State University Law Review, Vol 20, No 2.
- Chatterton, M.(1981) "Report of the Royal Commission on Criminal Procedure", HMSO.
- Edwards, S.S.M.(1989) "Policing 'Domestic' Violence: Women, the Law and the State", London, Sage.
- Egan, N."The Police Response to Spouse Abuse", <http://www.lib.jjay.cuny.edu/research/spouse.html>
- Erez, E.(2002) "Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview", http://www.nursingworld.org/oj/n/topic_17/tpc_17_3.htm.
- Hoyle, C.(2000) " Negotiating Domestic Violence, Police, Criminal Justice and Victims", Oxford University Press.
- Gelles, R.(2000) " Public Policy for Intimate Violence and Child Maltreatment: A Few Successes, Many False Promises", *Za život bez straha* (2002), Beograd, Autonomni ženski centar.
- Ilić, Z. (2003) "Državni organi i prevencija maloletničke delinkvencije na lokalnom nivou", Strategija državnog reagovanja protiv kriminaliteta, XV Seminar prava, 4-6. jun 2003. Budva, Beograd, Institut za kriminološka I sociološka istraživanja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Viša škola unutrašnjih poslova, Udruženje za krivično pravo I kriminologiju Srbije i Crne Gore.
- McBarnet, D.(1983)" Conviction", London, Macmillan.
- Mitchell, D.(1992) "Contemporary police practices in Domestic Violence cases: Arresting the Abuser . Is it enough?", Minnesota, Refleksine – Women's Centre Minnesota Advocates for Human Rights.
- Reiss, A.J., Jr.(1971) "The Police and the Public", New Haven, Yale University Press.
- Sadusky, J.(1997) "Working Effectively with the police: A Guide for Battered Women's advocates, Minnesota, Refleksine – Women's Centre Minnesota Advocates for Human Rights.
- Scutt, J. (1991) "Criminal Assault at Home: Policy Directions and Implications for the Future, The Faluate to enforce laws against wife beating and abuse", <http://www.infochange.net.au/wise/DVIM/>

KRIVIČNO DELO NASILJA U PORODICI – PRAVNA PRAKSA NA TERITORIJI NIŠA

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ*

2

REZIME

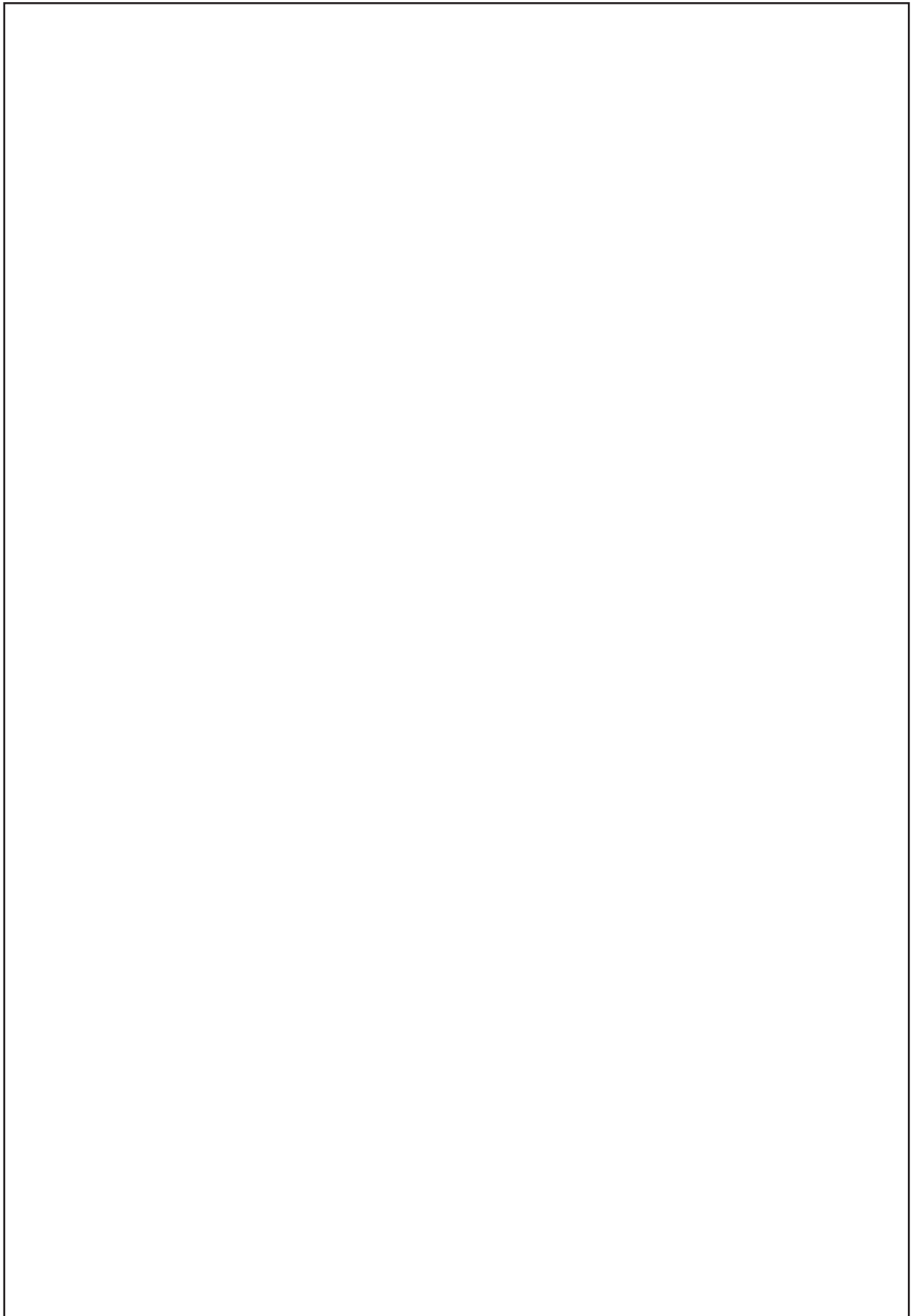
U radu je analizirano sedam procesuiranih slučajeva nasilja u porodici na teritoriji grada Niša u jednogodišnjem periodu primene odredbi čl.118a ranije važećeg Krivičnog zakona Republike Srbije. Primenom metode posrednog posmatranja i intervjua, sagledan je način postupanja policije, tužilaštva i suda u slučajevima porodičnog nasilja. Uprkos tome što je broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici povodom kojih su vođeni postupci bio relativno mali, uočene su izvesne negativne pojave za koje je zaključeno da značajno onemogućavaju ostvarivanje efikasnog i pravovremenog preventivnog i represivnog delovanja prema nasilniku. Većina uočenih pojava u radu je evidentirana i objašnjena, uz ukazivanje na posledice i načine njihovog prevazilaženja.

Da bi došli do validnih i naučno zasnovanih zaključaka o primeni zakonskih odredbi koje se tiču nasilja u porodici, neophodno je sprovesti opsežno istraživanje na celoj teritoriji Srbije uključujući istraživanje prakse policije, tužilaštva i sudova. Rezultati takvog istraživanja omogućili bi kvalitetno teorijsko sagledavanje praktičnog postupanja organa formalne društvene kontrole kada je u pitanju nasilje u porodici. Tako stečena saznanja omogućila bi izradu odgovarajućih programa edukacije za sve pojedince koji u različitim ulogama sudeluju u preventivnom i represivnom delovanju protiv nasilja u porodici.

KLJUČNE REČI

nasilje u porodici, žrtva, nasilnik, policija, javno tužilaštvo, sud, krivična prijava, krivični postupak

* Objavljeno u: Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu 2/2003.

UVOD

Nasilje u porodici predstavlja veoma rasprostranjen oblik kriminaliteta.¹ Deset godina ekonomske krize, opšteg siromaštva, sve većeg broja nezaposlenih muškaraca i žena, nemogućnost zadovoljenja elementarnih egzistencijalnih potreba, dolazak velikog broja izbeglica, usloveli su da nasilje u porodici u Srbiji poprimi dramatični obim i dinamiku.

Raspoloživa saznanja ukazuju da nasilje u porodici ima veoma ozbiljne društvene i individualne posledice i da su njegove žrtve daleko češće žene i deca nego odrasli muškarci. O tome, pre svega, govore podaci o broju poziva za pomoć, koji se upućuju organizacijama za podršku žrtvama domaćeg nasilja, SOS službama i savetovalištim za žene i decu žrtve nasilja, koji postoje u skoro svim većim gradovima u Srbiji. Istraživanja koja su poslednjih nekoliko godina vršile članice ženskih grupa u Srbiji i Viktimološkog društva Srbije, potvrđuju zaključak da se radi o kompleksnoj i, pre svega, društveno uslovljenoj pojavi.

Patrijarhalna shvatanja o porodičnim odnosima, potreba za očuvanjem intime porodičnog života, strah od osвете nasilnika, emotivna povezanost članova porodice, samo su neki od razloga zbog kojih žrtve retko prijavljuju ovaj oblik nasilja. Neprijavljivanje slučajeva nasilja u porodici takođe je uslovljeno neadekvatnim postupanjem socijalnih, medicinskih i pravnih institucija, koje često tretiraju nasilje u porodici kao privatnu stvar, smatrajući da je žrtva odgovorna za nasilje koje trpi. Diskriminacija žrtve, prećutno prihvatanje i odobravanje nasilja, utiče da se ciklus nasilja nastavlja² i da izostaje odgovarajući tretman i sankcionisanje ponašanja nasilnika³.

1 Pouzdani statistički podaci o obimu nasilja u porodici ne postoje, ali raspoloživa saznanja ukazuju da je nasilje u porodici u značajnoj meri rasprostranjeno i u našoj zemlji, da ima sve ozbiljnije posledice, kao i da su njegove žrtve daleko češće žene i deca nego odrasli muškarci. O tome govore, kako podaci o broju poziva za pomoć, koji se upućuju organizacijama za podršku žrtvama domaćeg nasilja, tako i rezultati istraživanja. SOS službama i savetovalištim za žene i decu žrtve nasilja, koji postoje u skoro svim većim gradovima u Srbiji, godišnje se javi preko hiljadu žena i dece žrtava nasilja. Prema rezultatima istraživanja o porodičnom nasilju u Srbiji, koje je obavljeno na uzorku od 700 anketiranih žena starijih od 18 godina u sedam gradova (Beograd, Subotica, Novi Sad, Niš, Užice, Vrnjačka Banja i Zaječar), skoro svaka druga ispitana žena (46,1%) doživljava neki oblik psihičkog nasilja u porodici, svaka treća žena (30,6%) doživi fizički napad od nekog člana porodice, dok se svakoj četvrtoj (26,3%) preti nasiljem. Videti detaljno: Nikolić Ristanović, V.: Porodično nasilje u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2002.

2 O dinamici zlostavljanja u partnerskim odnosima, videti: Ajduković, M. i dr. Nasilje u partnerskim odnosima, Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000, str. 57.

3 O teorijskim objašnjenjima nasilja u porodici: Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V.: Kriminologija, Studentski kulturni centar, Niš, 1998., str. 122-130.

Odnos moći u društvu koji ide uvek u korist muškarca reflektovan je i u porodici, odnosno braku. Njegov uticaj na pojavu nasilja je posredan pri čemu medijatorsku ulogu imaju socijalizacija učenjem uloga polova i obrazaca nasilnog rešavanja konflikata, kao i kulturne norme, odnosno vladajuća ideologija u pogledu odnosa među polovima. Ovo poslednje podstiče blagonaklono gledanje na muško nasilje u braku (što je u nekim društvima poput našeg savremenog pojačano i tolerisanjem nasilja kao načina rešavanja konflikata uopšte) i sprečava efikasnu reakciju institucija kreiranih pod okriljem patrijarhalnog društvenog sistema. Bavljenje problemima pretučenih žena od strane alternativnih, na feminističkim principima organizovanih, grupa i organizacija postaje tako nužnost a menjanje postojeće seksističke organizacije društva i ideologije koja je opravdava jedini put ka eliminisanju nasilja u braku kao jednog u nizu raznih oblika nasilja kojima su žene bile izložene kako kroz istoriju tako i u savremenom društvu.

U nastojanju da se nasilje u porodici učini društveno vidljivim i da se iskustva žrtava nasilja u porodici učine društveno značajnim, ženski pokret u Srbiji je postavio jasno određen zahtev za promenu stava države i društva prema nasilju koje se dešava u porodici. Borba za realizaciju ovog zahteva kroz zakonodavne promene u oblasti krivičnog i porodičnog zakonodavstva trajala je više od deset godina. Kroz veliki broj kampanja i niza aktivnosti na reformi odgovarajućih zakona, izradi celovitog i koherentnog sistema preventivnih i represivnih mera, sveobuhvatnog modela pravne zaštite od porodičnog nasilja sa savremenim i efikasnim mehanizmima za njegovo suzbijanje⁴, javnost se upoznavala sa porodičnim nasiljem i njegovim posledicama, a takođe je lobirano kod članica/ članova saveznog i republičkog parlamenta za odgovarajuće izmene porodičnog i krivičnog zakonodavstva koje bi omogućile adekvatnu prevenciju ovog oblika nasilja prema ženama.

Tražene zakonodavne izmene izvršene su samo u domenu krivičnopravne zaštite. Narodna skupština Republike Srbije donela je 2002. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije,⁵ koji, pored ostalog, u čl. 118a,

4 U Predlogu novog Modela pravne zaštite od nasilja u porodici koji je još 1998. izradila radna grupa Viktimološkog društva (u sastavu dr Vesna Nikolić Ristanović, dr Nevena Petrušić, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, mr Ivana Stevanović i Brankica Grupković), Pored predviđanja "nasilja u porodici" kao posebnog krivičnog dela, predloženo je propisivanje mogućnosti izricanja zaštitnih mera od nasilja u porodici na brz i efikasan način u građanskom sudskom postupku. Integralni tekst Modela, zajedno sa obrazloženjem, objavljen je u knjizi: Nikolić Ristanović, V.: op. cit., str. 117-138.

5 Čl. 27. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije od 28.2.2002, Sl. glasnik RS, 10/2002.

predviđa novo krivično delo "nasilje u porodici". Do sada se u slučaju nasilja u porodici postupalo po odredbama Krivičnog zakona o lakoj ili teškoj telesnoj povredi, kada je postojalo fizičko nasilje, uvredi ili kleveti, kada je postojalo psihičko nasilje, dok u slučaju seksualnog nasilja, žena u braku uopšte nije bila zaštićena jer nije postojalo krivično delo silovanja u braku. Od izuzetnog je značaja okolnost da krivično delo nasilja u porodici spada u grupu krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti. Ovakvo zakonsko rešenje predstavlja manifestaciju stava zakonodavca da nasilje u porodici nije privatna stvar pojedinaca već oblik kriminaliteta na koji organi gonjenja moraju reagovati nezavisno od stava žrtve.

Primena Zakona započela je njegovim stupanjem na snagu, 9. marta 2002. godine, čime je otpočelo novo poglavlje u politici suprotstavljanja nasilju i reakciji društva prema ovoj pojavi.

Cilj ovog rada je da analizira prve procesuirane slučajeve nasilja u porodici na teritoriji grada Niša⁶ i ukaže na osnovne probleme koji se tiču načina institucionalnog reagovanja na nasilje u porodici. Posebna pažnja posvećena je analizi negativnih pojava vezanih za postupak primene relevantnih krivičnopravnih normi o nasilju u porodici.

2. ANALIZA PREDMETA IZ PRAKSE

Za potrebe ovog rada izabrano je za detaljniju analizu sedam karakterističnih slučajeva nasilja u porodici, koji su bili predmet razmatranja tužilaštva i suda. Podaci za analizu prikupljeni su primenom metoda posrednog posmatranja (pregled spisa i dokumentacije) i metodom intervjua u tri slučaja.

2.1. Razmatranje prvog slučaja nasilja u porodici

2.1.1. Opis

Po prijavi SUP-a Niš, Opštinsko tužilaštvo pokrenulo je postupak, a Opštinski sud u Nišu doneo presudu kojom je okrivljenog Branka oglasilo krivim zbog krivičnog dela nasilja u porodici i osudilo na novčanu kaznu u iznosu od 20.000 dinara.

⁶ Autorke ovog rada uradile su pilot istraživanje koje se odnosilo na primenu propisa o nasilju u porodici od strane policije, tužilaštva i sudova na području Okružnog suda u Nišu, u periodu od 9. marta do 10. oktobra 2002. godine. Rezultati istraživanja prezentovani su na Regionalnom seminaru "Istraživanja o nasilju u porodici", koji je u organizaciji Autonomnog ženskog centra iz Beograda, održan 18-19. oktobra 2002., u Beogradu.

Branko je 19. marta 2002. godine, kako je navedeno u presudi, upotrebom sile i ozbiljnom pretnjom da će napasti na život i telo svoje supruge Ivane, ugrozio njen telesni i duševni integritet na taj način što je Ivanu silom ugurao u svoj automobil, odvezao na izletišta „Bubanj“ i pokušao da je poljubi, istegao joj ruku, naneo laku telesnu povredu u vidu modrice u predelu leve ruke i pretio joj da će je pretući ukoliko se ne vrati da živi sa njim.

Tokom postupka, oštećena Ivana izjavila je da je nekoliko meseci pre ovog događaja napustila okrivljenog i podnela tužbu za razvod braka. Brakorazvodna parnica je u toku. Imaju zajedničko dete staro dve godine. Za vreme trajanja bračne zajednice, čak i dok je bila trudna, Branko je maltretirao i tukao i izbacivao iz kuće. Kada je decembra 2001. pretukao i rekao da će ubiti nju, njenu majku i sestru, konačno su se razili. Podnosila je krivične prijave, ukupno šest, a išli su i kod sudije za prekršaje, koji je prekršajno kaznio i jednog i drugog zbog narušavanja javnog reda i mira. Branko je stalno uznemiravao, tražio je da žive zajedno, malteretirao je nju i njenu rodbinu. Prema detetu nije ispoljio direktno nasilje.

Delo za koje je optužen dogodilo se 19. 3. 2002., kada je posle telefonskog razgovora sa Ivanom došao ispred stambene zgrade, u kojoj je ona stanovala, po dete koje je trebalo kod njega da provede nekoliko sati u toku dana. Ivana je izvela dete i kada je dete ušlo u automobil, Branko je silom ugurao Ivanu u automobil. Sa njima je ušao u automobil i radnik iz Brankove radnje. Branko je bio besan, vikao je, govorio je da će slupati kola, da će reći drugu da izađe iz kola, psovao i pretio da će pobiti Ivanu i njenu porodicu. Stigli su na „Bubanj“, gde je nastavljen svađa između Ivane i Branka. Branko je uporno nastojao da Ivana prihvati njegov predlog i vrati se da živi sa njim. Kada su se vratili sa „Bubnja“ u njegovu radnju, policija koja je došla u radnju na poziv Ivanine majke, privela je Branka.

Okrivljeni Branko je izjavio da je zaista bilo nesuglasica u braku između njega i Ivane pod uticajem Ivanine majke. Kada je prvi put Ivanu istukao, to je učinio jer je malo više popio i zbog toga što ga je Ivana isprovocirala. Posle toga nisu se videli oko tri meseca, ali je redovno slao novac za dete i za hranu. Ivana je dovela dete po dogovoru 19. marta, on je pozvao da pođe sa njima jer mu je obećala da će se vratiti i nastaviti brak. Nije je prisiljavao da uđe u automobil, a modrice na ruci nastale su jer joj je malo jače stisnuo ruku.

Sud je utvrdio postojanje dela i krivične odgovornosti okrivljenog na osnovu izvedenih dokaza: saslušanjem oštećene Ivane, svedoka i medicinske dokumentacije. Prilikom odmeravanja kazne, imao je u vidu olakšavajuće okolnosti: korektno držanje okrivljenog na glavnom pretresu, činjenicu da nije osuđivan i da se protiv njega ne vodi drugi krivični postupak. Od otežavajućih okolnosti cenjena je društvena opasnost izvršenog krivičnog dela i ranije ponašanje okrivljenog.

2.1.2. Uočeni problemi

Posmatran u istorijskoj retrospektivi, ovaj slučaj nasilja u porodici nesumnjivo pokazuje da je u dužem vremenskom periodu Ivana bila izložena različitim oblicima fizičkog i psihičkog nasilja i da je nasilje kulminiralo nanošenjem lake telesne povrede, posle čega je pokrenut krivični postupak. U periodu pre pokretanja krivičnog postupka, Ivana se obraćala policiji i prekršajnim organima, koji izvršeno nasilje nisu smatrali isključivom kriminalnom aktivnošću Ivaninog supruga Branka, već su prekršajno kaznili i izvršioca i žrtvu. Ovakva reakcija je, nesumnjivo, doprinela da se nasilje produži i intenzivira. Takođe, u ovom slučaju izostalo je pravovremeno i pravilno reagovanje državnih organa nadležnih za sprečavanje i suzbijanje nasilja: Ivana je podnela šest krivičnih prijava i tužbu za razvod braka, ali tek kada je došlo do ozbiljnijeg telesnog povređivanja pred detetom, pokrenut je krivični postupak.

Prilikom odmeravanja vrste i visine kazne, sud se opredelio za novčanu kaznu, ali se prilikom obrazlaganja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti nije uopšte upuštao u analizu celokupne porodične situacije i situacije ispoljavanja nasilja kritičnom prilikom. Sud nije uzeo u obzir trajanje i intenzitet nasilja, činjenicu da je Ivana bila fizički maltretirana u trudnoći, posredno delovanje primene nasilja u odnosu na dvogodišnje dete, kao i stepen ugroženosti Ivane i deteta s ozirom da je do svađe i primene fizičkog nasilja došlo prilikom vožnje automobilom, što su sve otežavajuće okolnosti, koje bi trebalo da utiču na visinu kazne.

2.2. Razmatranje drugog slučaja nasilja u porodici

2.2.1. Opis

U policijsku stanicu Niš priveden je i saslušan Dušan iz Niša. Tom prilikom je sačinjena službena beleška:

„Dana 10. 4. 2002. oko 21:45 upućeni smo od strane šefa smene dežurne službe u ul. K. jer Dušan navodno tuče oca i ženu. Odlaskom na lice mesta zatekli smo Tomislava, Dušanovog oca, koji je prijavio slučaj, snaju Suzanu i mal. Jasnu staru 2 godine. Tomislav je objasnio da je Dušan došao iz grada, bio je nervozan, počeo je da viče na svoju ćerku mal. Jasminu i udario je tepalicom za muve po glavi više puta. Tomislav je prišao da je zaštiti, pa je Dušan i njega udario u predelu vilice pesnicom i izbio mu dva zuba iz gornje vilice. Tada je Tomislav pozvao policiju. U međuvremenu, dok policija nije stigla, Dušan je tukao suprugu do te mere da nije bila u stanju da sedi i hoda. Posle toga je otišao u komšiluk gde je pronađen kako igra sportsku prognozu”.

Tomislav i Suzana su izjavili da se ovo ne dešava prvi put, da se Dušan svakodnevno agresivno ponaša i da ne žele više da ga kriju. Dušan svakodnevno maltretira celu porodicu, uključujući i svoju maloletnu decu. Zbog bojazni da će nastaviti sa ovakvim ponašanjem, priveden je u službene prostorije.

Protiv Dušana, rođenog 1968, mašinbravara, nezaposlenog, ima dvoje maloletne dece (ćerka 2 godine, sin 4 godine), podnet je zahtev za pokretanje prekršajnog postupka. Međutim, doneta je odluka da se prekršajni postupak obustavi jer je na osnovu sprovedenog postupka, prvostepeni organ utvrdio da je u konkretnom slučaju reč o radnji koja nije propisana kao prekršaj, s obzirom na to da je do nasilja odn. tuče došlo u dnevnoj sobi okrivljenog, što u konkretnom slučaju ne predstavlja javno mesto.

SUP je podneo tužilaštvu prijavu i službenu belešku. Saslušana je Suzana, Dušanova supruga, poslastičar, rođ. 29.9.1969. Ona je izjavila da je sa Dušanom u braku 9 godina, da imaju dvoje mal. dece i da su se odnosi između njih poremetili dve godine posle zaključenja braka. U toku 1995. Dušan je tako tukao i udarao glavu o zid da misli da je od toga boli glava. U poslednje vreme postao je veoma agresivan, viče na nju i decu, tuče decu, nju šamara i šutira. Do sukoba je došlo 10.4. 2002. oko 12 časova. Raspravljali su se oko dece. Dušan je vikao na mal. Jasminu zastrašujućim glasom. Svekrva je reagovala, a on je podigao stolicu na nju i pretio govoreći: "Krv ću da ti popijem, sad će krv da pljušti, ubiću te na mestu.”

Popodne, oko 17 časova došli su njegovi roditelji da ih obiđu. Oko 19 časova došao je Dušan i doneo sok. Ona je sipala sok svima, pa i deci, mal. Jasmina je u tom momentu prosula sok. Na to je Dušan burno reagovao, počeo je da viče i tepalicom za muve nekoliko puta udario Jasminu. Njegov otac, Tomislav,

pošao je da zaštiti unuku, ali je Dušan reagovao tako što ga je udario pesnicom u predelu glave. Posle toga je nastavio da psuje a mal. sinu je zapretio: „Tebi ću mozak da istresem, nećeš biti ista majka”.

Saslušan je Dušanov otac Tomislav koji je rekao da Dušan često napada decu i suprugu, da ih psuje, preti, a kada roditelji dođu kod njega, on ih izbacuje i govori „šta ćete vi ovde, šta ste mi dali, pobiću vas sve”.

Dušanova majka je takođe saslušana i ona je izjavila da to nije prvi put, da Dušan stalno maltretira i fizički zlostavlja svoju suprugu i decu, a ako mu oni uzvrate, on ih bije i šutira gde mu padne na pamet.

Na osnovu policijske prijave, u Opštinskom tužilaštvu saslušana je Suzana. U službenoj belešci sačinjenoj tom prilikom navedeno je da je Suzana izjavila da se Dušan sukobio sa ocem i da je zbog toga vikao na nju i decu, ali nije upotrebio silu i pretnju.

Opštinski javni tužilac je odbacio krivičnu prijavu jer, po njegovom mišljenju, u radnjama okrivljenog nema elemenata krivičnog dela nasilja u porodici. U obrazloženju rešenja je navedeno da je oštećena izjavila da je “Dušan bio ljut na nju i decu, ali da nije upotrebio silu niti ozbiljne pretnje već je kasnije udario oca koji sa njima ne živi u zajedničkom domaćinstvu. Odnosno, ona nije sigurna da je udario oca, samo je videla da je zamahnuo rukom prema njemu. Događa se da Dušan, kad je razjaren više, ali misli da nikada ne bi ozbiljno naškodio njoj i deci i ona ima nameru da nastave zajednički život jer su zajedno devet godina. Ne zna zašto su radnici SUP-a podneli krivičnu prijavu protiv Dušana. Ona se ne pridružuje gonjenju niti ističe oštetni zahtev”.

2.2.2. Uočeni problemi

U ovom slučaju javni tužilac je odbacio krivičnu prijavu polazeći od toga da je jedini relevantni izvor saznanja o izvršenom nasilju sama žrtva i da je njen iskaz jedini dokaz da je krivično delo nasilja u porodici zaista izvršeno. Ovakav stav je potpuno suprotan intenciji zakonodavca da se ovo krivično delo, kao i svako drugo krivično delo sa elementom nasilja izvršeno izvan porodice, goni po službenoj dužnosti i da se za dokazivanje postojanja krivičnog dela prikupljaju drugi dokazi, a ne samo i isključivo iskaz žrtve. Pri tome, treba imati u vidu da žrtva, kao supruga okrivljenog, može da bude oslobođena dužnosti svedočenja, ali to ne znači da krivično delo ne postoji.

Mnogobrojna istraživanja pokazuju da je žrtva porodičnog nasilja najčešće uplašena, da nije u stanju da se suoči sa problemima koji nastaju u porodici zbog prijavljivanja slučaja i pokretanja krivičnog postupka i da, ukoliko čitav postupak dugo traje, nastoji da od svega odustane. Ovo nije relevantna okolnost za javnog tužioca koji je trebalo da u ovom slučaju prikupi i druge dokaze, pre svega da sasluša Dušanove roditelje, koji su, prema prvobitnim izjavama, takođe bili žrtve nasilja. Ovo tim pre što je Dušanov otac Tomislav, koji je pozvao policiju, prilikom prvog saslušanja u policiji izjavio da ga je Dušan udario pesnicom i izbio mu dva zuba iz gornje vilice, a da je dok policija nije stigla, tukao suprugu do te mere da nije bila u stanju da sedi i hoda. Ove navode tužilac nije proveravao jer je smatrao da relevantna poslednja Suzanina izjava da Dušan kritičnom prilikom nije upotrebio silu niti ozbiljne pretnje, već je kasnije zamahnuo rukom prema ocu koji sa njima ne živi u zajedničkom domaćinstvu. S obzirom da je od momenta događaja do momenta saslušanja prošlo više od pet meseci, za koje vreme je Suzana živela u istom domaćinstvu sa Dušanom, sasvim je moguće da Suzana u potpunosti promeni raniju izjavu. Međutim, ova okolnost, kao i Suzanina izjava da se ne pridružuje krivičnom gonjenju i ne ističe oštetni zahtev, bez uticaja su na postojanje krivičnog dela i gonjenje učinioca jer se ovo krivično delo, zbog svoje društvene opasnosti, goni po službenoj dužnosti.

2.3. Razmatranje trećeg slučaja nasilja u porodici

2.3.1. Opis

Katarina je lično i bez poziva došla u Opštinsko javno tužilaštvo i izjavila da želi da podnese krivičnu prijavu protiv svog bivšeg supruga Budimira zbog krivičnog dela lake telesne povrede iz čl. 54 st. 2 u vezi st. 1 KZ.

Iz službene beleške Opštinskog javnog tužioca i zapisnika o saslušanju utvrđeno je da su se Katarina i Budimir razveli februara 2000. godine, ali da je Budimir i dalje uznemirava i traži da ponovo nastave zajednički život. Zbog toga što je Budimir često uznemirava, čak pretil da će je ubiti, promenila je tri stana u kojima privatno stanuje. Prijavila je sve policiji, ali policija nije ništa preduzela. Dana 11. juna 2002. uveče oko 19 časova, on je došao kod nje u stan, tražio je da razgovaraju i nagovarao »da mu se vrati«. Ona nije pristala i on je otišao oko 22 časa. U toku noći, oko 01:00 posle ponoći, probudio je tresak prozora. Budimir je bio u sobi, ušao je kroz prozor koristeći niske skele koje su bile na zgradi, imao

je nož u rukama, mahao je nožem ispred nje, rekao joj je da ustane iz kreveta i pođe sa njim. Katarina je mahala rukama pokušavajući da se zaštiti, pa je po dlanovima zadobila posekotine.

Budimir je naredio da se spremi i krene sa njim, uzeo je njen mobilni telefon i telefone stanarki koje su bile u drugoj sobi sa detetom, pretio da će i one »isto proći« ako budu nešto rekle i ako pozovu policiju. Zatim je stavio nož na Katarinin vrat i gurao je prema vratima. Od noža je zadobila posekotine po vratu i grudima. Kada se Katarina sagla da obuje papuče, vrhom noža je povredio levu butinu. Pre izlaska iz stana, izvukao je žicu telefona iz zida.

Budimir je vodio Katarinu sporednim ulicama i za to vreme je rukama udarao po licu i vukao za kosu. Zatim je pozvao taksi i odvezli su se u njegov stan. U tom stanu je bila čitavog narednog dana sve do sutradan ujutru zaključana. Budimir je pretio nožem i rečima Katarini da ne sme da izađe iz stana, čak ni na terasu. Tražio je od nje da napiše izjavu da će da se pomire i da će sve biti zaboravljeno. Takođe je nagovarao i prisiljavao da pozove policiju da im kaže da odustaje od svih krivičnih prijava koje je podnela protiv njega jer je sada sve u redu.

Sutradan je dozvolio da zajedno idu na posao, ali je Katarina morala da se posle posla vrati u njegov stan.

Policija nije odmah reagovala iako je Katarinina majka obavestila da je Budimir Katarinu silom odveo iz stana. Iz spisa se tačno ne vidi kada je policija reagovala. Prema datumima koje je Katarina navela, proizilazi da je policija intervenisala posle nekoliko dana, a prema njenom svedočenju pred istražnim sudijom, policija je to učinila odmah sutradan. Posle davanja izjave u SUP-u, Katarina je otišla kod svojih roditelja. Međutim, Budimir je i dalje uznemirava telefonom, dolazi kod nje na posao i čeka je ispred zgrade u kojoj je stan njenih roditelja.

Istražni postupak u ovom slučaju još nije okončan.

2.3.2. Uočeni problemi

S obzirom da u ovom slučaju istražni postupak nije okončan i tužilac nije podneo optužni akt, možemo samo da ukažemo na eventualne propuste do kojih bi moglo da dođe prilikom kvalifikacije dela i određivanja članova porodice prema kojima ovo krivično delo može da bude izvršeno.

Istraživanja pokazuju da u mnogim slučajevima nasilje u porodici ne prestaje posle razvoda braka i prestanka zajedničkog života. Nasilnici su tada još agresivniji i nastavljaju sa fizičkim i psihičkim zlostavljanjem žrtve. U navedenom slučaju Katarina je bila izložena najpre psihičkom nasilju i strahu visokog intenziteta jer joj je Budimir svakodnevno pretio i uznemiravao, zbog čega je morala da se krije i seli iz jednog stana u drugi. Kritičnom prilikom Budimir je u toku noći upao kroz prozor u stan u kome je Katarina stanovala, povredio je nožem i lišio slobode primoravajući je da ostane u njegovom zaključanom stanu. Sve ove okolnosti pokazuju izuzetnu upornost nasilnika da ostvari svoju zamisao o ponovnom uspostavljanju bračne zajednice, bez obzira na posledice po žrtvu, izazivanje straha i patnje. S obzirom da je Katarina prijavila policiji da joj Budimir preti i da je uznemirava, očigledno je da je pravovremena intervencija policije izostala. Policija nije odmah intervenisala ni kada je Katarininu majka prijavila da je Budimir silom odveo iz stana. S obzirom na Katarininu izjavu da je Budimir i dalje uznemirava, da je prati i preti, veoma bi bilo značajno da je policija zaštititi i pored toga što je krivični postupak pokrenut.

U radnjama Budimira postoje svi elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st.1 i 2 i tužilac bi trebalo da tako kvalifikuje delo bez obzira što je u krivičnoj prijavi, koju je Katarina podnela na zapisnik javnom tužilaštvu, delo kvalifikovano kao laka telesna povreda. S obzirom da je krivična prijava podneta izjavom na zapisnik u javnom tužilaštvu, nejasno je zbog čega tužilac nije odmah pravilno kvalifikovao delo. U ovom slučaju se ne radi o lakoj telesnoj povredi, već o krivičnom delu nasilja u porodici bez obzira što su izvršilac i žrtva razvedeni supružnici koji ne žive zajedno jer se oni smatraju članovima porodice. Takođe, prilikom kvalifikacije krivičnog dela, treba imati u vidu da je Budimir pored fizičkog vršio i psihičko nasilje.

Na osnovu analize ovog slučaja, možemo da zaključimo da samo krivičnopravna zaštita žrtve nije dovoljna da spreči dalje ispoljavanje nasilja u porodici. Neophodno je da se zakonom predvide preventivne mere porodičnopravne zaštite (na primer zabrana približavanja), koje bi bile najefikasnije u onim slučajevima kada je došlo do razvoda braka i izvršilac i žrtva ne žive u zajedničkom domaćinstvu.

2.4. Razmatranje četvrtog slučaja nasilja u porodici

2.4.1. Opis

Opštinsko javno tužilaštvo u Nišu podnelo je optužni predlog protiv Milana N. i Stanka N., sina i oca koji su se sukobili u dvorištu porodične kuće 14.10.2002. Milan je svog oca Stanka više puta pesnicom udario u predeo lica. Stanko je zatim dohvatio metalni gorionik za petrolej i udario Milana takođe u predeo lica. Milan je posle toga oca oborio na beton i pesnicama i nogama ga udarao po telu. Tom prilikom Milan i Stanko su zadobili telesne povrede, i to: Milan posekotinu na čelu, povredu koja je kvalifikovana kao laka telesna povreda, a Stanko nepotpuno iščašenje palca leve šake u zglobu, krvni podliv tkiva poglavine levog slepoočnog predela i oguljotine kože lica i desne šake, povrede koje su kvalifikovane kao laka telesna povreda na gornjoj granici ovih povreda. U optužnom predlogu navedeno je da je okrivljeni Milan izvršio krivično delo nasilja u porodici iz čl. 118a st.1 KZ RS, a okrivljeni Stanko krivično delo lake telesne povrede iz čl. 54 st.2 u vezi st.1 KZ RS.

2.4.2. Uočeni problemi

U ovom slučaju se može razmatrati stav javnog tužioca da se povodom istog događaja i istih učesnika različito sagledavaju bića krivičnih dela i vrši različita kvalifikacija dela. Javni tužilac je smatrao da u radnjama okrivljenog Milana (najpre udaranje pesnicom u lice, a zatim udaranje pesnicom i nogom u telo) postoje elementi krivičnog dela nasilja u porodici, dok u radnjama okrivljenog Stanka (udaranje metalnim gorionikom za petrolej) elementi krivičnog dela lake telesne povrede, i to teži oblik jer je telesna povreda naneta sredstvom podobnim da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. U obrazloženju optužnog predloga nisu navedeni razlozi različite kvalifikacije dela.

Iz formulacije odredbe čl.118a st. 2 KZ RS proizilazi da nasilje u porodici može biti izvršeno korišćenjem oružja, opasnog oruđa ili sredstva podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. To je teži oblik ovog krivičnog dela za čije je izvršenje, kao i za izvršenje težeg oblika lake telesne povrede, predviđena teža sankcija. S obzirom da se u konkretnom slučaju radi o ocu i sinu, znači članovima porodice, jasno je da u radnjama okrivljenog Stanka postoje elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st.2.

Prilikom razgovora sa javnim tužiocem o razlozima za različite kvalifikacije krivičnih dela, saznali smo da se javni tužilac opredelio za ovo rešenje zbog toga što je procenio da se okrivljeni Stanko, time što je "dohvatio" metalni gorionik za petrolej i njime udario okrivljenog Milana, nije ispoljio nasilje, dok je Milanovo ponašanje očigledno ispoljavanje nasilja. Drugi razlog za različite kvalifikacije krivičnih dela je visina zaprećene kazne - ukoliko bi Stanko, koji je Milanu naneo laku telesnu povredu u vidu posekotine na čelu, bio osuđen za krivično delo nasilja u porodici iz čl. 118a st. 2, on bi svakako bio strožije kažnjen s obzirom na zaprećenu kaznu za krivično delo nasilje u porodici čl. 118a st. 2 KZ RS (zatvor od šest meseci do pet godina), u odnosu na Milana koji je Stanku naneo laku telesnu povredu na gornjoj granici ovih povreda i izvršio lakši oblik krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 118a st. 1 KZ RS (predviđena kazna je novčana kazna ili zatvor do tri godine).

Smatramo da su u konkretnom slučaju, ukoliko se dokažu navodi iz optužnog predloga, i Stanko i Milan izvršili krivično delo nasilje u porodici jer je ispunjen osnovni uslov za postojanje ovog dela - povređivanje ili ugrožavanje telesnog ili duševnog integriteta člana porodice. Zaštita članova porodice od nasilja je osnovni razlog zbog koga je upotreba sile ili ozbiljne pretnje da će se napasti na život ili telo i time povređivanje ili ugrožavanje telesnog ili duševnog integriteta inkriminisano u okviru posebnog krivičnog dela. Stoga je neophodno da se svaki član porodice tretira na podjednak način prilikom utvrđivanja elemenata neophodnih za postojanje krivičnog dela, a da se prilikom odmeravanja kazne uzimaju u obzir okolnosti izvršenja dela, način izvršenja, dužina trajanja nasilja, otežavajuće i olakšavajuće okolnosti.

2.5. Razmatranje petog slučaja nasilja u porodici

2.5.1. Opis

Verica S. je ispričala da je protiv nje opštinski javni tužilac podneo zahtev za sprovođenje istrage zbog osnovane sumnje da je izvršila krivično delo teške telesne povrede iz čl. 53 st. 1 KZ RS. U vezi sa ovim zahtevom dobila je poziv za ispitivanje okrivljenog pred istražnim sudijom Ki. 1047/02 za 24.1.2003.

Verica se obratila za pomoć S.O.S. službi i Ženskom centru. U razgovoru sa volonterkama Ženskog centra ispričala je da je sa oštećenim Nikolom Č., koga je zaista 8.11.2002. povredila nožem, živela u vanbračnoj zajednici od 1992. do

1999. U toku trajanja ove vanbračne zajednice Verica je rodila dvoje dece, koje Nikola nije zvanično priznao kao svoju decu. Još od samog početka zajedničkog života, Nikola je Vericu tukao i maltretirao. Njegovo nasilje nije prestajalo ni u toku Veričine trudnoće. Najgore su bile stalne Nikoline pretnje da će je ubiti, čak je jednom to ozbiljno i pokušao. U periodu 1993-1997. prijavljivala je Nikolu policiji, on je bio privođen, ali su ga puštali i posle toga maltretiranje je bilo još teže. U to vreme obraćala se telefonom i S.O.S. udruženju. Kada je 1999. Nikola napustio, otišao je kod druge žene u Bor i, prema Veričinim saznanjima, maltretirao je i nju. Verica je zasnovala novu vanbračnu zajednicu sa drugim čovekom, koji je prihvatio zajedno sa decom. Međutim, Nikola je i dalje nastavio da je uznemirava, pa je oktobra 2002. ponovo došao u Veričin stan. Verica je pristala da ga ponovo primi jer je rekao da želi da vidi decu i da sačeka nekoliko dana da ga gazda pozove za neki fizički posao. Sve je bilo u redu do 8.11.2002. kada su se u toku noći, dok su pili sa Nikolinim prijateljem Đorđem, posvađali. Nikola je ponovo počeo da preti Verici i da je vređa, pa je ona izašla iz stana i potrčala niz stepenice. Prethodno je iz ormara u kuhinji uzela nož. Dok se nalazila na stepeništu, Nikola je stigao, uhvatio za kosu i udario u slepoočnicu, a ona je, da bi se odbranila, upotrebila nož. Posle ovog događaja, Nikola je nastavio da je uznemirava. Preti joj da će ona otići u zatvor, a deca u dom "da vide kako je tamo" jer je i on detinjstvo proveo u domu.

2.5.2. Uočeni problemi

U ovom slučaju istraga nije završena i ne zna se da li će javni tužilac ostati pri podnetom optužnom predlogu da je Verica izvršila krivično delo teške telesne povrede iz čl.53 st.1 KZ RS. Po našem mišljenju, ovde se radi o pogrešnoj kvalifikaciji krivičnog dela, do koje je došlo verovatno zbog shvatanja tužioca da vanbračna žena nije član porodice. Čini nam se da u ovom slučaju postoje svi elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st. 1 KZ RS jer je Verica član porodice budući da je živela sa oštećenim Nikolom u vanbračnoj zajednici. Pri tome, bez uticaja je okolnost da su se Verica i Nikola rastajali, da je Nikola napuštao porodično domaćinstvo i zasnivao drugu vanbračnu zajednicu.

Veoma je važno da u budućem krivičnom postupku bude sagledana činjenica da je Verica ne samo izvršilac, već i žrtva porodičnog nasilja. Fizičko i psihičko nasilje kome je Verica bila izložena i koje nije prijavljivala državnim organima, trajalo je dugo godina. Stoga je neophodno da istražni sudija, u granicama svojih ovlašćenja, a na osnovu odredbe čl. 255 Zakonika o krivičnom postupku,

ispita Vericu o činjenicama koje se odnose na njen život sa Nikolom, o prilikama u kojima je sa njim živela, kao i drugim okolnostima koje se tiču konkretnog događaja. Utvrđivanje svih ovih činjenica značajno je za sagledavanje celokupne situacije nasilja u porodici, koje je postojalo pre kritičnog događaja i Nikolinog ponašanja u konkretnoj situaciji, koje je znatno doprinelo izvršenju krivičnog dela. S druge strane, u Nikolinom ponašanju takođe su sadržani elementi lakšeg oblika krivičnog dela nasilja u porodici, posebno ako se ima u vidu da je on pretnjama i ucenama i dalje nastavio da ugrožava sigurnost svoje ranije vanbračne supruge i njene maloletne dece.

2.6. Razmatranje šestog slučaja nasilja u porodici

2.6.1. Opis

U ovom slučaju advokat oštećene podneo je krivičnu prijavu javnom tužilaštvu zbog krivičnog dela teške telesne povrede iz čl. 53 st.1 KZ RS, a žrtva nasilja se obratila S.O.S. udruženju za žene i decu žrtve nasilja i Ženskom istraživačkom centru za edukaciju i komunikaciju.

Milena Z. je u krivičnoj prijavi navela da je sa mužem Martinom Z., vlasnikom privatne štamparije, u braku od marta 1984. Imaju dvoje dece, punoletnu ćerku Mariju i maloletnog sina Miloša. Brak su sklopili iz ljubavi i do 1999. nije bilo među njima većih nesuglasica. Nesuglasice su počele te godine kada je Milena saznala da se Martin sastaje sa drugom ženom. Odmah je reagovala i tada su počela maltretiranja - pretnje, gađanja raznim kućnim stvarima i sl. Martin je napustio bračnu zajednicu septembra 1999. i godinu dana nije živio sa Milenom i decom u istom stanu.

Kada se krajem januara 2002. vratio, situacija je postala još gora. Pretnje, prebacivanja, svađe, postale su svakodnevne. Novac nije davao za podmirenje osnovnih kućnih potreba, niti je vodio brigu o izdržavanju dece. Primorana njegovom pretnjom, Milena mu je dala "na pozajmicu" novac od prodaje stana koga je nasledila od majke.

Prvi ozbiljniji sukob između njih dogodio se septembra 2002. kada je Milena tražila od Martina da joj vrati novac jer ima nameru da kupi garsonjeru. Martin joj je pretio, tako da je morala da pozove policiju da interveniše.

Drugi sukob se dogodio 12.1.2002. kada su se posvađali oko novca i kupovine garsonjere. Martin je Milenu tom prilikom vređao, ponižavao i u jednom momentu udario pesnicom u glavu i šutnuo u predeo rebara. Tom prilikom Milena je zadobila prelom VII rebra, hematom na leđima i desnom ramenu o čemu poseduje lekarsko uverenje. Posle ovog događaja Milena je podnela krivičnu prijavu javnom tužilaštvu, a Martin joj i dalje preti da će je izbaciti iz stana.

Posle podnošenja krivične prijave Milena je razgovarala sa volonterkom Ženskog istraživačkog centra i naglasila da nije sasvim sigurna da želi pokretanje krivičnog postupka, osuđivanje i kažnjavanje svog muža. Takođe je izjavila da joj je, na njen predlog, u javnom tužilaštvu "ostavljeno" neko vreme da još detaljnije razmisli o tome da li zaista želi pokretanje postupka protiv Martina.

Uočeni problemi

Iako još uvek nije isteklo vreme koje je Mileni "ostavljeno" za razmišljanje tako da je neizvesno šta će se dalje događati, potrebno je ukazati na do sada učinjene propuste. Pre svega, nesumnjivo je da se u praksi tužilaštva prenebregava okolnost da je krivično delo nasilja u porodici delo koje se goni po službenoj dužnosti tako da za pokretanje krivičnog postupka nije bitna saglasnost žrtve, te je, stoga, nejasno iz kojih razloga tužilaštvo ostavlja žrtvi vreme za razmišljanje. Postavlja se, naime, pitanje kakvo je pravno dejstvo eventualnog odustanka žrtve od podnete krivične prijave i da li u takvom ponašanju postoje elementi krivičnog dela lažnog prijavljivanja iz čl. 205. KZ RS.

Ostavljanje vremena žrtvi da "razmisli" predstavlja, ustvari, posrednu sugestiju žrtvi da se predomisli i odustane od podnete krivične prijave i izaziva još veću nesigurnost i neodlučnost kod žrtve, pogotovo ako nasilnik i dalje preti i vrši psihičko nasilje. Umesto da posle podnošenja krivične prijave zaštita žrtve bude efikasno sprovedena i ostvarena, ništa se konkretno ne preduzima, što samo može ohrabriti nasilnika i dovesti do ponavljanja nasilja.

2.7. Razmatranje sedmog slučaja nasilja u porodici

2.7.1. Opis

Gordana M. je podnela krivičnu prijavu javnom tužilaštvu zbog krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st.2. U krivičnoj prijavi je navela da je njen suprug Nenad M. psihički maltretira, izoluje od porodice i prijatelja, vređa, omalovažava

i pretilosti vatrenim oružjem da će je ubiti. Ona i Nenad su u braku devet godina i imaju mal. sina Predraga. Zbog stalnih nesuglasica kojima prisustvuje mal. dete, psihičkog maltretiranja, pretnji ubistvom i vređanja, tražila je zaštitu od policije i Centra za socijalni rad. Kako se situacija nije promenila, ove godine je podnela tužbu za razvod braka. Postupak po tužbi još nije okončan jer Nenad izbegava da primi poziv za ročište. Pred Opštinskim sudom u Nišu u toku je i postupak zbog smetanja poseda po Nenadovoj tužbi sa predlogom da se usvoji privremena mera. Nenad je, inače, prekršajno osuđivan novčanom kaznom zbog nedozvoljenog posedovanja oružja.

Iako je zaposlen van Niša i ima rešeno stambeno pitanje, Nenad želi da se useli u stan u Nišu koji je isključivo Gordanino vlasništvo. Zbog psihičkog maltetiranja i vređanja na najgrublji način, kao i stalnih pretnji da će ubiti nju i njenu majku, Gordana živi u stalnom strahu i njeno zdravlje je ozbiljno ugroženo. Takođe je ugroženo i zdravlje mal. Predraga koji veoma teško doživljava ispoljavanje agresivnog ponašanja oca. Kako je Nenad u svojoj agresivnosti postao nepredvidljiv, Gordana je pozvala oca i majku da budu u stanu sa njom i detetom.

Gordana je tražila pomoć i podršku od nevladinih ženskih organizacija i u razgovoru sa volonterkom Ženskog centra istakla da je veoma uplašena ishodom sudskog spora zbog smetanja poseda i eventualnim izdavanjem privremene mere da se Nenad ponovo useli u njen stan. Za razliku od postupka za razvod braka koji je ona pokrenula i koji se veoma sporo odvija jer Nenad izbegava da primi poziv, u postupku zbog smetanja poseda, koji je pokrenuo Nenad, ročišta se zakazuju na sedam dana.

2.7.2. Uočeni problemi

U ovom slučaju veoma je važno da javno tužilaštvo što pre pokrene krivični postupak protiv Nenada zbog krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 118a st.2. Pokretanje krivičnog postupka je značajno kako zbog sprečavanja ispoljavanja težih oblika nasilja i nastupanja težih posledica, tako i zbog odlučivanja o privremenoj meri u građanskom sudskom postupku. Sud koji odlučuje o privremenoj meri, tj. o Nenadovom zahtevu da mu se omogući nesmetano korišćenje stana u kome stanuje Gordana, svakako bi trebalo da ima u vidu okolnost da je Gordana podnela krivičnu prijavu zbog krivičnog dela nasilja u porodici i da bi usvajanje i izvršenje ove privremene mere omogućilo Nenadu da i dalje ispoljava nasilje i ugrožava život i zdravlje Gordane i njihovog maloletnog deteta. Iako se radi o

posebnom sudskom postupku, neophodno je da sud u potpunosti sagleda situaciju u kojoj se stranke nalaze jer, u protivnom, može biti "saučesnik" i svojom odlukom doprineti da Nenad izvrši teže oblike fizičkog nasilja.

Na osnovu ovog slučaja možemo da zaključimo da je neophodno dopuniti sistem zaštite od nasilja u porodici uvođenjem građanskopravnih mera zaštite u pravni sistem. Kada bi ove mere postojale (na primer, zabrana približavanja, iseljenje iz stana), Gordana bi bila u potpunosti zaštićena, i ne, kako izjavljuje, u "direktnoj životnoj opasnosti".

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Vremenski period od godinu dana, koliko se odredbe čl. 118 a KZ RS primenjuju u praksi dovoljan je da se pristupi sveobuhvatnom istraživanju prakse na teritoriji cele Srbije. Ovakvo istraživanje omogućilo bi da se ispita i proceni kako se propisi primenjuju, da li eventualne greške u primeni predstavljaju sporadičnu pojavu ili već ustaljenu praksu i šta je potrebno preduzeti da se uočeni nedostaci otklone i praksa ujednači. Na žalost, takvo istraživanje, koliko je autorkama poznato, još uvek nije započelo iako za njim nesumnjivo postoji i teorijska i praktična potreba.

Istraživanje dosadašnje primene novih odredbi KZ RS o nasilju u porodici na teritoriji grada Niša omogućilo je da se uoče sledeće pojave:

- ▶ Organi krivičnog gonjenja i sud različito tumače pojam "član porodice", pa se događa da se članovima porodice ne smatraju bivši i sadašnji vanbračni partneri.
- ▶ Policija i sudovi na različite načine tumače pojedine zakonske pojmove kao što su „zajednički život“, „porodica“ i dr., što dovodi do nejednake primene zakona.
- ▶ Ne postoje mehanizmi za ujednačavanje stavova policije, tužilaštva i sudova u pogledu pojedinih elemenata krivičnog dela nasilja u porodici. Stoga bi bilo neophodno izraditi i realizovati jedinstveni program edukacije na svim nivoima organizovanja.

- ▶ Tužilaštvo toleriše, a ne retko i podstiče žrtvu da odustane od krivične prijave umesto da, u skladu sa zakonom, pokrene krivični postupak po službenoj dužnosti.
- ▶ Krivična prijava se odbacuje uvek kad žrtva promeni svoj ranije dati iskaz navodeći da nije bilo nasilja.
- ▶ Prilikom odlučivanja o optuženju, tužilaštvo se oslanja na iskaz žrtve kao jedino dokazno sredstvo i propušta da istražnom sudiji, u slučaju pokretanja istrage, predloži izvođenje drugih dokaza, što, u slučajevima odbijanja žrtve da svedoči, onemogućava dokazivanje postojanja i izvršenja dela.
- ▶ Prilikom uzimanja krivične prijave na zapisnik i saslušanja žrtve, tužilaštvo upućuje žrtvu da još detaljnije razmisli o tome da li zaista želi pokretanje postupka, određujući rok u kome žrtva o tome treba da se izjasni.
- ▶ Još uvek se sledi stara praksa u pogledu kvalifikacije dela, tako da se mnoga ponašanja koja predstavljaju nasilje u porodici podvode pod laku i tešku telesnu povredu, što pokazuje da se u praksi nije u potpunosti shvatila suština i intencija novog krivičnog dela nasilja u porodici;
- ▶ Prilikom odmeravanja vrste i visine kazne, sud ne sagledava sve otežavajuće okolnosti, posebno trajanje i intenzitet ranije izvršenog nasilja, stepen ugroženosti žrtve, niti analizira porodičnu situaciju u kojoj počinilac i žrtva žive.
- ▶ Visina do sada izrečenih kazni ukazuje na tendenciju blagog kažnjavanja: izriču se novčane kazne i uslovne osude.
- ▶ Iako je podnošenje krivične prijave najrizičniji trenutak za žrtvu partnerskog nasilja, ne preduzimaju se nikakve mere zaštite, niti se nadležne institucije (centar za socijalni rad) obaveštavaju o pokrenutom postupku, iako je to veoma važno, posebno kad žrtva i nasilnik imaju zajedničko maloletno dete.
- ▶ Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici ne omogućava pravovremeno i efikasno preventivno delovanje. Zato je neophodno da bude dopunjena merama porodičnopravne zaštite koje bi, zajedno sa postojećim krivičnopravnim merama, činile koherentan i sveobuhvatan sistem zaštite na generalnom i pojedinačnom planu.

ISTRAŽIVANJE AKTUELNE PRAVOSUDNE PRAKSE U PROCESUIRANJU KRIVIČNOG DELA NASILJA U PORODICI U BEOGRADU I NIŠU

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ*

3

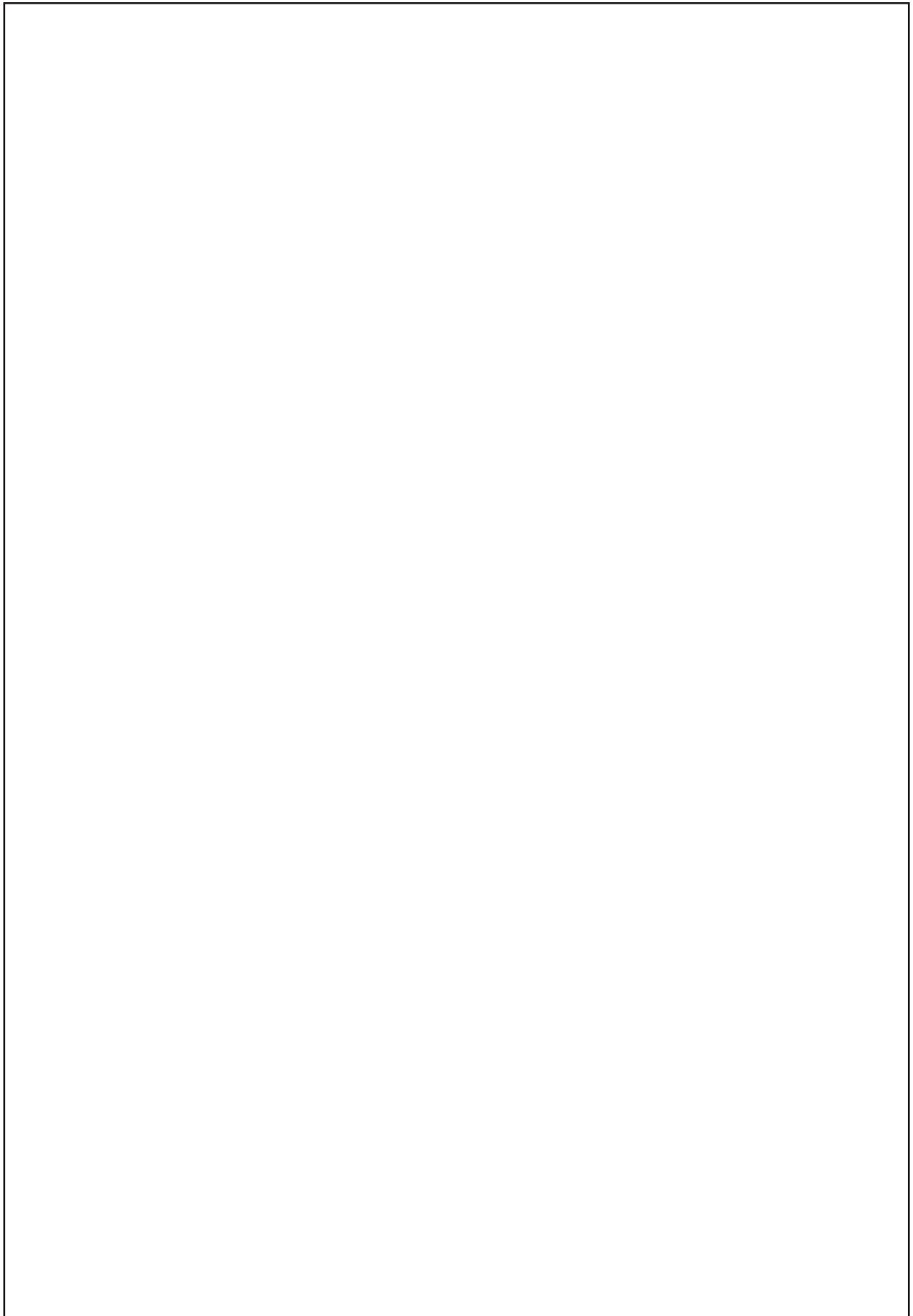
REZIME

Istraživanje „Krivično delo nasilja u porodici aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu“, obuhvatilo je procesuirana krivična dela nasilja u porodici iz 194. KZ RS u periodu od januara 2006. godine do maja 2007. godine. Neposredni predmet istraživanja bili su i javnotužilački i sudski predmeti formirani prilikom procesuiranja krivičnog dela nasilja u porodici. Rad javnog tužilaštva sagledavan je prikupljanjem podataka iz sudskih predmeta, ali je za sticanje tačnih uvida bilo neophodno da se, nezavisno od sudskih, posebno sagleda i jedan broj javnotužilačkih predmeta, s obzirom da je prikupljanje podataka iz ovih predmeta omogućilo da se sazna stepen učestalosti odbacivanja krivičnih prijava i utvrde razlozi zbog kojih javni tužilac odbacuje krivičnu prijavu. Pored prikupljanja podataka iz javnotužilačkih i sudskih predmeta, relevantne informacije prikupljene su neposrednim praćenjem suđenja. Ukupno je pregledano i analizirano 529 predmeta, i to: 280 predmeta opštinskih javnih tužilaštava u Beogradu, 50 predmeta Opštinskog javnog tužilaštva u Nišu, 140 sudskih predmeta u Beogradu i 59 predmeta Opštinskog suda u Nišu (u periodu januar 2006.- maj 2007. pred Opštinskim sudom u Nišu ukupno je vođeno 100 postupaka zbog krivičnog dela nasilja u porodici). Prikupljanje podataka iz predmeta obuhvaćenih uzorkom obavljeno je u kontinuitetu, tokom sedam meseci. Prilikom prikupljanja podataka korišćeni su upitnici za prikupljanje podataka, a istraživačice su neposredno i u kontinuitetu pratile suđenja u ukupno devet predmeta, i to četiri predmeta u Beogradu i pet u Nišu. U završnoj fazi istraživanja, prikupljeni podaci su selektovani, statistički obrađeni korišćenjem SPSS 14.0 programa, naučno analizirani i na ogovarajući način prezentovani.

KLJUČNE REČI

nasilje u porodici, nasilje u braku, zlostavljanje, procesuiranje, član porodice, iskaz žrtve, odmeravanje kazne

* Izvod iz knjige: Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2007., ISBN 987-86-902567-8-5, COBISS.SR - ID 143632652

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje prakse javnih tužilaštava i sudova u Beogradu i Nišu u procesuiranju krivičnih dela nasilja u porodici omogućilo je da se steknu sledeća saznanja:

1. Među izvršiocima krivičnog dela nasilja u porodici u istraživanom uzorku najviše je muškaraca (oko 92%), dok je udeo žena znatno manji (8%). Učešće žena u izvršenju ovog oblika kriminaliteta znatno je manje od procenta učešća žena u opštem kriminalitetu i u krvnim deliktima.
2. Većina izvršilaca dela nasilja prema članovima porodice starosti je od 33-40 godina.
3. Najveći broj izvršilaca bio je u braku sa žrtvom nasilja ili je od nje razveden i ima dvoje dece.
4. Među izvršiocima krivičnog dela nasilja u porodici preovlađuju lica sa srednjim obrazovanjem, što se razlikuje od nivoa obrazovanja izvršilaca krivičnih dela imovinskog kriminaliteta, među kojima preovlađuju lica sa nižim stepenom obrazovanja.
5. Većina izvršilaca krivičnog dela nasilja u porodici je zaposlena.
6. Najveći broj izvršilaca dela nasilja u porodici (preko 45%) rođen je i živi u gradu.
7. Među izvršiocima nešto je veći broj onih koji ranije nisu osuđivani u odnosu na one koji su osuđivani.
8. Najveći broj izvršilaca krivičnog dela nasilja u porodici ne priznaje učinjeno delo, odnosno osporava vezu sa događajem. Od onih izvršilaca koji ne negiraju izvršenje dela, najveći broj prebacuje odgovornost na žrtvu, manji broj krivi i sebe i a najmanji broj prihvata sopstvenu odgovornost.
9. Najveći broj izvršilaca bio je uračunljiv u vreme izvršenja dela.
10. Oko 40% izvršilaca nije bilo pod uticajem alkohola u vreme izvršenja dela nasilja u porodici, dok su ostali bili, i to najčešće u stanju lakog pijanstva.
11. Najveći broj žrtava nasilja u porodici su osobe ženskog pola (preko 80%).
12. Prebivalište i mesto rođenja većine žrtava je grad.

13. Među žrtvama krivičnog dela nasilja u porodici dominiraju osobe starosti od 41-56 godina, koje su venčane, ili razvedene, pri čemu najveći broj žrtava ima jedno ili dvoje dece i srednjeg je obrazovanja.
14. Dominantan oblik nasilja u porodici je nasilje prema bračnom, odnosno vanbračnom supružniku. Izvršilac i žrtva su najčešće u bračnom odnosu ili su razvedeni. Dete je izvršilac, a roditelj žrtva nasilja u oko 15% slučajeva, dok je nešto manji broj roditelja izvršilaca nasilja prema svojoj deci (oko 10% slučajeva).
15. Nasilje prema članovima porodice po pravilu je kontinuirano vršeno u dužem vremenskom periodu. Najveći broj žrtava ovog oblika nasilja bio je zlostavljan pre podnošenja krivične prijave, i to: stalno oko 40% žrtava, a povremeno oko 15% žrtava. Ostale žrtve ranije nisu zlostavljane ili o tome nema podataka u spisima predmeta
16. Samo nešto više od 1/5 žrtava koje su bile zlostavljane u dužem vremenskom periodu tražilo je pomoć, i to najviše od lekara i nevladinih organizacija. Više od polovine ovih žrtava nije prijavilo nasilje policiji.
17. Mesto izvršenja krivičnog dela u preko 80% slučajeva je grad, a mesto izvršenja akata nasilja najčešće je zajednički stan učinioca i žrtve ili stan žrtve. Na otvorenom prostoru izvršeno je samo oko 5% krivičnih dela nasilja u porodici.
18. Sredstva izvršenja dela nasilja u porodici veoma su različita. Pored pesnice, šake, noge, za izvršenje dela korišćeni su sledeći predmeti i oruđa: satara, drvena motka, čekić (»macola«), kaiš, drvena palica, poklopac od šerpe, tiganj, kabl, čelična četka, izmet, stolica, nož, saksija, i dr.
19. U preko 50% slučajeva nasilja prema članovima porodice, vršeno je samo fizičko nasilje, fizičko i psihičko nasilje u oko 40% slučajeva, a samo psihičko nasilje u ostalim slučajevima.
20. Izuzetno je širok spektar radnji fizičkog nasilja: udaranje pesnicama po glavi i telu, šutiranje, šamaranje, izvrtanje ruke, davljenje, ujedanje delova tela, udaranje drvenom palicom po leđima, udaranje žrtve kaišem, udaranje glave žrtve o zid, grebanje po licu, ubadanje nožem u ruku, gađanje stolicom, mazanje izmetom po licu, stavljanje izmeta u usta, itd. Psihičko nasilje se najčešće sastoji u vređanju, psovanju, naređivanju detetu da stoji u ćošku,

zatvaranju u šupu, ograničavanju slobode kretanja, primoravanju na seksualni odnos, uznemiravanju telefonom i dr., kao i u pretnjama nasilnika da će zapaliti kuću, baciti bombu na kuću, da će sve pobiti, da će žrtvu povrediti vrelom peglom i šrafčigerom, da će polomiti žrtvu, da će „dići kuću u vazduh” i dr. Prilikom primene fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, kombinuju se različiti načini izvršenja.

21. Najveći broj krivičnih dela nasilja prema članovima porodice nije izvršen u sticaju, a saučesništvo je postojalo u neznatnom broju slučajeva.
22. Najveći broj krivičnih prijava podnela je policija (preko 60%).
23. U praksi još uvek nije u potpunosti prevaziđen stav da je bitno obeležje krivičnog dela nasilja u porodici kontinuitet u njegovom ispoljavanju, mada se u odnosu na raniji period beleži pozitivan pomak kad je u pitanju kvalifikacija ovog krivičnog dela. U ispitivanom uzorku nekoliko prijava odbačeno je sa obrazloženjem da je ispoljeno nasilje bio samo jedan „incident”, budući da osumnjičeni ranije nije bio prekršajno kažnjavao. Nesumnjivo je da ovakav pristup nema oslonca u zakonu, da je izraz nepoznavanja eskalatorne dinamike nasilja u porodici, kao i potrebe da se nasilje u porodici sankcioniše u „ranoj fazi”, kad još uvek nije poprimilo drastične oblike u ispoljavanju i intenzitetu.
24. U ispitivanom uzorku javni tužilac je odbacio oko 30% krivičnih prijava, pri čemu u mnogim slučajevima za takvu odluku nisu postojali ni stvarni ni pravni razlozi. Donošenju odluka o odbacivanju krivične prijave često nije prethodilo preduzimanje zakonom predviđenih radnji u cilju prikupljanja relevantnih podataka. U odlukama o odbacivanju krivičnih prijava često se, kao razlog, navodi nedostatak dokaza, u situaciji kad žrtva izjavljuje da se ne pridružuje krivičnom gonjenju i koristi svoju zakonsku mogućnost da ne svedoči, iako iz opisa dela u krivičnoj prijavi proizlazi da, osim iskaza žrtve, postoje i drugi dokazi koji se u postupku mogu koristiti za dokazivanje relevantnih činjenica. S obzirom na specifičan odnos žrtve i izvršioca dela, nesumnjivo je da pre odlučivanja povodom krivične prijave javni tužilac treba pažljivo i svestrano da razmotri sve okolnosti izvršenja dela, situaciju u porodici pre i u vreme izvršenja dela i da, sam ili posredstvom drugih organa, prikupi dodatne informacije o svim relevantnim činjenicama. U praksi su, međutim, ove radnje najčešće izostajale.

25. Javni tužilac po dobijanju krivične prijave najčešće ne razgovora sa žrtvom, već to prepušta policiji. Takvo postupanje je višestruko štetno. Pre svega, javni tužilac propušta priliku da sa žrtvom uspostavi adekvatan kontakt, razume njenu životnu situaciju i izgradi odnos poverenja, što bi mu omogućilo da ohrabri i podrži žrtvu, da na nju utiče kada ispolji prve znake nesigurnosti i dvoumljenja u pogledu pridruživanja krivičnom gonjenju i svedočenja pred sudom. Pored toga, zbog propuštanja javnog tužioca da razgovara sa žrtvom, žrtva je lišena dragocenih saznanja o obeležjima nasilja u porodici, o društvenoj opasnosti krivičnog dela nasilja u porodici, o razlozima zbog kojih se ono goni po službenoj dužnosti. Takođe, žrtva nije u prilici da sazna šta je čeka u krivičnom sudskom postupku, kako će se on odvijati, kakva sankcija može biti izrečena izvršiocu, i sl., koji se drugi pravni mehanizmi zaštite mogu primeniti, da li ima pravo na naknadu materijalne i nematerijalne štete prema izvršiocu nasilja i sl.
26. Prilikom odlučivanja o optuženju, javni tužilac se često oslanja na iskaz žrtve kao jedino dokazno sredstvo i propušta da istražnom sudiji predloži izvođenje drugih dokaza, što onemogućava dokazivanje izvršenog dela u slučajevima kasnijeg odbijanja žrtve da svedoči.
27. U pravosudnoj praksi različito se tumači pojam „član porodice“, koji je korišćen prilikom inkriminisanja dela nasilja u porodici, jer ne postoji precizna definicija ovog zakonskog pojma. U praksi pojedinih pravosudnih organa pojam „član porodice“ tumači se veoma restriktivno, što dovodi do nedopustivog sužavanja dometa krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici. S druge strane, ovakav pristup dovodi do pogrešnih pravnih kvalifikacija, što je višestruko štetno jer se „umanjuje“ društvena opasnost izvršenih krivičnih dela i stvaraju uslovi da izvršiocima nasilja budu izrečene neadekvatne sankcije, tj. sankcije koje su predviđene za druga dela u kojima se žrtva i nasilnik ne nalaze u specifičnom ličnom odnosu. Time se onemogućava ostvarivanje onih postuliranih ciljeva koje primena odredbi o krivičnom delu nasilja u porodici u praksi treba da ostvari. Pored toga, zbog razlika u tumačenju sadržine pojma „član porodice“ ugroženo je ostvarivanje načela jednakosti i ravnopravnosti građana pred zakonom, kao osnovnog principa vladavine prava i pravne države.
28. Ne postoje mehanizmi za ujednačavanje stavova tužilaštva i sudova u pogledu pojedinih elemenata krivičnog dela nasilja u porodici, niti je jedno-

obraznost postignuta unutar ovih pravosudnih institucija. Da bi se postigao potreban stepen ujednačenosti, neophodno je koristiti odgovarajuće pravne instrumente za ujednačavanje pravne prakse, kao što su obavezna uputstva, načelna mišljenja i dr.

29. Stepenn efikasnosti u radu tužilaštva i suda nije na zadovoljavajućem nivou. U procesuiranju krivičnog dela nasilja u porodici javno tužilaštvo je znatno efikasnije u odnosu na sud: u ispitivanom uzorku za podnošenje optužnog akta u većini slučajeva bilo je potrebno 3-5 meseca; sud je doneo prvostepenu odluku za manje od godinu dana samo u oko 40% predmeta.
30. Prilikom odmeravanja vrste i visine kazne, sud, po pravilu, ne sagledava sve relevantne okolnosti. U sudskim presudama redovno se sasvim uopšteno navode različite okolnosti kao otežavajuće, odnosno olakšavajuće, pri čemu se ne vrši analiza stvarnog efekta njihovog dejstva. Takođe, uočava se automatizam prilikom utvrđivanja olakšavajućih okolnosti jer se navode pojedine okolnosti iz zakonske odredbe, pri čemu se uopšte ne vodi računa o tome da se radi o aktima nasilja u porodici koji su većeg stepena društvene opasnosti u odnosu na nasilje koje se vrši prema licima van porodičnog kruga. Prilikom odmeravanja vrste i visine kazne, sud pravilno ne sagledava sve otežavajuće okolnosti, posebno trajanje i intenzitet ranije izvršenog nasilja, stepen ugroženosti žrtve, niti analizira porodičnu situaciju u kojoj učinilac i žrtva žive.
31. Kazne koje su izrečene izvršiocima krivičnog dela nasilja u porodici ukazuju na postojanje tendencije blagog kažnjavanja: najviše je izrečeno novčanih kazni i uslovnih osuda, dok su efektivne kazne zatvora uglavnom određene u trajanju koji predstavlja zakonski minimum. U komparaciji sa podacima iz ranijeg istraživanja, kažnjavanje je još blaže, s obzirom da je u međuvremenu došlo do smanjenja visine kazni za krivično delo nasilja u porodici.

PREDLOZI

Na bazi stečenog uvida u funkcionisanje sistema krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici, potrebno je unaprediti sistem zaštite od nasilja u porodici preduzimanjem niza raznovrsnih aktivnosti i mera, od kojih su prioritete sledeće:

- ▶ formirati specijalizovane timove u policiji i tužilaštvu, sastavljene od posebno edukovanih i stručno osposobljenih profesionalaca;
- ▶ standardizovati postupanje profesionalaca u državnim organima, službama i socijalnim, zdravstvenim i obrazovnim ustanovama usvajanjem opšteg protokola o postupanju u slučajevima nasilja u porodici, kao i posebnih protokola kojima bi se regulisalo postupanje pojedinih organa, službi i ustanova, kao i njihova saradnja sa specijalizovanim nevladinim organizacijama;
- ▶ ustanoviti standarde u pružanju socijalnih usluga u ovoj oblasti socijalne zaštite, povećati nivo znanja i kompetencija pružaoca psiho-socijalnih usluga, kao i broj profesionalaca zaduženih za rad na slučajevima nasilja u porodici kako bi se obezbedila adekvatna psiho-socijalna pomoć i podrška žrtvama nasilja u porodici;
- ▶ inicirati osnivanje lokalnih mreža za borbu protiv nasilja u porodici, u okviru kojih bi, na bazi protokola o saradnji državnih organa i institucija i nevladinih organizacija, bio izrađen program preventivnog i represivnog delovanja protiv nasilja u porodici, uz definisanje konkretnih zadataka i oblika saradnje, kako bi se prevladalo postojeće nekoordinisano i nesinhronizovano delovanje državnih institucija, koje ne obezbeđuje adekvatnu i pravovremenu reakciju društva u slučajevima nasilja u porodici;
- ▶ obezbediti vođenje jedinstvene evidencije o procesuiranim krivičnim delima nasilja u porodici i merama porodičnopravne zaštite koje su prema izvršiocima nasilja određene;
- ▶ povećati nivo svesti profesionalaca prema nasilju u porodici i sistematski raditi na prevazilaženju predrasuda, zabluda i stereotipnih shvatanja;
- ▶ obezbediti kontinuirano praćenje primene zakonskih propisa o nasilju u porodici i ustanoviti zakonsku obavezu vođenja statistike o nasilju u

porodici i redovnog obaveštavanja javnosti o obimu nasilja u porodici i rezultatima delovanja institucija pravnog sistema;

- ▶ obezbediti pružanje adekvatne socijalne i psihološke pomoći i podrške žrtvama nasilja u porodici, uključujući osnivanje »sigurnih kuća« za žene i decu žrtve porodičnog nasilja, formiranje posebnog državnog fonda za naknadu štete žrtvama nasilja u porodici i dr.;
- ▶ predvideti mogućnost da žrtve nasilja u porodici pod olakšanim uslovima dobiju besplatnu pravnu pomoć;
- ▶ usvojiti Nacionalnu strategiju za suzbijanje i zaštitu od nasilja u porodici, kojom bi se predvideo sistem dugoročnih i kratkoročnih mera i koordinisano delovanje državnih organa i ustanova uključenih u prevenciju i represiju porodičnog nasilja; Nacionalnu strategiju treba pripremiti imajući u vidu zahteve i predloge sadržane u Prekinškoj platformi za akciju i u Preporuci Rec(2002)5 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o zaštiti žena od nasilja, uz punu saradnju svih nadležnih državnih organa i ustanova, kao i specijalizovanih strukovnih udruženja i ženskih nevladinih organizacija, pri čemu treba koristiti rezultate dosadašnjih naučnih istraživanja i stečenih iskustava.

PRIMER DRUŠTVENE REAKCIJE NA PORODIČNO NASILJE – PUT DO PRAVDE KROZ LAVIRINTE PRAVOSUDNOG SISTEMA

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, NEVENA PETRUŠIĆ*

4

REZIME

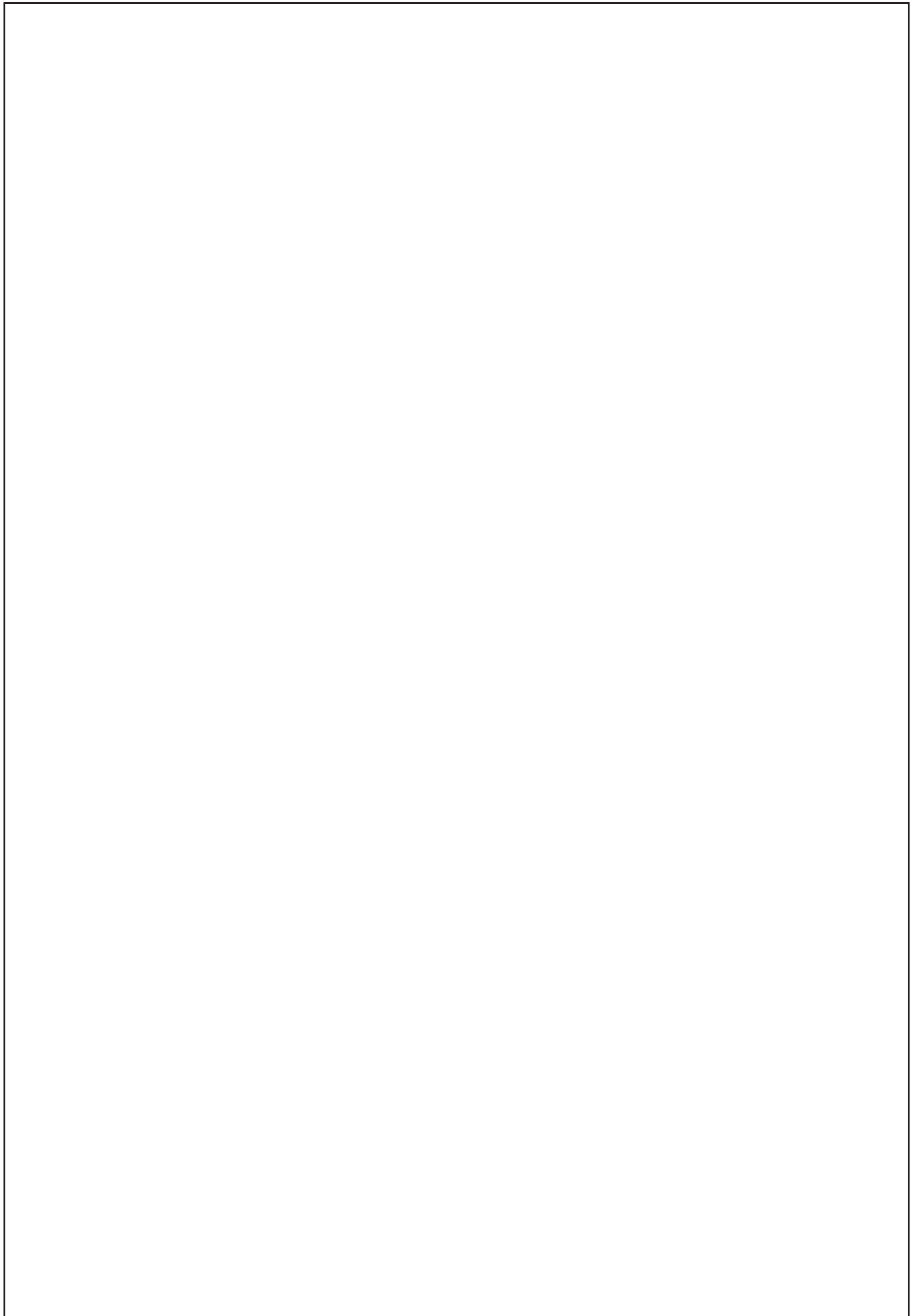
Predmet analize je slučaj porodičnog i bračnog nasilja čija je žrtva M.K. Radi se o ženi koja se u toku leta 2001. godine obratila dežurnoj službi S.O.S. telefona u Nišu i prvi put nekome poverila da je žrtva bračnog nasilja koje godinama trpi. Posle toga, do 2003. godine, iako je nasilje i dalje trajalo, nije ništa preduzimala. Tek početkom 2003. godine, od državnih organa i institucija zatražila je zaštitu i od tada je u stalnom kontaktu sa volonterkama S.O.S. udruženja i Ženskog istraživačkog centra za edukaciju i komunikaciju u Nišu.

Priča M.K. o nasilju na najbolji način ilustruje stepen nedelotvornosti postojećih mehanizama pravne zaštite od nasilja u porodici i neefikasnosti delovanja institucija. Postupci koje je M.K. pokretala radi svoje zaštite traju izuzetno dugo i nijedan od njih nije bio okončan u vreme istraživanja. S druge strane, očigledno je nepostojanje saradnje i koordiniranog postupanja u radu između centra za socijalni rad, policije, tužilaštva i suda, kao državnih organa i institucija nadležnih za suzbijanje porodičnog nasilja.

KLJUČNE REČI

nasilje u braku, žrtva nasilja, moć i kontrola, pravna zaštita, feminističko istraživanje

* Izvod iz knjige: Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004., ISBN 867746025-X.

OSNOVNI PODACI

Za analizu slučaja M.K. opredelile smo se jer ima sva tipična obeležja porodičnog, posebno bračnog nasilja u Srbiji i sve karakteristike uobičajene društvene i institucionalne reakcije na ovu pojavu. U prilog tome govore sledeće okolnosti:

- ▶ Prema M.K. su u dužem vremenskom periodu bili primenjeni različiti oblici porodičnog i bračnog nasilja, najčešće psihičkog. Nasilje je primenjivao i još uvek primenjuje bračni, sada razvedeni, suprug M.K, kao i njegov brat i članovi njegove porodice;
- ▶ Trpljenje nasilja u dužem vremenskom periodu bilo je, pored ostalog, uslovljeno očekivanjima da će se nasilnik promeniti i da će primena nasilja vremenom prestati, što je karakteristično za shvatanje većine žena žrtava bračnog nasilja;
- ▶ Primena različitih obika nasilja prema M.K. pokazuje da je nasilje u braku deo kontinuiranog obrasca zlostavljanja, a ne jedan sporadičan incident ili serija ovakvih incidenata;
- ▶ Nasilnik ima značajnu moć i kontrolu nad M.K., iako je brak razveden jer imaju zajedničko dete o kome treba da se staraju, a u toku su sudski postupci u kojima su učesnici svi članovi porodice;
- ▶ Primena nasilja se negativno odražava na psihičko stanje M.K., kao i na život i razvoj njihovog maloletnog deteta;
- ▶ M.K. je učinila nasilje »vidljivim« - obratila se nadležnim organima i tražila od njih da, u okviru svojih nadležnosti, spreče ispoljavanje i primenu nasilja;
- ▶ Zbog sporosti u reagovanju, nekoordinisanog rada, neadekvatnih mehanizama za utvrđivanje različitih nivoa opasnosti i preduzimanja zaštitnih mera, kao i zbog nepovezivanja građanskih i krivičnih sudskih postupaka koji se istovremeno vode i dr., M.K. još uvek nije dobila odgovarajuću pomoć i podršku državnih organa i institucija.

2. METOD RADA NA SLUČAJU

Prilikom prikupljanja podataka, u toku istraživačkog procesa, pored metoda posrednog posmatranja, koji se sastojao u pregledu raspoložive dokumentacije, krivičnih prijava i podnesaka M.K., kao i dostupnih tužilačkih i sudskih spisa, primenjen je kvalitativni metod, uz primenu odgovarajućih tehnika: upitnika i skica za vođenje intervjua sa žrtvom porodičnog nasilja M.K. i direktnog kontakta. U direktnom kontaktu i kontaktu telefonom pitanja su formulisana kao otvorena pitanja, uspostavljen je odnos poverenja i saradnje između istraživačica i M.K., a istraživanje je sprovedeno uz primenu svih pravila feminističkog istraživanja. Osnovna odlika takvog istraživanja i primene određenih istraživačkih tehnika bio je njegov akcioni karakter tako da je, pored istraživačica, aktivnu ulogu u istraživanju imala je M.K., koja je sve vreme pratila beleženje i stavljala određene primedbe i dopune. Da bi se izbegla subjektivna interpretacija opisa pojedinih događaja od strane istraživačica, M.K. je pregledala napisani tekst i dala određene sugestije.

Podaci prikupljeni istraživanjem grupisani su u tri povezane celine. Jedna se odnosi na izlaganje životnih događaja i situacija koje su za ispitanicu predstavljale ispoljavanje nasilja, druga obuhvata obraćanje državnim organima i institucijama, a u trećoj se opisuje šta su državni organi i institucije kojima se M.K. obraćala preduzeli do završetka istraživanja. Podaci o ličnom identitetu žrtve, nasilnika i drugih članova porodice nisu navedeni.

3. OPIS DOGAĐAJA I SITUACIJE NASILJA U PORODICI

M.K. je rođena u jednom gradu na jugu Srbije, ima 40 godina i završila je fakultet. Roditelji su joj razvedeni, otac se ponovo oženio i živi u drugom gradu, a majka u istom gradu kao M.K. Kada je M.K. iz rodnog mesta došla u grad u kome sada živi, zaposlila se u ustanovi socijalne zaštite.

Sa G.S., koji je istih godina kao ona, zaključila je brak pre jedanaest godina. On je takođe završio fakultet i zaposlen je u jednom mestu na teritoriji Kosova i Metohije. Poznavali su se iz osnovne škole i nisu se videli preko dvadeset godina. Prilikom ponovnog susreta, odlučili su da stupe u brak i da G.S. dođe u njen stan. Došao je u kompletno opremljen stan sa jednom torbom. Neslaganja su pocela već posle tri meseca zajedničkog života:

"Jednom prilikom je insistirao da pozovem telefonom njegovu sestru. Odbila sam. Počeo je da viče na mene, da me vređa i naređuje da je pozovem. To je bio prvi nalet njegove agresivnosti prema meni. Rekla sam da tako ne možemo da živimo, da ne treba da se svađamo i da je bolje da se razidemo. Izvinjavao se i jedno vreme bio veoma fin".

Sukobi verbalne prirode nastavili su se i kasnije, bez obzira na data obećanja i izvinjenja. Psihičko nasilje je dominiralo. Kad je bila u drugom stanju, govorio je da mrzi trudnice, da mu se one gade, nikome nije dozvoljavao da dođe u stan, vikao je i vređao M.K. U tom periodu imao je ljubavnicu, ali je to negirao. I pored toga što je M.K. naglašavala da može da je napusti i ode ako voli drugu ženu, on je ostajao u bračnoj zajednici.

"Nikako nije hteo da se složi da prekinemo zajednički život. Ja sam prihvatala sve njegove laži jer sam najviše želela da se dete rodi, sve drugo me nije interesovalo. Kada ga je napustila ljubavnica, postao je još gori, napadao me je i kada smo išli ulicom. Vređao je mene, moju majku, pretio je da će me ubiti ako ga ostavim. Govorio je: „Nesretnice, nemoj ni u snu da pomisliš da me ostaviš jer ću te ubiti, odšrafiću ti glavu". Ja sam sve to podnosila jer sam mislila da će se promeniti, posebno posle rođenja deteta."

M.K. se porodila, ali se odnosi sa G.S. nisu mnogo promenili.

"Posle porođaja carskim rezom, bila sam veoma slaba, nisam imala snage da držim dete prilikom kupanja, pa je jedno kratko vreme G. kupao našeg sina S. Međutim, ubrzo je počeo ponovo sa psihičkim maltretiranjem, koje se sastojalo u stalnim primedbama, uvredama, vikanju, tako da sam, kada je S. imao tri meseca, izgubila mleko. Kad nije vikao, on je spavao. Zamerao mi je kako spremam, čistim, perem, stavljaao je stalno neke primedbe: ako sam raspoložena - zašto jesam, ako nisam raspoložena - zašto nisam. Osećala sam da sam stalno zbog nečeg kriva, da nešto nisam dobro uradila, da sam pogrešila. Psihičko maltretiranje je bilo najizrazitije, ali, ponekad je imao običaj da me, kada viče, drži za ramena, trese i preti da će nas napustiti. Sve sam podnosila da bi ostao u kući i da bi dete imalo oca. Nikome nisam pričala šta mi se dešava, pa smo izgledali kao srećan bračni par sa detetom."

Prihvatajući nasilje kao deo svakodnevnog života, M.K. je želela, posebno posle rođenja deteta, da ostane u braku sa G.S. Iz sopstvenog iskustva (roditelji su joj se razveli) zaključila je da je bolje da dete živi uz oba roditelja i stalno je nalazila opravdanja za ponašanje muža.

"Razmišljala sam: nije imao previše ljubavi u svojoj porodici, živio je kao samac, muškarac je, treba mu pomoći. Osim toga, teško mi je bilo da zamislim da se razvedem - kasno sam se udala, radila sam i plašila se osude sredine. Nadala sam se da će se vremenom sve srediti. Čak sam tolerisala i njegove ljubavne veze sa drugim ženama, a on je vikao na mene zbog toga što sam tako mirna."

Krajem maja 1999. godine otišli su da žive u porodičnoj kući G.S. Tu su ostali šest meseci. Nasilje nije prestalo, naprotiv, još se više pojačalo. G.S., njegov brat i majka su insistirali da M.K. "prepiše stan na njegovo ime". Pretili su da će joj uzeti dete ako to ne učini, da neće više da vidi dete, da će je isterati iz kuće, da je ovo Balkan, da je G.S. "domaćin" i da ne može stan da "glasi na ženu". Osim toga, G.S. je tražio da M.K. od majke uzme novac i kupi na njegovo ime nov automobil. Tada je prvi put shvatila da je G.S. zaključio brak sa njom iz materijalnih razloga.

"To saznanje mi je teško palo. Nisam mogla da zamislim da postoje takvi ljudi. Ipak, trudila sam se da stvorim prijatnu atmosferu u porodici, pa sam pred Novu 2000. godinu, u dogovoru sa mužem i njegovom majkom, pozvala moju majku da dođe u porodičnu kuću. Moja majka je bila u veoma lošem psihičkom stanju i lečila se od posledica preživljenog bombardovanja. Mislila sam da će joj biti bolje ako bude sa nama. Međutim, atmosfera nije bila nimalo prijtna. I dalje su me G.S. i članovi njegove porodice omalovažavali, šikanirali, optuživali, vređali, ucenjivali. Za tih šest meseci, oslabila sam 12 kilograma."

U toku januara 2000. godine M.K. je sa detetom i G.S. otišla u drugi grad, gde se zaposlila. Stanovali su u privatnom stanu i izdržavali se od njenih primanja jer G.S. nije radio. Tada je saznala je da je G.S. maltretirao i njenu majku, tako što je pola sata držao uperen automat u njenu glavu i pretio da će je ubiti. U ovom gradu su ostali godinu dana. Od para koje je dobila posle prodaje stana, kupila je novi stan u gradu u kome se zaposlila. Njena majka je takođe, posle prodaje stana, kupila stan u istom gradu.

"Preselili smo se u grad u kome danas živim. Ja sam počela da radim u ustanovi socijalne zaštite, a moj muž nije radio. Izdržavali smo se od moje plate i stare devizne štednje. On nije hteo da radi, sedeo je u stanu, stalno bio nezadovoljan, vređao me je, prebacivao da ga varam, zamerio mi da sve pare ulažem u stan umesto da mu dam da kupi nov automobil. Ja sam mu dala 1.000 DM da popravi stari automobil, ali on time nije bio zadovoljan. Njegova majka je prodala kuću i podelili su novac. Međutim, njegov brat je pretio da će ubiti mene i sina ako ne utičem na muža"

da mu ustupi svoj deo od 6.000 DM. Mislim da je to bio njihov dogovor jer je G.S. dao novac svom bratu da ne bi taj novac iskoristili za zajedničke potrebe i potrebe deteta. Kad je moja majka došla da nas obiđe, on je vikao na nju pred detetom i isterao je iz stana".

Do avgusta 2002. godine, kada je G.S. počeo da radi u drugom mestu, psihičko nasilje prema M.K. svakodnevno se ispoljavalo. U stanu je bilo oružja koje je G.S. zadržao posle rata i nije hteo da ga vrati. Oružje je držao u spavaćoj sobi, što je stvaralo još veću napetost i stalni strah kod M.K. da G.S. može da upotrebi oružje svakog momenta.

"Pretio je da će me ubiti, ja sam se plašila za sebe i dete jer je oružje bilo pri ruci. Jednom prilikom dete se našalilo sa njim tako što je reklo da je on "njegov čelavko". Strašno se naljutio, jurnuo je na dete govoreći mu "jel te to baba naučila", zatim je udario rukom u staklo na stolu debelo 6 mm, ono se rasprsko na sve strane, dete je pobledele, uplašilo se i donosila sam šećer i vodu da ga povratim. Što sam se više povlačila i sklanjala, on me je više napadao. Izbegavala sam seksualne odnose, a on mi je prebacivao da je to zbog toga što imam ljubavnika. Iako sam od stresa izgubila menstruaciju u četrdesetoj, nisam mu to rekla jer je dobijanje menstruacije bio razlog da odbijem seksualne odnose. Potpuno sam izgubila samopouzdanje, imala sam utisak da ću da umrem, nisam imala kome da se obratim. Za deset godina braka potpuno me je psihički razorio."

Kada je G.S. počeo da radi u drugom mestu i da dolazi svaki drugi, treći ili četvrti vikend, M.K. je bila manje izložena nasilju. Ipak, uvek kada bi došao, ispoljavao je netrpeljivost i psihički je zlostavljao. U januaru 2003. godine, kada je u gostima bio njen otac, posle zajedničkog obilaska jedne galerije slika, napao je, prebacujući joj da je vlasnik galerije, inače prijatelj njenog oca, njen ljubavnik. Pred detetom, na ulici je vređao, gurao i drmao, držeći je za ramena. Kada su došli kući, dete je reklo dedi šta se dogodilo. Tek tada je njen otac saznao da je M.K. zlostavljana u bračnoj zajednici.

Za vreme odsustva G.S., M.K. je osetila šta znači živeti bez nasilja, shvatila da treba nešto da preduzme, da više ne treba da trpi nasilje i strepi za svoj život i život deteta. Odlučila je da ne dozvoli da dete trpi posledice njihovih loših bračnih odnosa i da, posle više godina ćutanja, progovori o tome šta preživljava.

Najpre je i ponovo pozvala Pravno savetovište pri S.O.S. službi, rekla da želi da se razvede i da joj je potrebna pravna pomoć. Advokatkinja iz savetovališta

napisala je tužbu za razvod braka, a M.K. je podnela krivičnu prijavu SUP-u zbog pretnji, maltretiranja i držanja vatrenog oružja. Takođe je promenila ulaznu bravu na stanu, pozvala telefonom G.S. i rekla da više ne dolazi u stan, a da će ona odvojiti njegove stvari i dati mu ih kad zatraži. On je sutradan došao i pokušao da uđe u stan.

"Kad je video da ne može da uđe, bio je van sebe od besa. Ubeđivao me je da se ne razvodimo, govorio da će me ubiti, zaklati, da će ubiti moje roditelje, da će me sahraniti. Uzalud sam ga ubeđivala da je tako najbolje jer dete pati zbog naših svađa. Nije mogao da se smiri, pa sam pozvala policiju. Policija je došla zbog ranije podnete prijave za držanje vatrenog oružja u ormanu u spavaćoj sobi, oduzela mu oružje i odvela ga u pritvor."

Posle razvoda braka, nasilje nije prestalo. Iako razvedeni, M.K. i G.S. su i dalje u lošim međusobnim odnosima. Do ispoljavanja psihičkog nasilja prema M.K. i sukoba sada dolazi najčešće zbog toga što G.S. ne poštuje sudsku odluku o vremenu viđanja deteta. Na taj način se pojačava intenzitet psihičkog nasilja koje vrši prema M.K. Umesto da dete vrati određenog dana i u određeno vreme, on ga zadržava i po nekoliko dana, ne obaveštavajući da će dete zadržati kod sebe ili dete vraća kasno uveče, iako ono pohađa školu u prepodnevnoj smeni.

"Određeno je da on dete viđa svakog drugog vikenda, deset dana za vreme zimskog raspusta i deset dana za vreme letnjeg raspusta i to na početku raspusta. Ja nika-da nisam osporila, niti onemogućila da vidi dete. Naprotiv, čak i kada detetu nije odgovaralo da bude kod njega, ja sam na tome insistirala. Međutim, on dete vrati posle nekoliko dana, iscrpljeno i umorno, u kasnim večernjim časovima, kada sam ja već sasvim izbeumljena od brige i neizvesnosti. Detetu priča da smo ja i moja majka nemoralne i da će me ubiti. Kada sam pokušala da sa njim razgovaram o tome, on me je vređao i psovao najpogrdnijim rečima. Nije ništa neobično što je, od svega što mi se dešavalo i što mi se dešava, moje psihičko zdravlje popustilo, a dobila sam i čir na želucu. U toku leta 2003. godine, umesto da dete zadrži kod sebe deset dana kako je predviđeno, nije ga vratio šest nedelja. Bila sam toliko zabrinuta da sam morala da pozovem sina telefonom i da pitam kada će ga tata vratiti. Nije znao da mi odgovori, ali je zato G.S. uzeo slušalicu i počeo da viče kako sam ja napravila čitav ovaj kaos, a izigravam dobru majku. Sutradan me je pozvao sin i rekao, mama, zašto šalješ miliciju da zatvore tatu! Posle toga, G.S. je telefonom uznemiravao mene i moju majku, stalno nas je zvao i vređao."

Posle donošenja rešenja o smetanju poseda, na osnovu koga je M.K. trebalo da omogući G.S. "mirno korišćenje stana u roku od osam dana", u strahu da drugostepeni sud ne potvrdi rešenje i omogući da se G.S. useli u stan, M.K. je odlučila da stan proda jednom svom rođaku iz Beograda.

"Nisam mogla da zamislim da posle toliko zlostavljanja, ponovo budem sa G.S. pod istim krovom. Bilo me je strah od toga šta će učiniti. Ništa dobro od njega nisam mogla da očekujem. Pored toga, bila sam strašno razočarana kako je sud mogao da donese takvo rešenje, pored svih prijava koje sam podnosila. Mislila sam da neću ostati živa pored njega. Prodaja stana mi se činila kao najbolje rešenje dok se sve ne završi. Moja majka se saglasila da dete i ja pređemo kod nje, pa smo mi to i učinili."

Strah da će rešenje biti potvrđeno i da će se G.S. useliti u stan, pokazao se sasvim opravdanim. Ali, nije se uselio samo G.S., već i njegov brat, koji je takođe sve vreme psihički maltretirao M.K. Do sukoba je ponovo došlo decembra 2003. godine, kada je, na osnovu predloga G.S., sud izašao na lice mesta radi obezbeđenja dokaza i popisa stvari. Za vreme popisivanja stvari, G.S. je vređao M.K., njenu majku i oca, pretio da će je ubiti, zatim je pljunuo, udario rukom u donju vilicu i vukao za kosu. Vređao je i advokata M.K. Sve se to događalo u prisustvu sudije, koja nije htela da pozove policiju, niti da unese u zapisnik šta se događa, već je, na insistiranje G.S., nastavila sa popisom stvari. Kada je došao brat G.S., kome je G.S. rekao "daj mi bombu" i opsovao, sudija je tražila da je puste da izađe. M.K. je tada napustila sopstveni stan i od tada živi sa detetom u stanu svoje majke.

Krajem decembra 2003. godine, G.S. je uzeo dete i nije ga vratio do polovine januara, do pred polazak u školu. Psihički je iscrpljivao svoju žrtvu M.K. na taj način što joj nije saopštio da će dete zadržati, što je stalno držao u neizvesnosti gde se dete nalazi i što nije dozvoljavao da se dete javi majci.

Nasilje koje je G.S. primenjivao prema M.K. nastavilo se i u toku 2004. godine.

„Prvog maja 2004., oko pola sedam uveče, ispred stana moje majke gde privremeno živim sa detetom, napao me je kada nisam dozvolila da povede bolesno dete. Uvek sam dozvoljavala da dete pođe sa njim, ali tog dana je trebalo da miruje zbog povrede glave koju je imao dva dana ranije. Kada sam rekla da dete može da uzme kada ozdravi, on je počeo da me vređa, udario me je pesnicom u podbradak, zatim me je vukao i udarao o zid. Uspela sam da se otrgnem od njega i pozvala sam policiju. On je pobeo i nije mi poznato da li ga je patrola pronašla. Posle toga,

zvao je telefonom i pretio da će me ubiti, pa nisam izlazila iz kuće puna četiri dana. Toga dana sam dete odvela u školu i otišla po lekarsko uverenje. On je sačekao dete iz škole i odveo ga kod sebe. Ponovo nije ispoštovao odluku suda i dete je ostalo kod njega nekoliko dana”.

Pored toga što posle razvoda i dalje psihički i fizički maltretira M.K., G.S. zloupotrebljava svoje roditeljsko pravo viđanja sa detetom na taj način što dete ne vraća u određeno vreme, uzima ga bez obaveštavanja majke i vraća ga majci u kasnim večernjim časovima.

“Dete je veoma nesrećno i uznemireno. Pre neki dan, kada ga je ponovo uzeo ne obaveštavajući me - sačekao ga je ispred škole i odveo, sin je otrčao do svoje drugarice da joj kaže, naravno da otac ne čuje, da me njena majka obavesti da je on kod oca. Ja zaista ne znam kako dete može da uči u takvim uslovima kada samo seli knjige, ne spava dovoljno, ne može da se opusti i odmori, a otac mu, kada ode kod njega, pokazuje sekiru kojom će me zaklati”.

Odnosi između M.K. i njenog razvedenog supruga duboko su poremećeni. Živeći u stalnom strahu, M.K. ne sme da bez advokata i njegovog telohranitelja ode na suđenje. Smatra da joj je pored pravne potrebna i fizička zaštita. Postupci pred sudom još uvek traju, tužilaštvo takođe nije okončalo postupanje po prijavama, Centar za socijalni rad nije ništa preduzeo da suzbije ili smanji konflikt i obezbedi maloletnom detetu nesmetan razvoj i život bez nasilja. Razočarenje u postupanje svih ovih organa je očigledno, a sekundarna viktimizacija M.K. postoji skoro svaki put kada dođe u kontakt sa službenim licima.

“Moram stalno da intervenišem, sama ili preko advokata, da se G.S. uruči poziv ili sudska odluka, da pitam, posle proteka određenog roka, šta je bilo sa predmetom, zašto se ništa ne rešava. Osećam strahovitu nemoć, ali i gnev. Sada mi je najteže što sam shvatila da ne postoji niko, ni socijalna služba, ni državni organ, ko bi zaštitio moje dete od maltetiranja. Kada pozovem centar za socijalni rad, oni me upute ne policiju, kada pozovem policiju, oni kažu da ne mogu ništa jer je nadležan sud. Po prijavama koje sam podnela još februara ove godine za krivično delo otmice deteta, nije se još ništa rešilo. Pre nekoliko dana bila sam pozvana u sud da me sasluša istražni sudija povodom mojih prijava za fizičko i psihičko zlostavljanje. Dok sam stajala ispred sudnice i čekala da me pozovu, G.S. i njegov brat su me vređali i pretili da će me ubiti, da se ja neću lako izvući i sl. Uznemirena, ušla sam u sudnicu i, kako sudija nije bila tu, zamolila daktilografkinju da pozove obezbeđenje jer me

uznemiravaju i prete. Rečeno mi je da izađem napolje. Bila sam strašno uznemirena i, kada je sudija naišla, kazala sam joj šta mi se desilo. Ona mi je rekla 'Šta se derete, ko vam je rekao da se derete'. Odbila je da unese u zapisnik moje reči o upućenim pretnjama i vređanju sa obrazloženjem 'to je nisam čula, niko nije čuo.'"

Za sve što M.K. preduzima da se izbori sa nasilnikom i zaštiti sebe i svoje dete od porodičnog nasilja, potrebno je mnogo snage, ali i materijalnih sredstava. Prema izjavi M.K., dosadašnji sudski troškovi i troškovi advokata od februara 2003. godine do avgusta 2004. godine iznose 174.000 dinara.

4. OBRAĆANJE DRŽAVNIM ORGANIMA I INSTITUCIJAMA

M.K. dugo nije tražila zaštitu državnih organa i Centra za socijalni rad od bračnog nasilja. Verovala je, kao većina žrtava bračnog nasilja, da će nasilje prestati i da će se nasilnik promeniti. Prvi put je progovorila o nasilju koje trpi volonterkama S.O.S. udruženja za žene i decu žrtve nasilja u Nišu, a obraćanje policiji usledilo je kasnije.

4.1. Obraćanje policiji

M.K. je prvu krivičnu prijavu podnela februara 2003. godine. U krivičnoj prijavi opisala je nasilje koje trpi, navela je da njen suprug u stanu drži oružje, da je stan njeno vlasništvo i da ne namerava da ga pusti u stan dok se ne okonča brakorazvodni postupak.

Drugu krivičnu prijavu M.K. je podnela marta 2003. godine i konkretno navela pretnje koje je G.S. uputio telefonom: *"Ubiću te, i tebe i tvoju majku i tvog oca manijaka, ne možeš da mi pobegneš, naći ću te kada počneš da radiš, videćeš šta ću ti uraditi, udružila si se sa kurveštijama iz suda, niko te ne može spasiti, večeras ću doći da vas pobijem"*. U prijavi je, dalje, navela da ponovo, po drugi put moli policiju, kao nadležnu za zaštitu građana, da preduzme mere i zaštiti je od nasilnika.

Treću krivičnu prijavu policiji podneo je otac M.K. maja 2003. godine. U prijavi je naveo da se G.S. razvodi sa njegovom ćerkom i da ga zove telefonom više puta dnevno, da ga vređa rečima *"majmune, daj mi moga sina, manijače"*, psuje najpogrdnijim rečima i preti rečima *"imam da te raščerečim"*.

Posle razvoda braka, M.K. je februara 2004. godine uputila prijavu policiji, u kojoj je navela da je presudom o razvodu braka maloletno dete povereno njoj na

staranje i vaspitanje, ali da ga je otac uzeo za vreme zimskog raspusta i nije ga vratio. Telefonom je pozvala da čuje šta se dogodilo i zbog čega dete nije vratio, a G.S. je počeo da viče na nju: *"fukaro jedna... nemoj da zoveš više nikada ovde.."*. U prijavi su navedene pogrdne i ponižavajuće psovke, uvrede i ozbiljne pretnje.

Posle razvoda braka maja 2003. godine M.K. je u krivičnoj prijavi podnetoj SUP-u, Odseku za maloletnike, juna 2003. godine ukazala da G.S. ne poštuje sudsku odluku o viđanju deteta i navela kada je uzimao i kada vraćao dete u periodu februar-juni 2003. godine. Detaljno je opisala kako je G.S. vređa (*"Kurvetino jedna... S. više neće da trenira jer se ti kurvaš sa trenerom... ubiću te"*) i koje reči uvrede upućuje njenoj majci i ocu (*"Kada zove telefonom, pita dete jesu li tu ta tri majmuna"*). Ponovo je zamolila da joj neko pomogne u rešavanju problema.

Sledeća krivična prijava policiji usledila je avgusta 2003. godine, takođe Odseku za maloletnike jer G.S. nije vratio dete šest nedelja. U prijavi je, pored ostalog, navela: *"ja sam nemoćna jer presuda o razvodu nije pravosnažna jer on već sedam meseci ne prima ništa što je u plavoj koverti - a dete je na milost i nemilost"* i postavila pitanje šta da preduzme.

Posle ove prijave, M.K. je septembra 2003. godine podnela krivičnu prijavu protiv brata G.S., koji je takođe vređao i pretio. U prijavi je navela reči kojima je vređao i pretnje koje joj je uputio, naglašavajući da je njeno dete sve to slušalo, da ona nikoga ne dira, niti uznemirava i da moli da bude zaštićena.

Kada je decembra 2003. godine, prilikom obezbeđenja dokaza i popisa stvari u stanu M.K., u prisustvu advokata i sudije, G.S. vređao i fizički napao M.K., ona je podnela krivičnu prijavu, u kojoj je, pored opisa događaja, navela da tada niko nije pozvao SUP, da ona traži da je policija zaštiti od obojice nasilnika i da budu kažnjeni za takvo ponašanje. Svoju prijavu završila je rečima: *"Šta čekate, hoćete da me ubiju, pa da reagujete!"*.

Sledeću krivičnu prijavu protiv G.S., M.K. je podnela decembra 2003. godine zbog nevraćanja deteta. U prijavi je navela da G.S. uzima dete kad mu se prohte, vraća ga posle 22 ili 23 časa, da ne dozvoljava da je dete pozove telefonom kad je kod njega, da dete dolazi premoreno, da, zajedno sa bratom, priča detetu da će je ubiti, da je ona nemoralna, da joj je majka nemoralna, da joj je otac manijak i sl. Navela je da dete zove i sestra G.S. i da mu govori pogrdne reči o njoj i njenom ponašanju. Istakla je da *"kao majka i staratelj deteta traži da ovu jednogodišnju torturu prekinete i postarate se da se sudska odluka o načinu kon-*

taktiranja sa detetom ispoštuje kako bi dete moglo nesmetano da raste, uči, ima red u životu, a ne da živi u ovakvom haosu".

Zbog nepoštovanja sudske odluke o uređivanju načina viđenja oca sa detetom, M.K. je podnela tužbu radi promene načina održavanja ličnih odnosa maloletnog zajedničkog sina i tuženika i zatražila da viđenje oca sa detetom bude uređeno tako što bi se ono obavljalo u prisustvu radnika Centra za socijalni rad. Takođe je, februara 2004. godine, uputila krivičnu prijavu policiji, u kojoj je navela da je presudom o razvodu braka maloletno dete povereno njoj na staranje i vaspitanje, ali da ga je otac uzeo za vreme zimskog raspusta i nije ga vratio. Telefonom je pozvala da čuje šta se dogodilo i zbog čega dete nije vratio, a G.S. je počeo da viče na nju: *"fukaro jedna, j.... ti mamicu, ...nemoj da zoveš više nikada ovde..."*. U prijavi su navedene pogrdne i ponižavajuće psovke, uvrede i ozbiljne pretnje.

Posle fizičkog i psihičkog zlostavljanja, maja 2004. godine, M.K. je podnela krivičnu prijavu SUP-u i navela, pored ostalog, *"molim vas, ne znam po koji put, da zaštitite maloletno dete i mene od nasilnika"*.

4.2. Obraćanje državnom tužilaštvu

Pored traženja zaštite od policije, M.K. se nekoliko puta obraćala državnom tužilaštvu, opisujući uvrede, poniženja i pretnje upućene od strane G.S., kao nepoštovanje sudske odluke o poveravanju deteta, zahtevajući da se prema G.S. preduzme krivično gonjenje i zaštite interesi deteta i njeni interesi kao majke.

4.3. Obraćanje sudu

Treći državni organ kome se M.K. obratila radi zaštite od nasilja bio je sud. Najpre je podnela tužbu za razvod braka, a zatim, juna 2003. godine, i tužbu za iseljenje.

U tužbi za razvod braka, kao razlog za razvod braka navela je nepodnošljivost zajedničkog života, totalnu netrpeljivost, maltretiranje i šikaniranje od strane G.S.

Tužbom za iseljenje, M.K. je, kao isključiva vlasnica stana, tražila da sud, zbog postojanja opasnosti da G.S. prema njoj upotrebi silu i ozbiljno ugrozi njen život i zdravlje, naloži G.S. da se iseli iz stana.

Privatnu tužbu zbog krivičnog dela lake telesne povrede i uvrede M.K. je podnela maja 2004. godine jer je tužilac odbacio njenu krivičnu prijavu zbog krivičnog dela nasilja u porodici. M.K. je napisala dopis predsednici Opštinskog suda u Nišu, moleći je za intervenciju povodom zahteva G.S. da se donese privremena mera u postupku zbog smetanja poseda na osnovu tužbe koju je podneo G.S. zbog toga što je promenila bravu na vratima sopstvenog stana. Napomenula je da će, u slučaju izvršenja sudske odluke i useljenja G.S. u njen stan, posledice biti katastrofalne.

4.4. Obraćanje drugim institucijama

Ministarstvu pravde Republike Srbije M.K. se obratila dopisom marta 2004. godine. U dopisu je navela da moli Ministarstvo da, u okviru svojih ovlašćenja i mogućnosti, preduzme mere za okončanje krivičnog postupka započetog podnošenjem krivične prijave za nasilje u porodici još marta 2003. godine. U dopisu je navela:

“Kako postupak traje isuviše dugo, a zbog toga najviše trpi moj maloletni sin koga G.S., i pored pravosnažne presude koja reguliše način njihovog viđenja, uzima kad god hoće, ne obavestivši me tako da sam se zbog toga nebrojeno puta, pismeno i usmeno, obraćala Centru za socijalni radi i MUP-u Niš - Odsek za maloletnike, podnela sam i krivičnu prijavu (novu) zbog krivičnog dela oduzimanja maloletnog lica čl. 116 KZ RS, kao i prijavu od 29.12.2003. jer me je G.S. nebrojeno puta fizički napadao, vređao, maltretirao i pljuvao, to vas molim da, kod Opštinskog suda u Nišu intervenišete kako bi se postupak što pre okončao i tako zaštitili mene i mog devetogodišnjeg sina jer nam je ovako nemoguće živeti”.

Povodom zahteva M.K. da posreduje u uspostavljanju kontakta sa institucijama i državnim organima, Ženski istraživački centar je 27.3.2003. godine uputio dopis predsednici Opštinskog suda u Nišu, u kome je, pored opisa događaja koji predstavljaju nasilje u braku, zatražio da sud sagleda celokupnu situaciju i preduzme mere za sprečavanje nasilja i nastanak težih posledica. Sličan dopis upućen je i državnom tužilaštvu.

5. POSTUPANJE DRŽAVNIH ORGANA I INSTITUCIJA POVODOM PRIJAVA I TUŽBI

Pregledom raspoložive dokumentacije, možemo da zaključimo da je najviše dopisa upućeno policiji, što je razumljivo, s obzirom na nadležnost policije. Sekretarijat za unutrašnje poslove obaveštavao je M.K. dopisima o tome da je obavljen službeni razgovor i da su lica koja su joj pretila bila upozorena na zakonske posledice takvog ponašanja. Takođe, možemo da zaključimo da je najveći broj postupaka još uvek u toku, da su neki predmeti u tužilaštvu, a neki u sudu, ali i da G.S. stalno podnosi nove tužbe.

Na osnovu krivične prijave koju je M.K. podnela februara 2003. godine doneto je rešenje da se G.S. zadrži u pritvoru određen broj sati jer je narušavao javni red i mir na taj način što je pretio supruzi da će je ubiti.

Opštinski organ za prekršaje 15.2.2003. doneo je rešenje kojim je G.S. oglasio odgovornim za izvršenje prekršaja iz čl. 6 st.3 Zakona o javnom redu i miru na taj način što je vređao svoju suprugu i uputio joj opasnu pretnju čime je ugrožio njenu sigurnost i život. Zbog izvršenog prekršaja, G.S. je bio kažnjen novčanom kaznom u iznosu od 1.700 dinara. Iako je u vreme donošenja ovog rešenja već važio Krivični zakon koji predviđa krivično delo nasilja u porodici u čl. 118a koje se goni po službenoj dužnosti, policija nije krivičnu prijavu prosledila nadležnom javnom tužiocu, već je procenila da se radi o prekršaju protiv javnog reda i mira.

Na osnovu tužbe koju je podneo G.S., sud je doneo rešenje P. br. 963/03 od 21. 4. 2003. godine, kojim je utvrdio da je M.K. izvršila smetanje poseda u pogledu mirnog korišćenja stana na taj način što je promenila obe brave na ulaznim vratima stana i time onemogućila G.S. da stan koristi sa stanovanjem. Sud je obavezao M.K. da vrati ranije brave na ulazna vrata i da G.S. omogući mirno korišćenje stana. Ovo rešenje, koje je u vrlo kratkom vremenskom periodu postalo pravosnažno jer nije bilo smetnji oko uručjenja, doneto je pre presude o razvodu braka. Presuda o razvodu braka doneta 19.5. 2003. postala je pravosnažna tek 22.10.2003. po isteku više od pet meseci od donošenja, jer je G.S. izbegavao da je primi.

U vreme donošenja rešenja o smetanju poseda i utvrđivanja obaveze M.K. da omogući G.S. nesmetano korišćenje stana, postojalo je rešenje o prekršajnom kažnjavanju, kao i prijava državnom tužiocu za krivično delo nasilja u porodici.

Međutim, i pored toga što je Opštinski organ za prekršaje utvrdio da G.S. uputio M.K. ozbiljne pretnje, pored navoda u krivičnoj prijavi koju je podnela M.K. da se vređanje, pretnje i maltretiranja nastavljaju, kao i potvrde o privremeno oduzetim predmetima (automatska puška i meci) koje je G.S. držao u spavaćoj sobi, sud je doneo odluku da se nasilnik vrati u stan.

U rešenju o smetanju poseda sud je, pored ostalog, naveo da je u potpunosti poverovao iskazima saslušanih svedoka, koji su, kako je u obrazloženju rešenja navedeno, izjavili da je tužilac G.S. stalno maltretirao M.K., da je pretio da će je ubiti, da joj je upućivao razne pogrdne reči i da je izjavio da će, ako sam ne bude mogao da je ubije, platiti nekoga da to učini. Sud je, takođe, poverovao iskazu tužene M.K. da je bila izložena svakodnevnom maltretiranju i pretnjama, ali je ipak zaključio da postoji smetanje poseda i da tužiocu treba omogućiti korišćenje stana jer je *“nesporno da su stranke bračni drugovi i da su sa zajedničkim detetom živeli u predmetnom stanu”*. Za sud uopšte nije bilo značajno što su upućene pretnje bile ozbiljne i što je ponovno useljenje nasilnika u stan moglo da prouzrokuje veoma teške posledice.

Po žalbi M.K. na rešenje o smetanju poseda, odlučivao je drugostepeni sud i doneo rešenje kojim je odbio žalbu kao neosnovanu i potvrdio prvostepenu presudu. U drugostepenom rešenju GŽ.2043/03 od 17.9.2003. konstatovano je da je G.S. bio u faktičkom posedu stana, bez obzira što je u stan dolazio samo vikendom. Naveden je čl. 75. Zakona o osnovama svojinsko pravnih odnosa, po kome svaki držalac stvari i prava ima pravo na zaštitu od uznemiravanja ili oduzimanja državine. Nesporna činjenica da je M.K. izložena pretnjama i maltretiranju nije bila od uticaja na odluku drugostepenog suda:

“Žalbeni navodi tužene da je ona vlasnik predmetnog stana, da je tužilac agresivna ličnost, čija se agresija ispoljava u fizičkom i psihičkom vređanju, da je zbog toga bila primorana da promeni bravu na ulaznim vratima stana kako bi zaštitila sebe i svog maloletnog sina, prvostepeni sud je cenio i istima dao značaj koji im objektivno i pripada. Prema izvedenim dokazima, iskazima saslušanih svedoka, nesumnjivo se utvrđuje da su porodični odnosi stranaka poremećeni i da zbog toga tužilja kod nadležnog suda zahteva iseljenje tužioca iz stana, što se vidi iz tužbe za iseljenje priložene uz žalbu tužene.”

Ovakve sudske odluke pokazuju da se u ovom građanskom sudskom postupku, kakav je bio postupak radi zaštite državine, nisu sagledale sve okolnosti i da se sud nije bavio utvrđivanjem uzroka koji su doveli do „smetanja poseda”, te da

nije uvažio postojanje opasnosti da će vraćanje G.S. u stan dovesti do ponovnog zlostavljanja M.K. Sud nije hteo da razmatra činjenice i okolnosti vezane za postojanje nasilja, niti je hteo da prihvati da je lice koje je je ometano u "mirnom" korišćenju poseda, svojim ponašanjem, nasiljem koje je vršilo, prouzrokovalo smetanje poseda. Između dve vrednosti koje je trebalo zaštititi - državine i fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti, sud se odlučio za državinu.

Donošenje rešenja o smetanju poseda i postojanje mogućnosti da takvo rešenje bude izvršeno, predstavljalo je dodatnu viktimizaciju M.K. Strah od ponovnog useljenja nasilnika postao je toliko intenzivan, da je morala da izađe sa detetom iz stana i preseli se kod majke, a da stan, koji je njeno vlasništvo, proda. Ovakva odluka i zaključivanje ugovora o kupoprodaji stana, stvorili su dodatne probleme, nove sudske procese i produžili dalju izloženost nasilju. Strepnje da će sud sprovesti izvršenje pravosnažnog i izvršnog rešenja o smetanju poseda, pokazale su se osnovanim. Na osnovu predloga za izvršenje, 6.11.2003. doneto je rešenje o izvršenju i G.S. se uselio u stan.

Postupajući po tužbi za razvod braka, podnetoj 11.2.2003. godine, sud je doneo presudu P.14/03 od 19. 5. 2003. godine kojom je razveden brak između M.K. i G.S., maloletno dete povereno na negu, čuvanje i vaspitanje majci, a G.S. naloženo da na ime izdržavanja zajedničkog maloletnog deteta plaća mesečno 10% od svoje zarade. Istom presudom utvrđeno je vreme viđanja i kontaktiranja sa detetom. Kako ovaj deo presude G.S. ne poštuje i ne pridržava se utvrđenog vremena u pogledu uzimanja i vraćanja deteta, to je novi povod za sukobe i nesuglasice između razvedenih M.K. i G.S.

Po tužbi M.K., kojom je tražila da se izmeni odluka o viđenju deteta i odredi da G. S. dete viđa u prisustvu radnika Centra za socijalni rad, sud je doneo rešenje P.916/2004. od 12.3.2004. godine kojim se oglašava nenadležnim za odlučivanje o načinu održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja i odbacuje tužbu. U rešenju je, pored ostalog, navedeno:

"U ovom slučaju ne radi se o zahtevu za promenu odluke o poveravanju maloletnog deteta na čuvanje i vaspitanje, već samo o promeni načina održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja koji ne vrši roditeljsko pravo. Za ovakav slučaj, članom 131 Zakona o braku i porodičnim odnosima predviđena je nadležnost organa starateljstva, koji može ponovo da uredi način održavanja ličnih odnosa roditelja sa decom, ako to zahtevaju promenjene prilike, bez obzira što je o tome ranije odlučivao sud ili organ starateljstva."

Posle mesec i po dana od donošenja presude o razvodu braka, G.S. je podneo opštinskom sudu *“predlog za ukidanje potvrde izvršnosti i pravosnažnosti”* ove presude, navodeći da tužba i poziv za ročište nisu lično uručeni i da potpisi na dostavnici i povratnici nisu njegovi. U ovom podnesku stavljen je i predlog za povraćaj u pređašnje stanje i izjavljena je žalba na presudu o razvodu braka zbog *“bitne povrede čl.354 st.2 tač.7 ZPP i čl. 352 Zakona o braku i porodičnim odnosima, iz razloga što nije sproveden postupak mirenja bračnih drugova”*. Sud je rešenjem donetim septembra 2004. odbio kao neosnovan predlog za ukidanje izvršnosti i pravosnažnosti presude o razvodu braka, sa obrazloženjem da je *“dostava presude tužnom izvršena uredno u smislu čl. 144 ZPP”* i da *“parnične stranke u roku od 15 dana od dana dostavljanja prepisa presude nisu izjavile žalbu”*.

Odlučujući po tužbi za iseljenje iz stana, koju je podnela M.K., sud je 10.11.2003. godine, doneo presudu zbog izostanka i usvojio tužbeni zahtev M.K. da se G.S. sa stvarima iseli iz stana. Opštinski sud je odbio predlog G.S. za povraćaj u pređašnje stanje kao neosnovan, nalazeći da je G.S. bio uredno pozvan na ročište na kome je doneta presuda zbog izostanka. Postupajući po žalbi na presudu zbog izostanka, Okružni sud je jula 2004. potvrdio prvostepenu presudu.

Krivični postupak pokrenut podnošenjem krivične prijave 14.3.2003. godine zbog krivičnog dela nasilja u porodici iz čl.118a KZ nije još uvek okončan. Javno tužilaštvo je tek 26.3.2004. godine podnelo optužni predlog Kt.481/03 protiv G.S. zbog krivičnog dela nasilja u porodici, izvršenog 14.2.2003. godine. Prema tome, trebalo je da prođe više od godinu dana od podnošenja krivične prijave da bi se formalno pokrenuo sudski postupak. Javno tužilaštvo podnelo je istražnom sudiji zahtev za sprovođenje istrage Kt.551/04 od 1.4.2004. godine jer postoji osnovana sumnja da je G.S. izvršio krivično delo neovlašćeno držanje i nošenje vatrenog oružja i municije iz čl. 33 st.2 u vezi st.1 ZOOM.

Javno tužilaštvo je 26. 3. 2004. donelo rešenje Kt. 481/03, kojim je odbacilo krivičnu prijavu M.K. podnetu protiv G.S. zbog krivičnog dela uvrede i nasilja u porodici, s obrazloženjem da se *“u radnjama prijavljenog ne stiču bitni elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st.1 KZ RS, a za krivično delo uvrede iz čl. 93 st.1 KZ RS krivično gonjenje se preduzima po privatnoj tužbi shodno čl. 101 st.1 KZ RS.”*U *“razlozima”* za donošenje ovakvog rešenja dalje se navodi:

“Proverom navoda prijave kroz preduzimanje određenih istražnih radnji utvrđeno je da su se oštećena i prijavljeni i formalno razveli presudom.... koja je postala

pravosnažna... a da je njihova zajednica života prestala još ranije, te se u radnjama okrivljenog ne stiču bitni elementi krivičnog dela nasilje u porodici, jer prijavljeni nije više ni formalno bio član njene porodice u vreme preduzimanja radnji, odnosno 26.12.2003.godine”.

Protiv G.S. javno tužilaštvo je podnelo zahtev za sprovođenje istrage Kt.1171/04 od 30.6.2004. zbog osnovane sumnje da je *“dana 1.5.2004. u Nišu.. grubim vređanjem, drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrozio spokojstvo građana i remetio javni red tako što je u hodniku stambene zgrade pred mal. sinom... oštećenju... bivšoj supruzi nakon kraće rasprave zadao udarac rukom u predelu brade a zatim je uhvatio za nadlakticu leve ruke, vukao je a zatim gurnuo na zid u hodniku zgrade vređajući je rečima “kurvo, maloumnice” na koji način je oštećenju naneo lake telesne povrede u vidu krvnih podliva na levoj nadlaktici i levoj podlaktici kao i oguljotine na nadlanci leve šake, a njegov raniji život ukazuje na sklonost ka ovakvom ponašanju jer je prekršajno kažnjavan za prekršaje iz oblasti narušavanja javnog reda - čime bi izvršio krivično delo nasilničko ponašanje iz čl. 220 st. 2 u vezi st.1 KZ RS”.*

Dok su postupci pokrenuti na osnovu krivičnih prijava M.K. protiv G.S. zbog krivičnih dela nasilja u porodici i otmice još uvek u toku - predmeti su ili u tužilaštvu ili pred istražnim sudijom, krivični postupak protiv M.K. pokrenut privatnom tužbom G.S. zbog krivičnog dela oštećenja tuđih prava iz čl. 183 st.2 u vezi st.1 KZ RS okončan je osuđujućom presudom donetom maja 2004. U izreci presudi Opštinskog suda navedeno je da je M.K. kriva zbog toga što je *“u nameri da osujeti izmirenje poverioca... privatnog tužioca u toku prinudnog izvršenja otuđila stan... ispraznila ga od lica i stvari i time oštetila privatnog tužioca”.* Na taj način, po nalaženju suda, M.K. je izvršila krivično delo oštećenje tuđih prava zbog čega je sud osuđuje na novčanu kaznu u iznosu od 15.000,00 dinara. Posebnim rešenjem donetim jula 2004. godine, na osnovu zahteva G.S., sud je obavezao M.K. da G.S. plati na ime troškova krivičnog postupka iznos od 8.800,00 dinara. Na osuđujuću presudu advokat M.K. je izjavio žalbu. Međutim, sud je rešenjem donetim septembra 2004. odbacio žalbu kao neblagovremenu.

6. DISKUSIJA, ZAVRŠNA ANALIZA I UTISCI ISTRAŽIVAČICA

Slučaj porodičnog nasilja koji smo prikazali u potpunosti je reprezentativan za veliki broj otkrivenih i neotkrivenih, istraženih i neistraženih slučajeva porodičnog i bračnog nasilja koji se dešavaju na teritoriji Srbije. Osim toga, ovaj slučaj u potpunosti ilustruje rad državnih organa i institucija prilikom prepoznavanja porodičnog nasilja i primene zakonskih propisa materijalnog i procesnog prava, njihovu aktivnost i efikasnost u postupanju i reagovanju na ispoljeno nasilje u porodici, kao i odnos prema nasilniku i žrtvi nasilja.

Na osnovu raspoložive dokumentacije, može se zaključiti da je lice koje vrši nasilje u mnogo povoljnijem položaju od žrtve nasilja. Za žrtvu, posle preživljenog porodičnog i bračnog nasilja, nastaje sekundarna viktimizacija u postupku pred policijom, tužilaštvom i sudom, kao i u kontaktima sa advokatima, centrom za socijalni rad i drugim institucijama. Kao što je u bračnom nasilju bespomoćna, tako je i u ostvarivanju pravne zaštite od nasilja žrtva u nemogućnosti da savlada niz prepreka na koje nailazi. Čini se da se osnovni motiv za pokretanje veoma komplikovanog i sporog državnog aparata – uspostavljanje nekonfliktnih odnosa i razrešavanje sukoba na miran način – okreće protiv žrtve, koja, umesto da se oslobodi briga i strahova, postaje još više uznemirena i zastrašena.

Međutim, lice koje je izvršilo nasilje u prilici je da sa vršenjem nasilja nastavi dalje, i to kako u porodičnom i bračnom životu, tako i u ostvarivanju svoje “pravde” preko zvaničnih državnih organa. Drugim rečima, žrtva, koja i dalje doživljava nasilje od strane bračnog ili razvedenog supruga, izložena je stalnom strahu od podnošenja novih tužbi, pozivanja na sudske rasprave i ročišta i donošenje za nju nepovoljnih sudskih odluka. Taj košmar za žrtvu traje dugo, ona ne može da sagleda kraj i okončanje svih pokrenutih sudskih postupaka i izlaz iz lavirinta ostvarivanja “prava na zaštitu od nasilja”.

U analiziranom slučaju svi građanski sudski postupci koji su vođeni, okončani su do kraja istraživanja, izuzev postupaka za izvršenje sudske odluke o iseljenju i odluke o izdržavanju. Uprkos tome što je iskoristila sva građanskopravna i porodičnopravna sredstva koja joj zakon stavlja na raspolaganje, M.K. nije uspela da zaštiti sebe i zajedničko dete od daljeg zlostavljanja i maltretiranja. To pokazuje da na terenu građanskog i porodičnog prava nema adekvatnih mehanizama za zaštitu od nasilja u porodici, da primena pojedinih pravnih instituta, kakva je zaštita zbog smetanja poseda, u praksi može dovesti do produbljivanja

već postojeće krize u odnosima supružnika, ohrabrivanja nasilnika da nastavi sa nasiljem i stvoriti objektivno opasne situacije za eskalaciju nasilja.

Krivični postupci protiv G.S. još uvek su u toku i nalaze se u različitim fazama. Zbog neefikasnosti organa krivičnog pravosuđa, nasilje se još više pojačava, dovodi do sekundarne viktimizacije M. K. i prouzrokuje niz negativnih posledica.

Fizičko, psihičko i seksualno nasilje, koje se vrši u porodici, zasniva se na ispoljavanju moći i kontrole od strane nasilnika putem niza kontrolnih taktika, kao što su ponižavanje i omalovažavanje, pretnja i zastrašivanje, korišćenje privilegija i izolacije žrtve. "Točak moći i kontrole" nastavlja da se okreće i kada žrtva zatraži pomoć i intervenciju nadležnih organa i institucija i primenu pravnih propisa. Kako istraživanje pokazuje, moć i kontrola i dalje ostaju privilegija nasilnika kada žrtva od državnih organa i institucija traži obećanu pomoć i zaštitu. Promena krivičnopravne regulative, inkriminacija i sankcionisanje izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici, nažalost, još uvek nisu u mogućnosti da zaustave točak nasilja.

Prilikom istraživanja nasilja u porodici primenom kvalitativnih tehnika, kao što je, pored ostalog, stalan kontakt i razgovor sa žrtvom, istraživačice su nastojale da u maksimalnoj meri pokažu empatiju, da u svakom koraku koji je M.K. preduzimala pokažu razumevanje i pruže podršku i ohrabrenje. Samo na taj način bilo je moguće uspostaviti i zadržati odnos poverenja i svojevrsnu bliskost sa M.K. Česti kontakti i razgovori sa M.K., potpuni uvid u njene svakodnevne probleme i psihičke krize, u njena preživljavanja kao majke, sve to uslovalo je da su istraživačice tokom istraživanja, pored intelektualnog, imale i specifičan emotivni napor. Svesna te činjenice, M.K. je stalno pokazivala svoju zahvalnost i spremnost da istraživačicama pruži svaku vrstu pomoći ako im ona nekada bude potrebna.

Osnovna impresija i saznanje istraživačica bilo je da je tokom svoje borbe za ostvarivanje pravne zaštite žrtva bila potpuno sama. Profesionalci u institucijama, kao i advokati M.K., nisu pokazivali razumevanje, niti su bili u stanju da izraze svoje saosećanje sa žrtvom, smatrajući, verovatno, da to nije njihov zadatak.

Iako je nasilnik veoma često ispoljavao agresivnost prema žrtvi u prisustvu službenih lica, ponašao se neprimereno, nekulturno i agresivno prema službenim licima prilikom preduzimanja službenih radnji i sprovođenja postupka, niko od njih nije smatrao potrebnim da adekvatno reaguje, čak ni u vidu upoza-

renja. To je, nesumnjivo, ohrabrivalo nasilnika da bude još nasilniji prema M. K. i da zloupotrebljava svoje pravo na pravnu zaštitu, pokrećući istovremeno i po nekoliko postupaka protiv M. K. Ovo saznanje uticalo je na istraživačice da i same osećaju bespomoćnost jer ni na koji način nisu bile u stanju da utiču na ponašanje službenih lica. S obzirom da istraživačice imaju pravničko obrazovanje, osećaj bespomoćnosti često je bio praćen nezadovoljstvom i ljutnjom zbog neprimenjivanja ili pogrešnog primenjivanja pojedinih zakonskih odredbi i donošenja nepravednih odluka.

Svesne činjenice da institucije sistema još uvek ne pružaju potpunu i adekvatnu pravnu zaštitu, da postojeće službe socijalne zaštite na obezbeđuju nikakvu psiho-socijalnu pomoć i podršku žrtvi, niti tretman za nasilnika, istraživačice su osećale ogromnu odgovornost jer su nastojale da podrže i ohrabre M. K. da istraje u svojoj borbi i pronađe izlaz iz lavirinta pravosudnog sistema.

RAD NA POJEDINAČNIM SLUČAJEVIMA - »MAJKA U ZATVORU, DETE U DOMU« (Slučaj Fahrete Šljivić) i »MAJKA JE HTELA DA ZAŠTITI ČERKU«

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

5

REZIME

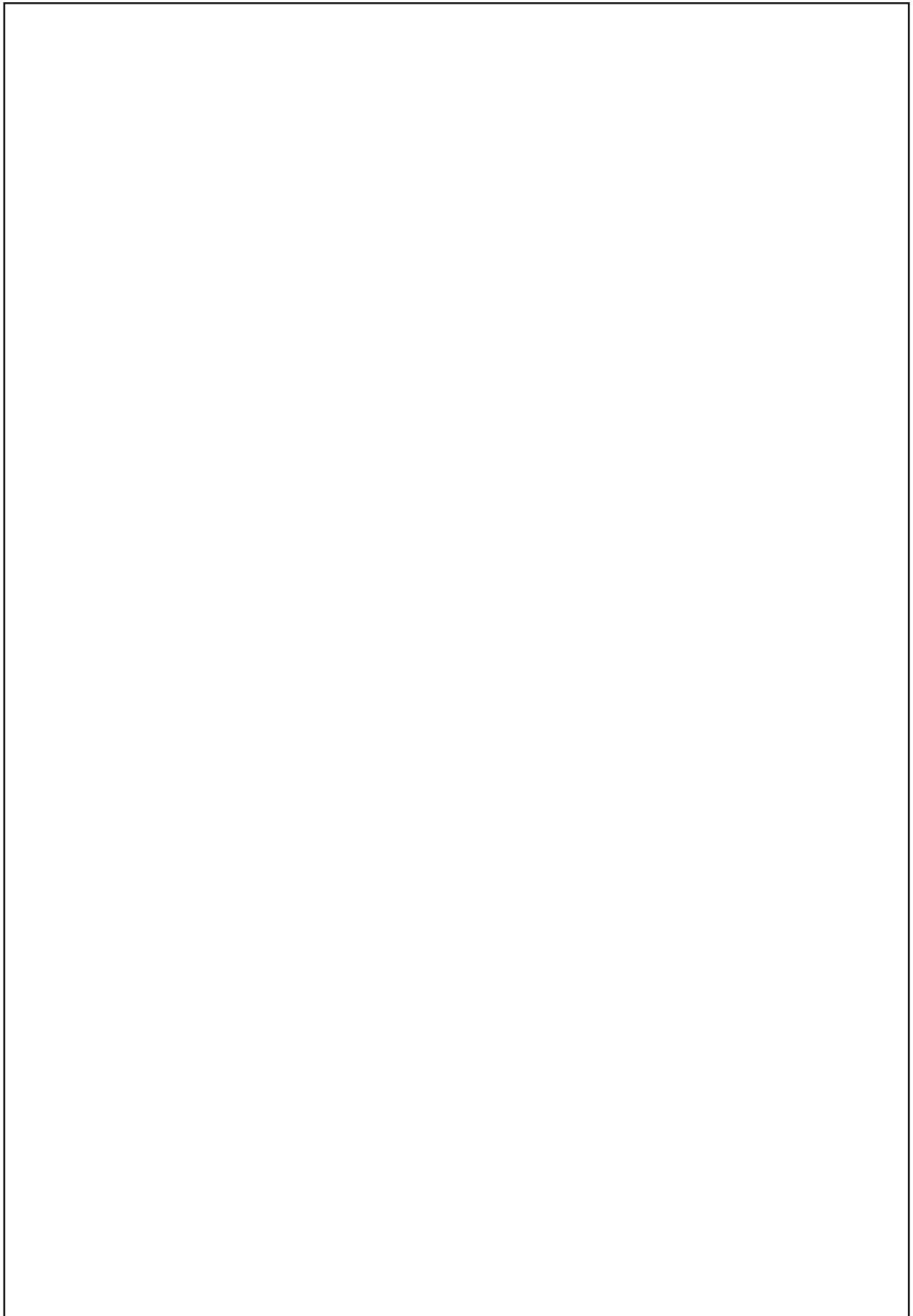
Osnovna odlika feminističkog istraživanja je da je ovo istraživanje akciono istraživanje. To znači da se istraživačice, kao aktivistkinje ženskih grupa, neposredno uključuju u rad na pojedinačnim slučajevima žena koje su bile žrtve nasilja. Na taj način u neposrednom kontaktu, pomažući ženama, vodeći dijalog, podstiču žene da same pričaju o svojim iskustvima vezanim za primenu nasilja prema njima. Važna komponenta feminističke metodologije je takođe i beleženje subjektivnog iskustva prilikom rada na istraživanju.

U radu su opisane sudbine dve žene povezane željom da zaštite svoju decu. Autorka članka je sa obe žene bila u neposrednom kontaktu. U prvom slučaju radilo se o ženi izbeglici i osuđenici, kojoj nije bilo omogućeno da redovno viđa sina smeštenog u dom. U drugom slučaju žena je bila optužena za ubistvo muža, koji je godinama maltretirao. Na suđenju je priznala izvršenje krivičnog dela. Međutim, u dokaznom postupku, na osnovu iskaza svedoka, utvrđeno je da je ubistvo izvršila njena ćerka, koju je otac takođe fizički i psihički maltretirao.

KLJUČNE REČI

krivično delo, izbeglice, žrtva bračnog nasilja, ubistvo muža, zlostavljanje

* Objavljeno u: Temida, Bilten Grupe za ženska prava, br. 1, godina prva, maj 1997.

„MAJKA U ZATVORU, DETE U DOMU – SLUČAJ FAHRETE ŠLJIVIĆ“

Fahretu sam upoznala 8. novembra 1995. godine, kada sam, zajedno sa Vesnom, posetila pritvorenice u Istražnom zatvoru u Nišu. Istražni zatvor je pre nekoliko godina prebačen iz centra grada u novoadaptirane prostorije u okviru kompleksa zgrada pored Kazneno-popravnog doma, na oko 5 kilometara udaljenosti od Niša. Kao članice Grupe za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji i istraživačice na projektu „Izvršenje kazne zatvora prema ženama“ ovom posetom smo želele da saznamo nešto više o ženama koje se zbog osnovane sumnje da su izvršile krivično delo nalaze u pritvoru, o uslovima boravka u pritvoru, ali i o tome da li im je potrebna pomoć u ostvarivanju i zaštiti njihovih prava.

Od svih pritvorenica sa kojima smo toga dana razgovarale (bilo ih je 5), najbespomoćnije je izgledala Fahreta. Po nacionalnosti Muslimanka, izbeglica iz Mostara, u trenerci koju nije promenila pet meseci koliko je u pritvoru, delovala je kao žena kojoj je potrebno što hitnije pomoći. Ispričala je da je u pritvoru zbog toga što je zajedno sa mužem krala razne stvari (tehničku robu, odeću, ćebad, stolice, hranu) iz vikendica u okolini Niša. Ukradene stvari su prodavali da bi došli do novca i tako se izdržavali. Kao izbeglice nisu mogli da nađu smeštaj, niko ih nije prihvatio, nisu imali od čega da žive. Odlučili su se za krađu da oni i maloletno dete, njen sin od osam godina, ne bi gladovali.

Pre rata su živeli u Mostaru. Imali su kuću, a muž, po nacionalnosti Srbin, radio je kao automehaničar. Nisu bili osuđivani. U porodici je imala problema zbog svoje nacionalnosti. Svekar je nije prihvatio zbog toga što je Muslimanka i što je imala dete čiji otac nije bio njegov sin. Vređao je i govorio joj: „Muslimanko jedna!“ Muž je prihvatio i priznao njeno dete i zbog toga je morala da svuda ide sa njim. Borila se u toku rata na srpskoj strani zajedno sa mužem i čak promenila ime u srpsko Snežana. Međutim, svekar je i pored toga nije prihvatio, nije hteo da im pomaže, pa je muž, ljut na njega, prvi predložio da krađu da bi se izdržavali. Oboje su osuđeni na kazne zatvora, on na 7 godina a ona na 5 godina. Muž je bio u istom Kazneno-popravnog domu i viđali su se prilikom šetnje.

Fahretu niko nije posećivao i nije dobijala pakete ni od koga. Nije bilo nikoga da joj donese odeću, obuću, hranu i novac. Sve bi izdržala, ne žali se na uslove u pritvoru, ali teško podnosi odvojenost od sina. Sina nije videla dva meseca. Rekla je osoblju da najviše od svega želi da ga vidi, a oni su odgovorili da je sa ostalom izbegličkom decom na ekskurziji i da će ga dovesti kada se vrati.

Sutradan posle razgovora odnele smo Fahreti nešto od odeće, higijenski paket i hranu. Razgovarale smo sa upravnikom Istražnog zatvora i zamolile ga da joj dovedu dete. Upravnik je obećao da će to učiniti.

Drugi put smo videle Fahretu marta 1996. godine, prilikom posete ženskom zatvoru u Požarevcu. Presuda kojom je osuđena na 5 godina zatvora je potvrđena. Fahreta je i dalje bila tužna jer nije videla sina. Rekla je da ga nisu dovodili odkad je u Požarevcu i da bi joj najdraže bilo kad bismo mogli da joj pomognemo da vidi dete. Napomenula je da se plaši da njeno dete nema problema u odnosima sa ostalom decom zbog toga što je ona Muslimanka.

Odmah po povratku iz Požarevca otišla sam u Dom za decu bez roditeljskog staranja „Duško Radović” u Nišu, gde je smešten Fahretin sin.

U ovom Domu je smešteno 115 dece bez roditeljskog staranja i petoro dece izbeglica. Dom je od centra Niša udaljen oko 3 kilometra, ima izgled velike stambene zgrade sa dvorištem, lepo je uređen i održavan. U jednom delu Doma smešteni su studenti izbeglice iz Bosne. Kada sam pitala za Fahretinog sina, direktor Doma ga je pohvalio da je dobar đak, miran i poslušan, da su ga druga deca prihvatila i da nije primetio da ga druga deca maltretiraju zbog toga što mu je majka Muslimanka. Prema direktorovim rečima, on se sa majkom redovno dopisuje, a vode ga i da poseti oca u KPD. Zamolila sam da ga odvedu kod majke što pre i da će naša Grupa platiti putne troškove. Obećao je da će, uz saglasnost Centra za socijalni rad i po dogovoru sa upravom zatvora, odobriti da dečak u pratnji vaspitača ode u Požarevac da vidi majku. Takođe je obećao da će uprava doma pisati zatvoru da prilikom davanja mišljenja o pomilovanju imaju u vidu da je A.Š. lepo vaspitan i da mu je za dalji razvoj nepohodno da što pre bude sa majkom.

Posle ovog razgovora nekoliko puta sam se telefonom raspitivala da li je A. odveden da vidi majku. Tek u oktobru 1996., kada sam zajedno sa članicama Udruženja S.O.S. za žene i decu žrtve nasilja, povodom Dečije nedelje otišla u Dom da deci odnesemo na poklon veš i čarape koje smo kupile, saznala sam da je A. u pratnji direktora i vaspitača u avgustu išao da poseti majku. Obećano je da će do kraja godine otići u još jednu posetu majci i ocu.

7. marta 1997.g. S.O.S. je ponovo organizovao posetu deci iz Doma „Duško Radović”. Svakom detetu (115 dece) odnele smo paketić sa odećom (pižama ili dukserica) i slatkišima. Deca su se mnogo obradovala, pogotovo deca mlađeg

uzrasta, i to ne toliko paketima koliko hrani. Pripremili smo malu zakusku, tako da su deca, uz dobijanje paketića, mogla da se posluže i porazgovaraju sa nama. Među decom koja su došla bio je i A. Rekla sam da poznajem njegovu majku, da sam je videla i sa njom razgovarala i pitala sam ga kad je on bio da obiđe majku. Odgovorio mi je da je majku video prošle godine i da bi voleo da je viđa češće. Pre odlaska ponovo sam zamolila direktora da A. odvedu kod majke.

Na sastanku S.O.S. udruženja dogovorile smo se da jednom mesečno, svakog 10. dana u mesecu, obilazimo ovu decu i da im nosimo hranu, jer se tome najviše raduju. Naravno, raduju se i našem dolasku, pogotovo ako je dolazak redovan. Tako znaju da neko misli na njih i ne dolazi samo prigodnim prilikama da bi se o tome pisalo u štampi. Ja imam još jedan zadatak prilikom tih dolazaka da stalno podsećam da A. ima majku koju želi da poseti i koja njega želi da vidi. I da je to njihovo pravo koje im ne sme biti uskraćeno.

MAJKA JE HTELA DA ZAŠTITI ČERKU

U dnevnim novinama, na stranici tzv. „crne hronike“ pročitala sam da je Mamutović Verica, tridesetdevetogodišnja domaćica iz Žitorađe, 4.11.1996. g. ubila muža na spavanju sekirom. Čim sam pročitala naslov pretpostavila sam, na osnovu ranijeg istraživanja ovakvih slučajeva, da se radi o uobičajenom i ne tako retkom epilogu dugotrajnog zlostavljanja i maltretiranja žene od strane muža. U članku je naglašeno da je Verica priznala da je ubila muža posle dvadeset godina braka u kome je bila na različite načine zlostavljana i da su građani Žitorađe uputili sudu peticiju sa velikim brojem potpisa, navodeći da se ubijeni nasilnički ponašao i prema drugima u selu.

Odmah sam se zainteresovala da upoznam ovu ženu – žrtvu bračnog nasilja, pogotovo što je svih tih dvadeset godina živela u braku sa čovekom koji je već bio osuđivan zbog ubistva žene. On je svoju prvu suprugu, koju je takođe maltretirao, kada ga je napustila jer više nije mogla da izdrži zlostavljanje, zaklao na ulici. Zaključila sam da joj je potrebna naša pomoć da prebrodi i savlada teškoće koje joj predstoje.

Po odobrenju predsednika Okružnog suda u Prokuplju 10. januara 1997. godine sam posetila Vericu i razgovarala sa njom. Iz pritvora su je milicioneri doveli u kancelariju predsednika suda, gde je trebalo da razgovaramo. Ostale smo same, ali Verica nije mogla odmah da počne da priča. Postavljala sam joj pitanja o

uslovima u pritvoru, da li ima sredstava za higijenu, da li joj odgovara hrana, da li je neko posećuje. Postepeno je počela da odgovara, naglašavajući da joj je teško što je sama u sobi, da nema sa kim da priča, pa se od priče odvikla. Mnogo je zabrinuta za decu – dvadesetogodišnju ćerku i sedamnaestogodišnjeg sina, koji su ostali u kući sa njenom majkom. Stalno je ponavljala šta će biti sa decom ako ona bude osuđena na duže vreme, ko će o njima brinuti. Zatim je počela da priča o svom teškom životu:

„Od kad znam za sebe, znam samo za patnju, muku i nevolju. Moji roditelji, majka je rođena 1938. g. a otac pet-šest godina stariji, nisu se slagali. Živeli smo u siromaštvu, mlađi brat i sestra koja je starija od mene godinu dana. Morali smo mnogo da radimo, da vučemo drva na leđima, jer nikakvih prihoda drugih, sem od tog rada, nismo imali. Moja majka se mnogo namučila radom, ali i maltretiranjem od strane oca. Dok je bio mlađi, nju je tukao često a mene i sestru povremeno. Sada kada je oboleo i ostario, smirio se, ali je majka propala, namučena, mada i sada radi sezone poslove i od toga zarađuje. Udala sam se u sedamnaestoj godini. Ustvari, živela sam vanbračno sa tim mužem koji je bio maloletan i takođe siromašan. Došao je kod nas u kuću, jer su njegovi bili siromašniji od nas. Bili smo zajedno 2 godine, ja sam se porodila, ali dete je umrlo posle dva dana u bolnici. Moj muž je bio veoma detinjast, nije hteo da radi, pa smo se posle smrti deteta razišli. Ostala sam i dalje u kući sa roditeljima. Imala sam 19 godina kada sam upoznala svog drugog muža. Otac mi je rekao da je on bio robijaš, da je zaklao ženu (kasnije sam saznala da ju je sedam puta ubo nožem, da je bio osuđen na kaznu od 14 godina zatvora, da je u zatvoru proveo 12 godina). Ja o tome tada ništa nisam razmišljala. Dopao mi se, bio je uporan da se odlučim. Otac je bio protiv, rekao je da će da mu zabrani da dolazi, ali od toga ništa. Jednog dana došao je sa rođacima i drugovima i odveli su me. Venčali smo se posle tri meseca kada sam ostala u drugom stanju. Od prvog dana našeg zajedničkog života naneo mi je strah. Kad me je doveo u kuću, u kojoj su živela i njegova braća (ima tri brata) uveo me je u sobu i istukao. Rekao je 'Pitaj me zašto sam te udario'. Ja sam pitala, a on je odgovorio: "Zato da znaš za strah, ja sam general, moraš da me slušaš, ako nešto preduzmeš, ubiću ti i oca i majku". Od tada me je svakodnevno tukao i govorio "grkljan ću da ti ga isečem da ga gledam". Svi su u okolini i u porodici znali da me maltretira, ali niko ništa nije smeo da preduzme, niti da ga spreči. Tukao me je po svim delovima tela. U glavu me je udarao pesnicom – dok se ne srušim, on me ne pušta. Prema deci nije bio tako loš, dok su deca bila mala. Kada su deca počela da me štite, on je počeo i njih da tuče. Ćerka je imala 10 godina, kada je počeo da je tuče. Bio je ljubomoran, nisam smela nikog i

nigde da pogledam, odmah bih dobila batine. Toliko je bio ljubomoran, da smo na predlog njegove sestrice otišli u crkvu da se ja zakunem da ga nisam prevarila.

Tukao me je opasačem, stavljao mi je flašu između nogu i njom me tukao. Ja sam pristajala na seksualni odnos kad god je zatražio, nikad se nisam protivila niti sam smela da se protivim. Tuče me, maltretira, traži da mu perem noge, da ga masiram, svašta sam radila, sve što je od mene tražio. Do zadnje večeri sam sa njim spavala. Nisam smela ništa da odbijem. I sad, pre dolaska u pritvor, bila sam trudna. Jednom mi je glavu razbio stolicom. Ja to nisam prijavljivala, prijavio ga je njegov brat. Kad su nas pozvali u SUP on je rekao "ništa ne smete da preduzmete dok je ne zakoljem". Ja sam ga štitila, jer nisam smela da kažem da me je on povredio.

Toga dana kad se dogodilo ono što nikako nisam želela i planirala, iako smo krečili septembra, tražio je da ponovo krečimo i iznosimo stvari. Ja sam rekla da smo skoro krečili, udario me je pesnicom po glavi i stomaku, šutnuo me i nazvao kurvom. Deca su ustala, počeli smo da iznosimo stvari, on je samo stajao i naređivao. Dok sam prala tepihe stajao je pored mene i stalno govorio da ćerka treba da se uda, da sin ide iz kuće, nazivao me je kurvom, ja sam se pravdala, povremeno me je udarao crevom. I pored posla oko krečenja, uspela sam da spremim ručak. Pozvala sam ga da ručamo, ali on se odmah naljutio što nisam skuvala čorbu. Rekla sam da nisam imala vremena i da ću čorbu skuhati za večeru. Uhvatio me je i glavu mi udario u zid. Ne znam da li su to deca videla. Ja sam se srušila a on je sam ručao. Posle je decu maltretirao, jurio iz kuće, tukao. Pretio mi je da će mi seći parče po parče, da će mi odseći nos i grudi, krv će da mi pije. Ja sam se mnogo uplašila. Seli smo da večeramo zajedno sa decom. Samo što smo počeli da jedemo rekao mi je: „Nemoj više da jedeš kurvo moj hleb, ustani i idi da te više ne vidim. Samo si mi sluga u kući, žena ne možeš da mi budeš.“ Zatim me je udario tako da mi je zalogaj ispao iz usta. Ćerki je rekao da odmah izlazi iz kuće i da se uda za bilo koga. Ćerka je odgovorila da neće da ide dok se on ne smiri. Ušao je u sobu, uzeo je nož i stavio ispod guše ćerki govoreći da mora da se uda ili će da je ubije. Tukao je i mene i nju pesnicama, vikao da je sanjao ženu koju je zaklao, da je sanjao tri groba i da će da nas pobije. Zatim je otišao u sobu, legao na krevet, stavio nož pod jastuk i zaspao. Sin je izašao iz kuće, a ja i ćerka smo ostale zajedno i plakale. Zatim se sin vratio i sa ćerkom otišao u sobu. Nisam ništa razmišljala. Bolje da sam sama sebi život oduzela. Iz dvorišta sam uzela sekiru, prišla sam mu i udarila ga tri puta po glavi. Samo sam se plašila da se ne probudi, jer ako podigne glavu, mi smo gotovi. Posle sam ušla u sobu gde su bili sin i ćerka i rekla sam im da sam im spasila život. Sa sinom sam otišla da se prijavim.

Sada se kajem za ono što sam učinila. Ne znam šta mi je bilo. Celog života samo sam za decu živela i plašila se da ih ne ostavim a sada sam ih ostavila u najgorim godinama. Mnogo mi je žao. Deca su mnogo vezana za mene. Sada me posećuju redovno.”

Verica je završila priču plačući. Rekla je da joj je sada lakše kada je sve ispričala. Ušao je predsednik suda i pitao je da li mi je istinu ispričala, ona je odgovorila da je sve što je rekla istina. Pozdravile smo se, predala sam joj higijenski paket, voće i cigarete koje sam donela i obećala sam da ću biti uz nju na glavnom pretresu.

Na glavni pretres sam došla sa tri članice S.O.S.-a. Prethodno smo sa predsednikom suda, koji je bio i predsednik sudećeg veća, razgovarale o našem radu – o tome kako pomažemo ženama. Dale smo mu i članak o sindromu zlostavljane žene u kome su izloženi slučajevi iz strane sudske prakse koji se odnose na blaže kažnjavanje i oslobađanje žena koje su ubile nasilne partnere u sličnim situacijama.

Ispitivanje na pretresu je trajalo tri sata. Za sve vreme ispitivanja Verica je stajala. Divila sam se njenoj izdržljivosti. Iako je bio januar, u sudnici je bilo izuzetno toplo, a njena priča, koja je u potpunosti bila ista kao ona koju mi je ispričala, ostavila je na sve težak utisak. Pre ispitivanja svedoka, sud je napravio pauzu. Razmišljale smo kako da pomognemo Verici dok je u pritvoru i kasnije kada bude osuđena.

Međutim, u drugom delu glavnog pretresa došlo je do iznenadne promene. Jedan od svedoka je izjavio da Verica nije ubica, već da je ubica njena ćerka. To je potvrdio i Veričin sin a ćerka je priznala da je ubila oca, ali da joj je majka rekla da to ne kaže da ne bi otišla u zatvor. Bilo je jasno da je majka htela da zaštiti ćerku.

Verica je bila oslobođena od optužbe. Obradovala sam se takvoj odluci, ali sam se razočarala zbog toga što mi nije ispričala istinu. Ostala sam u dilemi da li će se istina uopšte saznati. Možda iz prevelike želje da pomognemo ugroženim ženama previše od njih očekujemo. Možda je za Vericu jedino prihvatljiva bila „istina” koju je meni ispričala. U svakom slučaju, vredelo je razgovarati zbog olakšanja koje sam videla na njenom licu kada je shvatila da neko želi da je sluša i sazna šta je sve preživela.

ŽENE KRAJINE – PRIHVAT IZBEGLICA U SRBIJI

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ*

6

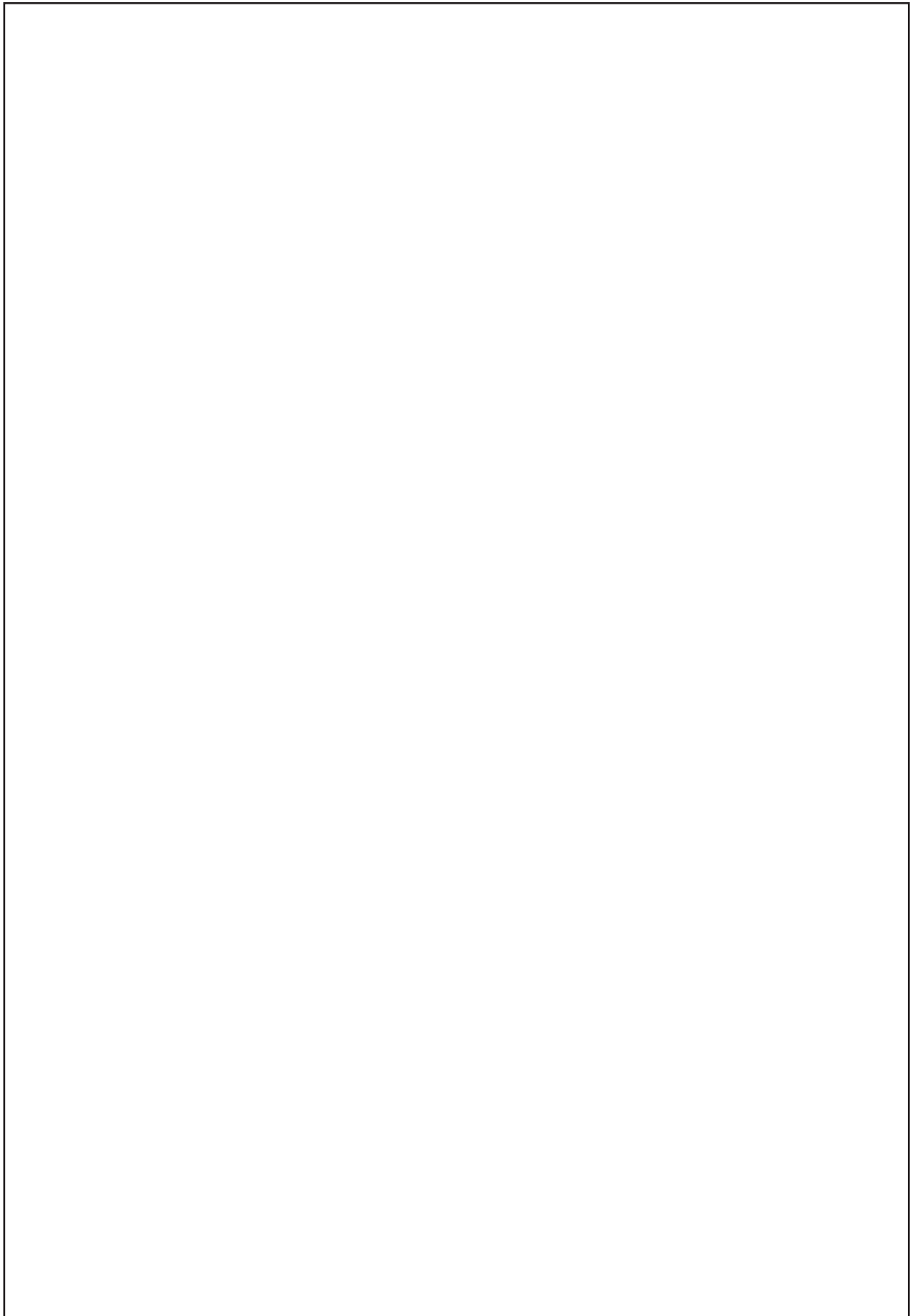
REZIME

Autorka je, kao članica Grupe za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji, učestvovala u akcionom, feminističkom istraživanju koje je obuhvatilo saznavanje iskustava žena izbeglica iz Krajine. Istraživanje je obuhvatilo uzorak od 54 žene izbeglice koje su avgusta 1995. godine bile prinuđene da napuste Krajinu i kao izbeglice dođu u Srbiju. Razgovori su vođeni u periodu 1.12.1995.-15.3.1996. sa ženama koje su bile u kolektivnom smeštaju ili su živele kod rođaka ili u vikendicama koje su im bile ustupljene na korišćenje. Rat je ostavio trajne posledice na živote ovih žena i njihovih porodica. Priče žena izbeglica iz Krajine predstavljaju ne samo dokument o jednom vremenu i sudbinama ljudi u njemu, već značajno doprinose sagledavanju uzroka koji dovode do viktimizacije žena u ratu i izbeglištvu.

KLJUČNE REČI

izbeglištvo, psihičko nasilje, pomoć, solidarnost, prihvatni centri, Crveni krst, kolektivni smeštaj

* Objavljeno u knjizi *Žene Krajine rat, egzodus i izbeglištvo* (koautorke: Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović-Vilić, S., Mrvić-Petrović, N., Stevanović, I., Knežić, B.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1996., CIP Katalogizacija u publikaciji Narodna biblioteka Srbije, Beograd 343.988-055.2)

Prožeti osećanjem gubitka i ugroženosti, još uvek ne prihvatajući odlazak sa ognjišta kao konačno rešenje, žitelji Krajine su nastavili put prema Srbiji kao jedino sigurnom mestu za opstanak. Tako su se u Srbiju uputili ne samo oni koji tamo imaju rođake i prijatelje, već i oni koji u Srbiji nemaju nikoga poznatog. Izbeglički konvoj je za njih bio najsigurnije mesto koje nisu smeli da napuste i pored nesnosne vrućine, nedostatka vode i hrane, iscrpljenosti i lošeg prevoza. U tom momentu bilo je važno da nema većih zastoja, da se stigne do cilja - do Srbije, da se spasu "goli životi". Posle niza neprijatnosti doživljenih pred polazak i opasnosti preživljenih tokom puta, naročito onih izbeglica koji su prolazili kroz hrvatsku teritoriju, dolazak u Srbiju je željno iščekivan. Radost zbog dolaska u Srbiju ("Kad smo došli na srpsko tlo i izašli iz kamiona, počeli smo plakati od sreće", priča Milica), bila je znatno umanjena zbog neizvesnosti šta je sa ostalim članovima porodice koji nisu krenuli ili koji su krenuli i izgubili se u nekoj od kolona. Međutim, umesto nervoze kakva bi se mogla očekivati od onih koji su za nekoliko dana izgubili sve što su imali, nastupio je savršen mir i strpljenje. Sve emocije su se pretvorile u veliko ćutanje. "Tako smo ti mi na tome mestu sate i sate proveli u tom kamionu. Čudno, djeca su bila savršeno mirna. Niko se na njih nije mogao požaliti, a to je bio strašan put za njih", seća se Tijana.

U Srbiju su kolone izbeglica ulazile na nekoliko graničnih prelaza, najčešće kod Sremske Rače i Pavlovića Čuprije. Iskustva žena po dolasku na teritoriju Srbije bila su različita i zavisila su od niza objektivnih i subjektivnih okolnosti, kao što su trajanje puta, vrsta prevoza, čekanje na granici, doček rodbine na granici, potpunost porodice, godine starosti, zdravstveno stanje, način reagovanja na odlazak u izbeglištvo kao stresnu situaciju i slično. Bolje su se snalazile žene koje su u izbeglištvo pošle sa muževima i decom, jer im je kompletnost porodice pružala određenu sigurnost. Sem toga, znatno lakše je bilo ženama koje su imale najbližu rodbinu u Srbiji, koja ih je prihvatala i odvozila do određenog mesta. "Brzo smo došli u Srbiju. U nedelju ujutru već smo bili u Beogradu, kod kćerke", ispričala je Mira. "Slobodno smo išli gdje smo imali nekoga", objasnila je Katarina čija se porodica smestila kod rođaka.

Većina žena, međutim, doživela je prelazak granice i ulazak u Srbiju kao nastanak novih teškoća i neprilika. Loše iskustvo imale su žene koje su u izbeglištvo krenule bez muževa, sa bolesnom decom, starije žene slabog zdravstvenog stanja, žene koje su danima putovale i bile na tom putu izložene opasnostima.

Vanja je šest dana sa detetom putovala do Beograda, bez ikakvih sredstava, sa dve torbe garderobe, ne znajući kuda ide. O dolasku u Srbiju ona je ispričala:

“Na Pavlovića ćupriji smo prešli u Srbiju. Cjeli dan smo stajali, a onda te noću puštaju. Kada smo prešli u Srbiju najpre su nam rekli da idemo u Šabac, a potom su nas slali u Niš. Međutim, u Jagodini su nas skrenuli da idemo u Zaječar. Još dan i noć smo putovali do Zaječara. Prvo smo došli na Kraljevicu. Tu smo bili cjeli dan. Htjeli su nas poslati u internat, ali djeca su bila bolesna. Prehladili su se i dobili viruse. (...) I ja sam zbog mog sina koji se također razboleo, trebala ići u bolnicu”

Slične probleme imala je Silvana, koja je pošla iz Bosanske Dubice sa dve ćerke: jedna je imala četiri godine a druga pet meseci. Muž joj je ostao na ratištu. Posle osam dana putovanja stigla je u Zaječar:

“Po dolasku u Zaječar ja sam sa djecom provela petnaest dana u bolnici. Curice su dehidrirale. A nije ni čudo. Šest dana puta do Beograda, pa te onda šalju u Niš da bi ti u Jagodini rekli da ideš do Zaječara. Onda još dan i noć putuješ do Zaječara.”

O lošem iskustvu svojih starih i bolesnih roditelja ispričala je Marijana:

*„Moji roditelji su krenuli s jednim čovekom iz sela u maloj prikolici za goveče. Oni su 11 dana putovali. Kad su došli, više se nije moglo proći kroz Raču, pa su krenuli preko Loznice i dalje za Kosovo. Moja mama se tamo šokirala. Ona je inače preživjela strijeljanje u II svetskom ratu. Kada je došla na Kosovo vidjela je našu policiju kako je stajala s upe-
renim automatima. To se nje strašno dojmilo.”*

Potpuno iscrpljene putovanjem koje je trajalo više dana, neke žene sa decom su morale nekoliko sati, pa i dana, da čekaju na graničnom prelazu preko Drine. Prelaz preko Drine bio je zatvoren dva dana zbog pooštrene kontrole prelaska vojnih obveznika iz Republike Srpske. Čekanje je još više povećavalo nervozu i napetost. “Mi krenemo u jednom pravcu, ono ne tamo. Mi u drugom pravcu, opet nam kažu da ne treba da idemo tuda nego drugim putem. Onda nam kažu da ne treba nigde da idemo, jer su oba prelaza zatvorena i da se nešto tamo dešava”, opisala je Đuka. Slična iskustva imale su Sofija i Slavka. “Cijeli dan smo na suncu i žegi čekali prelaz. Tu je bilo svašta i padanja u nesvest i nervoze, histerije, plača”, “Kada smo stigli u Raču, tu smo čekali punih petnaest sati da bi prešli granicu”.

Prvi susret na graničnom prelazu bio je sa milicijskim patrolama koje su pretresale tražeći oružje i usmeravale na izvesna odredišta ne dopuštajući nikakvo skretanje mimo utvrđenog puta. Posebno je bilo dramatično što su neke žene umesto sigurnosti i zaštite, doživele odvajanje od svojih muževa prilikom prelaska granice. Sudbina žena i muškaraca je, po ko zna koji put u toku ovog tragičnog rata, bila u rukama drugih koji su o njoj odlučivali. Kada je počeo rat u Krajini, žene su se jednostavno pomirile sa odlaskom muškaraca u rat kao sa neminovnom sudbinom koja se ne može izbeći. "Muškarac je muškarac", kaže Miroslava, "zna se, on mora na front i on ide". Međutim, u ovom momentu razdvajanje od muževa, sinova, braće, delovalo je na njih kao poseban vid ispoljavanja psihičkog nasilja. Vedrana priča o tome:

„Muž mi je ostao na Pavlovića mostu jer smo tu imali problema. Kad smo došli do granice rekli su nam da puštaju u kolima samo jednog muškarca. Kod nas su bila dva muškarca: moj muž i ovaj što nas vozi. Rekli su nam da se jedan mora vratiti na ratište. Tako je moj muž ostao. Ja nisam imala pojma gdje će ga poslati.“

Žene su, kako kaže Tijana, bile ogorčene što ih rastavljaju od muževa, jer, prema Milkinom tvrđenju „u ovoj bedi lakše je čovjeku bar kad je skupa sa svojim najbližima“. Jedan broj odlučnih žena protestovao je na jedino moguć način - odbile su da sa decom nastave put dalje bez svojih muževa.

Na graničnom prelazu vršen je raspored odlaska izbegličkih kolona do odredišta ili prihvatnih centara u Srbiji. Neizvesnost je postojala, jer se nije unapred znalo ko će gde biti upućen. „Milicija je samo pokazivala pravac kuda da idemo. Nisu nam dali da skrenemo“, opisuje Maja. Zora priča:

„Kolonu je pratila milicija. (...) Počelo je svanjivati. Meni je to bilo tako stravično da sam ja pomislila da oni nas vode u neki logor. Rekla sam to suprugu, a on mi je rekao da sam ja luda. 'Kakav logor?' Tako me je ta kolona podsjetila na deportiranja iz onog rata. Negdje oko pola pet vidjela sam na jednoj kapiji čovjeka i ženu. Ustavili smo i ja sam ih pitala kud vodi taj put. Oni vele za Bogatić. To mi ništa nije značilo jer nikad ranije nisam čula za Bogatić. Pitala sam ih kud se može iz Bogatića. Oni su mi rekli da se može za Rumu i u Šabac. (...) Kod svakog raskršća gdje smo došli stajala je milicija. I ti se nisi mogao izdvojiti jer su te uvijek vraćali u kolonu.“

Žene su teško prihvatale tu neizvesnost. Tanja o tome kaže:

“To mi je bilo grozno što nismo znali kuda idemo, da li možemo kod rodbine ili treba da idemo na Kosovo ili ne znam kuda. Samo su nas svrstali u kolonu, tako da mi moramo ići...”

Iz priča naših sagovornica saznale smo da je upućivanje vršeno u Sremsku Mitrovicu, Šimanovce, Šid, Šabac, Loznicu, Užice, Kragujevac, Vrnjačku Banju, Beograd, Jagodinu, Niš, Zaječar, na Kosovo. Potresne su bile izjave žena da su tada shvatile da se više neće vratiti, da im više nema povratka, da im više ništa ne znače ključevi od kuće koje su poneli i da ne znaju gde će se zadržati. U toj situaciji punoj patnje i beznađa, jedino što je hrabrilo većinu žena bilo je spontano i iskreno prihvatanje od strane ljudi koji su pored puta dočekivali kolone i nudili hranu i sokove. Na putu u neizvesnost, suočene sa prilično neorganizovanim rasporedom upućivanja, reči dobrodošlice bile su jedina svetla tačka. Ljudi koji su izlazili iz svojih kuća dočekivali su kolone najsrdačnije, sa žaljenjem i tugom. „Pomoć je bila velika. To se stvarno ne može opisati. Ljudi su nam u privatnoj režiji ili preko ‘Kola srpskih sestara’ davali hranu, vodu, higijenske pakete.“, ispričala je Mira. Darka se seća prijateljskog dočeka u Sremskoj Mitrovici: „Kad smo došli u Sremsku Mitrovicu dočekala nas je direktorica škole. I oni su nas odmah pozvali u zbornicu, skuvali nam kafu. To je stvarno pošten neki narod. Doneli su sok, za jesti što i slično.“ Majke su bile posebno dirnute zbog pomoći koju su deca dobijala. Tako Julija priča:

“Donosili su kolače i sve za djecu. Mlijeko za djecu i čaj. Kad smo bili u Mitrovici meni mala kaže: ‘Mama, ja bih supe.’ A jedna žena je nosila čips i ne znam šta je još nosila za djecu i čula je to. Otišla je i nakon dva sata je donijela mojoj maloj supu. I gdje god smo se obratili u kući, na primer, da okupaš dijete, nije bilo problema. (...) Ljudi su samo nosili i davali.”

Slično iskustvo ima Jagoda: „Tu nas je dočekao narod. Ljudi su se odricali i donosili svoju garderobu. Zvali su nas da se idemo okupati, presvući. (...) Ljudi su donosili mlijeko za djecu. Organizirali su se da nam dadu toplu hranu“. Sonja nikada neće zaboraviti pažnju ljudi na granici:

„Bili su postavljeni štandovi sa hranom, vodom, sokovima, nema čega nije bilo. Od sveg tog puta i napora nastalo je jedno olakšanje. (...) Ljudi su nas dočekivali samo kako se poželeti može. Kiša pada, a oni

*pokisli nemo stoje i gledaju u nas kao na nekom velikom sprovodu...
To su bili svijetli primjeri ljudstva i razumijevanja."*

Neda je, međutim, prilikom dolaska imala i prijatno i neprijatno iskustvo. Dok su ih na Bežaniji dočekali neki, kako kaže, „mnogo fini ljudi“, koji su „odvezli djecu da se okupaju, presvuku i nahrane“, a njima dali hrane za put, na Bujanj Potoku je doživela razočarenje:

„Teško mi je bilo kada su neki ljudi u Bujanj Potoku rekli: ‘Vidi ovih što bježe od kuće.’ A na drugoj strani mi je prišla jedna žena i rekla da joj je žao što nam ona ne može, skuvati kafu jer nema ni ona. Ta žena me šokirala još više jer sam vidjela da se ni ovdje nema dovoljno.“

O ženskoj solidarnosti i pomoći prilikom prvog susreta ispričale su Marina i Vedrana. Marina, udovica od 27 godina, kojoj je muž poginuo u ovom ratu i koja je u izbeglištvo krenula sa jednim detetom, dok joj je drugo bilo u Beogradu u bolnici, bila je izuzetno dirnuta pažnjom jedne žene prilikom dolaska u Srbiju.

„Stigla sam noću u 12 sati u Beograd. Na rampi je bila milicija. Nisu nikoga hteli puštati u Beograd. Nego direktno da idemo za Niš. Iz Niša su ljude slali na Kosovo. Mene je tu jedna žena iz kamiona izvadila. Ona je tu sačekala kolonu. Prišla je baš tom kamionu gde sam ja bila i pitala: ‘Da li ima žena sa djetetom tu bez muškaraca?’ Ja sam se najpre obratila jednoj gospođi iz Crvenog Krsta. Rekla sam joj da mi je djete ovdje u bolnici i da želim najpre njega da vidim pa da idem dalje. Međutim, upravo nju je ova žena pitala da li tu ima žena sa djetetom da je prihvati. I ova je onda mene automatski zvala iz kamiona. Tako sam ja izašla iz kamiona i uzela bjednu onu svoju torbicu što sam imala, sve prnje, i djete i otišla sa ovom ženom. (...) Ona me je razumela zato što je i ona traume svakakve doživela u životu. Sin joj je poginuo na ratištu.“

Vedrana je bila u drugom stanju kada je pošla u izbeglištvo. Put od Pavlovića ćuprije nastavila je bez muža, koga su na granici vratili na ratište. U takvoj situaciji, njoj i njenoj šestogodišnjoj ćerki je mnogo značila pomoć i pažnja jedne žene. O tome je ispričala:

“Našu kolonu su poslali u Loznicu. Mi smo došli u Loznicu negde oko šest sati ujutro. U prihvatnom centru su nam rekli da čekamo osam

sati da nas upišu u neke papire. Mi smo se parkirali ispred neke kuće. Ujutro je jedna žena išla da kupi hljeb. Kada je vidjela našu registraciju pokucala nam je i pozvala nas da idemo njenoj kući da se istuširamo, popijemo kafu i doručujemo. I otišli smo kod nje. Kad sam izašla iz kupatila ja sam se iznova rodila. Ona nas je zvala da ostanemo tu do sutra da se odmorimo. Mi smo se zahvalili, uzeli smo broj telefona i otišli. Kada sam polazila, rekla mi je: 'Kad rodiš, javi mi se'

Pomoć Crvenog krsta nije bila posebno zapažena. Žene su govorile uglavnom o pomoći koja je pružena samoinicijativno od strane meštana, tako da se čini da je u tim prvim kontaktima u većini mesta kroz koje su izbegličke kolone prolazile pomoć Crvenog krsta izostala.

Upućivanje na Kosovo delovalo je kao posebno nepovoljna okolnost, jer se smatralo da je ova teritorija izuzetno nesigurna za duži boravak. „Ujutru kad su nas slali na Kosovo ja sam plakala da je nama dosta granata i da neću doli“, rekla je Luca. Čim se saznalo da će kolona izbeglica biti upućena na Kosovo, nastala je panika i odmah se sve preduzimalo da se promeni pravac. U ovim okolnostima žene su pokazale veliku odlučnost u nastojanju da promene pravac odlaska. Pozivanje rođaka, obraćanje Crvenom Krstu, korišćenje poznanstava, bili su neki od načina da se izbegne odlazak na neželjenu teritoriju. Tijana je o tome ispričala:

„U ponedeljak ujutro smo krenuli navodno u pravcu Kragujevca. Međutim, kako je prolazilo vreme neko je povikao: 'Ljudi, pa mi ne idemo u Kragujevac.' U vozu je nastalo komešanje i ljudi su se kod trojice milicionera koji su pratili voz počeli raspitivati kuda nas to zapravo šalju. Oni nam nisu ništa rekli i ljudi su posumnjali da nas šalju na Kosovo. Voz se prvi put zaustavio u Čupriji. Ja ne znam kako se voz tu zaustavio. Bilo je priče da je neko povukao kočnicu. Mnogo ljudi je izašlo iz voza.

Otpor prema odlasku na Kosovo bio je razumljiv, jer se nije želelo preseljenje iz jednog kriznog područja u drugo.

Prihvatni ili sabirni centri u koje su izbeglice iz Krajine bile upućivane, nalazili su se u sportskim halama, velikim salama škola, barakama. Tu je bilo smešteno mnogo ljudi na malom prostoru, spavalo se uglavnom na dušecima na podu, higijenu je bilo teško održavati. Jedino što je predstavljalo povoljnu okolnost bilo

je relativno kratko trajanje boravka u ovim prihvatnim centrima. Prihvatni centri su bili tako organizovani da je u njima pružana prva, osnovna, najneophodnija pomoć - smeštaj, ishrana, medicinska nega, a zatim upućivanje u drugi adekvatniji smeštaj. Izvesna pomoć u namirnicama i garderobi pružena je za vreme boravka u prihvatnim centrima. Prema pričama žena, bilo je pomoći od strane Crvenog krsta - donosili su garderobu i humanitarne pakete, ali nije izostala ni pomoć humanih ljudi iz tih mesta. Donosili su hranu, odeću i obuću, ili kako priča Sonja: „Donosili nam od svega što su imali u kući i kavu i šampon, voće”.

Iz prihvatnih centara, prema planu Crvenog krsta i Visokog komesarijata za izbeglice, ljudi iz Krajine raspoređivani su u privatni ili kolektivni smeštaj. Tako se završila prva faza dolaska izbeglog stanovništva iz Krajine. Počela dolaskom na granične prelaza Srbije, ova faza se odlikovala neizvesnošću i nesigurnošću u pogledu smeštaja, upućivanja u odredišta, rešavanja osnovnih životnih pitanja. Žene su, iako iscrpljene, očajne zbog napuštanja kuće i ostavljanja svega što je godinama sticano, pokušavale da sačuvaju kompletnost porodice i da protiv svoje volje ne budu upućene tamo gde zaista ne žele. Deca, koja su bila pored njih, o kojima su se starale, za koju su najviše strahovale i brinule, bila su njihov jedini podstrek da izdrže i najveće teškoće. Kako kaže Marina: „Moraš jednostavno biti hrabra za svoju djecu. Jer nitko drugi neće pomoći tvojoj djeci nego ti, majka”. Na taj način se i u ovim okolnostima ispoljila ženska potreba da se zaštite deca i da se, koliko je u tim uslovima bilo moguće, porodici obezbedi elementarna egzistencija.

Za trajnije zbrinjavanje izbeglica koriste se objekti kolektivnog, privatnog ili porodičnog smeštaja. Kolektivni smeštaj se inače smatra klasičnim i najčešćim načinom zbrinjavanja „kome društvena zajednica pribegava kada se nađe pred masovnim prilivom ljudi - izbeglica koji su u situacijama katastrofe (rat, zemljotres, poplave) bili prinuđeni da napuste teritoriju na kojoj su im bili domovi i da potraže utočište na bezbednijim teritorijama u cilju očuvanja golog života („Kako pomoći izbeglicama”, 1994.). Međutim, u uslovima velikog priliva izbeglica iz Krajine i nedostataka odgovarajućih objekata za kolektivni smeštaj, kao neophodan oblik zbrinjavanja pokazao se smeštaj izbeglica u porodicama bližih i daljih srodnika, prijatelja i poznanika, ali i njima nepoznatih ljudi koji su im stavili na raspolaganje svoje stanove, kuće za odmor ili prostorije u svojim stanovima. Procenat smeštenih u porodice je varirao između 93% i 97%, dok je 5% smešteno u izbegličkim kampovima. Prema podacima Povereništva Kome-

sarijata za izbeglice u Nišu, na primer, u septembru 1995. godine u kolektivnom smeštaju je bilo 447 a u privatnom 1.196 lica iz Krajine. Jedan broj naših sagovornica iz Krajine je iz prihvatnih centara otišao u privatni ili porodični smeštaj, a jedan broj u kolektivni smeštaj. Od 54 žene sa kojima smo razgovarale, u privatni ili porodični smeštaj otišla je 21 žena, a u kolektivni smeštaj 33 žene.

Privatni smeštaj kod bliže ili dalje rodbine imao je izvesnih prednosti, ali i nedostataka. Prednosti su se sastojale u povezivanju članova porodice, objedinjavanju porodice, lakšem prilagođavanju na nove uslove, pružanju materijalne pomoći i emotivne podrške od strane članova porodice. Nedostatak ovog oblika smeštaja je mali stambeni prostor za sve korisnike i materijalno opterećenje rođaka - domaćina. U takvim stambenim uslovima, i pored dobrog slaganja rodbine, gotovo je nemoguće zadovoljenje svih životnih potreba. „Ujutru nas petnaestoro čeka na red za kupatilo“, žali se Bojana. „Smjestili smo se u jedno-sobnom stanu, ima nas osmoro“, kaže Sonja.

Neke žene su se odlučile za privatni smeštaj uz plaćanje zakupnine zbog toga što su objekti predviđeni za kolektivni smeštaj bili popunjeni. Za one koji su se odlučili za ovakav oblik smeštaja, osnovni problem je bio kako obezbediti plaćanje prilično visokih zakupnina. Neke naše sagovornice su promenile nekoliko stanova dok su našle odgovarajući smeštaj. Pritom su imale loše iskustvo, jer su bile izbacivane iz stana ili neprihvatane od strane vlasnika. „Zatim smo od prijatelja bili pozvani u Hrtkovce gdje mu je žena bila pred porođajem. Dok sam joj trebala, držali su nas, a onda su nas bukvalno izbacili na ulicu“, ispričala je Maša, koja je sa mužem i detetom od dve godine najzad uspela da nađe smeštaj kod nekih starijih ljudi kojima nešto plaćaju uz pomoć u kući. Razlog neprihvatanja od strane vlasnika nekih privatnih smeštaja bio je čak broj dece ili njihova bolest. „Kad neko čuje da sam majka sama sa troje djece, sa djetetom dijabetičarem, niko nas nije htjeo prihvatiti“, požalila se Marijana. Ono što ovim ženama pruža privatni smeštaj je objedinjavanje porodice i veći komfor, ali činjenica da je sve što imaju ipak tuđe, umanjuje njihovo osećanje sigurnosti. „Meni nedostaje neki smještaj koji bi bio naš. Da imam svoj krevet, svoju stolicu“, kaže o tome Zora. U sličnoj situaciji su one porodice koje su dobile kuće ili vikendice na korišćenje, ali, umesto plaćanja zakupnine, pomažu vlasnicima.

Prilikom traženja smeštaja najteže je bilo ženama sa decom, jer su, pored sopstvenog osećanja neizvesnosti, beznađa i nesigurnosti, preživljavale i bol dece. Tako je Rosa ispričala: „Uputili su nas za Smederevo. Tu smo došli u neke barake,

kod Željezare. Kad je moj unuk to video, cijele noći je bugario: 'Bako, ja ću ti ovdje umrijeti.'" Neke žene sa decom bile su jednostavno ostavljene na mestima koja nisu želele niti ranije poznavale. Jagoda nije imala mogućnost izbora: „Kad su nas dovezli dovdje, do Mitrovog polja, rekli su nam: 'Ako vam se sviđa ostanite tu. Ako ne, vratite se'. Kako ćeš se vratiti kad nemaš kuda. Prisiljeni smo tu biti“.

Za kolektivni smeštaj korišćeni su školski objekti, domovi učenika, obdaništa, moteli, hoteli, odmarališta i drugi objekti društvenog standarda, kao i specijalizovane ustanove socijalne zaštite. Žene sa kojima smo razgovarale koristile su kolektivni smeštaj u ranijem depandansu Dečje klinike na Avali (5), bolnici "Olga Dedijer" u Beogradu (4), hotelu "Srbija" u Zaječaru (6), odmaralištu "Beli izvor" na Goču (1), odmaralištu Crvenog krsta u Mitrovom polju na Goču (1), barakama kod Željezare u Smederevu (1), zgradama ORA "Josip Kolumbo" u Nišu (2), obdaništu "Aneta Andrejević u Nišu (6), zgradi ORC u Divljani (3), hotelu "Park" u Nišu (1) i hotelu "Trem" u Donjem Dušniku (4). U kolektivnom smeštaju je zapažena veća učestalost i težina psihosocijalnih problema izbeglica. Razlozi za to su mnogobrojni: nepovoljne okolnosti u kojima se odvija život u kolektivima, karakteristike same populacije izbeglica koje se nalaze u kolektivnom smeštaju, kao i težina onoga što se preživelo pre dolaska u izbeglištvo (izloženost fizičkom i psihičkom nasilju i strahovima). Naše sagovornice su ukazale na niz objektivnih teškoća vezanih za kapacitet i uređenost objekata koji se koriste za kolektivni smeštaj, nedostatke i nepravilnosti u pogledu snabdevanja hranom i grejanjem, ali i na subjektivne okolnosti koje obuhvataju njihove međusobne odnose i prilagođavanje na nove životne uslove vezane za kolektiv. Borba za egzistenciju i u ovim uslovima postaje dominantna a žene njeni glavni nosioci.

Objekti koji se koriste za kolektivni smeštaj nisu prostorno i funkcionalno pripremljeni za duževremeni boravak, pogotovo oni koji su udaljeni od većih naseljenih mesta. Neke prostorije su bile čak potpuno ruinirane pre dolaska izbeglica, pa su ih oni donekle sredili i prilagodili do granice podnošljivosti (smeštaj na Avali). Hotelski smeštaj ("Srbija" u Zaječaru, "Park" u Nišu, „Trem u Dušniku), pokazao se odgovarajućim utoliko što svaka porodica ima svoju sobu, ali, sem toga i loše hrane, ne pruža ništa drugo i dovodi do potpune pasivizacije smeštenih osoba. Nedostatak grejanja i tople vode u ovim objektima u toku jednog dela zime uticao je na masovno razboljevanje žena i dece. U ostalim objektima korišćenim za kolektivni smeštaj (obdaništa, odmarališta i sl.) osnovni problem je smeštaj većeg broja lica iz različitih krajeva i porodica u jednoj sobi. O tome

priča Evica: „U sobi u kojoj sam sa decom, ukupno nas je trinaestoro. Mnogo nas je, svako ima svoje navike...“. Deca nemaju svoj prostor za igru ili učenje a starijim osobama smeštenim u istu sobu ne odgovara njihov ritam života. „Nema spavanja ni odmora“, tvrdi Kristina.

Posebnu teškoću predstavlja udaljenost pojedinih objekata od većih naseljenih mesta. Ta udaljenost otežava deci odlazak u školu (moraju da pešače nekoliko kilometara), bolesnima odlazak kod lekara, dovodi do prestanka niza aktivnosti vezanih za uobičajene potrebe i stvara osećaj izolovanosti i napuštenosti. Evica i Živka ističu da im smeta odvojenost od civilizacije, jer i do prve prodavnice treba dosta da se pešači. Kada je u pitanju odnos osoblja zaposlenog u objektima korišćenim za kolektivni smeštaj, žene sa kojima smo razgovarale pohvalile su osoblje hotela „Srbija“ u Zaječaru. „Što se tiče hotelskih radnika, ovakve ljude samo treba poželeti. (...) Sve što su mogli ovi ljudi su nam učinili“, istakla je Tijana. Međutim, neke žene su imale sa osobljem hotela i odmarališta loše iskustvo. Tako je Živka ispričala: „Odnos osoblja prema nama nije dobar. Svojim postupcima vređaju naše ljudsko dostojanstvo“. „Konobari su neljubazni, jednom je jedan konobar pred mog supruga, kada je otišao po hranu, bacio tanjir“, seća se Divna. Ovakvi postupci osoblja prema onima koji boravak u izbeglištvu doživljavaju kao izuzetnu traumatsku situaciju, takođe predstavljaju jedan oblik ponižavanja i ugrožavanja ličnog integriteta i dostojanstva.

U kolektivnom smeštaju najteže je starim i bolesnim ženama, kao i majkama sa bolesnom decom. Nedostaju im lekovi i odgovarajuća hrana. Tu su žene potpuno posvećene svojoj bolesnoj deci, čini se da one žive za njih i zbog njih i da njihov opstanak povezuju sa svojim opstankom. U teškoj i ponekad bezizlaznoj situaciji nastoje da prevaziđu osećanje bespomoćnosti i pokušaju da savladaju životne probleme.

Kao jedan od nedostataka u kolektivnom smeštaju navodi se loša hrana i nedostatak odgovarajuće hrane za decu mlađeg uzrasta i bebe. Naše sagovornice su nam rekle: „Problem nam predstavlja hrana. Ono što se dobije nije dovoljno... Deca ne mogu jesti konzerve. Potrebno im je mleko, voće... Hrana je očajna, da ne može ni životinja to da jede a kamoli čovjek“. Ekonomija preživljavanja je i ovde u rukama žena. One nalaze načina da se snađu, same pripreme hranu ili pribave novac za kupovinu hrane koja je potrebna pre svega njihovoj deci.

U prvim danima izbeglištva prilagođavanje novim uslovima bilo je znatno otežano zbog neizvesnosti šta je sa članovima porodice koji su ostali na ratištu, ali i zbog prinudnog i iznenadnog vraćanja muških članova porodice na ratište. To je kod žena stvorilo još veću nesigurnost i ogorčenost. Veljka je o tome ispričala:

„Muža su ubrzo po dolasku ovde vratili u istočnu Slavoniju. Samo su došli jednog jutra, pošto su imali spisak gde se ko nalazi, i vratili ih nazad. Bio je tamo sto dana. To je bilo jako teško vreme za mene. Bila sam ovdje sama sa djecom, ne znajući šta se tamo dešava sa njim.“

U sličnoj situaciji je bila i Kristina, koja je za vreme boravka muža na ratištu čuvala dvoje male, često bolesne, dece i trpela šikaniranje na nacionalnoj osnovi.

Pored nedostataka objektivne prirode, vidljive su teškoće koje proizilaze iz subjektivnih okolnosti vezanih za život u kolektivima. Iako je većina žena iz privatnog smeštaja izjavila da su u dobrim odnosima sa članovima porodice koji su ih prihvatili, one su duboko nezadovoljne i pogođene svojom pasivnošću, zavisnošću od tuđe pomoći, nemogućnošću da privređuju i time poboljšaju materijalno stanje porodice. One osećaju da je to „tuđa kuća“, da nekome smetaju, da žive „na tuđi račun“. Ipak, teškoće prilagođavanja na život u izbeglištvu dolaze više do izražaja u kolektivnom smeštaju. Izražene su razlike između izbeglica koje su došle iz Bosne kada je rat počeo i onih koji su došli iz Krajine. Sem razlika koje se odnose na osobine ličnosti, životna iskustva, intenzitet doživljavanja i reagovanja na odlazak u izbeglištvo kao stresnu okolnost, duževremena neregulisanost statusa izbeglica iz Krajine, za razliku od izbeglica koje su ranije došle, dovela je često do ispoljavanja nezadovoljstva. Sem toga, zajednički život na malom prostoru i nemogućnost zadovoljenja najelementarnijih potreba dovodi do sukoba sa elementima agresivnosti. O tome je ispričala Violeta:

„U sobi sam sa ženom iz Bosne i njenim dvema ćerkama. Ne znam zbog čega, ali se ne slažemo. Ona me tera iz sobe, agresivna je, što mi još više otežava situaciju.“

Do nezadovoljstva dolazi zbog nepravilne podele hrane i pomoći koju dobijaju. Ljubica je o tome ispričala:

„Ovdje i ono što dobijemo ne deli se jednako. Ima tu desetak mladih. Oni sebi prave a nama što ostane donesu. Mladi imaju svoje društvo.“

Za danas će ispeći još dvoje prasadi što je neko donio al' neće ni tog do nas doći puno."

Iz priča žena saznajemo da su one uglavnom nezadovoljne uslovima smeštaja i uopšte života u izbeglištvu. Nezadovoljstvo je naročito ispoljeno kod onih žena koje su imale mnogo bolje uslove života i stanovanja, bez obzira što su se ratne godine odrazile na znatno opadanje standarda. Žene koje su živele na selu imale su prostrane kuće, veliko imanje, stoku, poljoprivredne mašine. Dolazak iz takvog jednog prostora bilo u privatni ili kolektivni smestaj predstavlja veliki preokret na koji se treba privići. Teškoće oko prilagođavanja na nove uslove i nov životni, znatno smanjen i izmenjen prostor, imale su Miroslava, Marina i Marijana. Miroslava priča: „Mi smo imali kuću i imanje vredno 500.000 maraka (Miroslava). Mi smo bili vrlo bogati. Imala sam kuću, veliku, za poljoprivredu sve mašine, veliku poljoprivredu. (...) Imali smo sve" (Marina) „Ostavili smo krasnu kuću, s tri etaže, s tri terase, s centralnim grejanjem u montaži, garažom" (Marijana). Zbog toga je razumljiva tuga ovih žena za krajem koji su morale da napuste i njihovo duboko nezadovoljstvo onim što su u izbeglištvu dobile. Ničim ne može da se nadoknadi ono što su izgubile, jer njima sve nedostaje. „Nedostaje mi moje ognjište", govori Julija, objašnjavajući ovim rečima subjektivni osećaj neprihvatanja ili otežanog prihvatanja uslova života u izbeglištvu. Ipak, izvesna nada da će žene imati snage da se prilagode, proizilazi iz Marijanine i Miroslavine priče:

"U prvo vrijeme, ja nisam ništa znala šta se događa sa mnom. To je jedno bestežinsko stanje. Ako možete da zamislite kako se čovjek tad osjeća. Jednostavno utrnut. Ne može realno rezonirati. Stalno mislite na kuću, na ono što ste imali. I šta ste izgubili, šta ste ostavili. Onda, recimo, drugi mjesec već se malo ohladite. Jednostavno spoznajete istinu (Marijana)."

"U početku, kad smo došli bilo mi je psihički strašno. Osećala sam se užasno. Čovjek ne može ništa da vrati, ništa da učini.(...) Danima me glava bolela. A sad što vrijeme više prolazi čovjek počinje da se navikava (Miroslava)."

Izbeglice iz Krajine došle su na teritoriju Srbije u vreme velikih ekonomskih teškoća, potpune ekonomske iscrpljenosti zbog rata, ekonomskih sankcija, inflacije i nezaposlenosti. Ove okolnosti su svakako uticale da pomoć koja se očekivala

od strane državnih organa i domaćih humanitarnih organizacija bude pružena u znatno manjem obimu. I dok su prilikom dolaska prvog talasa izbeglica 1991. i 1992.g. veliki udeo u pružanju pomoći imale međunarodne organizacije (Visoki komesarijat UN za izbeglice, Međunarodna federacija Crvenog krsta, UNICEF, Humanitarni biro Evropske zajednice i druge), ta pomoć je prilikom dolaska izbeglica iz Krajine bila znatno smanjena. To se osetilo odmah po dolasku u prihvatne centre, a zatim i tokom boravka u privatnom ili kolektivnom smeštaju. S druge strane, postojalo je opravdano očekivanje onih koji su napustili svoje domove i teritoriju, jer su to morali da učine, da će im na ovom prostoru biti pružena prihvatljiva i odgovarajuća pomoć i smeštaj. Iako su shvatale ekonomske teškoće i opravdavale nedostatak pomoći rečima „ne može nam neko ovde nešto pružit’ ako i sam nema“ ili „mi ne možemo da vratimo standard koji smo imali, mi smo toga svjesni“ i „ne možeš ti zahtjevati kad ovde ima ljudi koji rade za 200 dinara za čitav mesec i vodi se borba za život“, žene su bile razočarane. Neke su otvoreno iskazivale svoje nezadovoljstvo govoreći: „Ja sam ogorčena na Srbiju. (...) I onda koja god vrata otvoriš, u općini, tamo-vamo, niko te ne razume. Nikog nije briga za tebe.“

Humanitarna pomoć koju je pružio Crveni krst sastojala se od davanja mesečnih paketa sa higijenskim predmetima (sapun, prašak za pranje, vata) i izvesnom količinom namirnica (brašno, ulje, konzerve sa mesnim narecima i ribom, šećer). Ovi paketi su se vremenom smanjivali u pogledu količine i vrste predmeta i namirnica, tako da nisu količinski i kvalitetom zadovoljavali ni najosnovnije potrebe većine porodica. Darka je izjavila: „Početkom septembra smo došli ovde (kolektivni smeštaj na Avali). Sad nam niko ne pomaže: ni Crveni krst ni niko - sami se dovijamo. Sve u svemu to je jako malo. (...) Niko do sada nije došao da nam pomogne i vidi kako živimo ovdje. Treba nam sve - od posteljine, kuhinjskog pribora, hrane, odjeće“. Pomoć koja je dobijena od Crvenog krsta nije bila dovoljna ni za Vedraninu porodicu: „Dobijamo i od Crvenog krsta ali to nije dovoljno. Od onih konzervi mi ne možemo preživjeti mesec dana. Za djecu imam robe, ali ja i muž ništa nemamo. (...) Dobijemo 3 kg deterdženta za mesec dana. Šta mogu ja od toga... To bi bilo dovoljno da nemam bebu“.

Sem toga, postojali su problemi u pogledu podele na jednake delove i dostupnosti ove pomoći svima na podjednak način. Ova humanitarna organizacija obezbedila je jednom broju izbeglica iz Krajine garderobu i obuću, ali su potrebe bile daleko veće, pa su mnogi ostali bez ovog vida pomoći. Iako su žene,

uglavnom zabrinute da deci bude najosnovnije obezbeđeno i da ona dobiju najveći deo pomoći, bile vrlo skromne u pogledu svojih zahteva, ipak je jedna naša sagovornica izjavila: „Jedino što jako pogađa je to da mi žene nismo za sve ovo vreme dobile ništa za nas, a čovjek je tako malo stvari poneo od kuće“ (Mladenka).

Žene su posebno istakle pomoć koju su im pružili humani ljudi-meštani, susedi, vlasnici stanova ili kuća koje koriste. Ljubica je istakla: „Ja se moram zahvaliti ovim ljudima koji žive ovdje na Goču. To je sirotinja ovdje po ovim brdima. Ja sam čula da ovo ovdje nije ni tako prilazno. A svega su davali“. Sa velikim zadovoljstvom neke žene su pomenule pomoć koju im pruža organizacija *Zdravo da ste*. Žene iz ove organizacije obezbedile su vunu za rad i prihvatile da prodaju predmete koji se urade.

Nedovoljna pomoć za zadovoljenje najelementarnijih potreba nije jedini razlog nezadovoljstva žena sa kojima smo razgovarale. Njima je posebno bilo teško što im nije dugo bio regulisan izbeglički status. Zbog toga su izjavljivale da se ovde ne osećaju kao narod, da su zapostavljene, da nemaju nikakvu perspektivu, da su prepuštene same sebi, da nemaju pravo na besplatan prevoz, da ne mogu nigde da dobiju posao. Kada smo razgovarale sa ženama iz Krajine, legitimacija koju su imale, obezbeđivala im je samo besplatnu zdravstvenu zaštitu i nabavku lekova u apoteci Crvenog krsta. Zbog neregulisanosti izbegličkog statusa, mnoge žene su doživljavale poniženja u sredstvima javnog prevoza. „Šoferi su vrlo neljubazni i izbacuju nas iz autobusa ako nemamo da platimo kartu“, ispričala je Desanka, sećajući se grubih reči poniženja koje su tada izgovorene.